

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ
ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Київ, 17 січня 2014 року**

УДК 35.075.31 (477)

*Рекомендовано до друку та розміщення на веб-сайті
Вченою радою Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 4 від 02.12.13)*

**Інститут Президента України в системі державної влади
України: матеріали наукової конференції. – К. : Видавничо-
поліграфічний центр "Київський університет", 2014. – 472 с.**

Редакційна колегія: акад. НАН України, д-р філос. наук, проф., ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Л.В.Губерський**, д-р філос. наук, проф., член-кор. НАПН України, перший заступник Міністра освіти і науки України **Є.М.Суліма**, заступник Міністра культури України **В.С.Балюрко**, д-р геол. наук, проф. **С.А.Вишва**, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф. **В.Д.Базилевич**, член-кор. НАН України, д-р іст. наук, проф. **Г.В.Боряк**, д-р юрид. наук, проф. **І.С.Гриценко**, д-р іст. наук, проф. **Г.В.Касьянов**, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф. **А.Є.Конверський**, д-р політ. наук, проф. **В.В.Копійка**, помічник Першого Президента України **О.О.Максимова**, директор департаменту організаційно-аналітичного забезпечення і взаємодії із засобами масової інформації та громадськими об'єднаннями Міністерства науки та освіти України **А.В.Марченко**, директор департаменту наукової діяльності та ліцензування Міністерства науки та освіти України **О.В.Якименко**, д-р екон. наук, проф. **А.І.Ігнатюк**

Представлені у матеріалах науково-практичної конференції тези учасників подані в авторській редакції та відображають власну наукову позицію авторів.

Автори тез несуть повну відповідальність за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, наукової термінології, імен власних, джерел посилання.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014

ЗМІСТ

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ

Воронкова В.Г. <i>Ноосферне управління в системі державної влади України</i>	12
Гончаренко Н.І. <i>Інститут Президента в контексті суспільних трансформацій сучасної України</i>	16
Горбатенко О.М. <i>Інститут Президентства у становленні громадянського суспільства в Україні</i>	21
Горбач О.Н. <i>Реалізація особистості на вищих державних посадах</i>	25
Денисюк С.Г., Корнієнко В.О. <i>Політико-психологічні чинники сприйняття Інституту Президентства в Україні</i>	28
Дідух Д.І. <i>Інститут Президента в оптимізації державного регулювання інтелектуальної власності: світовий досвід та вітчизняні реалії</i>	32
Дранник В.А. <i>Державна служба у сфері управління</i>	36
Зайдель М.І. <i>Інститут Президента в системі врегулювання владно-бізнесових відносин</i>	40
Ільченко А.П. <i>Кредо "Україна – не Росія" у діяльності Л.Д.Кучми у формуванні зовнішньополітичної лінії України під час розв'язання конфлікту навколо острова Тузла</i>	45
Ковальчук І.А. <i>Інститут Президента як форма посилення ефективності влади в перехідних суспільствах</i>	48
Коломієць Є.В. <i>Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Президента України</i>	52
Коновалова М.В. <i>Роль послань Президента в розвитку національної інноваційної системи</i>	55

Кострубіцька А.В.	
<i>Особливості державного регулювання діяльності засобів масової комунікації під час президентських виборів в Україні</i>	60
Лікарчук Н.В.	
<i>Етапи формування стратегічних пріоритетів</i>	63
Максимова О.М.	
<i>Президенціалізм як чинник розвитку перехідних політичних систем</i>	66
Малкіна Г.М.	
<i>Інститут політичної відповідальності Президента України</i>	69
Маркітантов В.Ю.	
<i>Роль Президента України у формуванні та зміні вітчизняної політичної еліти</i>	74
Олабин О.В.	
<i>Інститут Президента в системі органів державного управління</i>	78
Олещук П.М.	
<i>Проблеми інформаційного висвітлення діяльності Президента України засобами мережі Інтернет</i>	82
Піонтковська А.К.	
<i>Перспективи впровадження світової практики лобізму в Україні</i>	86
Рудакевич М.І.	
<i>Інститут президентства в Україні: проблеми лідерства...</i>	89
Салтовський О.І.	
<i>Проблема персоніфікації політичної відповідальності публічної влади в українській політичній традиції</i>	94
Скворець В.О.	
<i>Життєустрій народу як орієнтир діяльності Президента України</i>	98
Федюк В.Ю.	
<i>Державотворчі процеси у сучасному бутті українського етносу в умовах глобалізації</i>	103
Черняхівська В.В.	
<i>Впровадження гендерних підходів як елемент забезпечення громадянського суспільства в системі державного управління</i>	108
Шестопалова Л.М.	
<i>Інститут Президентства: компаративний аспект</i>	110

Шляхтун П.П.

Еволюція конституційного статусу Президента України в системі виконавчої влади **115**

Штанько В.І., Авксентьєва Т.Г.

Інститут Президента України як фактор політичної стабільності та загальнонаціонального порозуміння **120**

Шульга М.А.

Історико-правові засади Інституту Президента в Україні **124**

Юрченко С.В.

Зовнішньополітичні виклики державі в баченні Президентів України, 1991-2012 рр **129**

ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В МОЛОДИХ ДЕОКРАТІЯХ

Богомаз К.Ю., Сорокіна Л.М.

Інститут Президентства в Україні та європейських державах: досвід і перспективи розвитку **135**

Бориславський Л.В.

Президентська влада і перспективи її розвитку **140**

Бурдяк В.І.

Становлення Інституту Президента у Болгарії в період демократичної трансформації **146**

Вілков В.Ю.

Стратегічна президентська ініціатива "Творення української політичної нації" в політичному та політико-ідеологічному дискурсах **151**

Грубінко А.В.

Президент у механізмі здійснення державної влади: вітчизняний і зарубіжний досвід **158**

Дуднік О.Я.

Екс-Президенти України і формування громадської думки щодо євроінтеграційної політики керівництва держави напередодні Вільнюського саміту "Східного партнерства"(листопад 2013 року) **163**

Дутчак В.В.

Демократичні засади козацької демократії, як історична передумова формування сучасних інститутів української держави **168**

Заболотна М.Ф. <i>Інститут Президентства в Аргентині: досвід демократичних перетворень</i>	172
Казаков О.О. <i>Порядок припинення повноважень Президента Російської Федерації</i>	176
Кіндзерський В.І. <i>Президентство в транзитивних соціумах: можливість політико-правової дисфункції</i>	180
Козловець М.А. <i>Інститут Президентства: від неопатримоніальності до ліберальності</i>	183
Колінець В.В. <i>Колізії встановлення в УРСР Інституту Президента</i>	188
Комнат Л.А. <i>Історична перспектива починань Віктора Ющенка</i>	193
Коріненко П.С., Старка В.В. <i>Конституційна діяльність Президента Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки Євгена Петрушевича</i>	196
Коршук Р.М. <i>Інститут Президентства в етнічних демократіях</i>	199
Крालюк П.М. <i>Формування світосприйняття першого Президента України Леоніда Кравчука в контексті культурних та політичних традицій Волині</i>	202
Кунченко-Харченко В.И., Трубин Ю.Ю. <i>Інститут Президента в молодых демократиях- Белорусский вариант</i>	204
Москалюк М.Ф. <i>Інститут Президентства пострадянських країн: особливості становлення та функціонування</i>	209
Муляр В.І. <i>Інститут Президента в реаліях пострадянських країн</i>	214
Новиков О.В. <i>Конституційно-правові аспекти функціонування Інституту Президента Республіки Польща згідно з чинною Конституцією країни</i>	219

Огірко Р.С.	
<i>Становлення і тенденції еволюції Інституту Президента в контексті філософсько-історичного підходу</i>	224
Приходько С.М.	
<i>Інститут Президентства в умовах демократичних трансформацій</i>	229
Саракун Л.П.	
<i>Формування національної ідентичності в умовах трансформації соціуму</i>	233
Семенець-Орлова І.А.	
<i>Особливі тенденції функціонування Інституту Президента в пострадянських державах на ранніх етапах демократичного транзиту</i>	235
Смоляннюк В.Ф.	
<i>Національні інтереси України: еволюція в політичному часі</i>	240
Стойко О.М.	
<i>Інститут Президента у змішаних республіках Східної і Центральної Європи</i>	244
Удовик В.М.	
<i>Документальна спадщина Президентів держав у сучасному електронному інформаційному просторі: формування та склад</i>	248
Федорчак Т.П.	
<i>Президент Чеської Республіки Вацлав Клаус: штрихи до політичного портрету</i>	253
Чура В.І.	
<i>Участь обласних комітетів КПУ Галичини у заході ДКНС, як чинник становлення Інституту Президента в Україні</i>	258
Штельмашенко А.Д.	
<i>Інститут Президентства: історія та сучасність</i>	262
ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	
Бібік А.М.	
<i>Політико-правові аспекти повноважень Президента України в фінансовій та економічних сферах</i>	266
Бровдій А.М.	
<i>Місце Президента України у визначенні стратегії економічного розвитку України</i>	270

Варналій З.С. <i>Інститут Президента України в системі забезпечення економічної безпеки держави</i>	273
Вірченко В.В. <i>Роль Президента України у розвитку інтелектуального капіталу нації</i>	278
Гацька Л.П. <i>Ринок праці та політика зайнятості в умовах екологізації економіки</i>	283
Головко Л.С. <i>Методологічні засади динамічного моделювання сталого розвитку соціально-економічних систем</i>	286
Гончар І.А. <i>Статистичне забезпечення управління якістю освіти в Україні</i>	290
Єльчанінов Д.Б. <i>Системологічні основи формування стратегії сталого розвитку України: визначальна роль Президента</i>	292
Затонацька Т.Г. <i>Інститут президентства в системі визначення та реалізації стратегічних пріоритетів державної інвестиційної політики</i>	296
Карпінський Б.А. <i>Фінансове відображення державотворчого патріотизму нації в системі конституційного ладу та Інституті Президента України</i>	300
Коломієць Л.В. <i>Якість товарів і послуг в умовах трансформаційних процесів Української економіки</i>	305
Лазебник Л.Л. <i>Регулювання банківського сектору України: вибір стратегічних пріоритетів</i>	309
Лозова Г.М. <i>Роль інституту Президента у формуванні національної конкурентоспроможності України</i>	314
Панухник О.В. <i>Модернізаційний підхід до управління територіальним розвитком</i>	318
Якушин І.Д., Поліванов В.С., Задирака О.І. <i>Якість життя в системі пріоритетів розвитку трансформаційної економіки України</i>	323

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Бабін Б.В.

Правовий інститут Президента України у системі програмного регулювання розвитку 326

Бадло В.А.

Аналіз взаємодії Президента України з Кабінетом Міністрів України: загально правовий аспект 330

Войтенко Ю.М.

Інститут президента у системі балансу влади в Україні: політико-правовий аспект 332

Гриньків О.О.

Президент України – гарант верховенства права: законодавче закріплення і реалії сьогодення 337

Закоморна К.О.

Конституційне закріплення цензу невиборності щодо кандидатів на посаду президента як важлива умова збереження засад демократичної держави (на прикладі постсоціалістичних країн) 341

Івасішина Н.В.

Місце і роль президенства в політичній системі України 346

Ковбан А.В.

Повноваження Президента України щодо оголошення війни і укладення миру: національний та міжнародний досвід 348

Коляда Т.А.

Інститут президентства в системі органів публічної влади 352

Кравчук М.В.

Інститут президентства в механізмі Української держави 355

Новакова О.В.

Чинники розвитку інституту президентства в Україні 360

Омельченко Н.Л.

Участь Президента України у законодавчому процесі: сучасний стан та перспективи розвитку 364

Перекуда Є.В.

Взаємодія Президента України та місцевих органів виконавчої влади: еволюція політико-правових засад 368

Пилипенко О.Є.

Правові аспекти функціонування інституту Президента України в 1991–2013 рр 373

Самойловська В.П., Стовпець О.В. <i>Філософсько-правовий погляд на інститут президентства в сучасній Україні</i>	377
Самофалова О.Ю. <i>Президент України як суб'єкт правозахисної діяльності</i>	381
Шульженко І.В. <i>Правові аспекти повноважень Президента України щодо органів виконавчої влади</i>	385

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Бучин М.А. <i>Проблема застосування виборчих цензів щодо обрання глави держави: вітчизняний та зарубіжний досвід</i>	389
Гончарук В.П. <i>Проблеми оптимізації інституту виборів Президента України</i>	393
Гончарук Г.І. <i>Про входження Леоніда Кравчука у статус Президента України</i>	398
Килимник І.І. <i>Особливості розвитку інституту Президента України</i>	401
Коваль (Мисака) Н.В. <i>Конституційно-правові засади становлення допоміжних органів при Президентові України</i>	404
Крусян А.Р. <i>Інститут Президента України: становлення та розвиток</i>	407
Кузнєцова З.В. <i>Роль та місце Президента України в системі захисту національних інтересів української державності</i>	412
Культенко О.В. <i>Характерні чинники діяльності Президента України на етапі становлення вітчизняної державності</i>	416
Левенець А.В. <i>Особливості статусу Президента як гаранта Конституції України</i>	421
Лисенко Г.І., Волкова С.П. <i>Інститут Президента та формування конституційного ладу України: історично-ретроспективний аналіз</i>	424

Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В.	
<i>Інститут Президента в системі внутрішньої безпеки України</i>	427
Орлов Ю.В.	
<i>Дійсні та уявні прогалини відповідальності за порушення виборчого законодавства</i>	432
Перетокін А.Г.	
<i>П'ять великих завдань Леоніда Кравчука є актуальними для інституту Президента й сьогодні</i>	436
Пухтинський М.О.	
<i>Роль інституту президентства у становленні місцевого самоврядування в Україні</i>	440
Романцов В.М.	
<i>Інститут Президента в новітній історії України</i>	444
Рудик П.А.	
<i>Про місце і роль Президента України в системі органів державної влади в контексті зміни президентсько-парламентської форми державного правління 2006 року</i>	449
Сергієнко С.Ю.	
<i>Історичні витоки сучасного Інституту Президента та формування конституційного устрою України</i>	453
Слінченко Л.В.	
<i>Конституційні повноваження Президента України у сфері законодавчої влади</i>	456
Ухач В.З.	
<i>Становлення та генезис інституту президентства в Україні: історико-правові аспекти</i>	460
Шаповал В.Д.	
<i>Місце та роль Президента України в конституційній системі органів державної влади</i>	464
Щербанюк О.В.	
<i>Президент України як символ держави та єдності народу</i>	467

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ

В.Г. Воронкова, д-р філос. наук, професор,
Запорізька державна інженерна академія

НООСФЕРНЕ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Ноосферне управління у системі державної влади України означає сукупність таких процесів, в яких поєднуються три види еволюції – природна, соціальна і власне діяльнісна. Перш за все ноосферне мислення формується на основі наукового менеджменту, виходить з синергетичного і нелінійного бачення шляхів подолання загальноцивілізаційних проблем. У контексті моделі останньої можливий альтернативний перехід від техногенної моделі розвитку, в якій людина протиставляється природі, до коеволюційної моделі існування людства, модель якої акцентує увагу на формуванні ноосоціогенезу [1, с.15-25].

Ноосферне управління у системі державної влади України означає, що політика визначається сферою розуму (ноосферою), моралі і справедливості, базується на науково-раціональній і морально-справедливій основі, на ноосферних підходах до розвитку суспільства. Ноосферне управління представляє собою таку гуманістичну сферу управління, в якій управління реалізується морально-справедливим розумом і глобальним інтегральним інтелектом. Критерієм рівня розвитку і якості життя людини є гуманістичні цінності і знання людини, яка живе в гармонії з оточуючою природою і природним середовищем. У контексті вироблення ноосферних функцій управління в системі державної влади України враховуються : 1) екологічні особливості, потенціал території населення, оцінка стану соціоприродних ресурсів країни в біосфері Землі (еко-); 2) екологічні обмеження (норми) у способах взаємодії з природою – екологічність території земельного, водного, лісного, містобудівного господарства (техно-); 3) врахування критеріїв безпеки території в оцінці стану середовища життя населення (паспорт території) і функцій інститутів суспільства, що регулюють взаємодію з природою (-поліс).

Досвід людства свідчить, що ноосферні функції органів державної влади як гаранта збереження оточуючого середовища, екологічної безпеки населення реалізуються в екотехнополісі, територіальних поселеннях держави – інституційній моделі біосферо-сумісного ведення господарства у певних умовах планети. У світоглядному контексті екотехнополіс – це ноосферна функція інститутів стійкого життєзабезпечення населення, безпечної життєдіяльності суспільства і стійкості господарства регіону і держави. Практично екотехнополіс – це ноосферна функція гармонізації взаємодії населення з середовищем життєдіяльності у регіоні. Вона охоплює весь комплекс знань про ноосферу, закони і тенденції її становлення і розвитку, включаючи концепції про перехід цивілізації до "стійкого суспільства" і "стійкої держави". Ноосферологія мислиться як та частина майбутнього, яка акцентує увагу на виживанні людства шляхом розвитку морального гуманізованого та екологізованого розуму, становлення ноосферного колективного інтелекту на основі засобів інформатики. Забезпечення безпеки є основою стійкого розвитку у ході становлення ноосфери, що здійснюється головним чином за допомогою раціональних заходів, найновіших інформаційно-інтелектуальних технологій. З однієї сторони, мова йде про використання природних механізмів (типу природної безпеки, біологічної стабілізації і регуляції оточуючого середовища), які необхідно включати у сферу взаємодії природи і суспільства. З іншої сторони, гармонізація цієї взаємодії повинна досягатися за допомогою раціонально-духовних механізмів, що оптимально організують соціальну діяльність і переводять її на інтенсивно-кoeволюційний шлях розвитку, що у сукупності забезпечує всезагальну безпеку і стратегічну стабільність. Саме у ноосфері досягається системно-синергетичний синтез всіх складових стійкого розвитку, причому не тільки у самому соціумі, який виступає як ноосферо-глобальне ціле, але і в його взаємовідносинах з природою, як земною, так і космічною. Причому у відношенні космосу також у перспективі повинна бути забезпечена безпека у результаті становлення космоноосфери, в контексті якої глобальна безпека забезпечується у її зовнішньому, геокосмічному і власне космічному варіантах, про які мріяв К.Ціолоковський в контексті взаємодії людини і Всесвіту.

Україна як самостійна держава, маючи великий природний, економічний, культурний та інтелектуальний капітал, зацікавлена в удосконаленні європейської архітектури безпеки. Філософія ноосферного управління як нова парадигма управління розвитком сучасного соціуму розуміється як особливий тип свідомої діяльності людини, духовної практики, творчий процес, вища форма свідомого розвитку, що є доступною людині. У цьому сенсі розвиток не може бути вписаним у систему детерміністських зв'язків типу "стимул-реакція", не може спиратися на принципи детермінізму чи біхевіоризму. Для онтології ноосферного управління і розвитку принципове значення мають два питання: 1) співвідношення штучної і природної компонент; 2) суб'єкта і суб'єктності в цілому. Онтологічні аспекти ноосферного управління розвитком тісно пов'язані з аксіологічними чинниками, що передбачає перехід від наявного стану соціуму до належного. Та сфера, у якій можливий передбачуваний у практиці управління розвитком перехід з ідеального стану у реальний, є сфера суб'єкт-об'єктна, сфера діяльності, причому діяльності усвідомленої, в контексті якої керований розвиток – це усвідомлений розвиток, що базується на принципах і методах наукового (державного) менеджменту.

Філософія ноосферного управління як нова парадигма управління розвитком сучасного соціуму включає таку категорію, як якість управління соціумом, так і якість самого соціуму. Теоретичні основи якості управління направляють дослідника до того, щоб виявити необхідні риси, ознаки, які, з однієї сторони, виражають універсальні зв'язки речей і явищ розвитку сучасного соціуму, а, з іншої, дозволяють зрозуміти смислові відтінки різних ситуацій, які ще далекі від якості управління соціумом (деструктивні явища і процеси). В контексті філософії ноосферного управління як нової парадигми управління розвитком сучасного соціуму виділяється поняття "когнітивне управління", що використовується для посилення зворотних зв'язків суб'єкт-суб'єктного управління, постільки необхідно постійно відслідковувати, як проектні зміни впливають на підвищення ефективності всього управлінського організму. Управління у цьому процесі виступає як інформаційний вплив, в контексті якого інформація

несе в собі не тільки готове рішення, а де термінується всією внутрішньою структурою того виду діяльності, який виконує функцію управління. У професійній практиці управлінців розробляється достатньо велика кількість технологій технологічного рівня, але вони, не маючи під собою будь-яких категоріальних засад, дають лише мозаїчну картину і знаходяться на рівні дослідницьких технологій та індуктивних знань. Слід виділити деякі групи технологій когнітивного управління:

1) рефлексивне управління регіоном, що включає рекламу, брендинг і формування культурних зразків переважно через візуальне сприйняття;

2) управління знаннями, що об'єднує нові типи знань (тести, бази даних) і традиційні знання (факти, методики, моделі, проблеми, задачі);

3) управління через спільноти (партії, суспільні організації, молодіжні рухи, Інтернет-спільноти);

4) інфраструктурне управління, яке включає різні соціальні структури освіти, фізичної культури, мистецтва, форм дозвілля, корпорації, мережі;

5) нормативне управління, у тому числі законодавство, релігійні і моральні приписи, стандарти освіти, бізнесу, організаційні схеми і стратегії.

Як свідчить аналіз сучасних знань з менеджменту, логіко-сміслова методологія управління суспільними системами підводить до правомірності визнання поряд з принципами натуроцентризму, політикоцентризму, економцентризму принципу культуроцентризму і визначення його ґносеологічного статусу. Самодостатність принципу культуроцентризму підтверджується історико-культурним екскурсом, а евристична значущість відтворюється на фоні вітчизняної традиції соціального управління і пошуками шляхів виходу з проблемної ситуації, яка вбачається у наявності протиріччя між необхідністю подолання кризових симптомів в управлінській практиці сучасної України і відсутністю дослідницького підходу, що дозволяє створити відповідну теоретичну модель управління.

Щоб визначити ефективність тих чи інших моделей ноосферного управління регіоном, необхідно зробити вибір існуючих варіантів і співвіднести існуючі у суспільстві базові цінності

(менталітет, культура, стереотипи управління і мислення) з тими засадами, на які орієнтувалися при розробці альтернативних моделей управління. Так як сьогодні відсутня цілісна філософська концепція розвитку сучасного соціуму, здатна виробити адекватний світогляд, ми пропонуємо сформувати філософію ноосферного управління, що базується на ноосферних засадах, – філософію публічного управління і адміністрування на всіх рівнях – від регіону – до центру; концепцію, здатну обґрунтувати стратегію виходу з глобальної проблемної ситуації і сформувати концепцію інноваційного розвитку сучасного українського суспільства з його переходом на шостий технологічний уклад, на формування патріотичної національної еліти, яка стане аттрактором ноосферного мислення і світогляду [2, 485с.].

Література: 1. Воронкова В.Г. Формування ноосферної концепції регіону в умовах глобалізації / В.Г.Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. – Вип.52. – С.15-25; Человек и общество: ноосферное развитие: [монография] / О.С.Анисимов, Г.В.Атаманчук, В.К. Батурич и др.; под ред. В.Н.Василенко и др.]. – М.; Белгород: Белгор. обл. типогр., 2011. – 485с.

Н.І. Гончаренко, канд. істор. наук, доцент,
ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Трансформаційні процеси в сучасній Україні охоплюють всі сфери суспільного життя, в тому числі політичну. При цьому реформування політичної системи набуває особливого значення, оскільки від якості владних інститутів значною мірою залежить ефективність усіх суспільних перетворень. Особливе місце в політичній системі України займає інститут Президента, запровадження якого у 1991 році само по собі вже стало проявом політичної модернізації. Закріплення на законодавчому рівні цієї державної посади засвідчило готовність України сприйняти над-

бання розвинутих демократичних країн. Адже протягом XVIII – XX ст. інститут президентства став практично невід'ємним атрибутом республіканської форми правління та однією з ознак демократичного ладу.

Крім того, як цілком слушно зазначає М.Томенко, обрання Президента та правове закріплення його ролі відповідало українській історичній традиції [1, с.34]. Своєрідним прообразом майбутнього президентства можна вважати посаду гетьмана у козацькій державі. Ідеї республіканської форми правління активно розроблялись в українській політичній думці XIX – поч. XX ст. Так, членами Кирило-Мефодіївського братства був запропонований проект державного устрою слов'янської конфедерації, що мала складатись із семи штатів (республік) зі своїми президентами. М.Драгоманов у межах створеної ним автономно-федералістської концепції допускав, що на чолі держави може стояти обраний на певний строк голова всеросійського державного союзу, тобто президент. Першою ж практичною спробою сформуванню українську державність на демократичних засадах на початку XX ст. було проголошення Української Народної Республіки та обрання Центральною Радою М.Грушевського її Президентом [2]. Однак подальший розвиток подій не дозволив цим ідеям втілюватись у життя.

Нові можливості виникли лише у 90-х роках XX ст. Втім процес формування в Україні власної моделі інституту президента, визначення функцій та розподіл повноважень між гілками влади відбувався та й продовжує відбуватись достатньо складно й суперечливо, нерідко шляхом "спроб і помилок".

Незважаючи на те, що в сучасному світі інститут президентства є досить поширеним (президенти є главами держав майже у 150 країнах), але його функціональний зміст та роль у суспільному житті можуть суттєво різнитись. Значною мірою обсяг повноважень та характер взаємозв'язків президента з іншими гілками державної влади залежать від того, який різновид республіканської утвердився в тій чи іншій країні. Якщо у парламентських республіках президент є лише главою держави, то у президентських – він є главою держави та главою виконавчої влади.

Із запровадженням інституту Президента перед Україною поставала проблема визначення його статусно-ролевої специфіки.

Надзвичайно складні завдання державотворення поч.90-х років ХХ ст. при несформованій партійній системі та не структурованій Верховній Раді вимагали створення моделі "сильного" президента. Саме тому не лише Законом Української Радянської Соціалістичної Республіки "Про Президента Української РСР", але й проектом Конституції України 1992 року передбачалось, що Президент України – глава держави та виконавчої влади. В цей же час активно почала розбудовуватись вертикаль президентської влади – Адміністрація Президента України, що фактично дублювала функції уряду [3, с.464]. По суті мова йшла встановлення політичної системи президентського типу.

Однак, як свідчить світовий досвід, президентська республіка хоча й забезпечує значно більш високий рівень стабільності й ефективності виконавчої влади, але має серйозний недолік, особливо в умовах нерозвинutoї демократії, – схильність до авторитаризму. Більшість країн, що утворились після розпаду Радянського Союзу, особливо це стосувалось азійських держав, продемонстрували істинність цього твердження. Не оминула ця небезпека й Україну у перші роки її державності. Досить помітною виявилась тенденція до піднесення інституту президента над іншими державними органами та його необґрунтованого втручання у діяльність інших гілок влади. Це не могло не викликати перманентного протистояння, в першу чергу, між президентом та парламентом.

Наступний етап розвитку інституту Президента пов'язаний з прийняттям Конституції України 1996 р. Хоча формально в ній і не визначалась форма державного правління, однак, враховуючи закріплені нею повноваження державних органів, в тому числі Президента, таку політичну систему можна віднести до систем змішаного типу.

Утвердження саме змішаної системи правління виявилось найбільш популярним для країн, що здійснюють посткомуністичний транзит до демократичних режимів. Головною перевагою змішаних форм правління є поєднання стабільності президентської посади та відповідальності уряду перед парламентом. Тим самим такі системи в умовах відсутності сталої демократичної традиції виявляють стійкість перед загрозою перетворення їх на різновиди олігархічних режимів (у випадку парламентської

системи) або одноосібної узурпації влади (у випадку президентської системи).

У цьому контексті варто розглядати і сприйняття Україною домінуючого у континентально-європейській державно-правовій доктрині уявлень про статус та функції інституту президента. Згідно з ними президент, незважаючи на наділення його вагомими повноваженнями, не може бути інтегрованим у жодну з гілок влади [4]. Віднесення глави держави до будь-якої з гілок влади порушує баланс державних влад. Президент має стояти не над гілками влади, а між ними, забезпечуючи єдність державної влади та координацію взаємодій її структурних елементів. Подібна трактовка ролі Президента у політичній системі була закріплена Конституцією України 1996 року: "Президент України є глава держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина" [5].

Характерною рисою змішаних, або напівпрезидентських форм республіканського правління є також обрання президента всенародним голосуванням. І хоча сучасна політико-правова теорія і практика не абсолютизують легітимацію глави держави безпосередньо народом, та все ж обрання президента шляхом всенародного голосування надає йому незаперечне право виступати від імені всього суспільства. Саме такий порядок обрання Президента України найбільшою мірою забезпечує повноцінну легітимність цього інституту, що закладає необхідні умови для створення сильної держави, здатної виступити рушієм соціально-економічних перетворень.

Ефективність діяльності президента як загальнонаціонального лідера у змішаних політичних системах, що підтвердив і досвід України, значною мірою залежить від того, чи знаходить він підтримку парламентської більшості, чи вона знаходиться до нього в опозиції. Але політична реформа 2004 року, яка забезпечувала переможцям парламентських виборів контроль практично над усіма політичними інститутами та суттєво обмежувала функціональні можливості Президента, ще більше ускладнила цю ситуацію. Передбачалось значне розширення повноважень Верховної Ради в

сфері кадрових призначень без існування реальних механізмів "стримувань і противаг". Крім того, запровадження у межах цієї реформи пропорційної виборчої системи із закритими партійними списками призвело до зростання залежності депутатів від керівників парламентських фракцій, а нерідко і до справжнього диктату партійних лідерів. Суспільство виявилось усунутим від впливу на представницькі органи. Тим самим створювались умови для гіпертрофії функцій законодавчого органу та фактичної узурпації ним державної влади.

Повернення до моделі політичної системи, закладеної Конституцією 1996 року, більшою мірою відповідає сучасним глобальним викликам та внутрішньополітичній ситуації. За цих умов особливого значення набуває роль Президента України у забезпеченні єдності державної влади при дотриманні принципу її поділу, узгодженні взаємодії всіх державних інститутів. Зосередження механізмів управління в руках Президента надає можливість ініціювати соціальні реформи та зміни, оперативно реагувати на суспільні запити, вирішувати протиріччя тощо. При цьому це абсолютно не виключає подальшої модернізації політичної системи. Враховуючи те, що в Україні відносини між політичними гравцями характеризується досить високим рівнем конфліктності виникає нагальна потреба удосконалення механізмів функціонального поділу влади та взаємодії державних органів, пошуку нових форм та можливостей виконання Президентом повноважень представницького та арбітражного характеру.

Література: 1. Томенко М. Інститут президентства в українській історико-політичній думці / М.Томенко // Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – 1995. – Вип.2. – 104 с.; 2. Белов Д.М. Конституційно-правове регулювання інституту президентства в Україні та Франції: монографія / Д.М. Белов, Ю.М. Бисага. – Ужгород: Ліра, 2007, – 216 с.; 3. Політична система для України : історичний досвід та виклики сучасності: монографія / О.Г. Гаркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.: гол. ред. В.М. Литвин. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.; 4. Чиркин В. Президентская власть // Государство и право. – 1997. – №5; 5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.

О.М. Горбатенко, здобувач відділу конституційного права
та місцевого самоврядування Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА У СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Інститут президента відіграє важливу роль у становленні та розвитку Української держави. Його статус, функції і повноваження, а також питання взаємозв'язку та взаємодії з іншими органами державної влади були і є предметом досліджень багатьох вчених. Це, зокрема, Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф., Тодика Ю.М., Плахотнюк Н.Г., Агафонов С.А. [1, с. 7].

Як глава держави він наділений особливою конституційною правосуб'єктністю й має право виступати від імені держави у міжнародних зносинах, є гарантом конституційного ладу, конституції, законності, прав і свобод людини тощо [2, с. 307].

Також, як зазначає О.В. Скрипнюк, конституційно-правовий статус глави держави залежить від форми правління (парламентської, президентської або змішаної форми правління). Водночас Президент України за всіх умов був і залишається главою держави [3, с. 310].

Президент України є, насамперед, главою держави, арбітром нації, наділений належним чином гарантованими представницькими і контрольними функціями у всіх сферах суспільного та державного життя [4, с. 309].

Цю точку зору підтримує і М.В. Савчин, який зазначає, що згідно із Конституцією України статус глави держави має свою специфіку, оскільки за своїм становищем він посідає місце арбітра у механізмі публічної влади, *тобто забезпечує правонаступність і належне функціонування публічних інститутів* [5, с. 394].

Важливим елементом правового статусу Президента України є його функції, тобто основні напрями і види його діяльності як глави держави. На думку, Скрипнюка О.В., вони досить тісно корелюються з конституційною правосуб'єктністю Президента України, тобто тими правами та обов'язками, якими Конституція України наділяє главу держави для належної реалізації його завдань і функцій. Повноваження Президента України охоплю-

ють усі сфери суспільного та державного життя. Він є повноважним впливати на діяльність Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів судової влади з тим, щоб підтримати ефективність функціонування механізму держави і Української держави загалом [6, с. 310].

Але повноцінна реалізація інституту президентства в Україні неможлива без підтримки інститутів громадянського суспільства. І, в першу чергу, це стосується таких його елементів як вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії.

Саме тому дуже важливим та актуальним є Указ Президента України № 32/2012 "Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні". Даний Указ передбачає утворення Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, а також містить Положення про координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства [7].

В розвиток положень Конституції України, а також вищезначеного Указу, дуже важливим та знаковим є Указ Президента України № 212/2012 "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" [8].

Так, зокрема, в цьому документі зазначається, що "Стратегія спрямована на утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, забезпечення незалежної діяльності інститутів громадянського суспільства, посилення їх впливу на прийняття суспільно важливих рішень, створення умов для забезпечення широкого представництва інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, проведення регулярних консультацій із громадськістю з важливих питань життя суспільства і держави" [9].

Також, в п.1 "Загальні положення" Стратегії підкреслюється, що "держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою заінтересовані в діалозі та партнерстві, підвищенні ефективності взаємодії. Без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в

управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку" [10].

Даний документ в п. 2 "Мета та стратегічні пріоритети державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні" називає мету державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, а також окреслює стратегічні пріоритети цієї політики. Так, зокрема, в цьому пункті робиться наголос, що "розбудова громадянського суспільства в Україні має орієнтуватися на європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини, зокрема впровадження практики належного врядування, доброчесності, відкритості, прозорості та підзвітності інститутів влади, створення умов для різноманіття суспільних інтересів, у тому числі економічних, екологічних, соціальних, культурних, релігійних, територіальних тощо, і форм їх вираження (громадські ініціативи, суспільні рухи, асоціації, об'єднання)" [11].

Пункти 3 та 4 Стратегії присвячені принципам та завданням державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Так, зокрема, серед завдань називаються такі, як: конституційне закріплення в рамках процесу модернізації Конституції України інститутів громадянського суспільства, основ їх взаємодії з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; сприяння становленню та розвитку мережі інститутів громадянського суспільства у багатоманітності їх форм; налагодження ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення участі громадянського суспільства та його інститутів у процесах формування і реалізації державної, регіональної політики; підтримка різноманітних форм місцевої демократії [12].

Також, в Стратегії зазначається, що "реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні щодо вдосконалення правового регулювання порядку утворення та діяльності інститутів громадянського суспільства передбачає: спрощення процедур та скорочення строків реєстрації

інститутів громадянського суспільства (громадські, благодійні організації, органи самоорганізації населення тощо); надання інститутам громадянського суспільства права здійснювати свою діяльність на всій території України; запровадження європейських механізмів контролю органів виконавчої влади за діяльністю інститутів громадянського суспільства; удосконалення процедур проведення місцевих референдумів, мирних зібрань, загальних зборів (конференцій), громадських слухань членів територіальної громади за місцем проживання; удосконалення правового статусу органів самоорганізації населення, встановлення гарантій їх діяльності;..." [13].

Звичайно, що деякі з цих запланованих очікуваних результатів не відразу отримають свій вияв в силу багатьох чинників. Але, наш погляд, дуже важливим є закріплення намірів та пріоритетів щодо їх розвитку та впровадження.

Література: 1. Фрицький О.Ф. Конституційне право України; Плахотнюк Н.Г. Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект : Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – Х., 1999. – С.7; Агафонов С.А. Інститут президента у системі державної влади України : Автореф. дис.... канд. юрид. наук. – К., 2003; 2. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с. – С. 307; 3. Там само. – С. 310; 4. Там само. – С. 309; 5. Конституційне право України. Академічний курс : Підручник : У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 800 с. – С. 394; 5. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с. – С. 310; 6. Указ Президента України № 32/2012 "Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/documents/14412.html>; 7. Указ Президента України № 212/2012 "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koda.gov.ua/sprijannja_rozvitku_gromadjanskogo_suspilstva; 8. Указ Президента України № 212/2012 "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koda.gov.ua/sprijannja_rozvitku_gromadjanskogo_suspilstva; 9. Там само; 10. Там само; 11. Там само; 12. Там само.

О.Н. Горбач, канд. політ. наук, доцент,
Національний університет "Львівська політехніка"

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ НА ВИЩИХ ДЕРЖАВНИХ ПОСАДАХ

Особистість як суб'єкт суспільних процесів, владних відносин становить інтерес практично всіх суспільних наук. Проте, політологічне уявлення про людину та особистість у суспільстві має певну специфіку. У політичній сфері особа виступає як суб'єктом так і об'єктом політики, грає різну роль у політичному житті, має різну можливість впливу на владу, по різному проявляє міру політичної активності.

Окреме місце у політичній науці займає лідерство як особистісний фактор. Сутність лідера та лідерства тут досліджується у розрізі політичної системи, системи владних відносин, їх механізмів функціонування, формування та синтезу окремих політичних теорій. Впродовж історії політичної думки напрацьовано багатий теоретичний матеріал, сформульовано різні теорії лідерства, яких на сьогодні відомо чимало. Узагальнюючи їх, напрошується сентенція "Лідерами не народжуються – лідерами стають".

Починаючи свідоме життя, будь-яка особа стикається із впливом інших людей, стає об'єктом владних відносин. Першою такою владою і суб'єктом впливу визнаються батьки, згодом, у процесі соціалізації – вчитель, викладач, директор, начальник, інспектор ДАІ тощо. У вирі цього процесу можливе формування особистості та лідерства.

Пояснюючи поняття "особистість" через поняття "людина", слід зазначити, що особистість є людиною зі сформованим світоглядом (системою поглядів на світ), самосвідомістю (оцінкою людини самої себе як суб'єкта практичної, пізнавальної діяльності) і здатністю до творчої самореалізації через діяльність [1, с. 75].

Інше визначення, особистість – це стійка система соціально-значущих рис, які характеризують індивіда, вона є продуктом суспільного розвитку і включення індивідів в систему соціальних відносин шляхом предметної діяльності.

Ключовими елементами обох визначень особистості є світогляд, свідомість та діяльність. Це свідчить про те, що особистіс-

тю може бути лише свідомий, мислячий індивід, який свідомо або часто підсвідомо здійснює організаційну діяльність, впливає на частину спільноти, здійснює окремі лідерські функції. Найвищим рівнем лідерства є політичне лідерство. Політичний лідер займає активну політичну позицію, є свідомим інтегратором ідей, поводитиме суспільних мас, використовує лідерство як засіб реалізації конкретних завдань. Для реалізації політичного лідерства необхідними є система особистісних рис, компетентна, професійна команда, сприятлива політична ситуація тощо.

Конкретніше, політичний лідер визначається як особистість, яка здатна виявити політичну волю і готова її реалізувати та керується можливістю об'єднати маси для досягнення суспільно-політичної мети. Цей вплив носить постійний характер і розповсюджується на все оточення лідера. Окрім цього, лідер усвідомлює, що його вплив реалізується підконтрольними засобами, які прямо залежать від нього та ґрунтуються на авторитеті, легітимності, харизматичності.

Класичними рисами політичного лідера прийнято вважати: політичну освіту (політик повинен володіти знаннями з політології, соціології, правознавства, менеджменту, історії тощо); політичний досвід (вміння інтегрувати нові ідеї); політичну інформованість (безпосередня участь у суспільному житті країни, регіону, населеного пункту); ораторське мистецтво (вміння переконувати людей, доносити до них засади своєї політичної програми); політична інтуїція (відчуття сприятливості політичної ситуації); прогностичні навички (вміння передбачити динаміку політичної ситуації); комунікабельність (вміння спілкуватися); арбітражні задатки (здатність виступити посередником у конфлікті, вміння знаходити компроміс, здатність погоджувати різні інтереси); організаторські здібності (вміння визначити стратегію і тактику політичної діяльності, організувати роботу своєї політичної команди) [2, с. 258].

Розкриваючи проблему реалізації особистості у політичному лідерстві України, найперше слід дослідити динаміку розвитку конституційних засад інституту президента в Україні, проте не менш корисним буде аналіз тих особистостей, які займали найвищу посаду в державі від початку її незалежності.

У 1991 році у процесі перших президентських перегонів Л.М.Кравчук набрав більше як 61,5 % голосів виборців. Слід зауважити, що цю перемогу Л.М.Кравчук здобув у першому турі і на сьогодні він єдиний, хто перемагав у президентських виборах в Україні у першому турі. У 1994 році Л.Д.Кучма у другому турі президентських виборів переміг, набравши більше як 52 % голосів, у 1999 році – за нього ж проголосувало у другому турі 56,25 % голосів. У 2004 році на хвилі Помаранчевої революції, яка повинна була б забезпечити чималий відсоток голосів, В.А. Ющенко спромігся набрати лише 51,9 % голосів. У 2010 році у другому турі президентських перегонів переміг В.Ф. Янукович з неповними 49 % голосів.

Отже, статистика свідчить, що народна довіра до найвищої державної посади з кожним наступним президентом терпить стабільне падіння. Історично формується, що кожен наступний президент у проекції із своїм попередником все глибше розчаровує українське суспільство. У цьому розрізі найбільш цікавим виглядає "феномен Кравчука", у якого не було попередника.

Народився Л.М.Кравчук у 1934 році. Символічно – у цьому ж році столицю України було перенесено з Харкова до Києва. На формування його особистості значний вплив здійснила війна 1939-1945 років, післявоєнний сталінський період, війна з капіталізмом та розбудова комунізму. У 1958 році Л.М. Кравчук успішно здобув вищу освіту у Київському державному університеті, у 1970 році завершив аспірантуру Академії суспільних наук при ЦК КПРС та здобув звання кандидата економічних наук. До часів здобуття незалежності Україною особистість Л.М. Кравчука була сформована на потребу тогочасних радянських вимог – лідер єдиної існуючої партії. Проте у 1991 році на пост президента він балотувався як безпартійний, більше цього – доклав зусиль до заборони існування Комуністичної партії.

Підсумовуючи, можна провести паралель. Управління малим підприємством, яке налічує десятки працівників і управління багатомільйонною державою – по суті одне і те ж. Здійснюючи управління будь-якою структурою керівник виявляє статус влади, лідера. Як демонструє досвід та реалії української політики, статус влади і лідера не завжди належать одній особі.

За даними соціологічних опитувань нинішньому президенту В.Ф.Януковичу цілком довіряє лише 6,5% опитаних, частково довіряє чи не довіряє – відповідно 19 та 23 %, зовсім не довіряє – 45% опитаних українців [3].

На сьогодні "маємо те, що маємо", проте Л.М.Кравчук:

- відстояв незалежність України, не злякавшись тиску Москви;
- не кричав про свій патріотизм, але й не зрадив національних інтересів;
- на міжнародній арені продемонстрував мудру та рішучу дипломатію.

Література: 1. Бодуен Ж. Вступ до політології: Пер. з франц. / Жан Бодуен. – К.: Основи, 1995р. – 174 с.; 2. Гелей С. Політологія. Навч. посібник. – 7-е вид-ня / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. – К., "Знання", 2008. – 415 с.; 3. Рейтинг довіри українців до Президента // Волинська правда 30.11.2013. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pravda.lutsk.ua/ukr/news/51479/>

С.Г. Денисюк, д-р політ. наук, професор,
В.О. Корнієнко, д-р політ. наук, професор,
Вінницький національний технічний університет

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СПРИЙНЯТТЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

Демократичні перетворення, що проводяться в Україні, привели до необхідності пошуку нової моделі організації державної влади. Основою такої моделі став загальновизнаний в сучасному світі принцип поділу влади, а також введення в державі інституту президентської влади. Президент – це не тільки лідер, який займає вищий щабель у формальній/неформальній ієрархії влади, а ще й певна система, в якій задіяні всі зацікавлені в політиці актори. Дослідження проблем функціонування і ролі інституту президенства є вельми актуальним через його наявність у багатьох державах світу (більше ніж в 150 країнах [1]). Впливовість цієї інституції суттєво різниться в цих державах: президент або є національним лідером, або в умовах його слабкості (пар-

ламентські або змішані форми правління) функції політичного лідера приймає на себе глава уряду. Проте це ніяк не означає, що у всіх країнах, де є такий пост, саме президент є національним лідером. Мало хто знає імені президента Німеччини, але весь світ знає Ангелу Меркель.

Але наскільки інститут президентства психологічно відповідає ментальності української нації? Можна погодитись із думкою науковців, що найбільш адекватною науковою категорією, яка дозволяє розглядати президентство комплексно як поєднання інституційних, соціологічних, індивідуально- та соціально-психологічних факторів, є лідерство [2, с. 78].

Сьогодні існують й різні точки зору як в науковій літературі, так і політикумі стосовно інституту президентства в Україні, що свідчать про певну дискусійність. Його сенс і спрямованість являються нерідко протилежними. Президентська влада, як свідчить досвід пострадянських перетворень, здатна стати знаряддям демократичних перетворень та встановлення режиму особистої влади. Тому президентство як таке містить в собі різноманітні можливості. З одного боку, політиками не відкидається можливість скасування інституту президентства. З іншого, – наявні сприйняття, потреби і надії громадян, пов'язані із постаттю президента у державі. Тому вивчення політико-психологічних особливостей функціонування і ефективності цієї інституції є вельми актуальним, особливо для українського суспільства, що перебуває в процесі трансформації.

Звичайно, зміст і функції цієї інституції залежить як від низки об'єктивних факторів (форми державного правління, характеру політичного режиму, законодавства, історичних традицій, менталітету тощо), так і особистих якостей конкретного президента. Особливістю інституту президента є те, що його розвиток відбувається в специфічних умовах держави, яка знаходиться на стадії переходу від тоталітарного до демократичного режиму. Прибічники сильної президентської влади вбачають в інституті президентства широкі можливості для забезпечення єдності державної влади в перехідний період, укріплення української державності в цілому. Слід пригадати, що фактично у всіх попередніх проектах Конституції України 1996 р. говорилося саме про президентську

республіку. За відсутності єдиної національної ідеї, наявності політичного безладу у державі, великої кількості політичних партій (в основному без ідеологічних) лише концентрація значних повноважень у Президента обґрунтовується необхідністю забезпечити єдність влади в умовах перехідного періоду. З іншого боку, наприклад, комуністи, будучі в парламенті й сьогодні виступають проти інституту президентства в Україні.

Часто можна почути думку, що українське суспільство потребує харизматичного лідера. Український менталітет такий, що громадяни й досі жалкують за сильним лідером, здатним вивести країну з кризи, а принцип редукції є доволі сталою частиною політичної свідомості українських громадян. Так, О. Білий, стосовно цього принципу у суспільній свідомості, слушно зазначає, що визнання виняткових прав зверхника дає індивідові можливість психологічної рівноваги. Підкорення й субординація є, по суті, радикально редукованим способом орієнтації у суспільному довіллі. Він також надає індивідові можливість уникнути обтяжливої ситуації вибору, уникнути загрози перетворитись на мішень для численних запитань. Редукція виступає водночас умовою й наслідком соціального регулювання. Тяга до сильного лідера виникає, як правило, тоді, коли колективні надії на зміну становища суспільства до кращого іншими засобами не дають необхідних результатів. І в тих випадках, коли колективна надія втілюється в конкретному лідері, він частково служить реальним утіленням цього редуктивного принципу [3, 339].

Практично будь-який лідер у переломний період гіпотетично спроможний виступити втіленням колективно-бажаного політичного дива. У дійсності це так і є, а різноманітні політичні технології: підвищення його іміджу, позиціонування, відрив від конкурентів тощо ефективні лише остільки, оскільки йдуть в унісон з особистістю лідера, як "персоніфікатора колективних надій". Але якщо це не так, то довіра до нього падає.

Досить показовими в цьому відношенні є результати опитування громадської думки соціологічною службою Центру Разумкова. Якщо у 2007 р., 16,8 % громадян України висловились за скасування посади президента [4], то за даними фонду Демократичних ініціатив та КМІС у 2012 р. запропонували взагалі скасувати цю посаду 3,5 % [5]. Тобто, ще раз варто звернути увагу на те, що вла-

да в державі є високо персоніфікованою, що передбачає сприйняття влади не як політичного інституту, а як конкретної особистості, в якій ця влада втілюється. Відповідно, особистим якостям президента надається більше значення, ніж законотворчості, влаштуванню та функціонуванню всього держапарату.

Така персоніфікація влади базується на особливостях менталітету, архетипах нації, традиціях суспільства. До найсуттєвіших рис української ментальності відносять: чуттєвість, атеїзм, інтуїтивне сприйняття сутності складних політичних явищ, мрійливість, індивідуалізм, очікування месії та ін. Фактично відбулось поєднання індивідуалізму, характерного для західної ментальної орієнтації, та східної вразливості, бурхливої реакції на соціальну несправедливість, колективізму, частково змішаного з наївною вірою в сильного лідера, правителя. Наївне ставлення громадян до політичних діячів, зокрема президента, підтримується й такою рисою як кордоцентризм (людина приймає рішення "серцем", емоційно).

Отже, громадяни на сьогодні бажають мати президента держави, очікують від нього допомоги, звертаються стосовно розв'язання своїх різноманітних проблем, про що свідчить статистика офіційного інформаційного інтернет-представництва: тільки протягом першого півріччя 2013 р. до Президента України надійшло 53,4 тис. звернень, при цьому, з урахуванням колективних звернень, до Глави держави звернулося близько 277,2 тис. громадян [6]. Менталітет нації є сприятливим ґрунтом для побудови ефективної взаємодії між президентом і громадянами, людям комфортно мати президента, який уособлював би справедливість, ніби цар-батюшка, який і захистить, і покарає винних.

Література: 1. Багирли В. К вопросу о понятии института президентства [Электронный ресурс] / В. Багирли. – Режим доступа : <http://www.legal.az/content/view/175/77>. – Название с экрана.; 2. Зорин В. А. Модели политического лидерства российских президентов / В. А. Зорин // Полис. – 2010. – № 4. – С. 77-89.; 3. Білий О. Спадщина авторитарної особи // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. – К. : Політ думка, 1996. – 448 с. ; 4. Чи підтримуєте Ви скасування посади Президента України? // Центр Разумкова. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=107. – Назва з екрану. 5. 90 % українців хочуть обирати

президента особисто, –опитування. – 12.10.2012. – Режим доступу:http://news.liga.net/ua/news/politics/746866-90_ukra_nts_v_khochut_obirati_prezidenta_osobisto_opituvannya.htm. – Назва з екрану. ; 6. Стан опрацювання звернень громадян, які надійшли до Президента України протягом першого півріччя 2013 року. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/content/stan_zvern_gr.html. – Назва з екрану

Д.І. Дідух, аспірант, КНУ імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

В умовах подальшої ескалації глобалізаційних процесів та невинної трансформації міжнародного економічного простору, очевидним є той факт, що для розвитку сучасної держави та ефективного функціонування її механізмів все більше необхідним стає розвиток сфери інтелектуальної власності. В умовах сьогодення саме інноваційна система, наріжним каменем якої є інтелектуальна власність, виступає базовою передумовою вигідного позиціонування держави у міжнародних взаєминах (як економічного, так і політичного характеру), оскільки саме інновації є рухомою силою постіндустріальних країн. Це пов'язано з постійною зміною соціально-політичних та економічних умов, внаслідок чого держава постійно змушена звертатись за допомогою до науки, переносити теоретичні знання на практику для задоволення громадських потреб. Інноваційна модель розвитку може, таким чином, послугувати основою підвищення конкурентоспроможності України у світовій соціально-економічній системі, що особливого значення набуває в умовах проголошення інтеграційних прагнень нашої держави. Водночас, вектор на побудову розвинутої держави, що могла б на високому рівні не лише представляти власні інтереси, але і мати конкурентоспроможну на світовому рівні економіку, вимагає від України продовження реформування існуючої системи державного регулювання інтелектуальної власності.

Особливу роль в розвитку системи державного регулювання інтелектуальної власності відіграє Президент України. Сама

етимологія слова президент (лат. *praesidens*, род. відм. *praesidentis* – той, що сидить попереду, на чолі) наштовхує на думку про специфіку його призначення в системі державної влади, а саме, що статус глави держави передбачає також передовий характер діяльності президента. Так, у статті 102 Конституції України йдеться про те, що Президент України "є главою держави і виступає від її імені", а також є "гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина" [1]. Останній пункт є особливо важливим для предмету нашого дослідження, оскільки стаття 41 Конституції України декларує право кожного "володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності" [1]. Таким чином, можна говорити про законодавче визначення ролі Інституту Президента в державному регулюванні інтелектуальної власності. Повноваження Президента стосовно створення, реорганізації та ліквідації державних органів та служб, визначені у статті 106 Основного Закону, надають йому право відповідно до діючого законодавства здійснювати ти чи інші заходи щодо реформування системи державного регулювання інтелектуальної власності. Аналізуючи проблему регулювання інтелектуальної власності в Україні, слід враховувати, що тривале перебування під впливом соціалістичних ідей знайшло відображення в особливостях побудови всього державного апарату, зумовило затяжний шлях залучення і оптимізації використання інтелектуального потенціалу нашої країни

В ХХ столітті роль лідера в галузі інноваційної діяльності зайняли США, що було зумовлено не в останню чергу орієнтацією на конкуренцію та дотримання прав інтелектуальної власності. Проблема інтелектуальної власності та її регулювання має тривалу історію у Сполучених Штатах, ще у

1790 році Конгрес США прийняв акт про авторське право, що мав на меті встановити охорону інтересів як авторів, так і видавців (на той час основним предметом регулювання було книгодрукування), хоча на той час правове регулювання авторського права було недосконале. Президент США як глава виконавчої влади володіє значним об'ємом повноважень, поміж

іншого він має право на основі подання і згоди (а в окремих випадках і без згоди) Сенату призначати всіх посадових осіб, посади яких передбачені Конституцією і законами США. В Конституції також сформульоване положення про те, що Президент США як глава виконавчої влади визначає повноваження всіх посадових осіб Сполучених Штатів та турбується про виконання законів. Що ж стосується особливостей державного регулювання інтелектуальної власності в США, то можна говорити, що наприкінці XX- на початку XXI ст.. рівень втручання держави у сферу інтелектуальної власності зріс. Це знайшло своє відображення у законі Бея-Доула 1980 року, що вперше визначив єдину державну політику у сфері розробок та технологій, які містять федеральні винаходи (тобто винаходи організацій-розробників із залученням коштів федерального бюджету), та пам'ятній записці президента Р. Рейгана під назвою "Патентна політика уряду" (1983 р.), в якій були визначені найбільш значущі аспекти нової урядової політики, а саме федеральні відомства мали поширювати передбачені законом Бея-Доула умови "окрім університетів, організацій, що знаходяться на бюджетному фінансуванні та некомерційних організацій на комерційні організації та фірми" [3]. Ім'я Р. Рейгана нещодавно згадувалось у аспекті патентної суперечки компаній Apple та Samsung. Як відомо, Б. Обама наклав вето на рішення Комісії з міжнародної торгівлі США стосовно заборони ввозу на територію Сполучених Штатів продукції компанії Apple, що була створена з порушенням патентів. Це перше вето на рішення Комісії з міжнародної торгівлі США з часів адміністрації Рейгана, що скористалась цим правом у 1987 році. Ця ситуація в значній мірі ще раз продемонструвала декілька моментів : у патентної політики (як і політики регулювання інтелектуальної власності загалом) США є як значні надбання, так і недоліки, якими можуть користуватися конкуруючі компанії; Інститут Президента в США може розглядатися як основний регулятор у сфері інтелектуальної власності, оскільки, незважаючи на велику кількість спеціальних відомств, саме Президент є володіє найбільшими повноваженнями для такого регулювання.

Значну роль Інституту Президента в державному регулюванні інтелектуальної власності можна відмітити і на прикладі Франції. Так, після заяв президента Н. Саркозі про початок "ери цивілізованого інтернету", в 2009 році у Франції були прийняті закони про дотримання та захист інтелектуальної власності в інтернеті, а також був створений у відповідності з ними Вищий орган з поширення творів та захисту авторських прав в інтернеті- АДОПІ (Hadopi). Але ці закони, а особливо принцип "трьох попереджень", після яких користувачу, який качає нелегальний контент, відключають інтернет, викликав багато суперечок в суспільстві, крім того, вони не підтримувались новим президентом Ф. Олландом, що врешті – решт призвело до рішення про відміну закону (тепер порушення карається штрафом). На цьому прикладі можна прослідкувати значну роль Інституту Президента в оптимізації державного регулювання інтелектуальної діяльності у Франції.

Серед нормативно-правової бази державного регулювання інтелектуальної власності в Україні окрім Конституції України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України тощо, важливе місце займають Укази Президента України, а саме: "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади", "Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні", "Про Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні" "Про невідкладні заходи щодо соціального захисту діячів літератури і мистецтва в умовах переходу до ринкових відносин" "Про впорядкування торгівлі деякими підакцизними товарами, пов'язаними з використанням аудіовізуальних творів та примірників фонограм" тощо. Наша молода країна хоч і запозичила від СРСР стару модель, але вже встигла зробити ряд реформістських змін, зокрема 13 серпня 1999 року указом Президента України №987 було ліквідовано Міністерство України в справах науки та технологій, Державне патентне відомство України і Державне агентство України по авторським і суміжним правам, а замість них створено Державний комітет України з питань науки та інтелектуальної власності. Пізніше, Указом Президента України № 1573/99 від 15 грудня 1999 року, створе-

но Міністерство освіти і науки України яке займалося питаннями інтелектуальної власності донедавна, але з внутрішніми перестановками та змінами. 8 жовтня 2013 року набув чинності Указ президента В. Януковича № 549/2013, згідно якого Державна служба інтелектуальної власності України перестала бути структурним підрозділом Міністерство освіти і науки України, тепер її діяльність "спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі України" [2]. Таким чином, в Україні Інститутом Президента здійснюються вагомі кроки на шляху до оптимізації державного регулювання інтелектуальної власності.

Отож можна говорити про те, що світові тенденції розвитку змушують держави захищати права та підтримувати на гідному рівні умови створення ринку об'єктів інтелектуальної власності. Інститут Президента відіграє дуже важливу роль у виборі стратегії розвитку держави, зокрема шляхом реформістських змін. Саме Інститут Президента дає поштовх для побудови та розвитку національних інноваційних систем як структур, здатних допомогти подолати прірву між наукою та сферою виробництва.

Література : 1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція станом на 06.10.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page). – Назва з екрана.; 2. Указ Президента України Питання Державної служби інтелектуальної власності України № 549/2013 від 8 жовтня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/549/2013>. – Назва з екрана.; 3. Reagan R. Memorandum on Government Patent Policy [Електронний ресурс] / R.Reagan.

В.А. Дранник,
НТУУ "Київський політехнічний інститут"

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ

Однією із умов відповідності стандартам демократичної, правової держави із соціально орієнтованою економікою, якою ми хочемо бачити Україну, є створення ефективної системи державного управління.

Без цього неможливе здійснення економічних та соціальних перетворень, досягнення економічного зростання та просування в напрямі європейської інтеграції.

Саме з цією метою в Україні проводилася широкомасштабна адміністративна реформа, невід'ємною складовою якої було реформування системи державної служби, а саме: вдосконалення кадрового потенціалу, створення оновленого, потужного і дієвого державного апарату, становлення професійної, авторитетної державної служби.

Створення умов для розвитку відкритого громадянського суспільства, захист прав та свобод людини і громадянина, а також забезпечення результативної та стабільної діяльності органів державної влади відповідно до їх повноважень і компетенції на конституційних засадах – це є основними цілями і завданнями державної служби в Україні.

Держава має виконувати управлінські функції щодо суспільства, і чим краще вона виконуватиме їх, тим гармонійніше розвиватиметься суспільство.

Державна служба – є найголовнішою складовою сфери управління в цілому, тому аналізу та методологічному дослідженню цього питання було приділено багато уваги у науковій літературі.

По мірі виникнення і формування спільної праці людей виникло і формувалось управління як сфера її діяльності. Тобто управління – це насамперед праця людей.

Ми знаємо, що праця людини поділяється на фізичну і розумову. Саме до розумової праці як вищої форми трудової діяльності відноситься управління.

Нажаль, у існуючих визначеннях поняття управління така характеристика: "вид розумової праці як вищої форми трудової діяльності" – відсутня, в той час як визнання і осмислене прийняття її сприяло б встановленню пріоритетності розумової праці по відношенню до фізичної, зняттю неофіційного протиставлення одна одній, закріпленню пріоритетності управління в цілому.

"Як показують результати багатьох досліджень, успіх будь-якої організації залежить, у кінцевому підсумку, від ефективності процесу управління, спрямованого на забезпечення досягнення організацією своїх цілей." [1, с. 84]. .

Г. Райт наводить такі визначення управління як поняття: "словникове визначення описує управління, як – "організацію й спрямування ресурсів з метою досягнення бажаного результату". Ось ще одне визначення, яке допомагає краще зрозуміти, що таке управління: "Управління – це процес чи форма діяльності, яка передбачає керівництво певною групою людей чи спрямування її на досягнення цілей організації" [2, с. 38-39].

Отже, із самого визначення управління виходить, що це форма діяльності, тому вона має здійснюватись якимись способами. Саме визначення цих способів та методів є функцією управління.

Г.Райт наводить 5 функцій управління: планування, організація, комплектація кадрами, мотивація і контроль [2, с. 44-45].

Нижник Н.Р., Машков О.А. наводять такі основні функції управління: "Так, існують чотири функції: планування, організація, мотивація, контроль. Останнім часом до цих чотирьох функцій додалася ще й така функція як прийняття рішення" [1, с. 87].

Але доцільно відносити до основних функцій управління такі шість: планування, організація, мотивація, контроль, прийняття рішення, комплектація кадрами. При цьому, виокремлення в якості основної функції комплектацію кадрами дає змогу залучити до класифікації функцій управління таку важливу сферу, як соціальну.

Управління в його найширшому визначенні звернене на процеси, ресурси та цілі. При виконанні обов'язків керівник має справу з кожним із цих елементів.

Якщо розглядати діяльність органів влади, то можна побачити, що вона є одночасно і розпорядчою діяльністю. Органи виконавчої влади мають владні повноваження, здійснюють певні дії з власної ініціативи, реагуючи через владні рішення на зміни в управлінській ситуації. Звідси, надання домінуючого значення у процесі прийняття рішень та реформування структур державного управління політичній активності, а не державній потребі в тих чи інших змінах призводить до залучення державного апарату у політику.

Але з іншого боку, управління – це система органів та установ, призначених здійснювати рішення політичної влади. Своєрідною верхівкою системи виконавчої влади є уряд – один з вищих органів держави. Компетенція уряду лише умовно може бути зведена

до виконання законів, здійснення завдань у сфері прямого державного управління. Йому належить виконавча політична влада, яка за своєю суттю є чи не найважливішою в державі.

Політичний нейтралітет як такий можливий в умовах, якщо зайнятість в уряді становить невелику частку загальної зайнятості у суспільстві, а урядові функції нечисленні й не справляють істотного соціального чи економічного впливу.

Але в достатньо розвинутій демократичній політичній системі цього немає, тому в умовах існування і збереження права громадян вільно висловлюватися й працювати з метою переконання інших у правильності своїх ідей, політичний нейтралітет неможливий, інакше трапиться так, що демократична система буде обмежувати політичну діяльність своїх державних службовців і, таким чином, дехто з громадян буде мати менше прав, ніж інші лише із-за того, що працюють в уряді.

Оскільки державна служба – є найголовнішою складовою сфери управління, то багато залежить від правильного розуміння і трактування самого поняття управління.

У справі вдосконалення державної служби в Україні потрібно виходити з чіткого визначення функцій органів державної влади і посадових осіб, створення оптимальної структури управління та розмежування повноважень кожного органу.

На практиці аналіз функціонально – предметної сфери органів державної влади здійснити складно. Особливо, виявлення функціональної сфери державної влади та її гілок і процесу розподілу предметів відання та повноважень по вертикалі і горизонталі. Доцільно більш точно закріпити структурну схему розподілу державної влади на три її гілки: законодавчу, виконавчу і судову – та більш повно визначити структурну і функціональну складові державної влади, визначити функціональне призначення та окреслити основи для подальшого законодавчого визначення правового статусу основних рівнів органів, що формують ту чи іншу складову влади в Україні.

Правовий статус органів державної влади, правила їх діяльності можуть бути вирішені, при нормативному врахуванні складу цих органів і їхнє призначення в системі.

Важливим з цієї точки зору питанням є політична діяльність державних службовців. Слушно ввести, тобто законодавчо ви-

значити, такий тип посади в органах державної влади, як політична посада, як це окреслено стратегією реформування системи державної служби в Україні. При подальшій законодавчій розробці цього питання буде вирішена проблема розмежування політичної діяльності та саме виконання державних обов'язків. Введення політичних посад дуже вдале рішення проблеми співіснування політичної діяльності і державної служби.

Україна як правова, демократична держава – це чіткий поділ влади, розмежування її функцій і компетенцій, правильність якого набагато залежить від Президента України як глави держави. Президент України виконує специфічні спрямовуючі, координуючі, контрольні і стримуючі функції, направлені на забезпечення незалежності та територіальної цілісності держави, її внутрішньої і зовнішньої безпеки.

Державна служба в сфері управління має велике значення в силу значущості впливу на політичний, економічний і соціальний стан держави, від її успішної роботи залежить добробут людей України.

Література: 1. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління. / Н.Р. Нижник, О.А. Машков. – К.: УАДУ, 1998, – 159 с.; 2. Райт Г. Державне управління К.: Основи, 1994. – 191 с.

М.І. Зайдель, канд. політ. наук,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ВЛАДНО-БІЗНЕСОВИХ ВІДНОСИН

В умовах соціально-політичних та економічних перехідних процесів інституту Президента відводиться ключова роль, як в якості ініціатора чи провідника необхідних реформ, так і в якості модератора перебігу певних процесів, що потребують негайної реакції. Посилення інституту Президента є відповіддю на трансформаційні процеси, які супроводжуються масштабною перебудовою інституційної інфраструктури держави. Відтак, за умови формування інституційно-правового вакууму та недієздатності держави гарантом встановлення та дотримання "правил гри" виступає саме

інститут Президента, наочним прикладом чого є процеси пострадянських переходів у колишніх республіках СРСР.

Процес первинного накопичення та формування приватного капіталу в Україні супроводжувався суттєвими викликами. Фактична економічна нездатність участі населення в процесах приватизації та суттєві інвестиційні ризики для іноземного капіталу каталізували деформування перебігу приватизації. Суттєвим промахом, що спричинив у подальшому цілу низку перепон на шляху до модернізації України, були відсутність інституційного базису капіталістичної держави – верховенства права й правової держави, майнових і контрактних прав, забезпечення прав економічних агентів і судочинства – тієї інституційно-правової основи, яка б забезпечила легальну конкурентну приватизацію, утворення приватного сектору й ефективного власника в національній економіці. Слабкість економічних інститутів компенсувалася політичними важелями впливу, що найбільш характерно для періоду так званої "великої приватизації" – продажу великих підприємств та стратегічних об'єктів державної власності [1]. Еліти в свою чергу нерідко були зацікавлені у збереженні недієздатних інститутів, сприяючи їхньому руйнуванню з середини, що давало їм змогу нажитися на державі через встановлення контролю над потоками ресурсів та державною власністю. Результатом цього стало поєднання формальних і неформальних відносин та інститутів. Співіснування формальних й неформальних "правил гри" витісняють значну частину приватної економічної діяльності в тінь. Становлення національного капіталу, таким чином, відбулось на фоні "хижацького" накопичення – первинного накопичення за рахунок "тінізації" доходів та ренти, що й заклало умови задля формування великого приватного капіталу в Україні. На тлі так званої "індивідуальної" приватизації, що набирала обертів за часів президента Л.Кучми (наприкінці 1990-х-початку 2000-х років), великий капітал починає легалізуватись, переоформлюючи фактичний тіньовий контроль над об'єктами державної власності та комунального майна в легальні права власності. Система неформальних торгів між владою та бізнесом призвела до зрощення влади та капіталу. Непублічна політика приватизації реалізовувалася переважно через механізми "тіньового" відчуження державного майна та його передачу у приватну влас-

ність, оминаючи приватизаційні процедури (продаж в закритому режимі чи фіктивне банкрутство), а також нейтралізацію потенційних конкурентів (як вітчизняних, так і іноземних) шляхом встановлення додаткових умов конкурсу для відбору покупців. Успіх перебігу приватизаційних процесів залежав від особистої наблизеності та розбудови взаємин потенційних покупців із особою президента, де окремі бізнес-групи, які якщо ще не перебувають при владі, то розпоряджаючись економічними ресурсами держави, володіють певними важелями впливу на владу та процес прийняття рішень. За таких умов "замовна" приватизація, яка відповідала не стратегічній меті реформування економічної системи, а інтересам окремих представників великого капіталу, для президента Л. Кучми була дієвим механізмом утримання влади при наростанні економічної потужності великого капіталу [2]. Іншими словами, інститут Президента в системі врегулювання владно-бізнесових відносин виступав не лише гарантом певних формальних та неформальних "правил гри", але й своєрідною "дистанційною сигналізацією" для конкуруючих бізнес-груп, оскільки прагнення автономії фінансово-промислових груп на політичному полі нерідко спричиняло втрату їхньої економічної основи. Президент, який уособлює верхівку владної піраміди, стає головним патроном політико-економічних кланів, які забезпечили йому прихід до влади в обмін на примноження економічного потенціалу. Олігархічно-патримоніальний режим десятирічного правління Л. Кучми був наслідком політичної могутності президента, яка детермінована безпорадністю великого капіталу, що перебував у процесі становлення й легітимації протягом його президентських каденцій. Необхідність пошуку точок перетину між приватним капіталом та головним патроном в державі була взаємовигідним процесом. Адже забезпечуючи баланс між основними групами впливу й групами інтересів Л. Кучма, виступаючи не лише в ролі арбітра, але й фактично перебуваючи "над сутичкою", міг встановлювати й змінювати "правила гри", тим самим продовжуючи власне "політичне життя" переобранням на другий строк.

Наслідком послаблення інституту Президента, що відбулося протягом 2005-2010 років внаслідок конституційної реформи 2004 року, стало співіснування змагання між ключовими пар-

тійними холдингами із трансформацією державного управління в систему з декількома конкуруючими (нерідко й конфліктними) центрами влади – урядом, парламентом, президентом та Секретаріатом президента. Така розстановка сил могла забезпечити Україні поступове просування в напрямку ствердження реального демократичного правління через унеможливлення володіння "контрольним пакетом" влади. Проте політичні амбіції та прагнення до монополізації політичної та економічної сфер призвели до зворотних процесів – актуалізації політики усунення політичних опонентів під гаслом "переможець отримує все".

Із поверненням президентсько-парламентської форми правління вся державна машина як ніколи тісно пов'язана з інститутом Президента. З одного боку, це може стати плацдармом для системних реформ, які розпочато, та виправлення наслідків "захоплення" держави через корегування механізму управління державою, з іншого – підсилити неопатримоніальні практики через встановлення повної монополії над політичним й економічним простором. Поточна складність конструювання відносин між президентом й представниками великого приватного капіталу зумовлена тим, що останні – вже мають чітко оформлені інтереси, велику фінансову могутність і вплив, що дозволяє ним висувати вимоги й конкурувати в системі вже із самим президентом, який намагається наростити власний капітал в тому числі й через родинні зв'язки на різних ешелонах влади, тим самим стаючи конкурентом для вже існуючих олігархів. Це наприклад не змогло би відбутися за часів правління Л. Кучми, який мав вплив на капіталістів через формування "правил гри" ще політично й фінансово-економічно неміцного власника, та режимі неопатримоніальної демократії за президента В. Ющенка, де існувала політична та економічна конкуренція за одержання "контрольного пакету" у системі влади [3; 4].

В умовах відсутності інституційного оформлення взаємин влади й великого приватного капіталу баланс між групами інтересів можливий лише в умовах політичної боротьби, де протистояння певним чином утворює систему стримувань і противаг для конкурентів. Відповідно політична нестабільність порушує status-quo між основними економічними конкурентами й провокує ситуацію

реставрації владної вертикалі заради гарантованого захисту інтересів ключових великих бізнес-груп. Скасування Конституційної реформи дозволяє сконцентрувати "контрольний пакет" влади та весь силовий ресурс в руках президента, що використовуються ним задля реінвестиції в засоби політичної боротьби з опонентами. В умовах загрози виходу бізнесу з-під апарату примусу, що передувало "помаранчевій революції", монополізація влади в руках президента робить привабливим для обох сторін можливість об'єднання з бізнес-конкурентами, які є політичними аутсайдерами, задля боротьби з політичними опонентами, які мають вагому підтримку серед населення. Однак обмежений парламентський контроль над президентськими структурами виконавчої влади становить загрозу й для інших бізнес-груп, адже групи впливу відтепер зіштовхуються і в самій партії влади.

Динаміка політичного режиму в Україні якомога краще ілюструє специфіку національних відносин влади й бізнесу, що детермінована якістю інституційної середовища їхньої взаємодії, обсягом президентських повноважень, а також доводить залежність якості публічної політики від обсягу присутності держави в економіці та інших сферах суспільного життя. Посилення контролю за державою із боку президента, що відбулося внаслідок скасування Конституційної реформи 2004 року, дозволяє зберегти важелі впливу в тих інститутах, де він не є формально інкорпорованим.

Література: 1. Пасхавер О. Великий український капітал: взаємовідносини з владою і суспільством / О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, К. М. Агеєва. – К.: "Дух і літера", 2007. – 130 с.; 2. Зайдель М. І. Економічна політика незалежної України: деякі підсумки та перспективи / М. І. Зайдель // Альманах "Грані". – 2012. – № 1(81) січень. – С. 145-149.; 3. Мацєвський Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004-2010 гг. / Ю. Мацєвський // Полис: Политические исследования. – 2010. – № 5. – С.17-37.; 4. Фісун О. А. Республіка заради спільного майбутнього: дилеми українського конституційного транзиту / О. А. Фісун // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна "Питання політології". – 2011. – №949. – С.45-52.

КРЕДО "УКРАЇНА – НЕ РОСІЯ" У ДІЯЛЬНОСТІ Л.Д. КУЧМИ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ЛІНІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТУ НАВКОЛО о. ТУЗЛА

У сучасних складних зовнішньополітичних умовах, коли Україна стоїть на роздоріжжі між Європою та Росією в побудові лінії відносин з північним сусідом було б корисним проаналізувати досвід президентської діяльності Л. Д. Кучми. Восени 2013 р. між Росією та Україною розгорнулася справжня інформаційна та економічна війна, причиною якої було рішення української влади про інтеграцію до європейської спільноти. Беззаперечним є факт, що у виробленні зовнішньополітичного напрямку маємо використовувати досвід Л. Д. Кучми у виході з конфлікту з Росією.

В період керівництва Л. Д. Кучми чи не найбільшим погіршенням відносин з Росією був конфлікт навколо острова Тузла. Зазначений конфлікт – кризовий момент в українсько-російських відносинах, спричинений спорудженням Росією дамби у Керченській протоці від Таманського півострова до острова Тузла [1]. В піковий момент кризи на початку жовтня 2003 року Л.Д. Кучма перервав своє турне по Латинській Америці і особисто відвідав зону конфлікту [2].

Президент України швидко зреагував на ситуацію, видавши указ, у якому повідомлялося, що порушення територіальної цілісності спричинить за собою відповідні дії з боку Ради національної безпеки, Комітету державної прикордонної служби, Міністерства оборони, Служби Безпеки України.

В указі Кучми також йшлося про те, що в разі можливості продовження будівництва російської дамби, Україна припускає звернутися за захистом до НАТО, ООН, ОБСЄ, а також до ядерних держав-гарантів суверенітету України. У разі необхідності Україна буде посилатися на Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 рік) до країн, що гарантують територіальну недоторканність. Депутати Верховної Ради, вивчивши

Указ президента, визнали дії Росії "недружнім актом" і заявили про намір звернутися в ООН та ОБСЄ [3, с. 4].

Л.Д. Кучма використав метод особистісної дипломатії і 23 жовтня вночі зателефонував президенту Росії В.В. Путіну. Наслідком тривалої розмови двох лідерів стало зупинення будівництва дамби та завершення ескалації конфлікту. Також президенти домовились, що вирішенням проблеми навколо острова Тузла займуться голови урядів В.Ф. Янукович та Г.В. Касьянов. Зустріч відбулася наступного дня, на якій було узгоджено українське та російське бачення вирішення конфлікту навколо острова Тузла. В кінці зустрічі російський прем'єр-міністр закликав українських і російських політиків та громадських діячів припинити нагнітання конфлікту навколо острова [4].

Результатом тузлинського питання стало підписання 25 грудня 2003 року в Керчі Договору між Російською Федерацією і Україною про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки. Договір закріпив положення про статус Азова і Керченської протоки, визначені українсько-російським договором про сухопутний кордон, а також визначив принципи судноплавства в них. Київ фактично позбувся єдиного важеля, здатного примусити росіян прискорити делімітацію морських кордонів, російська сторона дістала можливість затягувати цей процес нескінченно довго. З іншого боку, в Керчі договірні сторони все ж таки визнали, що Азовське море "розмежовується лінією державного кордону відповідно до угоди між сторонами", і це, було успіхом української дипломатії [5].

Аналізуючи принципи діяльності Леоніда Кучми у відносинах з Росією, не можна оминати його книгу "Україна – не Росія", в якій президент стверджує, що територіальна цілісність України в цілому, і, зокрема, належність до України АР Криму не може ні в якому разі підлягати жодним сумнівам. У книзі розглядається ситуація в Криму на початку та в середині 1990-х років. Однак і при вирішенні кризової ситуації навколо Тузли Кучма, як і в 1990-х роках, використав ряд аналогічних дипломатичних методів: особистісна дипломатія з російським лідером, деміфологізація (наприклад, російський міф про Крим, як частину "священної російської землі", нерозривно пов'язаної з Чорноморським флотом або український міф про "історичні права" українців на ряд

земель сусідніх держав, зокрема, на козацький край Кубань) та протидія поширенню суспільної істерії при розгляді проблемних питань у двосторонніх відносинах [6, с. 480-481].

Отже, зовнішня політика України під час тузлинської кризи багато в чому визначалася позицією Л.Д. Кучми, який вів двояку політику: з одного боку, він в доволі жорсткій формі показав російським опонентам, що територіальна цілісність України в жодній мірі не може бути поставлена під сумнів. Для забезпечення територіальної недоторканості Україна готова на рішучі дії, в тому числі потенційно і військові, де в разі виступу опонентом Росії Україна звернеться по допомогу до НАТО, ООН, ОБСЄ та ядерних держав-гарантів суверенітету України. З іншого боку, Україна зацікавлена в мирному вирішенні міжнародних конфліктів та проблем. У випадку з островом Тузла Україна, не ставлячи під сумнів територіальну цілісність та національно-стратегічні інтереси, прагне до мирного вирішення питання та добросусідських взаємовигідних відносин з Російською Федерацією. Леонід Кучма здійснив вдалий крок, використавши методи особистісної дипломатії, звернувшись напряду до особи, яка визначає зовнішньополітичний курс Росії – Володимира Путіна. Зрештою нічна телефонна розмова двох лідерів зупинила нагнітання обстановки та розпочала розрядку в російсько-українських відносинах, стала своєрідним перезавантаженням двосторонніх відносин. В історії можна провести паралель, коли під час Карибської кризи дзвінок Джона Кеннеді до Микити Хрущова врятував світ від глобального конфлікту з використанням ядерної зброї та став початком розрядки в відносинах між СРСР та США.

Звичайно не можна повністю вивчити політику Л. Д. Кучми через призму одного міжнародного інциденту, оскільки це лише один епізод, хоча досить знаковий та яскравий. Для глибокого вивчення кредо президента потрібно розглянути його дії більш широкого історичного періоду, що буде зроблено у моїх наступних дослідженнях.

Література: 1. Кошель Г. Конфлікт між Росією та Україною навколо острова Тузла // Інтернет-журнал для молоді. – 2012. – 30 листопада [Електронний ресурс] / Г. Кошель. – Режим доступу: <http://molodi.in.ua/konflikt-tuzla/>; 2. Синельников О. Кучма и Путин

вмешались в конфликт вокруг Тузлы // Независимая газета. – 2003. – 24 жовтня [Електронний ресурс] / О. Синельников – Режим доступу: http://www.ng.ru/cis/2003-10-24/5_ukraine.html.; 3. Украина пытается развязать "гордиев узел" // Сегодня. – 2003. – №241. – С.4.; 4. Федюкин И., Николаева А. Пат в проливе // Ведомости. – 2003. – 24 октября [Електронний ресурс] / И. Федюкин, А. Николаева. – Режим доступу: <http://kirimtatar.com/Press/tuzla/20031024.html>.; 5. Лакійчук П. Питання делімітації морських кордонів в чорноморсько-азовському регіоні. "Хто винен?" і "Що робити?" [Електронний ресурс] / П. Лакійчук. – Режим доступу: <http://nomos.com.ua/content/view/153/69>.; 6. Кучма Л. Украина – не Россия. – М.: Время, 2004. – 560 с.

І.А. Ковальчук, канд. іст. наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА ЯК ФОРМА ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЛАДИ В ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Світова історія президентської форми правління має довгий шлях. У словнику Брокгауза і Ефрона сказано: "Президент республіки є глава держави у республіканських державах, що "відповідає монархові у державах монархічних" [7, с. 302]. І дійсно, президент з латинської означає той, що попереду, тобто в сучасному розумінні він вважається главою республіки взагалі і репрезентує її в міжнародних відносинах. Ця посада вже протягом кількох століть характерна для США і деяких країн Західної Європи та Американського континенту.

В залежності від форми республік президент може займати різне положення в системі державної влади:

- бути тільки главою держави (у країнах із парламентською формою правління);
- бути одночасно главою держави і виконавчої влади (у країнах з президентською формою правління);
- бути не тільки главою держави, а й мати великі повноваження в сфері виконавчої влади при наявності особливої посади – прем'єр міністра (у змішаних республіках).

Уперше інститут президента виник у США (де у 1787 р. за Конституцією була затверджена відповідна посада) як результат

прагнення громадян до встановлення сильної демократичної державної влади в протизавагу монархії. Перший президент Америки Джордж Вашингтон обійняв цей пост 30 квітня 1789 р. В Європі посада президента вперше була запроваджена у Франції 1848 року за часів Другої Республіки. 20 грудня 1848 року ним став Луї Наполеон Бонапарт. Перший президент Швейцарської конфедерації Й. Фурер теж розпочав свою діяльність у 1848 році. У подальшому президентство отримало широке розповсюдження й нині стало характерною формою правління для багатьох країн світу. На сьогоднішній день у світі майже 150 країн мають республіканську форму правління і пост президента як глави держави [6, с. 93].

Особливо актуальною проблемою вона стала в кінці ХХ століття під час розпаду соціалістичної системи і формування нових держав.

Введення інституту президентства, в цей період пояснювалось прагненням до наведення порядку і дисципліни, нормального ритму економічного і соціального життя. Так, 15 травня 1990 року на позачерговому З'їзді народних депутатів М.С. Горбачов був обраний Президентом СРСР. Причиною цього, на думку В. Литвина, стало те, що державна влада "небезпечно хиталася між Політбюро ЦК КПРС, яке було позбавлене своїх диктаторських повноважень конституційною реформою, і Верховною Радою СРСР" [4, с. 680]. До того ж, розпочався процес розпаду Радянського Союзу парадом декларування суверенітетів парламентами союзних республік. За цих обставин М. Горбачов провів реорганізацію влади. Рада Міністрів була перетворена на Кабінет Міністрів під безпосереднім керівництвом Президента. Президентська рада ліквідовувалася, замість неї створювалася Рада Безпеки як конституційний орган. Всі ці заходи по зміцненню влади були реалізовані на черговому, четвертому З'їзді народних депутатів СРСР, який відкрився 17 грудня 1990 р.

Перехід пострадянських країн до демократичних політичних систем супроводжувався формуванням ринкових відносин, парламентських систем та інститутів президентства як атрибутів демократії. Як згадує Л. М. Кравчук, "ідея запровадити в Україні інститут президентства виникла наприкінці весни – на початку літа 1991-го. Цікаво, що її підтримували як комуністи, так і

представники "Народної Ради". Останні вбачали у введенні інституту президентства важливий крок у напрямку незалежності" [3, с. 111]. Після гострого обговорення, інститут президентства був запроваджений на підставі Закону "Про Президента Української РСР" від 5 липня 1991 року та внесення відповідних змін і доповнень до чинної на той час Конституції Української РСР.

При обговоренні закону пригадує Л. Кравчук для нього були важливими наступні положення: "По-перше, я наполягав на тому, аби національний лідер обирався всенародно. По-друге, мені видавалося доцільним існування посади віцепрезидента, що, на мій погляд робило схему побудови влади більш демократичною й водночас більш ефективною. На жаль, цю пропозицію тоді категорично не сприйняли комуністи"[3, с. 117].

На думку М. Томенка, "принцип обрання президента прямим шляхом та легітимне правове забезпечення його ролі має вважатися висновком української історичної традиції" [8, с. 35].

1 грудня 1991 р. одночасно було схвалено Акт проголошення незалежності України та обрано Леоніда Макаровича Кравчука першим Президентом з підтримкою майже 62 відсотків виборців.

Втім сам Леонід Макарович на перше місце ставить підсумки референдуму. Він пише: "Значення референдуму важко переоцінити. Ухвалення Акта про державну незалежність, безумовно, мало величезне значення, але насправді незалежною Україна стала після 1 грудня" [3, с. 123]. Про це констатували і зарубіжні аналітики, відзначаючи, що "політичне самовизначення пригломщило Москву і подало приклад, за яким пішли, хоча спочатку невпевнено, інші советські республіки" [1, с. 93].

Перехідний період у пострадянських державах відзначився неоднозначністю і непослідовністю політичних процесів, супроводжувався соціально-політичними конфліктами, боротьбою між різними гілками державної влади. Втім інститут президентства був введений у всіх республіках.

Це була своєрідна політична мода, тому що багато хто розглядав президентство як панацею вирішення всіх проблем. На пострадянських країнах сформувалося, як стверджують аналітики, 4 типи політ. режимів:

– демократичні – Латвія, Литва, Естонія;

- напівавторитарні – Грузія, Азербайджан, Вірменія, Молдова;
- авторитарні – Білорусь, Росія, Казахстан, Таджикистан;
- неототалітарні – Туркменістан, Узбекистан.

Останньою ж інститут президентства із пострадянських республік ввела Білорусь. Прихильники пояснювали необхідність його введення "об'єктивною необхідністю сильної виконавчої влади в період історичного переходу від тоталітаризму до демократії", крім того важливий вплив на це рішення мав позитивний досвід ринкових перетворень в Росії завдяки енергійної діяльності президента Б. Єльцина і його урядової команди [2, с. 72].

Втім президентство не завжди сприяло формуванню сильної влади. Так, Молдова та Україна разом з Вірменією, Таджикистаном, Узбекистаном, Киргизією входять до групи країн, що характеризуються низькою стійкістю влади. Крім того, дослідники відзначають, що "у політичних системах пострадянських країн, які мають значні нафтові ресурси дуже відчутні ознаки авторитаризму, що часом переходять до суті східного деспотизму як, наприклад, у Туркменістані часів Сапармурада Ніязова" [5, с. 210].

Введення поста президента у пострадянських країнах свідчило про те, що правлячі команди цих держав прийшли до висновку, що втримати владу в умовах загострення системної кризи можна за допомогою цього інституту. Тому на пострадянському просторі створювались президентські республіки (Білорусь, Узбекистан, Турменистан) та напівпрезидентські, яких більшість, в тому числі Росія і Україна.

В той же час у більшості країн Центрально-Східної Європи встановлювалася парламентська система влади (Албанія, Словаччина, Угорщина, Чехія та ін.). Разом з ними в країнах цього регіону представлені змішані форми держав, які поєднують різні варіанти комбінацій елементів в парламентських і президентських республік (Болгарія, Польща, Румунія, Словенія та ін.). На думку дослідників, причиною цього було "побоювання того, що після тривалого періоду авторитарної влади, персоніфікованої в особі генерального секретаря Комуністичної партії, у зв'язку із слабкістю демократії може призвести до нової диктатури" [5, с. 167]. Водночас, мали місце спроби на початку 90-х років розширення президентських повноважень за межі конституційних рамок у Болгарії, Польщі, Чехії, а в Білорусі, Росії вони були реалізовані.

В цілому інститут президентства у посткомуністичних державах сприяв стабілізації політичної влади, її ефективності в проведенні економічних та соціальних реформ, посилення влади за допомогою інституту президента визначило також в більшості посткомуністичних країн неухильний поступ до демократичних форм політичного життя.

Література: 1. Бжезинський З. Велика шахівниця / З. Бжезинський. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2000. – 236 с.; 2. Карбалевиц В. И. Александр Лукашенко: политический портрет / В. И. Карбалевиц. – М.: Партизан, 2010. – 720 с.; 3. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: спогади і роздуми / Л. М. Кравчук. – К.: Століття, 2002. – 352 с.; 4. Литвин В. М. Історія України: підручник / В. М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2009. – 821 с.; 5. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу: навч. посіб. / Т. В. Орлова. – К.: Знання, 2013. – 677 с.; 6. Погорілий Д. Є. Політологія – 100 відповідей. Навч. посібник / Д. Є. Погорілий – К.: Фірма "ІНКОС", 2008. – 232 с.; 7. Рябов С. Президент / С. Рябов // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 302–304.; 8. Томенко М. В. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії / М. В. Томенко // Політичні студії. – Вип. 2. – К.: Фонд "Українські перспективи", 1995. – 104 с.

Є.В. Коломієць, аспірант
кафедри державного управління КНУ ім. Тараса Шевченка

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Система інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України почала формуватись у сучасному вигляді з 2000 року, коли Указом Президента України "Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади" (від 14.07.2000) була визначена необхідність створення спеціалізованої системи, спрямованої на інформаційно-аналітичне забезпечення Президента України.

Основними задачами системи ставились:

- оперативне одержання Президентом України інформації про ситуацію в усіх сферах життя суспільства в Україні та світі;

- забезпечення оперативного обміну інформацією між Президентом та іншими органами державної влади на основі сучасних ІКТ (інформаційно-комунікативних технологій);

- створення та підтримка постійного доступу до державних інформаційних систем та інтернет-представництв;

- запровадження автоматизованої системи для обробки та аналізу інформації, яка необхідна для прийняття управлінських рішень.

2005 року Президент України В. А. Ющенко скасував структуру Адміністрації Президента України і утворив Секретаріат Президента України. На той час інформаційно-аналітичні матеріали переважно готувались наступними службами:

- Головна служба інформаційної політики;
- Головна служба гуманітарної політики;
- Головна служба соціально-економічного розвитку;
- Головна служба регіональної політики;
- Головна служба політичного аналізу

У лютому 2010 року Секретаріат Президента було реформовано, а самій структурі було повернуто назву Адміністрація Президента України.

Наразі інформаційно-аналітичні матеріали готуються у наступних структурах Адміністрації Президента:

- Головне управління з питань регіональної та кадрової політики
- Головне управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ
- Головне управління з суспільно-політичних питань
- Головне управління документального забезпечення
- Головне управління забезпечення доступу до публічної інформації
- Головне управління організаційного забезпечення

Інформаційно-аналітичними службами оброблюється значний спектр даних про соціально-економічні та політичні процеси, що надаються з різноманітних джерел. Інформація для обробки поступає від державних органів та органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій, посадових осіб. Аналізуються матеріали зарубіжної, вітчизняної центральної та регіональної преси.

За результатами здійснюваної діяльності Президенту подається інформаційно-аналітична записка, яка буває мотижневою

та щомісячною. Зміст та форма щотижневої записки залежить від конкретних подій, але зазвичай надається інформація про:

- кризові явища та конфлікти;
- характеристика соціально-економічної ситуації та чинників, що можуть призвести до змін та;
- важливі події в житті провідних районних, міських організацій, політичних партій, громадських організацій, проф.-спілок, зокрема інформація про зміни у їх керівництві;
- результати моніторингу критичних щодо влади матеріалів у ЗМІ;
- важливі ініціативи та рішення органів державної влади
- оцінка суспільно-політичних та економічних процесів та рекомендації щодо врегулювання конфліктів та запобігання негативним явищам;

Щомісячна інформаційно-аналітична записка включає в себе:

- характеристику та оцінку суспільно-політичної ситуації в країні;
- інформацію про осередки політичних партій: їхні лідерів, загальну чисельність, кількість осередків, реальну впливовість партій та баланс політичних сил;
- інформацію про громадські та профспілкові організації: пріоритетні форми їхньої діяльності, тенденції розвитку;
- інформацію про політичні настрої молоді (як найбільш соціально активної та мобільної частини суспільства);
- аналіз результатів соціологічних досліджень ;
- опис та оцінка основних суспільно-політичних та соціально-економічних, проблем, які мають деструктивний вплив на ситуацію в країні,
- анонс найважливіших подій наступного місяця, що потребують реакції з боку влади.
- наявні та прогнозовані чинники соціальної напруженості
- практичні пропозиції щодо шляхів розв'язання проблем та здійснення заходів, спрямованих на зміцнення позицій державної влади;

Досвід діяльності інформаційно-аналітичних структур Президентів України показує, що вони спроможні оперативно провадити інформаційно-аналітичне забезпечення щодо

поточних подій, але їх діяльність не має на меті проведення ґрунтовних аналітичних або теоретико-прикладних досліджень, що унеможливує ефективну реалізацію функції прогнозування.

Література: 1. Коваль Р.А. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади /Р.А. Коваль //Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во Хар РІ НАДУ "Магістр", 2006. – № 1 (113).; 2. Телешун С.О. та ін. /С.О. Телешун //Політична аналітика в системі публічного управління. – К., 2008. – с. 38-41.; 3. Дегтяр А. О. Аналітично-організаційне забезпечення прийняття та реалізації державно-управлінських рішень: дис... д-ра наук з держ. управління: 25.00.02 / Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк, 2005.; 4. Телешун С.О., Баронін А.С. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2001. – 112 с.; 5. Турунок С.Г. Политический анализ: Курс лекций. – М.: Дело, 2005. – 359 с.; 6. Пугач А.О. Сутність процесу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної виконавчої влади в Україні[Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=>.

М.В. Коновалова, аспірант,
КНУ імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ПОСЛАНЬ ПРЕЗИДЕНТА В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Інститут Президента є одним з найважливіших елементів державного механізму. Президент як глава держави – особа, що займає формально вище місце у структурі державних органів влади, здійснює функцію представництва держави. У такому розумінні глава держави розглядається як одна з вищих владних інстанцій.

На думку В. Шатіла, функції Президента України потрібно розглядати залежно від його впливу на суспільні відносини в державі, а підґрунтям щодо визнання змісту цих функцій є сфери діяльності Президента України. вирізняє президентську функцію як суто самостійну. На його думку, послання Президента є одним із механізмів безпосереднього впливу на політичну, економічну, соціальну та культурну сфери держави, засобом реалізації Президентом України його функцій [1]. Стратегічну роль послань пре-

зидента в Україні вивчає багато науковців: О. Дуднік, В. Шатіло, І. Жилияєв, А. Ніколаєв, О. Ковріга, Т. Мосенцева, С. Чуніхіна та ін. Дослідники здебільшого розглядають загальні політико-правові аспекти питання. Вивчення послань президента з точки зору впливу на реальну економічну сферу досліджена мало, хоча набуває особливої актуальності в період трансформаційних процесів.

Провідною світовою тенденцією відповідей на глобальні виклики та розвитку світової конкурентоспроможності являється сьогодні створення національних інноваційних систем.

Кабінет міністрів України також своїм розпорядженням від 17 червня 2009 р. № 680 схвалив Концепцію розвитку національної інноваційної системи. Її метою є визначення основних засад формування та реалізації збалансованої державної політики у питаннях забезпечення розвитку національної інноваційної системи (НІС), спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Отже, курс на розвиток національної інноваційної системи України як сукупність організацій, які приймають безпосередню участь в інноваційному процесі, а також інститутів, які створюють сприятливі умови для його реалізації твердо визначений.

Як зазначають автори навчального посібника "Основи теорії державного управління", в умовах обмежених ресурсів в економіці засобом раціонального прийняття рішень стали виступати інститути. Якщо раніше інститути сприймалися екзогенно, як щось зовнішнє по відношенню до економіки, то в сучасній теорії вони аналізуються як частини єдиної структури, в рамках і за допомогою якої вибудовуються відносини між людьми. Таким чином інститути створюють структуру спонукальних мотивів людської взаємодії, зменшують невизначеність, підвищують раціональну компоненту прийнятого рішення [2, С.98]. Зрозуміло, що і Інститут Президента виконує тут не останню роль, потужним засобом якого виступають послання президента.

Послання можна розглядати як форму прояву конституційного обов'язку глави держави по забезпеченню узгодженого функціонування і взаємодії органів державної влади. Ці документи мають своїм завданням об'єднання роботи всіх державних органів в рамках єдиного стратегічного курсу, визначеного президентом, прагнення глави держави координувати діяльність уряду,

законотворчість, визначати їх напрям і основний зміст. Через щорічні та позачергові послання глава держави може виконати одну із своїх найважливіших місій, яка полягає у забезпеченні формування ефективної цілісної та збалансованої системи офіційних політичних рішень, зокрема – "вмонтованих" у систему державних стратегічних політико-правових актів (стратегій, доктрин, програм тощо). [3, С.327].

Судячи із вищевказаного, розбудова національної інноваційної системи України має бути чітко відзначена, прокоментована та постійно декламована у посланнях президента. Адже, дана стратегія стосується всіх без винятку гілок влади, приватних організацій та комплексу інститутів, що беруть участь у виробництві, передачі і використанні знань, суспільства в цілому. І тому важливо скоординувати та стратегічно направити розвиток НІС в системі координат держави також за допомогою президентських послань.

З метою аналізу стратегічних напрямів розбудови НІС України було досліджено основні тексти щорічних президентських послань В. Януковича до ВРУ та народу в період з 2010 по 2013 роки. Від так, важливим месиджем для українського суспільства стало перше послання Президента В. Януковича до українського народу влітку 2010 року. Послання було сприйняте з надією, адже містило чимало перспектив розвитку держави, хоча про розбудову НІС не йшлося. Вперше до Верховної Ради Президент звернувся із посланням у 2011 році. Щорічне послання під назвою "Модернізація України – наш стратегічний вибір" піддалося гострій критиці з боку ЗМІ та суспільства. Хоча, не зовсім можна погодитися із твердженням Олещука П., який заявляє, що Україна не почула нічого такого, чого не чула раніше, у всіх численних виступах політиків протягом 20-ти років незалежності [4]. Адже, в посланні найбільше уваги було приділено інноваційному розвитку України. Хоча, в тексті мало конкретних дій та чітких механізмів реалізації стратегій щодо розвитку НІС, лише визначено нерозвиненість національної інноваційної системи та проголошені загальні привабливі фрази щодо інноваційного та модернізаційного розвитку.

За президентства В. Януковича послання фактично перетворилися на закон. У лютому 2012 р. Верховна Рада ухвалила Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (щодо системи програмних документів). Після цього Президент більше не виступав із щорічними посланнями особисто перед ВРУ та суспільством, а направляв паперове послання до ВРУ для оголошення його народними депутатами. Разом з тим щорічне послання 2012 року містило ще більш потужний заклик до інноваційного розвитку всіх сфер держави. Хоча конкретно, мова про національну інноваційну систему не йшлося. Вже у посланні Президента 2013 року йдеться про модернізацію української економіки через інвестиційно-інноваційну модель. Про чіткий розвиток національної інноваційної системи не йшлося. Далі представлено контент-аналіз щорічних послань Президента (таблиця).

Таблиця

Контент-аналіз щорічних послань Президента

Одиниці аналізу	Усі форми слова із коренем "інноваційн-"	Національна інноваційна система
Послання Президента 2010 року	5	0
Послання Президента 2011 року	53	2
Послання Президента 2012 року	84	0
Послання Президента 2013 року	83	0

Складено за: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/33/>

Бачимо, що прикметниками інноваційний та його похідними переповнені щорічні послання. Але чи не занадто прикрашений текст? Чи має кожне слово, що позначається інноваційністю конкретну суть чи це лише модні слова на сьогодні? В посланнях не завжди чітко визначено складові національної системи, не виокремлено конкретного механізму потужного розвитку національної інноваційної системи, не поставлено завдання конкретних реформ. Також, потрібно врахувати зміни форми виголошення послань Президента. Потрібно погодитися із дослідни-

ком О. Дудніком, що в сучасному інформаційному суспільстві відмова Президента від передбаченого Конституцією особистого виголошення послання, як одного з найважливіших і незамінних механізмів комунікаційного впливу, а значить і реалізації своєї влади породжує недовіру до керівника і політичних сил, які він представляє. Уникнення лідером особистого спілкування з народом, його небажання чи неспроможність донести до громадськості цілі й завдання своєї політики й відповідно переконати людей у її правильності призводить до неповного розуміння суспільством стратегічних державних цілей. За таких обставин виникає ситуація, коли Президент володіє владними повноваженнями, які не гарантують йому самої влади. Така президентська влада не здатна демократичними заходами спрямувати розвиток подій в країні в потрібне їй русло, надати їм необхідний смисл і суспільну вагу [5, с.47]. Що стосується конкретного питання розвитку національної інноваційної системи, то тут теж негативне значення має відмова Президента від публічного оприлюднення. Адже, суспільство має бути в курсі стратегічних цілей державної влади виголошеної гарантом Конституції, враховуючи, що одним із ключових факторів розвитку потужної НІС є інноваційна культура суспільства, що повинна цілеспрямовано формуватися владою. Одним із кроків по формуванню культури суспільства якраз і являються публічні звернення Президента.

Таким чином, щорічні послання Президента мають особливе значення у формуванні не лише державної політики, а й громадської думки. Послання направляють суспільство в певному напрямі і мають визначати конкретні механізми впровадження. На сьогодні, розвиток НІС є чи не найважливішим фактором розвитку конкурентоспроможної економіки, і в посланнях Президента це має чітко вказуватися. А питання подальшого впровадження зазначених конкретних кроків, як і питання формування за допомогою щорічних послань Президента невід'ємної складової НІС – інноваційної культури суспільства мають бути досконало вивчені в подальших наукових доробках.

Література: 1. Шатіло В.А. Інститут президентства в системі державної влади України. – К.: Укр.центр політ. менеджменту, 2004. –

159 с.; 2. Основи теорії державного управління: навчальний посібник / В.В. Дементьєв, М.В. Гордон, Н.В. Оленцевич, В.В. Толкованов, Р.О. Коваленко, О.О. Шумаєва. – Донецьк: Друк-інфо, 2012. – 309 с.; 3. Державне управління: курс лекцій / В.Д. Бакуменко, Д.І. Дзвінчук, О. С. Поважний. – Ів.-Франківськ: Місто НВ, 2011. – 536 с.; 4. Олещук П. Перше послання Януковича: між Ющенком та Кучмою // Новинар (<http://novynar.com.ua/analytics/government/163156>). – 2011. – 08.04; 5. Інститут президентства в системі сучасних міжнародних відносин : інформаційно-аналітичний бюлетень : Вип. 4 : щорічні і позачергові послання президента до народу і парламенту / гол. ред.: О. С. Онищенко, академік НАН України. – Київ. – 2013. – 48 с.

А.В. Кострубіцька, аспірант,
КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Одним з важливих суб'єктів діяльності в інформаційному просторі України мас-медіа є інформаційні агентства, які створювались відповідно до закону України "Про інформаційні агентства" від 28 лютого 1995 року. Таких агентств в Україні зареєстровано декілька десятків, однак впливовими можна назвати лише три: Державне інформаційне агентство, Інтерфакс Україна та Українське незалежне інформаційне агентство. Докладніше про їх діяльність можна дізнатися, розглядаючи приклади останніх президентських виборів в Україні.

Так, наприклад, поняття "політична реклама" і "прихована політична реклама" в ЗУ "Про вибори Президента України" не визначені. Перше поняття визначається на підставі ст. 66 ЗУ "Про вибори народних депутатів України" (в редакції від 05.03.1999 р.) як одна з форм передвиборної агітації, оплачена за рахунок коштів виборчих фондів партій (блоків), розміщена за допомогою рекламних засобів, яка спонукає виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу. До політичної реклами належить використання символіки або логотипів партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, повідомлення про підтримку партією (блоком)

– суб'єктом виборчого процесу або кандидатом у депутати видовищних чи інших публічних заходів або привернення уваги до участі у таких заходах партії (блоку) – суб'єкта виборчого процесу чи певних осіб як кандидатів у депутати [3].

Отже, чинне українське виборче законодавство створює певні можливості державним регулятивним органам ЗМІ (Нацраді України з питань телебачення і радіомовлення, Держкомітету телебачення та радіомовлення України, Національній експертній комісії з питань суспільної моралі) для здійснення заходів щодо запобігання розповсюдженню прихованої та недобросовісної політичної реклами [5, с. 108].

Закон України "Про вибори народних депутатів України" встановлює спеціальні норми щодо використання ЗМІ для розміщення матеріалів передвиборної агітації. З самого початку слід зазначити, що найжорсткіше регулювання передбачено для "традиційних" ЗМІ – друкованих видань, телебачення і радіомовлення [7]. На Інтернет та інформаційні агентства поширюється лише загальна вимога забезпечити рівні умови для всіх кандидатів у президенти.

Тобто медіа повинні на однакових умовах надавати послуги з розміщення політичної реклами, але у них немає обов'язків щодо попереднього встановлення і опублікування розцінок, дотримання правил визначення цих розцінок, отримання перед публікацією оплати з фонду тощо.

В Україні ні у законодавстві про вибори, ні у законодавстві про інформацію та ЗМІ достатньою мірою не регламентуються питання, пов'язані з висвітленням фактичного боку перебігу виборчих кампаній у ЗМІ. Тому питання інформаційного супроводу є особливо гострим для України [2, с.109].

Проблемами, які стосуються друкованих ЗМІ в Україні є:

1) тиражі друкованих ЗМІ падають, що зумовлено низьким попитом, а також неспроможністю населення платити за журнали, газети тощо;

2) більшість друкованої преси є російськомовною;

3) переважна частина (55,3%) засновників друкованих ЗМІ – це окремі громадяни та комерційні структури, отже частка державної преси в Україні є досить високою.

Говорячи про Президентські вибори та інформаційну діяльність радіомовлення, варто нагадати роль і місце державного радіо. Українське радіо посідає особливе місце серед інших засобів масової інформації. Це продиктовано тією обставиною, що передачі українського радіо, окрім ефірних радіостанцій, розповсюджуються мережею проводового мовлення. Для певної частини населення – жителів віддалених регіонів, які обмежені у споживанні преси, малозабезпечених літніх людей – проводове радіо є головним, а подекуди і єдиним джерелом одержання інформації. Названа категорія населення є найактивнішою частиною електорату". [1, с.93]

За даними Державного комітету телебачення і радіомовлення України, 2008 року в Україні функціонувало 1610 телерадіоорганізацій. [2, с.113]

За експертними оцінками, телебачення в Україні переважає інші ЗМІ за показниками охоплення населення та впливу на громадську думку. Контроль за дотримання телеорганізаціями вимог законодавства здійснюють Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, Центральна виборча комісія, окружні (територіальні) виборчі комісії.

Варто зазначити, що існує колізія в українському законодавстві щодо використання телересурсів під час виборів. Як зазначає О. Бутко, "згідно з законодавством, телемовник відповідає за зміст і відповідність Конституції своїх телепрограм. З другого боку, той же телемовник так само згідно з законодавством, зобов'язаний надати ефір кандидатам на засадах рівних умов. [цит. за 2, с.91]

Часта та необґрунтована зміна виборчого законодавства не узгоджується з міжнародно-правовим принципом стабільності виборчого закону. Це перешкоджає формуванню усталеної практики проведення виборчих кампаній, негативно впливає на підготовку організації та проведення виборів, заважає зростанню обізнаності громадян у частині виборчих процедур, реалізації прав виборців і відповідальності суб'єктів виборчого процесу та інших юридичних і фізичних осіб за порушення виборчого законодавства. Таким чином, зберігається сприятливий фон для зловживань під час виборчих кампаній.

Література: 1. Ахременко, А.С. Пространственное моделирование электорального выбора: развитие, современные проблемы и перспективы [Текст] / А.С. Ахременко // Политические исследования. – 2007. – №1. – С. 153-167.; 2. Винников О., Чорній Л. Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання [Текст] / О. Винников, Л. Чорній // Український незалежний центр політичних досліджень. – К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – 167с.; 4. Закону України "Про вибори президента України" від 05.03.1999 № 474-XIV.; 5. Мокан В.І. Ефективність виборчих технологій у сучасному електоральному процесі [Текст] : дис. ... канд. політичних наук : 23.00.02 / В.І. Мокан; КНУТІШ. – К., 2010.; 6. Никифоренко Н. Роль ЗМІ у політичній комунікації під час президентської кампанії 2009 року в Україні [Текст] / Н. Никифоренко // "Грані". – 2010. – №4 (72). – С. 106-111.; 7. Терещук В. Використання Інтернет-технологій під час президентських виборів 2004 року [Текст] / В. Терещук // Політичний менеджмент. – 2009. – №5. – С.96-108.; 8. Фуч Н. І. Вплив засобів масової комунікації на електоральні процеси в Україні (на прикладі президентської кампанії – 2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/fuch-ni-vpliv-zasobiv-masovyi-komunikatsiyi-na-elektoralni-protsesi-v-ukrayini-na-prikladi-prezidentskoyi-kampaniyi-2010/> – Назва з екрану.

Н.В. Лікарчук, д-р. політ. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Кардинальні зміни, які відбулися в світі в кінці ХХ століття, не тільки привели до геополітичних трансформацій, але й поставили питання про вибір шляхів подальшого розвитку суб'єктів світової політики. Особливо гостро ця проблема стала перед Україною, в якій і сьогодні відбуваються зміни економічної й політичної систем, що безпосередньо відображається на основних сферах життя суспільства. Подальший шлях розвитку нашої держави потребує наукового осмислення й виділення стратегічних цілей та пріоритетів.

В стратегії розвитку в загальній формі визначаються цілі й пріоритети розвитку держави. Цілі – це уявно передбачуваний кінцевий результат, на якому зосереджуються цілеспрямовані дії та задля чого в межах реальних можливостей здійснюється та чи інша діяльність. Пріоритети – це найістотніші соціально-

економічні складові економіки або процеси, що потребують першочергового вирішення в ході досягнення цілі.

Визначення пріоритетних напрямів здійснюється експертними методами на підставі певних критеріїв. Основні критерії:

- соціально-економічна ефективність;
- терміни досягнення цілей;
- мінімізація ресурсів, необхідних для реалізації наміченого.

Зазначимо, що ранжування цілей здійснюється способом їх розміщення у порядку зниження пріоритетності. Для цього спочатку визначаються головні цілі (стратегічні), далі йдуть цілі першого рангу, далі – суттєві (цілі другого й третього рангів). Вважається, що цілі нижнього рівня є забезпечувальними щодо стратегічних. Сукупність цілей та під цілей формує тактику їх реалізації, яка найбільше відповідає конкретним обставинам на певний час.

Реалізація потенціалу України в XXI ст. передбачає радикальну зміну алгоритмів економічного й соціального розвитку, пов'язаного з появою нових факторів, які визначають якість й темпи розвитку держави, суспільства й економіки. В нашій державі вже склались базові – ідеологічні, політичні, економічні передумови для подальшого корегування політичного курсу країни з метою формування її державних пріоритетів розвитку країни. Взаємозв'язок інтенсифікації економічного розвитку і соціального забезпечення соціуму стало очевидним для владних структур держави. Але, від постановки проблеми до її практичного рішення необхідні конкретні заходи по формуванню нового механізму державного управління в умовах становлення економіки України. Пріоритетні національні проекти повинні знаходитись в руслі нової державної стратегії розвитку країни й стати практичною моделлю створення такого механізму.

Якщо наша держава хоче стати провідною країною – то по суті іншого вибору не існує, крім інтенсивно-технологічного сценарію розвитку. Цей сценарій передбачає прийняття не тільки принципів економічних, але й головне – політичних рішень.

Формування державної стратегії включає в себе визначення базових інтересів, на основі яких формується система загальнонаціональних інтересів, цілей і задач. Точність їх описання ви-

ключно важлива, так як всі цілі наступних рівнів безпосередньо витікають із головних пріоритетів розвитку держави.

Тому, на першому етапі формування стратегії слід виділити й сформулювати загальнонаціональні інтереси, які вибудовуються в пріоритетному порядку. Пріоритетним сьогодні є все те, що безпосередньо пов'язано з прискорення розвитку людського потенціалу особистості людини:

- соціально-економічні й демографічні проблеми;
- освіта, наука й культура;
- створення ефективних громадських й державних інститутів управління й самоуправління.

Для реалізації зазначених пріоритетів необхідні певні умови, зокрема:

- економічні умови, які диктують збереження макроекономічної стабільності та збереження високих темпів зростання ВВП (мова йде про "абсолютний пріоритет");
- політичні умови – прийняття політичних рішень у сфері національної безпеки;
- адміністративні умови – зміцнення держави та її інститутів;
- соціальні умови – прийняття справедливих законів та їх виконання суспільством. [2; 108]

На другому етапі, формування стратегічних пріоритетів розвитку держави, повинна стояти трансформація політичних цілей. Зазначимо, що трансформація інтересів в цілі відбувається а основі їх суб'єктивного сприйняття представниками еліти. Принципово важливим є врахування забезпеченості ресурсами, які необхідні для реалізації поставлених цілей.

На третьому етапі на основі пріоритетних цілей виокремлюються конкретні задачі, які ставлять перед виконавцями – державними структурами й інститутами громадянського суспільства. Зазначимо, що це є прерогатива вищого політичного керівництва, яка в кінцевому результаті виражає волю всього громадянського суспільства.

На четвертому етапі обговорюються й зазначаються механізми рішення поставлених задач. При цьому, особлива увага звертається на критерії визначення їх ефективності, які дозволяють адекватно оцінити кінцевий результат. Політичний курс (вибір) це основа державної стратегії розвитку нашої держави, й він

повинен знайти своє документальне оформлення в Концепції національної безпеки, а практичне втілення – в реалізації пріоритетних національних проектів (програм). [1; 71]

Отже, в сучасних умовах державна стратегія розвитку повинна бути соціально орієнтованою й направленою на реалізацію головних (базових) потреб та інтересів людини, які виступають основною метою буття соціуму, а значить, основою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності держави й суверенітету країни.

Література: 1. Лоранж П., Чакраварти Б. Прибыль или рост /П. Лоранж, Б. Чакраварти. – СПб.,БестБезбизнесбукс, 2012 – 232 с.; 2. Томпсон А.А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации / А. Томпсон, А. Стрикленд. – 9-е изд.- М.: ИНФРА – М, 2000 – 256 с.

О.М. Максимова, канд. політ. наук, доцент
Севастопольський національний технічний університет

ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗМ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПЕРЕХІДНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Пошук оптимального співвідношення гілок влади та визначення ролі президента в системі влади є актуальним завданням політичної практики перехідних суспільств, в тому числі й України. Політичні та правові питання функціонування інституту президента знайшли відбиття в розробках таких вітчизняних дослідників як В.М. Шаповал, В.А. Шатіло, Р. Павленко, С.А. Агафонов та ін.

Форма правління держави визначає роль та місце президента в системі влади. Українська держава має досвід функціонування у двох форматах співвідношення президентських та парламентарних складових у формі правління. Обидва формати були по суті змішаними. Як відомо, за період дії Конституції України, починаючи з 1996 р. і до цього моменту в Україні була закріплена змішана форма правління. Однак, на різних етапах змінювалося співвідношення президентського та парламентарного компонентів в системі влади. З 28 червня 1996 р. по 31 грудня

2005 р. політична система України функціонувала за президентсько-парламентарною формою правління. З 1 січня 2006 р. по 30 вересня 2010 р. діяла парламентарно-президентська форма правління. І, нарешті, з 1 жовтня 2010 р. дотепер в Україні знову діє президентсько-парламентарна модель держави.

В кожному з випадків мала місце певна конфігурація взаємодії гілок влади. Щодо ефективності політичного управління та здатності політичної системи долати кризові явища, найбільш спроможною виявилася система з домінуванням президентського компоненту. Однак, така думка поділяється далеко не всіма вітчизняними дослідниками.

Прибічники парламентарних форм правління або домінування парламентарних елементів в системі розподілу влад спираються на праці відомого зарубіжного дослідника Х. Лінца. Зокрема, в своїй статті "Президентська система і парламентаризм" науковець розглядає проблему форм правління в контексті демократичної стабільності, відповідаючи на питання, яка з цих двох форм найбільш прийнятна для створення, зміцнення й збереження демократії. На його думку, "парламентська система більшою мірою сприяє стабільній демократії, ніж президентська" [1, с.803]. Система президентського правління викликає великі сумніви, оскільки вона працює за принципом "переможець отримує все", що само по собі робить демократичну політику грою з нульовою сумою, а адже такі ігри, як відомо, чреваті конфліктом[1, с.804].

На користь президентської системи висловлюються американські дослідники М. Шугарт і Дж. Керрі[2]. На їх думку, переваги президентських систем полягають в існуванні у них: системи взаємних стримувань і протигаг, підзвітності виконавчої влади, ролі президента як арбітра, визначеності результатів виборів.

Можна стверджувати, що президентська форма правління все ж володіє потенціалом стабільності та сприяє наступності політичних перетворень. У той же час вона несе в собі загрозу узурпації влади президентом, за рахунок широких повноважень останнього. З іншого боку, парламентська форма правління загрожує частими урядовими кризами, в результаті яких відбувається зміна кабінетів. У демократичних політичних системах, дана форма правління зміцнювалася еволюційно, в результаті

чого у цих суспільствах існують додаткові можливості подолання політичної нестабільності.

Здатність президентської системи правління сприяти стійкості політичної системи та згодом еволюціонувати у бік зміцнення ролі парламенту в системі влади демонструє досвід розвитку політичних систем латиноамериканського регіону. Більшість країн даного регіону є президентськими республіками. Особливості президентської форми правління відображають специфіку державного та політичного життя латиноамериканських країн, засади якого криються в суперечності латиноамериканського суспільства з його хиткою соціальною структурою, з його системою "персоніфікації" влади і державного керівництва, особливою роллю армії в державному і політичному житті, значними позиціями іноземного капіталу в економіці тощо.

В умовах неухильно зростаючої демократизації політичного режиму, переходу в ряді країн президентської влади в руки демократично налаштованих прагматиків, більшість законодавчого органу може зіграти свою вирішальну роль, перешкоджаючи або, навпаки, сприяючи здійсненню радикальних соціально-економічних і політичних реформ, що продиктовані загальним ходом історичного розвитку. Чимала роль у цьому процесі належить законодавчим органам влади. І абсолютно очевидно, що їх роль у країнах Латинської Америки поступово змінюється. З "каучукових" установ вони перетворюються в працюючі органи, які найчастіше здатні змагатися з президентською владою за силою впливу на громадську думку, а отже, на внутрішньополітичне життя країни. І хоча очевидно, що інститут латиноамериканського "суперпрезидента" ще дуже сильний і йому немає поки що серйозної державно-правової альтернативи, законодавчі органи влади країн Латинської Америки все ж набирають досвід демократичної парламентської процедури, активно виходять із стану прямого підпорядкування сильній президентській владі, привертаючи до своєї діяльності увагу широких верств суспільства, при цьому активно запозичуючи досвід розвинених демократичних держав і вносячи у світовий демократичний процес своє національне, суто латиноамериканське. Органи законодавчої влади країн Латинської Америки, безумовно, праг-

нуть відігравати провідну роль у системі державних органів, намагаючись визначати основи державної політики[3, с.723].

Таким чином, президентизм не перешкоджає демократизації політичної системи в перспективі. Така форма організації влади має певні переваги для політичних систем, що перебувають в фазі трансформації. Зокрема, політична система набуває більш високого ступеня керованості та відповідно підвищує власний стабілізаційний потенціал. В випадку України підсилення ролі президента в системі влади не уявляється загрозою демократії, проте було би здатним виникненню передумов для проведення масштабних соціально-економічних реформ.

Література: 1. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2005. – Ч. IV. – XXVIII + 1108 с. – С. 802–827.; 2. Shugart M., Kerry J. Presidents and Assemblies: Constitutional design and electoral dynamics. New York: Cambridge university press, 1992. – 316 p.; 3. Конституционное право зарубежных стран / Под ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – М.: Норма, 2004. – 832 с.

Г.М. Малкіна, д-р політ.наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Криза легітимності влади в Україні у листопаді-грудні 2013 року актуалізувала проблему політичної відповідальності вищих органів державної влади, зокрема президента України. Відносини відповідальності, які є невід'ємною складовою усіх видів суспільних відносин, набувають особливого значення в політичній сфері, пов'язаній зі здійсненням публічної влади. Влада є реальною здатністю і можливістю одних людей проводити свою волю стосовно інших, справляти визначальний вплив на їх поведінку, застосовуючи за певних умов і різноманітні засоби примусу. Без відповідальності суб'єктів публічної влади перед громадянами (політичної відповідальності) влада перетворюється в безкарне насилля. Окрім цього рівень реальної (а

не формальної) політичної відповідальності суб'єктів публічної влади в державі виступає показником ступеня її демократизму. Особливо важливе значення створення засобів реалізації політичної відповідальності має у перехідних до демократії суспільствах, у тому числі й в українському, оскільки без таких засобів неможлива сама демократія.

Політична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади. Основними такими вимогами є моральні та політичні норми. Відповідно, можна виокремити морально-політичну та політико-правову відповідальність.

Морально-політична відповідальність є таким морально-психологічним станом суб'єктів політики, який полягає в розумінні ними сенсу та наслідків їхньої політичної діяльності. Політична відповідальність у моральному аспекті передбачає свідоме дотримання суб'єктом політики, в першу чергу глави держави, норм політичного життя, його упевненість у правильності обраного політичного курсу, розуміння ним громадянського обов'язку, відчуття причетності до прийняття суспільно значущих рішень. Настання морально-політичної відповідальності відбувається в основному у формі громадського осуду поведінки її суб'єкта, але, як правило, не передбачає застосування щодо нього яких-небудь формалізованих санкцій.

Політико-правова відповідальність, навпаки, передбачає застосування щодо її суб'єкта формалізованих санкцій, які можуть мати кримінальний, адміністративний, дисциплінарний чи конституційний характер. У зв'язку з цим на перший план виходить поняття інституту політичної відповідальності, який розуміється як система політико-правових норм, що передбачає настання негативних наслідків для суб'єкта політики у разі неналежного здійснення ним законодавчо визначених функцій та повноважень. Інститутами політичної відповідальності президента України є інститут імпічменту президента, інститут контрасигнатури та інститут конституційного контролю щодо актів президента в частині визнання їх неконституційними.

В оцінці імпічменту як інституту політичної відповідальності, чинника політичної стабільності, ефективності демократизму

державної влади доцільно виходити з таких засад, як: коло правопорушень (дій) як підстав для імпічменту; складність процедури імпічменту та практична можливість усунення президента з поста в порядку імпічменту. Конституційна процедура імпічменту Президента України хоча і передбачається Конституцією, але є настільки складною, що усунути його з поста за цією процедурою практично неможливо. Особливо помітно це стає при порівнянні конституційних норм щодо імпічменту в Конституції Української РСР [1] та чинній Конституції України [2], прийнятій у 1996 році.

По-перше, якщо Конституція Української РСР підставою для усунення Президента з поста в порядку імпічменту визнавала порушення ним Конституції і законів, то нова Конституція України – вчинення державної зради або іншого злочину. Мало-ймовірно, щоб глава держави, обраний народом, учинив державну зраду, а от порушень Конституції і законів, які не визнаються злочинами, він може припускатись досить часто, проте такі порушення не можуть бути підставою для імпічменту. По-друге, якщо Конституція Української РСР не визначала кількості народних депутатів, які можуть ініціювати процедуру імпічменту, то за Конституцією 1996 року це може зробити лише більшість від конституційного складу Верховної Ради, тобто не менш як 226 народних депутатів. По-третє, якщо Конституція Української РСР не передбачала прийняття Верховною Радою окремого рішення про звинувачення Президента, то за новою Конституцією потрібно, щоб за таке рішення проголосували не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради, тобто не менш як 300 депутатів. По-четверте, якщо за Конституцією Української РСР для прийняття рішення про усунення Президента з поста в порядку імпічменту потрібні були голоси не менш як 300 депутатів, то за новою Конституцією – не менш як трьох четвертих, тобто 338 голосів. По-п'яте, якщо за Конституцією Української РСР умовою усунення Президента з поста був лише висновок Конституційного Суду, то за новою Конституцією у процедурі імпічменту крім Конституційного Суду мають бути задіяні також спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі, а

також Верховний Суд України, який має надати висновок про те, що діяння, в яких звинувачується Президент, містять ознаки державної зради або іншого злочину. Таким чином, значне ускладнення процедуру імпічменту в Конституції 1996 року означає послаблення політичної відповідальності Президента України перед Верховною Радою та перед народом.

Сутність інституту контрасигнатури полягає у скріпленні прем'єр-міністром та іншими членами уряду актів глави держави, без чого вони не набувають чинності. З формального боку інститут контрасигнатури є засобом зняття юридичної відповідальності з глави держави за видані ним акти, а реально він виступає засобом підпорядкування глави держави урядові. Однак передбачений Конституцією України інститут контрасигнатури (ст.106) не може бути засобом впливу уряду на главу держави через цілковиту залежність Прем'єр-міністра і міністрів України від Президента. Фактично вони змушені автоматично контрасигнувати акти Президента України, інакше неминуче будуть відправлені ним у відставку.

Інститут конституційного контролю щодо актів президента в частині визнання їх неконституційними також має формальний характер. Конституція України визначає, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів і дає офіційне тлумачення Конституції та законів України. Визнання Конституційним Судом актів Президента України неконституційними означає втрату ними чинності і тим самим – настання політичної відповідальності глави держави. Однак сам Конституційний Суд за свої акти і дії жодної формалізованої відповідальності не несе, хоча, як свідчить практика, його акти не завжди є конституційними. Він виступає єдиним органом, який не має противаги ні в системі вищих органів державної влади, ні в системі міжнародних відносин і не несе політичної відповідальності. Відсутність формалізованої відповідальності Конституційного Суду за свої рішення суттєво знижує ефективність інституту судового конституційного контролю як інституту політичної відповідальності Президента України.

Головним інституціональним засобом реалізації політичної відповідальності президента України перед громадянським сус-

пільством виступають вибори. Президент несе політичну відповідальність перед громадянами як кандидат на пост глави держави на наступних президентських виборах. Якщо громадяни відмовляють йому в підтримці на виборах, то це означає, що він поніс перед ними політичну відповідальність. Така відповідальність може бути реалізована тільки за наявності у президента права і бажання балотуватись на пост глави держави на наступний термін. Протягом історії незалежної України таку відповідальність понесли два українських президента – Леонід Кравчук та Віктор Ющенко.

Таким чином, більшість з впроваджених у конституційну практику інститутів політичної відповідальності Президента України носять формальний характер. Для удосконалення таких інститутів було б доречно впровадити наступні заходи, передусім шляхом здійснення відповідних законодавчих змін. По-перше, спростити процедуру імпічменту Президента України Верховною Радою через визначення як підстав для імпічменту порушення ним Конституції і законів України, можливості ініціювання процедури імпічменту однією третьиною народних депутатів України від конституційного складу парламенту та усунення Президента України з поста двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. По-друге, закріпити за Верховною Радою України право вето щодо актів Президента України у разі невідповідності їх Конституції і законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду, як це було передбачено Конституційним Договором "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" [3]. По-третє, запровадити інститут відкличного референдуму за народною ініціативою щодо дострокового припинення повноважень Президента України.

Література: 1. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. – К.: Політвидав України, 1987. – 46 с.; 2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року // Відомості Верховної

Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.; 3. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" від 8 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18.

В.Ю. Маркітантов, канд. політ. наук, доцент
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ТА ЗМІНІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Інститут президентства в сучасній Україні, перебуваючи у стані безперервних трансформацій, у своєму формуванні та розвитку пройшов низку етапів: визнання Президента найвищою посадовою особою Української держави (відповідно до Закону УРСР "Про Президента Української РСР" від 5 липня 1991 року), главою держави та главою виконавчої влади (відповідно до Закону України "Про внесення змін і доповнень до Конституції України" від 1992 року), главою держави і главою державної виконавчої влади України (згідно з Конституційним договором між Верховною Радою та Президентом України від 8 червня 1995 року), виключно главою держави [1, с. 315-327].

Ці етапи розвитку інституту президентства в хронологічно є такими: 1991-1995 рр., 1995-1996 рр., 1996-2004 рр., 2004-2010 рр., з 2010 року. Найвищий обсяг повноважень Президент України мав у період між ухваленням Конституційного договору і прийняттям Конституції. Саме у цей час в Україні змінюється модель правління – відбувається перехід від парламентсько-президентської до президентсько-парламентської форми, що, по суті, була досить наближеною до президентської моделі правління.

Однією з основних причин творення інституту президентства був суб'єктивний чинник, який полягав у зіткненні інтересів певних політичних сил (еліт), які на початку 90-х років ще не могли ні

отримати більшість у Верховній Раді, ні контролювати її, але мали можливість впливати на конкретну особу – Президента.

На сучасному етапі під політичною елітою розуміють вузьку верству особистостей, яка систематично приймає політичні рішення або впливає на їх ухвалення/неухвалення, організовує їх виконання, контролюючи цей процес.

У наукових колах до політичної еліти прийнято зараховувати представників владних структур загальнодержавного та регіонального рівнів. Відповідно, до першого рівня політичної еліти зараховують керівників та провідних співробітників апарату Верховної Ради, народних депутатів, керівників підрозділів апарату Адміністрації Президента, членів уряду, заступників міністрів, голів та заступників інших центральних органів державної виконавчої влади тощо.

До регіонального рівня варто відносити керівників органів державної виконавчої влади на місцях, їх заступників, керівників управлінь та відділів місцевих держадміністрацій, голів та депутатів представницьких органів місцевого самоврядування, лідерів впливових політичних партій.

Сьогодні процес формування національної і регіональної політичних еліт відбувається двома основними шляхами: шляхом призначення і шляхом участі та перемоги в загальнодержавних та регіональних виборах. Перший шлях творення еліти (як національної, так і регіональної) – прерогатива Президента, другий – громадських організацій, політичних партій та безпосередньо громадян.

На сучасному етапі Президент України, попри певні обмеження, наділений значними повноваженнями щодо призначення на ключові загальнодержавні та регіональні керівні посади. Так, він, за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України, призначає Прем'єр-міністра України. Члени Кабінету Міністрів України (за винятком Прем'єр-міністра) призначаються на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Перед новообраним Президентом Кабінет Міністрів складає свої повноваження. Президент України приймає також і відставку Кабінету міністрів України. Крім того, він може бути її ініціатором, що виявляється у прийнятті рішення про відставку Кабінету міністрів [2].

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Окрім міністрів, Президент України призначає на посаду їх перших заступників (а у разі необхідності й заступників), керівників інших центральних органів виконавчої влади, їх заступників (не більше двох на кожного) за поданням Прем'єр-міністра України. Він також припиняє їх повноваження на цих посадах [6].

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України. Кандидатури на посаду голів обласних державних адміністрацій на розгляд Кабінету Міністрів України вносить Прем'єр-міністр України, в той час як кандидатури на посади голів райдержадміністрацій Прем'єр-міністру подаються головами відповідних обласних адміністрацій. На своєму засіданні Кабінет Міністрів України розглядає кандидатури й приймає рішення про подання їх Президенту України для призначення.

Місцеві державні адміністрації та їх голови при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України. Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються також Президентом України [3].

Окрім зазначених конституційних інститутів варто звернути увагу на президентську інституцію, яка з кінця 90-х рр. значно посилюється – Адміністрацію Президента. Високий рівень владних повноважень, сконцентрованих в руках Президента, спричинив перетворення цього допоміжного органу на потужну структуру, за допомогою якої він здійснював безпосередню виконавчу владу в державі. Керівництво цим органом мав здійснювати Глава Адміністрації, який призначався на посаду і звільнявся Президентом [7, с. 338].

У січні 2005 року В. Ющенко Указом "Про Секретаріат Президента України" реорганізовує Адміністрацію Президента у Секретаріат [5]. Проте, уже через п'ять років В. Янукович відновив Адміністрацію Президента і ліквідував Секретаріат [4].

Для сучасної України вибори стали ще одним основним механізмом відбору та поповнення політичної еліти, оскільки

парламентські, регіональні та місцеві вибори формують більшу частину складу вітчизняної політичної еліти.

За Конституцією України Президент припиняє повноваження Верховної Ради України (елітна структура, яка формується загальнонародним волевиявленням), якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії не розпочинаються пленарні засідання. Він також признає позачергові вибори до Верховної Ради України. Цим правом скористався В. Ющенко в 2007 році, в результаті чого 30 вересня було проведено дострокові парламентські вибори, за результатами яких відбулася зміна політичної палітри Верховної Ради України.

У 2010 році на виборах Президента України перемагає В. Янукович. Ця перемога спричинила ухвалу змін до порядку формування коаліції, розвал "демократичної" коаліції та створення нової "Стабільність і реформи" за рахунок переходу окремих депутатів. Отже, в цьому випадку відбувся опосередкований вплив Президента на зміни формату парламентської коаліції.

Однією з особливостей української регіональної та місцевої еліти є формування її "за принципом належності до оточення знакових фігур (лідерів державних структур, політичних партій, великого бізнесу)" [1, с. 31]. Так, на місцевому рівні відчутну групу у представницьких органах місцевого самоврядування становлять працівники місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, які мають значні важелі впливу на електоральний вибір. Крім того, останні місцеві вибори (2010) засвідчили чисельне збільшення у радах різного рівня керівників місцевих державних установ: директорів шкіл, завідувачів лікарень, дитячих садочків тощо. Вони, як і попередня група, знаходяться під безпосереднім впливом органів державної влади і, часто, навіть будучи позапартійними, висуваються провладними політичними партіями, що, в свою чергу, призводить до їх входження у провладну фракцію.

Отже, Президент здійснює значний вплив на формування політичної еліти різного рівня. Вплив цей можна поділити на прямий (безпосереднє призначення на посади та усунення із займаних посад) та опосередкований.

Література: 1. Богомаз К. Регіональні еліти в процесі державотворення та формуванні соціокультурних орієнтирів суспільства /

К.Ю. Богомаз, Н.Г. Сорокіна // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – Т. 2. – С. 31-39.; 2. Про Кабінет Міністрів України : Закон України в редакції від 02.12.2012 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – С. 58. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>.; 3. Про місцеві державні адміністрації : Закон України в редакції від 23.10.2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – С. 190. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14/page>.; 4. Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України : Указ Президента України від 25.02.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265/2010>.; 5. Про створення Секретаріату Президента України : Указ Президента України в редакції від 30.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1445/2005>; 6. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України в редакції від 01.01.2013 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – С. 385. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/page>; 6. Романюк А. Партії та електоральна політика / Анатолій Романюк, Юрій Шведа. – Львів : ЦПД-"Астролябія", 2005. – 366 с.

О.В. Олабин, аспірант,
КНУ імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

На сьогодні, після загострення політичної кризи, питання про функціонування державних органів є надзвичайно актуальним, оскільки не секрет, що однією з причин політичного колапсу влади є невизначеність компетенції та функціонування суб'єктів політичного процесу. Фактичний параліч діяльності державних органів пов'язаний з відсутністю чіткої моделі державного управління, яка б не залишила білих плям, як в нормативному, так і в процесуальному полі цього питання. Несформованість цієї моделі та відсутність балансу між гілками влади в Україні (що в свою чергу було викликано незавершеністю та недосконалістю конституційної реформи), дає підстави говорити про необхідність реформування української системи управління. Інститут Президента в реформу-

вання цієї системи займає не останню роль, оскільки невизначеність саме його ролі в державному керівництві є однією з головних причин поглиблення політичної кризи.

Інституту президента нині присвячено велику кількість публікацій широкого кола науковців (В. Авер'янов, Ф. Бурчак, М. Кармазіна, Л. Кривенко, Н. Нижник, В. Погорілко, С. Серьогіна, Ю. Тодика, М. Томенко, В. Шаповал, В. Яворський), які суттєво різняться своїми підходами. Однак до сьогодні не знайшли свого однозначного вирішення дискусії, зокрема щодо обсягу президентських повноважень та порядку і механізмів їх здійснення. Спостерігається помітне відставання теоретичного пошуку від практики розвитку цього інституту в Україні. Адже, наприклад, політична чутливість теми зумовлює більшу увагу науковців до формальної сторони інституту, натомість межі вільного розсуду президента, як, утім, і багатьох інших органів держави, окреслюються не стільки юридичними нормами, скільки політичними чинниками. Тому залишаються актуальними критичний аналіз чинних норм та практики їх реалізації; окреслення принципів підходів до змісту та форми норм, що визначають конституційно-правовий статус глави Української держави; відстеження взаємозв'язку між окремими нормами з метою забезпечення належної системності конституційного регулювання відповідних правовідносин; прогнозування наслідків застосування окремих пропонованих норм. Звідси сутність "інституту президентства" можна визначити як інтеграційний правовий інститут, мета якого полягає в узгодженні діяльності інститутів державної влади. В юридичній науці поняття "президент" проектується на поняття "інститут президентства", який визначається як сукупність державно-правових (конституційних) норм, що регулюють формування і функціонування президентської влади.

В політичній науці "інститут президентства" розглядається в першу чергу як владний інститут, тобто як сукупність владних повноважень президента у сфері державного управління, які в рівній мірі залежать як від конституційних норм, що регулюють функціонування президентської влади, так і від політичної діяльності самого президента. Російський юрист І. Хутінаєв з метою визначення поняття "інститут президентства" проводить аналіз більш широкого поняття – "соціальний інститут", в межах якого виокремлюються інститути різних видів, зокрема і право-

ві. Інститут президентства – один з них. В аналізі понять "інститут президентства" і "правовий статус президента" дослідник відзначає первинність "інституту президентства" та його більший об'єм нормативного змісту в порівнянні з правовим статусом президента. На відміну від останнього, "інститут президентства" визначає не тільки функціонування, але й обрання президента. З цього випливає, що його "правовий статус – це частина правового інституту, що визначає президентську діяльність".

До основних рис, що найбільшою мірою характеризують інститут президентства як правило відносять такі:

- президент є виборним главою держави, який може очолювати виконавчу владу або бути арбітром в системі поділу влади;
- в організаційному аспекті президент нікому не підлеглий і, взагалі, має високу ступінь незалежності від будь-яких інших державних органів, що не знімає з нього обов'язку діяти в межах правового поля держави;
- посада президента має яскраво виражений політичний характер. Йому належить важлива роль у формуванні політики держави, верховного політичного керівництва державними справами.

Перераховані характеристики притаманні інституту президентства за різними формами державного правління, однак на сьогодні загальною тенденцією сучасного конституційного розвитку цілої групи країн є прагнення подолати недоліки "класичних" форм (президентської й парламентської) і синтезувати їх позитивні риси, зробивши державний механізм більш гнучким і стабільним. Досвід останніх десятиліть показує, що для ефективного державного управління важливо не тільки і, можливо, не стільки поділ влади і система взаємних стримувань і протидій, скільки встановлення необхідних взаємозв'язків, взаємодії, взаємоузгодженості в роботі вищих органів державної влади.

Таким чином, інститут президентства в Україні частково можна розглядати, з одного боку, як закріплення певних розрізних демократичних традицій українського народу, а з іншого як результат суспільного запиту населення незалежної України на авторитетного лідера, здатного вивести країну з кризи. При цьому запровадження такого інституту було здійснено згідно принципу інституціонального ізоморфізму, відбулося перенесення готової моделі президентства в політичну систему, яка

виявилася неготовою до демократичних схем політичної взаємодії та стримування негативних впливів неформальних взаємодій, правил та практик. Адже уподібнення за формою політичних інститутів не обов'язково означає уподібнення практичної діяльності з розв'язання певних суспільно-політичних проблем. В умовах політичної нестабільності сильна та авторитетна президентська влада є доцільною та ефективною для вирішення нагальних проблем суспільно-політичного та економічного розвитку. Однак, посилення президентської влади може відбуватись лише за умови інституалізації президентства. Останнє ж означає перетворення президента на професійного чиновника та відповідального посадовця з високим рівнем громадянської довіри. Також це виключає особистісні, неформальні відносини, залаштункові домовленості у процесі прийняття державних рішень між президентом та іншими офіційними особами, переробка законодавства без об'єктивних причин та громадського обговорення. Інакше тенденція посилення президентської влади може дати поштовх до перетворення інституту президентства на модифікований різновид виборного монарха.

Література: 1. Взаємодія Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України в умовах конституційних змін / Центр політ.-прав. реформ; авт.-упоряд. В. Тимошук, О. Струц. – К., 2006.-28 с.; 2. Вавженчук С.Я. Виконавча влада – Президент України : конституційно-правові аспекти структурної взаємодії // Держава і право. – 2005. – Вип. 30. – С. 246-255.; 3. Одінцова Г.С. Теорія та історія державного управління : Навч. посіб. / Г.С. Одінцова, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова та ін. – К. : Видавничий дім Професіонал, 2008. – 288 с.; 4. Сурмін Ю. Тенденції розвитку державного управління // Вісник НАДУ. – 2007. – № 2. – С. 5-14.; 5. Сурмін Ю. Енциклопедія державного управління України як національний стандарт знання галузі державного управління // Вісник НАДУ. – 2007. – № 3. – С. 5-13.; 6. Соціально-економічний стан України : наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.; 7. Тертичка В. Методологічні засади аналізу державної політики // 36. наук. праць УАДУ / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – Вип. 2. – С. 38-48.; 8. Указ Президента України від 25.02.2010 року № 265/2010 "Про першочергові

заходи із забезпечення діяльності Президента України". – Режим доступу :[http : // zakon1.rada.gov.ua](http://zakon1.rada.gov.ua).

П.М. Олещук, канд. політ. наук,
КНУ імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЗАСОБАМИ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Поступальний розвиток мережі Інтернет як універсального комунікативного простору сучасної політики накладає ряд вимог щодо функціонування сучасних органів державної влади, які не можуть бути ігноровані і на рівні глав держави.

Загалом, у політичному просторі мережа Інтернет виконує цілу низку серйозних та важливих функцій, серед яких ми можемо назвати: 1) інформування громадян та вплив на формування суспільної думки щодо тих або інших проблем; 2) координація, створення нових середовищ, що функціонують у вигляді віртуальних комунікаційних просторів, у яких різні люди взаємодіють один з іншим, здійснюючи обопільний вплив.

Варто відзначити, що комунікативні середовища мережі Інтернет можуть переносити свою політичну активність у "реальний простір", проводячи різноманітні акції протесту або підтримки певних ідей, здійснюючи організацію певних громадсько-політичних рухів або партій (аж до популярних у сучасній Європі "піратських" або Інтернет-партій). Тим самим, Інтернет все потужніше починає впливати на функціонування органів державної влади, які не можуть не враховувати тиск даного "агресивного середовища".

У сучасному світі органи державної влади широко використовують мережу Інтернет. Не виключенням є функціонування адміністрацій та канцелярій глав іноземних держав, серед яких в якості взірця для наслідування можна розглянути практику Інтернет-представництва Президента США.

Сайт Глави Сполучених Штатів розміщено за мережевою адресою <http://www.whitehouse.gov>. Він являє собою комплексне втілення кількох ключових напрямків роботи з громадянами.

По-перше, це інформування про діяльність президента, що включає: структуровані за ключовими темами (громадянські права, оборона, охорона здоров'я, податки, економіка, зовнішня політика і т.д.) інформаційні повідомлення, широкий набір відео-та фотоматеріалів, що висвітлюють різноманітні аспекти діяльності глави держави, детальні звіти про брифінги, виголошені промови та інші прояви інформаційної активності; детальний розпорядок заходів та активності президента. Все це дозволяє кожному громадянину відчувати власну інтегрованість у функціонування президентської адміністрації, створює враження повної прозорості та відкритості керівництва держави.

По-друге, це різноманітні форми прямої демократії, що покликані забезпечувати взаємодію та контакт між громадянами та главою держави. Реалізується це через низку сервісів. Зокрема, це можливість звернутися із запитанням за допомогою безпосередньо ресурсів самого сайту, одержати необхідні для звернення контакти, залишити відгук про якість функціонування ресурсів сайту. Далі, це засоби колективної активності та політичного волевиявлення, серед яких варто назвати сервіс подання петицій до Президента США (<https://petitions.whitehouse.gov/>). Даний сервіс дозволяє громадянам створювати нові колективні звернення або підтримувати запропоновані іншими. Якщо петиція набирає більше 100 тис. голосів, це робить її обов'язковою для розгляду президентом та надання офіційної відповіді. Це відкриває можливості для громадян висловлювати власну позицію без організації різноманітних масово-політичних акцій.

Третій важливий компонент, що також є невід'ємним елементом даного ресурсу, це посилання на численні соціальні мережі, де також наявні офіційні представництва офісу американського президента, внутрішній сервіс блогу, на якому співробітники адміністрації Білого Дому діляться своїми враженнями від тих або інших подій. Все це в комплексі дозволяє відображати сайт whitehouse.gov не просто інформаційним ресурсом, але ресурсом інтерактивним, що не лише повідомляє громадян про наявні

події, але й надає можливість підтримувати ті або інші ініціативи, ставати елементом державної політики.

Проте, функцію інформування сайт Президента США також виконує у повному обсязі, залишаючись серйозним ресурсом, де розміщені офіційні документи, відомості про органи центральної влади, інша довідкова та корисна інформація, що може бути використана широким колом громадян.

На основі узагальнення даного досвіду, можна виокремити кілька завдань, які повинно виконувати офіційне представництво Глави держави у мережі Інтернет за сучасних умов: 1) бути повним джерелом інформації про діяльність президента як органу державної влади та посадової особи; 2) надавати офіційні документи та необхідні відомості; 3) за безпечувати можливості громадян висловлювати свою позицію, взаємодіяти із главою держави, інформувати та одержувати відповіді; 4) створювати тісний зв'язок та інтеграцію із соціальними мережами як засобом координації широких суспільних верств за сучасних умов.

Загалом, сучасне офіційне представництво глави держави у мережі Інтернет має являти собою цілісне та комплексне утворення із найрізноманітніших компонентів, своєрідну "мережу у мережі".

Якщо порівняти вищеназвані зразки із практикою офіційної відображення діяльності Президента України, що здійснюється через офіційний сайт <http://president.gov.ua/>, то даний ресурс використовується лише задля вирішення завдань: 1) інформування громадян про діяльність глави держави; 2) оприлюднення офіційних документів, що видаються Президентом (указів, розпоряджень, доручень).

Практика оприлюднення документів глави держави на сайті широко використовується протягом останнього десятиліття. Міністерство юстиції України так роз'яснює цю процедуру: "офіційне оприлюднення нормативно-правових актів – це розміщення в офіційних друкованих виданнях нормативно-правових актів". А також: "Законодавством України не передбачено офіційне оприлюднення нормативно-правових актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування в електронних засобах масової інформації". Тоді як, відповідно до роз'яснень Державного комітету інформатизації України: "Згід-

но з чинним законодавством веб-сайти не відносяться до засобів масової інформації". Тож такий спосіб оприлюднення актів може використовуватись лише як додатковий, проте, достатньо зручним для громадян.

Щодо інтерактивності та можливості подання звернень, то у цьому питанні можливості громадян обмежуються вивченням інформаційної бази та зразків для звернень, а також електронними адресами, на які вони можуть бути спрямовані. Що ж до колективних петицій та інших публічних звернень, то таких можливостей офіційний сайт Президента України не надає.

Зовсім відсутні на даному ресурсі також вказівки на будь-які зв'язки із соціальними мережами. Варто відзначити, що зв'язок органів державної влади із громадянами через соціальні мережі в Інтернет не є чимось принципово новим. Зокрема, протягом останніх років широку діяльність щодо взаємодії із громадянами налагоджено службою Прем'єр-міністра України. Наприклад, на офіційну сторінку прем'єра у мережі facebook (<https://www.facebook.com/Nikolay.Azarov?fref=ts>), де здійснюється не тільки оприлюднення інформації а й діалог з громадянами, підписано понад 43 тис. користувачів. Очевидно, цей досвід може бути використаний і для офіційного представництва Президента України.

Відповідно, на основі всього вищесказаного можна відзначити, що ключовою проблемою інформаційного висвітлення діяльності президента України у мережі Інтернет є недостатня увага сучасним комунікаційним технологіям.

За новітніх умов діяльність органу державної влади та її відображення у мережі Інтернет не можуть обмежуватися простим інформуванням та наданням офіційних відомостей, але повинні враховувати принципи інтерактивності та електронної демократії, тобто бути не засобом інформації, а засобом комунікації.

Відповідно, до ключових задач, спрямованих на вирішення зазначених вище проблем, варто віднести наступні: 1) створення на сайті Президента України засобів для формулювання та подання колективних звернень громадян щодо тих або інших проблем, полегшення та пришвидшення розгляду відповідних звернень; 2) підвищення публічності та прозорості функціонування президентської Адміністрації через оприлюднення широкого

обсягу інформації щодо проблем, над якими зараз працює служба президента, напрацювань та програм дій; 3) забезпечення представництва Президента України (поруч з іншими органами центральної влади) у соціальних мережах з можливістю безпосередньої взаємодії з громадянами та просування тих або інших соціально-політичних ініціатив.

Вищеназвані заходи покликані забезпечити втілення світового досвіду на вітчизняних теренах.

Література: 1. Президент України. Офіційне Інтернет-представництво [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://president.gov.ua/>. – Назва з екрану.; 2. The White house. President Barak Obama [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.whitehouse.gov/> – Назва з екрану.

А.К. Піонтковська, аспірант
КНУ імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ СВІТОВОЇ ПРАКТИКИ ЛОБІЗМУ В УКРАЇНІ

Основою всієї демократичної системи є гарантія з боку правової держави своїм громадянам рівного і вільного права на участь у прийнятті рішень. З цієї точки зору кожний громадянин повинен мати реальну можливість брати участь у політичному процесі: від пасивного споглядання до високої політичної та економічної активності.

Механізм функціонування лобізму в державі багато в чому залежить від історичних традицій, менталітету народу, його традицій, політичної культури, розвитку демократичної політичної системи тощо. В українському законодавстві відсутні норми, які б прямо регулювали лобістську діяльність. Однак, лобіювання в Україні не суперечить нормам основного закону. В Конституції України відображені умови для лобістської діяльності, гарантуючи "кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань" (стаття 34), "на свободу об'єднання в політичні партії і суспільні організації

для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних і інших інтересів" (стаття 36), "приймати участь в управлінні державними справами" (стаття 38), і "направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися в органи державної влади, органи місцевого самоуправління..." (стаття 40).

Законодавча база в Україні формує достатньо широке поле для лобіювання. Так, наприклад, певний механізм лобізму розробляється в Законі України "Про звернення громадян", і Законі України "Про статус народного депутата України", однак це поняття у вітчизняному законодавстві не визначається.

Дати однозначну відповідь на питання ролі й місця процесу лобіювання в українському політичному процесі нелегко, бо це явище ще не розроблене достатньо як на теоретико-дослідницькому рівні, так і на правовому та законодавчому. Констатувати ж можна наступне: передумови, зокрема організаційні, для легалізації лобістської діяльності в Україні є. Цьому сприяє сама політика управління і її теоретичний принцип, мається на увазі регіональна пріоритетність у виборі економічної діяльності локальних зон, формування секторів великих і середніх власників, які, зрозуміло, будуть відстоювати свої, а разом з тим і національні інтереси. Великий бізнес і політика пов'язані нерозривно. Перший найчастіше ставав оплотом національної держави й стражем її міжнародних інтересів.

Щоб прийти до такої стабільності, потрібно, по-перше, дати лобізові законодавчу базу, а по-друге, поставити лобістську діяльність на професійну основу. Хоча, потрібно бути готовими до того, що поява "легального" лобізму не одразу призведе до автоматичного зникнення його "тіньових" і відверто кримінальних форм.

Створення когорти професійних лобістів саме по собі не вирішить проблему. Питання набагато складніше. Однією з основних причин розквіту в сучасній Україні "тіньового" лобізму є специфіка сформованого політичного режиму. Серед його рис – відсутність чіткого розуміння цілей державної політики.

Значною проблемою в переході до цивілізованого лобіювання в Україні є боротьба із корупційними схемами відстоювання інтересів.

Сьогодні в Україні продовжують найчастіше вико-
ристовувати методи прямого лобіювання як такі, що довели свою

ефективність. Як і в будь-якій країні перехідного періоду, увага в Україні прикована, насамперед, до виконавчої, а вже потім – до законодавчої влади. Цьому сприяє домінування рішень, що приймаються виконавчою владою; переважання законів "посередньої дії"; висока питома вага правових актів, прямо регулюючих діяльність конкретних підприємств. А це – підмурівок для тіньового лобіювання, оскільки коли в законі багато посилань на компетенцію відомств, лобіст йде до них.

Для України характерна також наявність безлічі бізнес-асоціацій і громадських спілок за їх абсолютної формальності.

Український варіант лобізму має дуже специфічну форму. У нас розвивається абсолютно нехарактерний для інших країн процес "завоювання" політичних партій національним бізнесом. У цьому можна побачити хоча і не цілком західну, але єдино можливу форму захисту бізнесу в умовах становлення країни. Звідси, мабуть, і нова українська приказка – "головне не право на власність, а уміння її відстоювати".

Форми і методи лобістської діяльності в Україні є достатньо різноманітними. Вони присутні у Верховній Раді України, Адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, у міністерствах та інших органах влади.

В Україні функціонують як прямі, так і непрямі способи (форми), які можна класифікувати за ступенем взаємодії лобістських структур та об'єктів лобізму.

Специфікою української практики лобіювання, як стверджують аналітики, є переважання методів лобіювання через Кабінет Міністрів та Адміністрацію Президента України.

Особливість сьогодишнього періоду формування лобізму в Україні полягає в інтенсифікації лобістської діяльності на всіх рівнях.

Тому, є необхідність легалізації лобізму. До тих пір, поки це не буде зроблено, лобізм буде тісно переплітатися із корупцією. Від цього виграють усі. Лобісти зможуть здійснювати діяльність в рамках закону, а держава отримає податки.

У той же час можна стверджувати, що навіть розробка і прийняття деяких заходів не здатне в повній мірі вирішити проблеми правового оформлення інституту лобізму. Тому на початковому етапі найправильніше буде взяти за основу цієї реформи в Україні законодавчий досвід країн з розвиненим інститутом лобізму.

Література: 1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.- К.: Преса України, 1997. – 80 с.; 2. Закон України "Про лобіювання в Україні" / Проект (13.04.99) внесено Народним депутатом України Шаровим І.Ф. (Текст №3188).; 3. Закон України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 року // Закони України. – К., 1997. – Т.Ш. – С.298-308.; 5. Закон України "Про правовий статус груп об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді України" / Проект (03.11.99) внесено Народним депутатом України Ю.Сахном (Текст №3188-1).; 6. Концепція проекту Закону України про регулювання лобізму // Наш час. – 1995. – №17-18.- с.6.; 7. Толмачева І.В. Лоббизм по-руски: между бизнесом и властью / Ирина Толмачева; [предисл. М. Ходорковского]. – М.: Коммерсант, 2012.; 8. Ковальський В. Парламенське лобі є – нема закону про нього // Юридичний вісник України. – 1998. – 1-7 жов. (№40) – с.1-2.; 9. Сікора І. Лобізм у трикутнику бізнес – уряд – парламент. Практика "тіньового" та цивілізованого лобіювання // Професіонал. – 1998. – №2. – С.14-17.

М.І. Рудакевич, д-р наук держ. управління, професор,
ТНТУ імені Івана Пулюя

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА

*Хто великим із вас хоче бути, –
хай буде слугою він вам (МФ 20, 26)*

У незалежній, демократичній, правовій, соціальній державі, де носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, інститут президентства відіграє особливу роль. Це обумовлено широкими повноваженнями Президента України, що впливають із його статусу як глави держави, гаранта державного суверенітету, прав і свобод людини й громадянина. Не належачи структурно до жодної з гілок державної влади, але реалізуючи повноваження по відношенню до кожної з них, глава держави повинен сприяти їх об'єднанню в цілісний механізм сучасного публічного управління, виконуючи роль національного лідера. Проте, він не має права порушувати самостійність, підміняти чи втручатися у конституційні повноваження цих гілок державної влади.

На відміну від світової практики президентської форми правління, Президент України як глава держави, не очолює виконавчу владу, але функціонально виконує значну роль у забезпеченні організаційно-кадрової політики Кабінету Міністрів та всієї вертикалі виконавчої влади [1]. Такі широкі повноваження без чіткої відповідальності за результати дають підстави говорити про режим особистої влади Президента України, що властиво авторитарному лідерству.

Реалізацію конституційних повноважень Президента України забезпечує його Адміністрація, яка виконує організаційно-правову, інформаційну, консультативну, експертно-аналітичну діяльність. Важливою складовою і умовою професіоналізму президентської влади є також її наукове забезпечення, яке здійснюють Національний інститут стратегічних досліджень, НАДУ при Президентові України, інститути НАН України та ін.

Порівняльний аналіз обсягу владних повноважень Президента України впродовж 20 років незалежної історії засвідчує, що їх постійне розширення не сприяло повноцінній реалізації лідерських функцій цього політичного інституту: не налагоджена конструктивна співпраця влади і опозиції; в уряді відсутні представники опозиційних сил; 75% керівних посад у державі отримали "донецькі", що дає підстави вважати Президента лідером лише одного регіону країни чи Партії регіонів; суспільство продовжує бути роз'єднаним; рівень суспільної довіри до нього стрімко падає. Щоб виявити причини такого стану, доцільно проаналізувати чинники результативності президентської влади, у т.ч. особистісний чинник.

Аналіз різних визначень поняття "влада" (здатність досягати чогось всупереч волі та опору інших, здатність перемагати в політичних баталіях і брати верх над опозицією; потенційна можливість мобілізувати ресурси для реалізації мети, незважаючи на будь-який організований опір; потенційна здатність впливати на поведінку, змінювати хід подій, долати спротив і змушувати людей робити те, що вони не робили б за інших обставин; формальні і неформальні повноваження тощо) показує, що ключовими словами поняття "влада" є "повноваження" (право керування) та "вплив" [2]. Як вони співвідносяться між собою?

Повноваження *легітимують* владу законно обраного президента, надають їй законний, правомірний характер, забезпечуючи згоду народу з його діями та добровільне визнання його права приймати обов'язкові для виконання рішення. Президент як головний суб'єкт публічних владних повноважень, виконуючи свої функції, використовує їх для досягнення суспільних цілей на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією країни. Це – ознаки позитивної влади й політики, які характеризують політичного лідера.

Коли діяльність президента не відповідає суспільним цінностям, інтересам і цілям (незаконність дій, надання переваги інтересам однієї політичної сили, корупція, несправедливість, зневага потреб громадян тощо), або обирає невідповідні стратегії, тактики чи окремі методи, – рівень легітимності влади та довіра народу падають. Про це сигналізує громадська думка. У такому випадку для утримання влади використовується, як правило, силовий примус. Особливу небезпеку для суспільства представляє використання сили для демонстрації переваги над іншими. Особа, яка прагне влади, здійснює її, маніпулюючи іншими; такі дії не завжди співвідносяться з повноваженнями та владною метою. Аналіз показує, що українська політична влада "успішно" застосовує нелегітимні стратегії завоювання і утримання влади ("мета виправдовує засоби", "поділяй і владаруй", "послуга за послугу", ухилення від прийняття непопулярних рішень, маніпулювання інформацією тощо). Це ознаки негативної політичної влади

Інша суттєва ознака влади – "*вплив*" на суспільне життя – відображає здатність змінювати суспільні відносини, умови праці, погляди, переконання, поведінку людей, соціальних та політичних груп. *Вплив*, як один з індикаторів ефективності влади (як реалізації нею повноважень), більшою мірою залежить не від обсягу повноважень, а від *якості* політичного лідерства її суб'єкта, його готовності сприймати суспільне благо як особистий інтерес і служити йому, залучаючи всі політичні сили та громадян до управління державними справами.

Україна переживає складний період переходу від тоталітаризму до демократії. Цей процес характеризують два типи політичного лідерства – "перехідний" та "перетворюючий". *Перехідний* тип лідерства – "реагування на події" – прямий шлях до кон-

сервації традиційної авторитарної практики управління. *Перетворюючий* тип лідерства є моральним лідерством; він спрямований на зміну суспільних цінностей і переконань; формує передумови і умови для розвитку суспільства, яке стоїть перед необхідністю оновлення і змін. Упровадження перетворюючого лідерства потребує нової кадрової політики щодо відбору, навчання і розвитку лідерів-управлінців, яким властиві такі якості: усвідомлення себе носіями змін, володіння знаннями і навичками сучасного менеджменту, прагнення служіння і відповідальність, віра в людей, бачення суспільної перспективи, здатність долати перепони, діяти в умовах невизначеності та постійне самовдосконалення. На відміну від перехідного лідерства, перетворююче лідерство характеризується високою моральністю, політико-правовою культурою, відповідальністю і національним патріотизмом. За таких умов лідер усвідомлює свою місію, проєктує на суспільство бачення перспективи, стимулює інтелектуальні зусилля на вирішення проблем, вселяє натхнення і віру в успіх спільної справи [3].

У зарубіжній практиці розвинених демократій реалізація такого підходу покладена в основу концепції державного управління. Наприклад, державному управлінню в США властиві ознаки, які стимулюють перетворююче лідерство: 1) спільні зусилля групи людей з реалізації функцій держави; 2) охоплює всі три гілки влади та забезпечує їх взаємозв'язок; 3) відіграє важливу роль у формуванні державної політики, а отже, є частиною політичного процесу; 4) істотно відрізняється від приватного управління (публічність, мета, методи тощо); 5) взаємодіє з численними приватними групами й окремими індивідами в забезпеченні громадських послуг. Утвердження цих засад проходило тривалий час, проте базові цінності держави, як норми демократичного співжиття громадян, що проявилися в боротьбі за незалежність, є принципами Конституції США. Це – свобода, справедливість, рівність, відповідальність. Саме вони забезпечують ефективну діяльність і взаємодію органів державної влади, сприяють розв'язанню конфлікту інтересів, у тому числі між окремими гілками влади. Протягом XIX-XX ст. проти корупції в системі державного управління стали успішно використовуватися етичні заходи. Їх ініціювали саме президенти США, які

науково обґрунтовували їх, у т.ч. у власній творчій діяльності, та закріплювали законами США і ухвалами президента.

Інший приклад – реформування традиційної бюрократичної системи державного управління Французької Республіки – полягає у наголосі на принципі відповідальності влади, який описує поведінку "в команді" на всіх рівнях, включаючи основні обов'язки керівника-лідера: 1) повідомляти персоналу про типи поведінки, які рекомендуються, забороняються або допускаються за певних обставин; 2) брати відповідальність, а не переадресувати (чи змінювати) її наверх, вниз, по горизонталі або наступникам; 3) послідовно підкреслювати важливість основних етичних правил. Показовим для української практики політичного лідерства є також французький досвід врівноваження принципу "ієрархії" принципом "раціонального управління" – автономією чиновника і правом на участь в обговоренні, а у крайніх випадках – і так званим *обов'язком непокори*.

Утвердженню перетворюючого лідерства сприяє набір безумовних Копенгагенських критеріїв вступу в ЄС, які об'єднані в три групи: 1) стабільні інститути, що гарантують демократію, верховенство закону, людські права, захист меншин; 2) наявність конкурентоспроможної в межах ЄС ринкової економіки; 3) можливість взяти на себе зобов'язання членства в Союзі, включаючи політичні, економічні і монетарні вимоги. Названі критерії є основою розвитку не лише стабільної політико-правової системи, а й успіху на чітко визначених базових напрямках європейської інтеграції: економіка, ефективність, результативність та етика, які реалізуються на *засадах політичної спів відповідальності* [3].

Таким чином, стратегічний курс України на європейську інтеграцію вимагає нової філософії і відповідної практики модернізації влади, органічною складовою якої є перетворююче лідерство інституту президентства. Очевидна також, що послідовний демократичний розвиток потребує вироблення нової системи інституційних стримувань і противаг, які забезпечать політико-правові умови політичного лідерства в системі державної влади та незворотність демократичних процесів в Україні.

Література: 1. Конституційні засади модернізації України. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2012. – 360 с.; 2. Політи-

ческая и экономическая этика / Пер. с нем. С. Курбатовой, К. Костюка. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 368.; 3. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Моногр. / М. І. Рудакевич. – Тернопіль: Астон, 2007. – 360 с.

О.І. Салтовський, д-р політ. наук, професор,
КНУ імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ПЕРСОНІФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Пошук оптимальних для сучасної української держави форм організації публічної влади повинен спиратись на вивчення існуючої політичної традиції. Адже стереотипи сприйняття владних інституцій, що склались у масовій свідомості впродовж століть державного та бездержавного існування української нації і, сьогодні суттєвим чином впливають на ті вимоги, що їх пред'являє суспільство до держави та її органів.

Проблема відповідальності інститутів публічної влади в історії українського політичного мислення завжди займала важливе місце. При цьому вона була тісно пов'язана з питаннями визначення оптимальної форми організації влади і відповідним політико-теоретичним дискурсом.

Крайніми позиціями в цьому дискурсі можна вважати, з одного боку, ідею "вродженої схильності українців до бездержавного існування" аж до заперечення їх державотворчих потенцій (М.Костомаров, прихильники ідей громадського соціалізму, П.Куліш у ряді творів "москвофільського періоду", засновники УНР до проголошення 4 універсалу і т.п.), а з іншого – ідеї монархістську (В. Липинський та його послідовники) та вождистські (представники право-радикального політичного спектру української політичної думки міжвоєнного періоду).

Можна стверджувати, що прослідковується певна кореляція між підтримкою ідеї бездержавності, чи обмеження політичних прагнень українців автономістськими ідеалами та прихильністю до форм колективної організації влади, визначальної ролі колегі-

альних форм управління суспільством, парламентської республіки. В той же час відверті прихильники ідеї існування самостійної української держави, зазвичай, апелювали до необхідності встановлення чітко персоніфікованих форм влади (монархія, президентська республіка). При цьому як прихильники однієї, так і іншої позиції апелювали до фактів української історії та політичних традицій і стереотипів політичної поведінки українців.

В історії української політичної думки при дослідженні співвідношення та взаємодії персоніфікованих та колективних форм організації влади, як правило, наголошувалось, що у чистому вигляді ні одна з них не існувала, а зустрічаються їх комбінації з різним балансом повноважень і відповідальності.

Так, говорячи про часи зародження української державності та киево-руський період, М.Грушевський наголошував на тому, що інститут князівської влади знаходився у постійній взаємодії з інститутом віча як представником "землі". При цьому князівська влада сприймалась як необхідний атрибут суспільно-політичного буття, однак "останнє слово" у вирішенні найбільш гострих і важливих питань завжди залишалася за вічем.

В організації політичного життя слов'янського населення сучасної України спостерігається наявність двох тенденцій. Перша – виражалась у прагненні до збереження та розвитку колективних форм управління, народоправства, демократизму у прийнятті найважливіших рішень, що базувалась на економічній автономії сім'ї землероба та територіальній сільській общині, що підривала авторитет родових старійшин. Друга – у прагненні до встановлення "сильної", по можливості одноосібної влади, яку виражали керівники бойових дружин, що виникали спочатку для захисту общин від кочівників, а потім і для військових грабунків, старійшини багатих родів, що прагнули до розширення та укріплення своєї влади, а також місцеве купецтво кривно зацікавлене в існуванні порядку, який не перешкоджав би їх діяльності. Певний вплив на посилення другої тенденції справляли зразки державного устрою Римської та Візантійської імперій, такий привабливий для ватажків бойових дружин та старійшин. Першу ж тенденцію підтримували світоглядні уявлення слов'ян про те, що всі люди народжуються вільними і рівними, а їхнє вічне потойбічне життя буде таким яким людина закінчить свій земний шлях.

Багато дослідників української державності козацької доби звертали увагу, що для неї також є характерною боротьба двох тенденцій – "демократичної" та "монархічної", наголошуючи на тому, що хоча гетьман чи кошовий Запорізької Січі під час військових походів мали владу майже деспотичну, однак козацька рада завжди мала право позбавити його влади. Вищість влади козацької ради була закріплена в законодавчому порядку й у знаменитій Конституції написаній під керівництвом П.Орлика.

В період національного відродження XIX ст. домінуючою в українській політичній думці стала громадська ідея, витoki якої можна знайти у працях М.Костомарова, зокрема в таких як "Книги буття українського народу" та "Дві руські народності", в яких вчений стверджував, що українці за своєю природою схильні до різних форм самоуправління. Монархія, як і будь яка форма панування одних людей над іншими, на думку мислителя, була для українців чужою.

Продовжуючи цю думку, М.Драгоманов протиставив громадське самоуправління будь якій формі політичного управління, тим самим знявши питання політичної відповідальності як таке. Індивід, особа, вважав вчений є найвищою цінністю і несе всю повноту відповідальності за свої особисте життя. Взаємовідповідальність між членами громади може бути лише у моральному вимірі.

Вчений-політолог української діаспори З.Книш, говорячи про провідну ідею українського політичного мислення і посиляючись на В.Антоновича, відзначав: "В українському народі перемогла завжди ідея **суспільного демократизму** з признанням рівних прав кожної одиниці в суспільстві і вічним прямуванням до волі. Здійснити цієї ідеї українському народу не довелось, ми тільки спостерігаємо, як він від тисячоліття до неї інстинктивно прямує. В давнину вона позначалася вічовим устроєм, розвитком виборного устрою в церкві і колегіальними виборними судами. Високо розвинулася вона за козащини, головню на Запоріжжі, де вся старшина була виборна і джерело влади було в козацькій рад, в якій кожен мав рівне право"[1, с. 16].

Однак практика існування Української народної республіки викликала певне розчарування в колективних формах організації влади. І основною причиною цього політичними мислителя-

ми називалась неможливість персоніфікації політичної відповідальності. Колективна відповідальність Центральної Ради перетворилась, по суті, на колективну безвідповідальність. Реакцією на поразку Центральної Ради, зумовлену її організаційною нездатністю, стало наростання популярності ідей монархічного та вождистського спрямування.

Так В. Липинський вважав, що сама по собі наявність інституту гетьмана-монарха може зняти багато внутрішніх суперечностей в українському суспільстві й стверджував, що всі успіхи в історії української державності пов'язані із монархічною традицією. Зумовлене це перш за все тим, що, на думку мислителя, дідовий монарх відповідально приймає державу як спадщину по предках й так само мусить відповідально передати її нащадкам.

Д. Донцов та М. Сціборський наголошували, що лише вождистський режим дасть можливість Україні вистояти в умовах світового поширення авторитарних та тоталітарних практик в міжвоєнній Європі. Національний вождь зможе прийняти на себе відповідальність за долю нації, за що остання відповість йому дієвою підтримкою та прихильністю.

Однак, практика застосування як переважно колективних, так і персоніфікованих форм організації публічної влади продемонструвала їх серйозні недоліки. Лише їх компроміс та збалансована система стримувань один одного дає можливість уникнути небезпеки узурпації влади та загрози деструкції суспільної влади внаслідок боротьби егоїстичних інтересів аж до територіальної дезінтеграції.

Боротьба двох тенденцій в орієнтаціях українського суспільства на ту чи іншу форму організації публічної влади свідчить, що найоптимальнішим вирішенням цього питання є знаходження компромісу між ними.

Парламентарна республіка може успішно функціонувати лише за умови наявності сильної політичної влади президента. Саме традиційна прихильність до колективних форм організації публічної влади з одночасним прагненням персоніфікувати відповідальність за наслідки тих чи інших управлінських рішень дає підстави твердити про те, що саме парламентсько-

президентська республіка є найоптимальнішою формою правління для України.

Прийняте в 1991 році Україною рішення про введення інституту президента при збереженні (розвитку) основ парламентаризму, цілком відповідає політичним традиціям та стереотипам сприйняття масовою свідомістю різних інститутів політичної влади.

Література: 1. *Книги* 3. Історія української політичної думки до кінця XVIII ст.: Популярний нарис. – Париж-Вінніпег, 1952. – 205 с.

В.О. Скворець, д-р філос. наук, доцент,
Запорізький національний університет

ЖИТТЄУСТРІЙ НАРОДУ ЯК ОРІЄНТИР ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Весь період незалежності України наше суспільство переживає нескінченні реформи, які поки що не принесли процвітання українському народу, оскільки ігнорували його потреби та інтереси правлячими колами, які орієнтувалися лише на вузькогрупові інтереси. За цих умов зростає роль Президента України, який наділений всіма повноваженнями, необхідними для реалізації політики, спрямованої на оптимізацію суспільного розвитку України. Стати Президентом України можна лише спираючись на підтримку правлячого класу, волю якого втілює глава держави, але й саме на нього громадська думка покладає тягар політичної, соціальної та історичної відповідальності за долю країни.

На жаль, науковці дуже мало уваги приділяють аналізу тих концепцій, що виступали основою стратегії реформ, які проводилися Президентами України.

Мета статті – аналіз впливу певних теорій на стан соціального організму України та визначення основного орієнтиру діяльності Президента України.

В Україні науково обґрунтовувалися різні моделі економічного розвитку, зокрема такі: ринкова економіка (1991 р.); експортоорієнтована економіка (1998 р.); інноваційна модель економічного зростання (2000 р.); інноваційно-інвестиційна модель

економічного розвитку (2002 р.); модель розвитку конкурентоспроможності країни (2004 р.), проте потужний науковий доробок у сфері економіки і державного управління не завжди ефективно впроваджувався [6, с. 1-9]. О. Шнипко справедливо зазначає: "Найбільш трагічним з провалів української влади є те, що вона, маючи потрібні для цього можливості та ресурси, **не зуміла подолати тенденції вимирання народу**. ... За активної неучасті (...неспроможності) національної політичної еліти незалежна Україна так і не спромоглася виробити **Стратегію національного розвитку України на 20-30 річну перспективу**, яка відповідала б сучасним реаліям, суспільним очікуванням та сподіванням" [8, с. 194-195]. Політика правлячих кіл практично ігнорувала життєустрій народу, задовольняючи лише власні групові інтереси.

Життєустрій народу – це поняття позначає соціальний феномен, який відображає історично утворений порядок взаємозв'язку людини, природи і суспільства, що забезпечує інтеграцію суб'єктів життєдіяльності в певний соціоісторичний організм і відтворення останнього як органічної цілісності, яка ґрунтується на відтворювальних процесах, що включають відтворення людини, економічної системи, соціальної структури, політичної системи, техносфери, соціокультурної сфери та способу життя соціальних суб'єктів.

В 90-х рр. XX ст. в Україні здійснювалася *стратегія ринкових реформ*. Її сутність така: "неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була самостійним витвором владного співтовариства України, це були дії за вказівками прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях "входження до світового співтовариства цивілізованих країн", оскільки він відкривав йому можливості надзвичайно швидкого збагачення навіть ціною добре прогнозованої та скерованої соціальної катастрофи" [5, с. 656]. Ю. Пахомов пояснив роль *неоліберальної моделі економіки*, яка спроектована в Америці для полуколоніальних країн, а в самих США найважливіші інновації вирощувалися всупереч цій моделі, під опікою держави і до того часу, поки не наступала фаза комерціалізації. В Україні ж зруйнували планове господарство (хоча планування повинно бути іншим) і відкрили економіку для ринкових відно-

син, як нас навчили заїжджі радники. Все високотехнологічне було зруйновано стихійним ринком. А між тим США мають плани розвитку країни і на 5, і на 10, і на 50 років [3, с. 6].

Вивчаючи сучасні *концепції глобалізації та глобального менеджменту*, О.Г. Білорус зазначає, що глобалізм сьогодні розглядається як організований процес, основне завдання якого – мобілізація і "збирання" всіх видів світових ресурсів в інтересах світового фінансово-олігархічного капіталу під виглядом прагнення до "глобального добробуту". З глобалізмом пов'язують *мондіалізм* як ідеологію і стратегію зденаціоналізованих глобальних еліт, які за спинами своїх народів транснаціоналізуються і зраджують їх. Сутність глобалізації полягає в цілеспрямованій стратегії зміни основ життя світового суспільства та перетворення його в об'єкт глобального управління [2, с. 6].

Впливові кола Заходу для реалізації планів нового світового порядку використовують *теорію "золотого мільярда"*, яка включає зміст глобалізації щодо народів країн периферії. Підпорядкування країн досягалось гальмуванням їх розвитку, складовими якого є: 1) демодернізація країн – утискання високих технологій, "втеча мозків", перетворення країн в сировинний придаток; 2) зречення від традицій, основ своєї цивілізації, прийняття західної цивілізації, американського способу життя за зразок; 3) організацію соціальних протиріч і конфліктів. Так створюються умови деградації [4, с. 35].

О.С. Шнипко описує схему, за якою міжнародна фінансова олігархія встановлює свій контроль над виробництвом і ресурсами суверенних держав. Алгоритми її впливу на інші країни ґрунтуються на *доктрині керованого хаосу*, теоретичне підґрунтя якої розробили З. Бжезінський (автор концепції американської всесвітньої гегемонії), Дж. Шарп (книга "Від диктатури – до демократії"), С. Манн (книга "Теорія хаосу і стратегічна думка"), який координував "кольорові революції" у пострадянських країнах [7, с. 143].

Виділяють також технологію "золотого корсета", яка забезпечує країнам-лідерам економічний контроль над іншими країнами. *Доктрина-правило "золотого корсета"* в економічному контексті приписує "один розмір для всіх". Держава, що увійш-

ла до системи міжнародного поділу праці на умовах СОТ, зобов'язана дотримуватись ряду нормативів в організації своєї економіки, що набули уніфікованого вигляду і нав'язуються всім без винятку країнам другого і третього світу. Суть цих вимог полягає в тому, щоб зробити основою економіки приватний сектор і послабити національні держави [8, с. 44-45].

Вплив названих стратегій світової фінансової олігархії відчувається у всіх сферах українського суспільства. Наслідком неолиберальних реформ в Україні є домінування деградації у відтворювальних процесах усіх сфер життя суспільства. Відтворення людини визначає депопуляція населення, чисельність якого скоротилася з 52,2 млн. осіб на 1 січня 1993 р. до менш як 45,5 млн. осіб на 1 липня 2013 р. Відтворення виробництва характеризується рівнем валового внутрішнього продукту. Ю.В. Макогон зазначає, що в 2008 році ВВП України становив тільки 74,1 %, а у 2009-му – 62,9 % від показників 1990 р. Відтворення соціальної структури зазнало змін: від УРСР дісталася соціальна структура, що мала в основі людей середнього достатку, а у 2008 р. Е. Лібанова визнала, що в Україні "соціальна структура наближена радше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських взірців". Відтворення політичної системи відбувається за моделлю, в якій влада в Україні виступає товаром. Процес відтворення техносфери засвідчує втрату Україною здатності реалізовувати проекти, які піднімають суспільство на вищий щабель прогресу. З 1991 по 2012 рік чисельність науковців в Україні зменшилася втричі – з 295 до 89 тис.

Так звана, "земельна реформа" в Україні за сприяння групи економістів-іноземців під керівництвом Луїса Фаоро з компанії "Ті-Ар-Джі" та "Кемонікс Інтернешнел" (США) призвела до розвалу агропромислового комплексу. За обсягом виробництва сільськогосподарської продукції Україну було відкинута на 40 років у минуле. Поголів'я великої рогатої худоби скоротилося з 24,6 млн голів у 1990 р. до 9,4 млн у 2000 р. і до 4,8 млн у 2009 р. (у 5 разів); поголів'я свиней – з 19,4 млн до 7,6 млн у 2000 р. і в 2009 р. склало 7,6 млн; череди овець і кіз – із 7,1 млн голів до 0,4 млн у 2000 р. і до 0,3 млн у 2009 р. (у 23 рази). В останні роки Україні досягла рекордного збору врожаїв зернових культур, але ці успіхи ще не обернулися відродженням деградованого села.

Україна потрапила в ситуацію, "коли віддзеркалення внутрішніх процесів запізнюється, або має неадекватний характер, то суспільство не виходить на стратегію самозбереження, а переходить у стан рушійних катаклізмів, або в режим саморозпаду й деградації. Фактично це є діагноз сучасного стану українського суспільства" [1, с. 661].

Бездумне втілення названих теорій несе загрозу безпеці України. Щоб забезпечити стабільність і поступальний розвиток суспільства, Президенту України необхідно взяти основним орієнтиром своєї діяльності вдосконалення життєустрою народу, тобто відтворювальних процесів, що його утворюють. Треба подолати міф щодо "неефективності державної власності". В США частка державної власності на початку ХХ ст. становила 8 %, а наприкінці – 30 % (В. Сіренко). Про високу ефективність державної форми власності засвідчує світовий досвід, зокрема таких успішних країн, як Таїланд, Південна Корея, КНР, Сінгапур тощо (М. Михальченко). Підтримка державної власності є необхідною умовою відродження високотехнологічного виробництва в Україні.

Література: 1. Аутопоезис соціальних систем: монографія / за науковою ред.. В.П. Беха / В.П. Бех; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. Ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – 748 с.; 2. Білорус О. Глобалізація та глобальний менеджмент: аналіз і реальність сучасних концепцій / О. Білорус // Економічний часопис. – 2003. – №9. – С. 3-7.; 3. Пахомов Ю.Н. Основные задачи формирования посткризисной модели экономики Украины / Ю.Н. Пахомов // Економічний часопис України – XXI. – 2010. – № 1-2. – С. 4-5.; 4. Сенченко Н.И. Теория и практика невидимых войн / Николай Иванович Сенченко. – Киев: КИТ, 2009. – 504 с.; 5. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.; 6. Чала Н.Д. Система державного управління економічним розвитком в Україні / Н.Д. Чала. – [електронний ресурс]. – режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2010_2/doc/3/08.pdf; 7. Шнипко О.С. Економічна влада в системі соціальних координат / Олександр Сергійович Шнипко. – К.: ПАТ "ВПІОЛ", 2012. – 403 с.; 8. Шнипко О. Інноваційний дефолт України: економіко-технологічний контекст. Монографія / О.С. Шнипко. – К.: Генеза, 2009. – 248с.

В.Ю. Федюк, канд.філос.наук, доцент,
Дніпропетровська державна фінансова академія

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНОМУ БУТТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

На сучасному етапі розвитку процеси глобалізації стали визначальним чинником світової системи, однією з найвпливовіших сил, що впливає на всі прояви суспільного життя: економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку тощо. Нова світова система формується в умовах якісно відмінної за останні десять років ситуації, в умовах поширення глобалістських інформаційно-технологічних процесів, ідеологічної конвергенції, активізації інтеграційних чинників, намагань переходу колишніх соціалістичних країн до демократії і ринкових відносин у господарюванні, усвідомлення як необхідності, як неминучості – становлення, зведення надсуспільства, "відкритого суспільства". За цих умов Людина, її вміння та здібності, весь її інтелектуальний, психофізичний і соціальний потенціал, навіть духовний стан перетворюються на головний виробничий ресурс. Тому суспільство повинно значно більше бути економічно зацікавленим у розвитку людської особистості. На перший план мають вийти соціальні галузі та інтереси екології, своєрідна комплексна система екосоціоекономіки, що забезпечуватиме ефективне відтворення та розвиток людського потенціалу, – сфера послуг та відпочинку, освіта та охорона здоров'я.

Саме тому, усвідомлюючи на сучасному етапі значущість людського фактора (з огляду на історичний, цивілізаційний, глобалістський характер Людини, людської особистості) дозволимо собі висловити думку щодо можливості успішного вдосконалення механізму державотворення й розвитку суспільних інститутів в сучасній Україні, завдяки виробленню і втіленню моделі політики якісно нового змісту: не за регіональним принципом (окремо держава, область, райони), а лише на засадах "одночасності" процесів державотворення, формування в українській державі суспільства "вищого рівня", трансформації його інститутів, моралі, духовності, куль-

тури тощо, своєрідного синергетизму в душах, серцях, свідомості, запитах кожного громадянина нашої держави.

Зауважимо, що саме культура має бути вирішальною і зовнішньою мірою існування і діяльності людської особистості й людства в усіх сферах. По всіх напрямках життєдіяльності мораль мусить бути автентичною щодо політики, практики, а політика – щодо практики та моралі. З огляду на це, неминуче постає така проблема, як забезпечення належного рівня якості людського життя, усталеного на принципово нових засадах, засадах намагання поєднати духовний і прагматичний фактори. Значно складнішою, на наш погляд, видається проблема духовної гуманізації суспільства в контексті глобалістських тенденцій, адже кожна національна держава, в тому числі й Україна, має свої усталені соціокультурні традиції, систему мовного спілкування, естетично-етичних запитів і потреб, образно-пластичного і мелодійного прояву духовно-емоційного світу нації. У наш перехідний час духовність українського суспільства, з його негараздами, невизначеністю світоглядного вибору, боротьбою нового з рудиментами, інерцією минувшини, особливо вразлива. Віками сформований "дух народності" української етносоціальної спільноти проходить випробування інформаційною навалюю чужих стереотипів, комерційних штампів чужої суб- і маскультури з її звulьгаризованою системою моральних запитів і естетичних потреб.

Так сталося, що Україна, яка знаходилася на перехресті світів і комунікацій "варягів та греків", Європи та Азії, православ'я, католицизму та мусульманства, Заходу та Росії, як нація не має історичного досвіду державотворення. Саме тому сьогодні в "горні" її історії гартуються динамічні процеси взаємодії – боротьби протиріч конвергенції, трансформації та інших рудиментарно-інертних похідних минулого з нерозвинутих національно-ідентичним самоусвідомленням суспільного загалу, еkleктичності, "різновекторності" устремління представників політико-економічної та регіональної еліт, невідповідності національної соціальної складової вимогам часу, запитам суспільства якісно нової формації, що народжується. Саме звідси – історично виправдана необхідність багатовекторності її політики, економіки, культури.

Переосмислюючи історичне минуле українського етносу та події останніх років, можна зауважити, що починаючи з 1991 року й

до сьогоднішнього дня українське суспільство конче потребує нової світоглядної парадигми (формування державної ідеології), що поєднувала б історичну традицію, аналіз сьогодення та чітко визначену перспективу. Необхідним є усвідомлення "цього відповідального діла" кожним громадянином. Й до сьогодні ще актуальні слова М. Грушевського, що долинали з далекого 1918 року: "Україна і український народ переживають хвилі, які випадають народів раз на всю його історію, або й зовсім не випадають... тільки злетіли з них кайдани і з'явилась можливість відновити свою державну самостійність, але обставини дали змогу розгорнути також на всю ширину і соціальну програму, про котру мріяли цілими століттями українські трудові маси. Наше громадянство мусить відложити все і піддати, підпорядкувати себе йому і тільки йому. Всі привичні погляди, утерті формули, традицією передані ідеї, всі плани уложені в інших обставинах, всі зобов'язання, дані в інших умовах, все се мусить бути відложено. Або краще сказати – до ґрунту переоцінене, розібране, наскільки воно відповідає сьому черговому завданню, поставленому перед нами історією..." [2, с.8]. На жаль, ще й досі не запущено дієздатного, ефективного механізму економічного, політичного та соціокультурного розвитку, який органічно поєднав би історичні традиції національної культури (матеріальної, економічної, управлінської, духовної), із світовим досвідом, сучасними тенденціями, що домінують у нинішніх трансформаційно-цивілізаційних процесах. Саме сьогодні нарізла нагальна потреба у створенні та забезпеченні умов для консолідації і мобілізації представників української етносоціальної спільноти та її еліти в єдину українську націю, на засадах розбудови української державності, чітко визначеної реальної програми ефективних дій владної (на всіх рівнях) вертикалі і суспільних інститутів. Йдеться про реформування, а водночас і трансформацію, модернізацію соціально-політичного та економічного розвитку українського суспільства, яка передбачає глибоке усвідомлення українцями цінності власних самобутніх історичних традицій, необхідності розв'язання актуальних соціальних проблем сьогодення, що забезпечить гідне, повноцінне, паритетне входження України у світовий цивілізаційний обшир.

Проблема державотворення є однією з найбільш актуальних в історичному бутті української етносоціальної спільноти. Роз-

в'язання цієї проблеми мало б відповісти на питання, як включити в національний поступ етнонаціональний фактор, перетворити багатонаціональний поліетнічний склад населення України з фактора слабкості на фактор сили та могутності держави. В умовах сьогодення, за наявності у бутті української етносоціальної спільноти не лише багатоетнічної та етноконфесійної структури населення, але й духовної та світоглядної роз'єднаності між її суб'єктами, актуальним є звернення до проблеми єдності тілесного, соціокультурного, суспільно-політичного та духовного вимірів українського буття, а саме – осмислення тих факторів, вплив яких обумовлює або збереження даної єдності, або ж її відсутність.

Наприклад, в одній із промов екс-президента України В.А. Ющенка, присвяченій Дню Соборності України, як раз і йде мова про такі фактори: "Наша сила – це єдність навколо рідної держави. Це є пріоритет номер один...бо держава будується саме сьогодні... ця єдність завжди існувала серед українських звичайних людей... Я закликаю все українське суспільство об'єднатися навколо національних цінностей, навколо української державності... тіло нашої нації єдине, дух наш спільний, наша доля неподільна" [1, с.358-360.]. Він зауважив, що однією із причин роз'єднаності українського народу є внутрішньополітичний фактор, зокрема, протиріччя та незгода серед тих політичних діячів, які власне й знаходяться біля важелів управління державою. Водночас, **перший президент незалежної України Л.М. Кравчук**, у праці "Одна Україна, єдиний народ" підкреслює, що сам: "Віктор Андрійович Ющенко все започатковане...довів до абсурду. Він повністю зруйнував систему управління країною...Поставивши благородне завдання відродити історію України, український дух, честь і гордість, він робить це так невміло, поспішно, без аналізу громадської думки, що весь час породжує конфлікти і непорозуміння..." [3, с.113]. У праці "Леонід Кучма: справжня біографія другого президента України" також висвітлюються причини тривалої бездержавності українського народу: "інтелігенція – це наше (російське, українське, радянське) явище... на Заході існує інше явище – інтелектуали...інтелектуали в силу своїх знань та досвіду беруть участь в управлінні державою та суспільством. Інтелігенція ж завжди

виступала в ролі совісті народу, однак в управлінні державою участі не приймала, оскільки її до цього не допускали...основна в цьому провина – влади. Орієнтації суспільства на духовні цінності часто сприяють його підкоренню владі... До приходу правління Януковича мене не покидало почуття, що Україна підійшла до певної кризової межі, за якою – поступова втрата й тої напівнезалежності, яку ми отримали після розпаду СРСР... Але найбільш глибинною кризою виявилася ідейна. У країні взагалі відсутня державна ідеологія. Українці виявилися розколотими на декілька великих таборів..." [4, с.159-160]. На нашу думку досить актуальним нині є усвідомлення ролі тих факторів, вплив яких забезпечуватиме цілісність, закономірність та високий рівень буття української етносоціальної спільноти та сприятиме ефективності реалізації українських державотворчих процесів.

Література: 1. Вибрані промови Президента України Віктора Ющенка, виголошені впродовж 2005-2010 років / Під ред. Ю.Рубана, упоряд. Д.Лубківський. – К.: БАТ ХКФ "Глобус", 2010. – С.358-360.; 2. Грушевський М. На порозі Нової України. – К., 1991. – С.8.; 3. Кравчук Л. Одна Україна, єдиний народ: політичні роздуми над записами в щоденнику / Леонід Кравчук. – Харків: Фоліо, 2010. – С.113.; 4. Корж Г. Леонид Кучма: настоящая биография второго Президента Украины. – Харьков: Фолио, 2005. – С.159-160.

В.В. Черняхівська, аспірант
КНУ імені Тараса Шевченка

ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПІДХОДІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

На сьогоднішній день в літературі існує величезна кількість визначень поняття "громадянське суспільство". Але більшість дослідників погоджуються з тим, що громадянському суспільству притаманне ядро інститутів – добровільні асоціації поза дер-

жавою та економікою, церкви, культурні союзи, дискусійні клуби, незалежні ЗМІ, академії, асоціації за професією, політичні партії та профспілки, групи громадян організовані по тендеру, расі, а особливо по статі.

Становлення України як розвинутої соціально-правової держави з високим рівнем життя й політичною стабільністю зумовлює необхідність комплексного аналізу однієї з важливих проблем теорії та історії державного управління – оптимізації управління шляхом застосування демократичного принципу рівноправної участі всіх громадян у державотворчих процесах, теоретичного осмислення паритетності в державному управлінні як важливого компоненту підвищення результативності й ефективності управління, а також розвитку громадянського суспільства в Україні.

Демократизація як один із видів політичного процесу привертає все більшу увагу з боку як західних, так і вітчизняних дослідників. Це пов'язано з тим, що останні десятиліття характеризуються падінням авторитарних режимів і спробою утвердження демократичних інститутів у багатьох країнах світу [2, с. 31].

Складні, суперечливі процеси ринкових реформ, формування нової соціальної структури суспільства з відповідними інтересами й цінностями передбачають зміни в структурі соціально-політичних відносин між чоловіками та жінками. Якщо у західному суспільстві розвиток демократії пов'язується з розширенням участі жінок у процесі вироблення й прийняття управлінських рішень, руйнацією негативних стереотипів щодо повноправної участі жінок в державному управлінні, то в Україні спостерігається розвиток протилежних західній практиці тенденцій.

У політичній і адміністративній системі це виявилось у скороченні представництва жінок у Верховній Раді України 4-го скликання (23 жінки – 5,1%) і на рівні змін соціокультурного контексту подальшої політичної та управлінської діяльності за низької репрезентації жінок у вищих органах влади, що свідчить про усунення їх від процесу прийняття рішень. Обмеженість жінок у виборі, можливостях і участі в окремих сферах життєдіяльності суспільства, має прямі й пагубні наслідки для соціально-економічного розвитку країни [1, с. 167].

Аналіз цих явищ відбувається за умов практичної відсутності концептуальних розробок проблематики щодо участі жінок у

державному управлінні. Реальна проблема полягає, з одного боку, у відсутності фундаментальних і прикладних досліджень, у центрі яких проблема гендерної паритетності у сфері владних відносин, з іншого – в існуванні потенційного чи реального протиріччя, суть якого виявляється в усуненні жінок від реальної влади і процесу прийняття рішень.

Забезпечення реалізації конституційного права громадян на рівноправну участь у процесі прийняття рішень, створення сприятливого організаційно-правового поля для досягнення гендерної паритетності в державно-управлінських відносинах зумовлюють необхідність визначення пріоритетів державної гендерної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема, в адміністративній системі.

Саме управлінський персонал сучасної адміністративної системи піддається різкій критиці, а помилки й прорахунки управлінців істотно впливають на рівень життєдіяльності країни, добробут її громадян, авторитет держави.

Україна підтвердила свій намір виконувати Рекомендації Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН "Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у ХХІ столітті", а також Декларацію тисячоліття ООН, у якій глави держав і урядів визнали свою колективну відповідальність за підтримку принципів людської гідності, рівноправності і рівності на глобальному рівні. Ратифікація Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, зобов'язання уряду щодо виконання рекомендацій міжнародних організацій визначили суттєво нові принципи організації управління [1, с. 178].

Одним з аспектів модернізації системи державного управління являється впровадження гендерної рівності. У найбільш загальному смислі модернізація системи державного управління означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного устрою.

Література: 1. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії /О Кулачек /Монографія. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи"-Основи, 2005.-301 с.; 2. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. / Ю Хабермас. М.: Наука, 1992. – 245 с.

Л.М. Шестопалова, канд. юрид. наук,
ст. наук. співробітник,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Інститут президентства як виокремлена система правових норм є надто важливим правовим інститутом сучасного конституційного права, адже виконує не тільки титульну (як метасимвол державності народу), але й провідну, можна сказати, республіканську роль у системі правових інститутів виборної та делегатованої державної влади, є стрижневим у механізмі поділу влади, забезпечуючи режим стримувань і противаг, гарантуючи інші надважливі інститути (прав людини, державного суверенітету, територіальної цілісності).

Цим питанням присвятили свої роботи знані науковці зарубіжжя (А. Лейпхарт, М. Дюверже, М. Шугарт, Дж. Кері Дж. Сарторі) та вітчизняні вчені (В. Опришко, В. Погорілко, О. Фріцький, О. Шаповал та ін.) На користь актуальності проблеми свідчить і ціла низка дисертацій, захищених, зокрема, в Україні останніми роками, а також потреба наведення ладу в юридичній терміносистемі на позначення інституту президентства і суміжних понять через їх неоднозначне розуміння науковцями та практиками.¹ Інститут президентства в конституційному праві України – основний елемент його системи, що об'єднує об'єктивно сформовану цілісну і відносно виокремлену групу функціонально взаємообу-

---

¹Дефініції юридичних термінів: президентура (presidency (анг.), президентство (presidency, presidentship (англ.), інститут президента, інститут президентства, інститут президентури, правовий інститут президента (президентури, президентства), інститут права президента, президенціоналізм та інших, з огляду на складність морфологічного тлумачення для неспеціалістів у галузі філології, особливості перекладу на інші мови, різні наукові, історичні, правові та ментальні підходи тощо, як збігаються в окремих парах, так і кардинально розходяться у своїх значеннях. Найбільш яскраві приклади: президентура – 1) резиденція президента (офіційний сайт Президента Литви), 2) те саме, що президентство (Современный толковый словарь Т.Ф Ефремовой, М., 2000), 3) строк повноважень, а також період діяльності якої-небудь особи на посаді президента (Великий тлумачний словник сучасної української мови, К.: Перун, 2005) і т.д.

мовлених, лінійно та нелінійно взаємопов'язаних норм конституційного права, які регулюють окремий сектор конституційних правовідносин, закріплюють найбільш споріднені політико-правові суспільні відносини, пов'язані із взаємовідносинами суб'єктів конституційного права в Україні за участю Президента, народним волевиявленням, зокрема щодо виборів Президента, організацією та здійсненням державної влади Президента, закріпленням статусу Президента як глави держави та гаранта² Конституції, його відповідальністю, інших важливих правових складових у межах предмета конституційного права. Безперечно, інституту президентства в конституційному праві України властиві такі, загальні для інших конституційних інститутів, юридичні ознаки, як: єдність загальних принципів, положень інституту; цільність і завершеність регулювання чітко визначеного виду (сегмента) суспільних відносин; їх однорідність як об'єкта впливу норм, об'єднаних у конкретний інститут (президентства); єдність нормативного матеріалу та єдність понять і конструкцій; функціональна спрямованість (спеціалізація) норм у межах інституту; автономність нормативного матеріалу інституту; зовнішнє уособлене закріплення в Конституції України (окремому розділі), інших нормативно-правових актах, у тому числі президентських.

Отож, інститут президентства має власну внутрішню організацію (структуру, внутрішню побудову), нормативний зміст якої визначається перш за все, аксіологічними, а далі – історико-онтологічними, функціонально-правовими і структурно-предметними зв'язками всіх норм у складі інституту. Тобто основними елементами структури інституту президентства в Україні є його правова сутність (як вираз волі суспільства), принципи; функції; нормативний зміст; конституційно-правовий статус Президента України; конституційно-правовий режим; юридичні гарантії. Проте, логічно, в праві різних держав зміст інституту президентства має різні

---

² Хоча в науці існує і заперечне судження: "...Президент... в Гражданском Обществе является просто высокопоставленным (наёмным!) чиновником – со всеми вышеописанными ограничениями и запретами, – а вовсе не "осуществителем Государственной власти" (ст. 11 КРФ) и не "гарантом конституции" (ст. 80). Ибо единственным гарантом конституции является сам народ как единственный легитимный носитель неограниченной власти в обществе [1, с. 365].

правові (в тому числі юридичні) параметри. На відміну, наприклад, від парламенту (який є вищим представницьким законодавчим органом в усіх державах), президенти як глави держав наділені різним правовим статусом, який визначається обраною формою держави, зокрема формою правління, та усталеними культурно-правовими та політико-правовими традиціями. Президенти держав виконують різний набір і обсяг функцій (представницьку, нормотворчу, установчу, правозастосовну, контрольну, інформаційну тощо). Різні конфігурації статусів глав різних держав зумовлюються і належністю останніх до різних правових систем і правових кіл і, серед іншого, різним ступенем і способом правового закріплення (юридизації) правових відносин за участю глави держави як суб'єкта конституційного права, а також за різними сферами їх компетенції (забезпечення незалежності держави, її територіальної цілісності та національної безпеки, прав і свобод людини і громадянина; правонаступництво держави; керівництво її зовнішньою (та внутрішньою) політикою (виконавчою владою); формування персонального складу органів державної влади; юрисдикційна, інституціональна сфера та ін.)

Норми права, які утворюють інститут президентства в конституційному праві України, як правила поведінки, закріплено в основному в моделях позитивної поведінки, що їх містить ціла низка нормативно-правових актів на чолі з Конституцією України. Однак дотепер в Україні немає органічного закону про Президента України, прийняти який зумовлює потреба в конкретизації відповідних конституційних норм і який впливає з тіла Конституції. Тобто правове регулювання функціонування інституту Президента України (комплексом норм права у складі інституту президентства) ще не є всеохоплюючим, через що, зокрема, має місце перетягування ковдри (протистояння з приводу) компетенцій окремих видів влади, гілок влади та її органів. Натомість деталізація організаційно-правових аспектів діяльності Президента України здійснюється і багатьма його власними нормативними актами, що впливає із сутності та ролі глави держави в механізмі напівпарламентської республіки. Причому подеколи, з точки зору юридичної техніки, нормативно-правові (укази про затвердження та інші юридизаційні) і правозастосовчі (укази про нагородження,

присвоєння, помилування тощо, розпорядження) акти Президента України перетинають кордони правового поля один одного.

Конституції, конституційні закони інших держав так само закріплюють статуси своїх президентів і містять правові норми (правила, приписи), що утворюють відповідні галузеві інститути права або частину міжгалузевого комплексу, або дифузні об'єднання³. Норми щодо повноважень і функцій президента мають чи не найважливіше значення в структурі інституту президентства. У парламентських республіках переважно президент є лише главою держави і виконує в основному представницькі функції (Австрія, Греція, Ірландія, Італія, ФРН, Швейцарія), а в президентських він є не тільки главою держави, але й очолює виконавчу владу (Гана, Казахстан, країни Латинської Америки, Нігерія, США) [2].

Президенти держав зі змішаною формою правління наділяються конституціями широкими виконавчо-владними та іншими повноваженнями. У цих державах президент, перш за все, має особливе становище верховного координатора щодо / у механізмі держави, яке виходить за рамки традиційного принципу поділу влади (Вірменія, Литва, Португалія, Росія, Румунія, Україна, Фінляндія, Франція), а обсяг влади глави держави залежить від розстановки політичних сил. "Посада президента стає майже невід'ємним атрибутом республіканської форми правління й однією з ознак демократичного ладу. У сучасному світі президентство – дуже ємний і багатолікий інститут" [3, с. 22].

Інститут президентства корелює не тільки з формою держави, але й з виборчою системою (переважно шляхом прямих виборів населення обирає президента у президентських і президентсько-парламентських республіках (Бразилія, Мексика, Росія, Франція), а непрямі вибори характерні для парламентських республік (Греція, Ізраїль, Словаччина, Чехія). До складу інституту президентства належать і норми – вимоги до кандидатів (громадянство, проживання в державі, народження в державі, дієздатність, знання державної мови, віковий ценз, партійність, сповідування певної релігії, незаплямованість репутації, освіта, фінансово-господарський досвід, кратність перебування на посаді тощо.

---

³ У деяких державах конституційне право як галузь фактично відсутнє.

Цим не вичерпується, а тільки розпочинається проблемна характеристика інституту президентства тим більше, що останній зазнає прямого впливу населення та впливу якісних змін у політичній ситуації, економіці, стані суспільства в цілому, і навіть впливу конкретних особистостей, які обіймають пост президента. Разом із тим інститут президентства в силу своєї юридичної природи сам активно впливає на державно-правове буття та суспільство в цілому.

Таким чином, незважаючи на значні відмінності, у структурній організації будь-якої держави президенту як главі держави належить особливе місце, оскільки він легально і легітимно уособлює, перш за все, суспільство, представляючи і гарантуючи його інтереси, а вже потім державу, тобто реалізує не стільки і не тільки юридичну конституцію, скільки виражає фактичну, соціальну, живу конституцію як реальний стан суспільних відносин, фактичний режим додержання прав людини. Удосконалення змісту інституту президентства має рухатися в напрямі безумовного служіння народу, подальшого поступу до громадянського, правового суспільства, де право стає справжньою мірою свободи, рівності і справедливості всіх людей у суспільстві.

Література: 1. Птушенко А.В. Системная парадигма права / А.В. Птушенко. – М.: Моск. изд. дом, 2004. – 448 с.; 2. Правовые системы стран мира : Энциклоп. справочник / Кол. авт.: Ф.М. Решетников и др.; отв. ред. А.Я. Сухарев. – М.: Норма, 2003. – 976 с.; 3. Кулик Ю. Моделі інституту президентства / Юрій Кулик // Віче. – 2009. – № 12.; 4. Кармазіна М.С. Президентство: український варіант. – К.: Бланк-Прес, 2007. – 365 с.; 5. Сухонос В.В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія / В.В. Сухонос. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. – 339 с.

П. П. Шляхтун,

д-р філос. наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СТАТУСУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Функції і повноваження глави держави поширюються на всі сфери державної діяльності – законодавчу, виконавчу, судову, зовнішньополітичну, їх обсяг у кожній сфері визначається передусім формою державного правління. Попри відмінності між формами державного правління у більшості країн світу статус глави держави конституційно ідентифікується з виконавчою владою. У президентських республіках президент одноособово очолює виконавчу владу, у змішаних республіках функції і повноваження зі здійснення виконавчої влади поділяються між президентом та урядом, очолюваним прем'єр-міністром. Реальний вплив президента на здійснення державної влади визначається передусім його повноваження у сфері виконавчої влади, оскільки саме в ній зосереджені основні ресурси її здійснення – матеріальні, фінансові, силові та ін. У зв'язку з цим важливо з'ясувати, як співвідноситься конституційний статус Президента України з системою виконавчої влади та як це співвідношення змінювалося на різних етапах розвитку незалежної української державності.

Пост Президента України був заснований ще до набуття нею державної незалежності Законом УРСР “Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР” від 5 липня 1991 року [1]. Президент Української РСР визнавався законом “найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади” (ст.114¹).

Згідно із законом як глава держави і глава виконавчої влади Президент України: очолює систему органів державного управління; представляє Верховній Раді кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра; вносить пропозицію Верховній Раді про звільнення з посади Прем'єр-міністра; за погодженням з Верховною Радою призначає Державного міністра з питань оборони, національної безпеки і надзвичайних ситуацій, Міністра закордонних справ, Міністра фінансів, Міністра юстиції, Голову Комітету державної безпеки; за поданням Прем'єр-міністра призначає і звільняє інших членів Кабінету Міністрів (ст.114⁵); має право скасовувати постанови і розпорядження Кабінету Міністрів (ст.114⁷).

Крім того, конституційними змінами та доповненнями до повноважень Верховної Ради було віднесено затвердження за пропозицією Президента Української РСР Прем'єр-міністра; утворення і ліквідацію за пропозицією Президента Української РСР міністерств Української РСР (п.9 ст.97).

Відразу після заснування поста глави держави та обрання Президентом України Л.Кравчука розпочалося політичне суперництво між ним та Верховною Радою за владу, передусім за вплив на формування і діяльність Кабінету Міністрів. Його результатом стало підписання 8 червня 1995 року Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" [2].

Договір значно розширив повноваження Президента України у сфері виконавчої влади, зокрема щодо формування і діяльності Кабінету Міністрів. Згідно з Договором Президент України не тільки залишився главою виконавчої влади, а й став очолювати Кабінет Міністрів (ч.1,2 ст.19), одноособово формуючи його без участі Верховної Ради: "Президент України у місячний строк після вступу на посаду або з дня відставки попереднього складу Уряду призначає Прем'єр-міністра України, формує новий склад Уряду України – Кабінет Міністрів України" (ч.1 ст.22).

Президент України також "створює, реорганізує і ліквідує міністерства, відомства, інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади ..., призначає (затверджує) і звільняє з посад керівників цих органів" (п.5 ст.24) (раніше Президент України лише вносив пропозиції до Верховної Ради щодо створення міністерств). Договір підтвердив право Президента України скасовувати акти міністерств та інших органів виконавчої влади (п.6 ч.1 ст.24).

Передавши повноваження щодо формування Кабінету Міністрів лише Президенту України (на цей раз – Л.Кучмі) і усунувши Верховну Раду від цього процесу, Конституційний Договір тим самим позбавив її сенсу підтримувати уряд і главу держави у здійсненні виконавчої влади, що ще більше загостило

відносини між ними. Компромісом між главою держави і парламентом стало прийняття Верховною Радою 28 червня 1996 року нової Конституції України [3]. Конституція дещо розширила повноваження Верховної Ради щодо формування Кабінету Міністрів порівняно з Конституційним Договором.

Президент України вже не визнавався ні главою виконавчої влади, ні главою уряду. Однак за ним зберігалась вирішальна роль у формуванні Кабінету Міністрів і водночас посилювалась політична відповідальність останнього перед главою держави. Згідно з Конституцією України Президент України "призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє (без згоди Верховної Ради! – П.Ш.) повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку (п.9 ч.1 ст.106), а "Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України" (ч.3 ст.115). Президент України також "призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах" (п.10 ч.1 ст.106); "скасовує акти Кабінету Міністрів України..." (п.16 ч. 1 ст.106).

Повноваження Верховної Ради щодо формування Кабінету Міністрів, отже, полягали лише у наданні нею згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра. Щоправда, за новою Конституцією Верховна Рада могла прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів (ч.1 ст.87), що має наслідком відставку Кабінету Міністрів (ч.4 ст.115). За Президентом України збереглося повноваження щодо утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. На цей раз – за поданням Прем'єр-міністра (п.15 ч.1 ст.106).

Нова Конституція України, прийнята, як відомо, під тиском Президента України Л.Кучми (у т.ч. під його погрозами винести проект Конституції на всеукраїнський референдум), по суті, повністю підпорядкувала йому виконавчу владу, створивши передумови для встановлення в країні авторитарного політичного режиму. Водночас, не визнаючи Президента України главою виконавчої влади, Конституція зняла з нього відповідаль-

ність за її функціонування, у тому числі за діяльність Кабінету Міністрів. Не впливаючи істотно на формування Кабінету Міністрів, Верховна Рада не мала підстав для його підтримання, що зумовлювало нестабільність діяльності уряду та його часті відставки, у тому числі за рішенням Верховної Ради.

Виправити становище була покликана конституційна реформа 2004 року. Відповідно до Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року [4] визначальну роль у формуванні і функціонуванні Кабінету Міністрів стала відігравати Верховна Рада. Згідно з конституційними змінами Верховна Рада стала призначати не тільки Прем’єр-міністра, а й, за його поданням, інших членів Кабінету Міністрів (крім Міністра оборони і Міністра закордонних справ, які призначалися Верховною Радою за поданням Президента України). Повноваження Президента України щодо формування Кабінету Міністрів зводилися лише до його права внести до Верховної Ради кандидатуру для призначення на посаду Прем’єр-міністра, але не на власний розсуд, а лише запропоновану коаліцією депутатських фракцій у Верховній Раді (ч.2-4 ст.114).

Принциповим стало те, що якщо раніше Президент України міг відправити Прем’єр-міністра України, а значить, й увесь склад Кабінету Міністрів, у відставку на власний розсуд, то згідно з конституційними змінами він міг лише запропонувати Верховній Раді розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів і вже вона мала вирішувати питання про його відставку (ч.3 ст.115). Крім того, Президент України вже не мав права скасовувати акти Кабінету Міністрів України, а міг тільки зупиняти їх дію з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п.15 ч.1 ст.106).

Значне звуження повноважень Президента України (на цей раз – В.Ющенка) у сфері виконавчої влади на користь Верховної Ради та Кабінету Міністрів, який вже не міг бути відправлений Президентом України у відставку, мало наслідком різке загострення відносин між главою держави, з одного боку, парламентом та урядом - з іншого, та незаконне дострокове припинення Президентом України В.Ющенком повноважень Верхов-

ної Ради у квітні 2007 року. Ухвалення Конституційним Судом України у вересні 2010 року рішення про неконституційність Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року, по суті - скасування ним конституційної реформи, призвело до поновлення чинності попередніх положень нової Конституції України, тобто до визначальної ролі Президента України у формуванні Кабінету Міністрів, фактичного підпорядкування уряду, всієї вертикалі виконавчої влади главі держави. Після виборів народних депутатів України у жовтні 2012 року і формування у Верховній Раді більшості на основі фракції Партії регіонів, неформальним лідером якої є чинний Президент України В.Янукович, у руках останнього фактично зосередились повноваження зі здійснення не тільки виконавчої, а й законодавчої влади, та значні можливості впливу на владу судову, оскільки судді призначаються на посаду або Президентом України (перше призначення судді на посаду строком п'ять років), або контролюваною ним Верховною Радою (обрання суддів безстроково). Зосередження державної влади в одних руках, як відомо, є головною ознакою авторитарного політичного режиму.

Література: 1. Закон Української РСР "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" від 5 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. - № 33. – Ст.445.; 2. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" від 8 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 18. – Ст.133.; 3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року // Там само. – 1996. - № 30. – Ст.141.; 4. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року // Там само. – 2005. - № 2. – ст.44.

В.І.Штанько, д-р філос. наук, професор,
Харківський національний університет радіоелектроніки

Т.Г. Авксентьєва, канд. політ. наук, доцент,
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ПОРОЗУМІННЯ

Для українського суспільства, що переживає трансформації, вкрай важливою є проблема стабільності. Остання передбачає формування у процесі модернізації такої якості політичного режиму, що може ефективно адаптуватися до змін, відповідаючи на виклики, які йдуть як зсередини, так і ззовні політичної системи. Зазначимо, що за умов модернізації саме стабільність зазнає кризи, тому що універсалізм вступає у конфлікт із партикуляризмом, структурно-функціональна не розчленованість – із диференціацією, традиція суперечить силам інноваційності, конформізм –заповзятливості та ефективності і т. ін. Період трансформацій у напрямку модернізації, як відомо, пов'язаний із такими кризами: криза державного керування (що включає фактори рівня інституалізації політичних відносин та якостей політичних лідерів); кризи ідентичності та легітимності (що є складовими загальної кризи політичної культури, яка визначається факторами співвідношення інтересів основних соціальних груп і характером політичної культури); криза участі (яка виникає внаслідок нерозвиненої культури участі та ігнорування вимог рівності в процесі прийняття політичних рішень).

Для України, що здійснює модернізацію політичного режиму, зазначені кризи являють собою реальні складові розвитку. Спостерігається розрив між системою цінностей, на яких базується легітимність влади, і змінами, що приводять громадську взаємодію у протиріччя із цими цінностями. Зростає суспільне незадоволення у зв'язку з невідповідністю між очікуваними благами і реальними наслідками урядових рішень. Крім того, соціальні зміни (соціальна мобілізація) розходяться з умовами політичної інституалізації. Політична інституалізація повинна динамічно відбивати нові форми політичної участі й нові економічні і соціальні вимоги, які виникають у процесі трансформацій. Завдяки цьому політична система набуває стабільності, пристосо-

вуючись до нових умов. Американський дослідник С.Хан-тінгтон підкреслював важливість для збереження стабільності саме політичної інституалізації, яка виявляється у пріоритетності міцності та організованості політичних інститутів [1, с.8]. Організаціям, що входять до політичної системи, необхідними є такі властивості, як адаптованість, складність, автономність та узгодженість. Стосовно українських умов слід зазначити, що ефективність політичної влади, її відповідальність, безумовне визнання всіма конкуруючими політичними організаціями підсумків виборів до органів влади, розширення змоги створювати об'єднання у суспільстві, які захищатимуть інтереси широких соціальних груп, відданість усіх політичних суб'єктів консенсусним механізмам розв'язання конфліктів є факторами, наявність яких може суттєво вплинути на перебіг модернізації. Певною мірою від цього залежать канали ефективного діалогу між урядом і населенням, визначення цілей перетворювальних процесів, їх обов'язкове співвіднесення з досвідом національної традиції у сфері цього діалогу. Модернізація, що далеко зайшла і відірвалася від глибинних основ суспільства, може обернутися регресом, стати національною трагедією.

За умов слабкості засад стабільності у політико-культурній, соціальній, економічній сферах саме вплив політико-інституційних факторів виявляється визначальним. Серед них, на нашу думку, особливе місце займає Інститут Президента України. В українських політичних реаліях цей інститут визначає спадковість у політичній системі, з одного боку, з іншого, як ми вважаємо, – був покликаний виступити ключовою силою інноваційності. Можна визначити подвійну функцію Інституту Президента України як своєрідного медіатора між силами традиції та модернізації. За своєю суттю та історичними витоками Інститут Президента України є тим центром, що втілює політичну волю та відповідальність у політичній системі України. Особлива роль Інституту Президента України зумовлена такими факторами, що характеризують політичні реалії України. Розглянемо деякі з них.

Інститут Президента України втілював ще на першому етапі формування нової політичної системи незалежної України зв'язок із традицією, тому що уособлював централізаторські тенденції. Як відомо, певна міра спадковості необхідна будь-якій політичній сис-

темі для збереження стабільності (у розумінні протиставлення не-стабільності-деструкції). Радянська система була вкрай централізованою, її відрізняла наявність псевдосинтезу ціннісної єдності (ідентичності – радянський народ). Ця ціннісна єдність була засадою обґрунтування інституційної не розчленованості, яка втілювалася у правлінні партії-держави із чітко визначеною гіперцентралізованою організаційною структурою. Розпад псевдосинтезу тоталітарного типу, на якому була побудована радянська модель стабільності, викликав аномічні та фрустраційні настанови у політико-цінносному просторі українського суспільства. Певним стрижнем суспільної згоди на той час була настанова відмови від тоталітарного минулого та духовної несвободи. Однак орієнтири майбутнього в їх конструктивній основі (чітко, прагматично, функціонально-ефективно означені) визначені не були. Суспільство опинилось у дуже складній ситуації, коли старі ідеали були порушені, а становлення нових відбувалося дуже повільними темпами. Суспільна свідомість певною мірою перебувала у тенетах міфологеми про швидкі та щедри дари демократії, про модель якої як системи управління суспільством українці мали вельми схематичне та ідеалізоване уявлення.

За умов краху комунізму, імперської державності та утворення демократичних органів влади важливим завданням державного будівництва стало збереження лінії централізованого управління через президентські структури. В ідеї "сильної" виконавчої влади відбилася традиція існування України в складі не лише радянської, а й Російської імперії. Влада традиційно виступала як головний важіль реформ або контрреформ. В Україні, як і в інших країнах СНД, утвердилася тенденція визначення Інституту Президента як ключового інституту політичної системи, який давав би змогу контролювати процес становлення суспільно-політичних відносин і прийняття політичних рішень. Саме президент стає домінуючим елементом політичних систем посткомуністичних країн, які виникли після розпаду СРСР (за винятком балтійських держав). З цим інститутом суспільна свідомість у середині 90-х років минулого століття пов'язувала модель "сильної влади", що віддзеркалювало стан дезінтеграції суспільства та очікувань стабільності завдяки отримання стрижня, який сприяв би формуванню ідентифікації нової влади. Президент, на відміну від депутатів Верховної Ради, обирався за

іншою процедурою, що відбивала не місцеві інтереси (виборчого округу), а загальнонаціональні. Нові позитивні цінності, на яких утверджувалась влада, – ідея нації, незалежної держави, традиційні цінності (серед яких особливо виділяється підтримка церкви) – підсилені тим, що Інститут Президента України, орієнтований на представлення інтересів всього народу, надали йому у конституційній конструкції України системо утворювального значення. Слід зазначити, однак, що завдяки неструктурованості громадянського суспільства, дезінтеграції та аморфності соціальних інтересів, відсутності механізмів їх артикуляції та інтеграції в політичну систему президент одержує можливість дії у вільному від політичних і передвиборчих обіцянок просторі. Інститут Президента значною мірою розв'язав проблему легітимації оновленої політичної еліти. На нашу думку, Інститут Президента за своєю суттю повинен бути центром формування засад загальнонаціонального порозуміння в Україні.

До сьогодні принципи ідеї центрризму не актуалізовані у політичному просторі, навпаки, спостерігається орієнтація на відсутність пошуку шляхів досягнення компромісу між різними політичними силами, штучне нагнітання конфліктів та втискування суспільного діалогу з важливих проблем у "чорно-білу" схему. Ця модель не відповідає парадигмі політичної згоди, а є негативним продовженням в українській політиці принципів парадигми конфлікту. Суспільство, що бажає зберігати стабільність, повинно бути здатним запроваджувати реформи та формувати єдиний стрижень духовного життя, на якому все буде триматися як на іманентній основі.

Інститут Президента України, таким чином, не лише є проявом зв'язку традиції і модернізації, а й політичним суб'єктом, що має інституційні можливості встати над суперечками інших політичних суб'єктів і відбити доцентрові тенденції у політичній системі України. Інститут Президента України є фактором набуття стабільності саме тому, що його можливості у політичному інжинірингу дозволяють ефективно впливати на визначення національних інтересів, що ґрунтуються на загальнонаціональному порозумінні, яке стосується ключових цілей та цінностей розвитку. За ним ініціатива у пропозиції суспільству програми,

яка б сприяла становленню в Україні політичної нації із чітко означеними пріоритетами проведення реформування.

Література: 1. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

М.А.Шульга, д-р політ. наук, професор,
КНУ імені Тараса Шевченка

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ

Інститут президента було введено в Україні 5 липня 1991 року Законом "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР". До основних підстав такого введення прийнято, поміж іншим, відносити й досвід розбудови президентських інституцій в політичній історії України. Зокрема, за часів Української Народної Республіки. Однак, за іронічним зауваженням Володимира Винниченка, ні одна Конституція Української Революції, ні Центральної Ради, ні Трудового Конгресу не мають у собі такого інституту і такої назви. "Іноді голову Центральної Ради Михайла Грушевського звали президентом, але ця назва була не офіційна" [1, с. 54].

Підтвердженням цих слів В. Винниченка можна вважати той факт, що попри обрання Михайла Грушевського на останньому засіданні Малої Ради Президентом України, про саму цю посаду та функції, нею передбачені, нічого не зазначається в "Конституції Української Народної Республіки", або "Статуті про державний устрій, права і вільності УНР". Цей документ, який був ухвалений на останньому засіданні Центральної Ради 29 квітня 1918 і який так і не набрав правової чинності, у конструюванні державних структур України проводить принцип розподілу влад. А саме: Всенародні Збори "безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР"; Раді Народних міністрів належить "вища власть виконавча"; Генеральний суд УНР є "ви-

щим органом судовим" [2, с. 74]. При цьому вищі органи виконавчої і судової влади УНР формуються Всенародними Зборами, голова яких "як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки" " [2, с. 75]. Оскільки Конституція не містить окремих положень стосовно голови Ради Народних міністрів, логічно припустити, що Голова Всенародних зборів, формуючи Раду Народних Міністрів, яка потім "подається на затвердження Всенароднім Зборам", виконує функції й голови уряду. Однак, прямої вказівки на це Конституція не містить. Далі, будучи представником Республіки, Голова Всенародних Зборів фактично є головою держави, але сам цей термін у Конституції знову ж таки відсутній.

З'являється він у "Проекті Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української держави", проєкті, що так і не був затверджений урядом УНР [2, с. 126-148]. У Проєкті "Основного державного Закону Української Народної Республіки" Розділ V має назву "Голова держави". Голова держави разом із Радою міністрів здійснює виконавчу владу. При цьому Голова Ради міністрів "не обіймає міністерського уряду", а лише "надає напрям політиці Правительства, головує в Раді міністрів і пильнує, щоби було погодження в діяльності між поодинокими міністерствами" [2, с. 143]. Голова ж держави має дещо більшу вагу в системі виконавчої влади, адже "міністри, керуючі міністерствами, товариші міністрів та директори департаментів міністрів" перед обійманням своїх посад "складають ... присягу в руки Голови Держави на вірність Українській Державі і на збереження її Основного та інших законів" [2, с. 144]. Сам Голова держави обирається Державним сеймом, однак постанови, що їх ухвалив Державний сейм, підлягають ствердженню з боку Голови держави. Якщо ж такого ствердження не відбулося, Голова держави через Голову Ради міністрів має повернути Державному сейму його постанову. "Державний Соєм без дискусії або приймає уваги Голови держави щодо змін постанови, і тоді надсилає її до відповідальної комісії для дальшого належного проходження, або приймає вдруге без змін в цілості числом голосів, що їх зазначено в артикулі 77" [2, с. 136]. (Мова йде про дві третини присутніх на засіданні членів Державного сейму).

Доволі повно у Проекті "Основного державного Закону Української Народної Республіки" розписано функції Голови держави, які багато у чому перекликаються з функціями Президента України, як вони визначені у Розділі V Конституції України [3]. Так, у Проекті зазначається, що Голова держави "має вищий догляд за законністю урядування", а за статтею 102 Конституції України Президент України є гарантом "додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина". Далі: "Голова Держави на внесення Голови Державного Союму іменує та звільняє Голову Ради міністрів, а на внесення останнього всіх інших міністрів, або керуючих міністерствами" [2, с. 142]. Згідно ж зі Статтею 106 Конституції України, Президент України призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України і призначає за його поданням членів Кабінету міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій. Проект "Основного державного Закону Української Народної Республіки" передбачає, що Голова держави "нагороджує почесними відзнаками згідно з постановами відповідних законів"; "є Головним Отаманом всіх збройних сил Української держави"; "приймає та акредитує дипломатичних представників чужих держав"; "виповідає війну за ухвалою Державного Союму"; "має право помилування та амністії". Стаття 106 Конституції України стверджує, що Президент України "нагороджує державними нагородами, встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними"; "є Верховним Головнокомандуючим Збройних Сил України"; "приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав"; "вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни"; "здійснює помилування". Крім цього, Президент України "на основі та на виконання законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими для виконання на території України" [Стаття 106 Конституції України]. Проект "Основного державного Закону Української Народної Республіки" містить схоже положення про те, що Голова Держави має право видавати накази "з наведенням на їх початку постанови закону, що уповноважує їх на видання сього наказу" [2, с. 137]. Містить цей проект й положення щодо недоторканості Голови Держави: "Голова Держави не відповідає перед звичайними кримінальними судами" [2, с. 139]. Стаття 105 Конституції України в цьому відношенні звучить так: "Президент України користується правом не-

доторканості під час виконання повноважень" [3]. В Проекті "Основного державного Закону Української Народної Республіки" зазначається, що "Голова Держави одержує утримання з державних фондів. Голова Держави не може мати інших побічних урядів, ані побічних заробітків. Не може він бути членом Державного Союму" [2, с. 143]. А Стаття 103 Конституції України говорить, що Президент України "не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю" [3].

Цей побіжний порівняльний аналіз дозволяє дещо піддати сумніву зазначену вище іронію В. Винниченка з приводу традиції президентства в українській політичній історії початку ХХ століття. Зокрема, зробити висновок, що попри те, що обидва нереалізовані конституційні акти УНР (перший був прийнятий, але не набрав правової чинності, другий – лишився проектом) не оперують самим терміном "президент" і "не мають у собі такого інституту і такої назви" (В. Винниченко), вони містять спробу з'ясувати і чітко зафіксувати місце посади "представника Республіки" чи "Голови Держави" в системі управління українською державою. Окреслити коло повноважень та функціональних обов'язків, що передбачені цією посадою, та встановити її співвідношення з такими посадами, як "Голова Всенародних зборів" чи "Голова Державного Союму", а також "Голова Ради міністрів". Більш послідовним у цьому питанні є, звичайно Проект "Основного державного Закону Української Народної Республіки", де не лише передбачене розрізнення посад Голови Держави та Голови Ради міністрів у межах здійснюваної за їх допомогою верховної виконавчої влади, а й має місце тенденція до виведення першої посади за межі виконавчої влади. Наприклад, "Рада міністрів відповідає солідарно перед державним Союмом за загальний напрям політики" [2, с. 143]. А Голова Держави відповідає за свої вчинки перед державним Союмом тільки у випадку, коли "Державний Союм ухвалою, прийнятою в присутності не менш половини дійсної кількості його членів, двома третинами голосів присутніх членів. Може поставити Голову Держави в стан обвинувачення за державну зраду і порушення Основного Державного Закону" [2, с. 139]. Більш того,

перше засідання Державного Сейму має відкривати Голова Держави, а Голова ради міністрів може робити це лише за його дорученням, "відчитуючи наказ про скликання Державного Сейму" [2, с. 133]. Водночас цей наказ, будучи підставою для скликання Державний Сейм на першу сесію, є наказом Голови держави за обов'язковим його та "Голови ради міністрів підписом" [2, с. 133]. Звичайно, можна розглядати Проект "Основного державного Закону Української Народної Республіки" як свідчення протиборства президентського та парламентського початків у межах республіканської форми правління. Або – як непослідовний у пункті розмежування повноважень законодавчої і виконавчої влади, а також повноважень в системі самої виконавчої влади в особі Голови Держави та Голови ради міністрів. (Ця непослідовність, до речі, відсутня в "Проекті Конституції основ державних законів УНР", розробленому професором Отто Ейхельманом і опублікованому в 1921 році у Тарнові. "Федерально-Державний Голова" визначається тут "зверхнім органом Виконавчої Влади у всьому цивільному і військовому управлінню Федерально-Державної Організації Республіки" [2, с. 175].) Водночас не варто заперечувати, що у "Проекті Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української держави" намічається спроба розгляду посади Голови Держави як уособлення не стільки виконавчої гілки влади, скільки державної влади у цілому, посади, що забезпечує своєрідні інтегруючі функції в системі державного управління. Спроба, що послідовно втілена у Статті 102 чинної редакції Конституції України: "Президент України є главою держави і виступає від її імені" [3].

Література: 1. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К.: Вид. т-во "Криниця", 1991. – 128 с.; 2. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.; 3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР <http://zakon4.rada.gov.ua>

С.В. Юрченко, д-р політ. наук, професор,
ТНУ імені В.І. Вернадського

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ДЕРЖАВІ В БАЧЕННІ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ, 1991-2012 рр.

Становлення інституту Президента було ключовим у реформуванні державної влади, пов'язаним з незалежністю України. Спочатку Президент за своїм статусом був найвищою посадовою особою в державі, потім главою держави і главою виконавчої влади, а нині є суто главою держави – гарантом національної безпеки, свободи громадян, державного суверенітету, додержання Конституції та законів, представником держави у міжнародних відносинах, який вживає заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки. Такі повноваження обумовлюють безсумнівний інтерес до розуміння президентами України конфігурації зовнішньополітичних викликів державі.

Зміст і характер викликів значною мірою визначається як довготривалими чинниками, пов'язаними з географічним положенням країни, розмірами її території, чисельністю населення, історичними і культурними традиціями, так і тенденціями розвитку міжнародних відносин, які трансформують виклики, що мають, таким чином, темпоральні характеристики. Географічне положення України, її розміри і кількість населення визначають головний виклик, який, за виразом Л. Кучми, полягав в тому, що "ми між двох вогнів. З одного боку – Росія, з іншого – Захід" [1, с.25]. Рациональне виведення з цього положення полягає в тому, що історичні і географічні реалії практично унеможливають орієнтацію тільки на один стратегічний напрям [2, с.48]. Тому імператив підтримки балансу між різними векторами зовнішньої політики держави – "західним" і "східним" виступає перманентним викликом.

Темпоральні характеристики зовнішньополітичних викликів Україні пов'язані з конфігурацією основних міжнародних тенденцій, розвиток яких визначає формування декількох блоків викликів і загроз, що мають глобальний характер: економічні й соціальні загрози, включаючи бідність, інфекційні хвороби і екологічну деградацію; міждержавні конфлікти; внутрішні конфлікти, включаючи громадянські війни; ЗМЗ; тероризм; транснаціональна злочинність.

Ще один комплекс процесів, що визначає конфігурацію викликів українській державі, пов'язаний з тим, що розпад великих імперій, у тому числі й Радянській імперії, породжує в міжнародних відносинах декілька видів напруги. Перший – пов'язаний із спробами сильних сусідів приєднати осколки великої держави або встановити над ними контроль. Другий – із спробами колишнього центру відновити свої позиції. Третій – з протиріччями між державами, що утворилися. Ці протиріччя також складають виклики Україні.

Наша держава набула незалежності тоді, коли на зміну біполярному світу прийшов світ, в якому США виступали єдиною наддержавою [3, с.254]. Одним з напрямків реалізації їх стратегії стало формування "Балто-Чорноморської дуги", до якої включалася й Україна, і яка повинна була стати "захисною стіною", що відділяє Захід від потенційно ворожої Росії. Цей виклик розумівся, й Л. Кучма згодом відмічав: "Суть справи – в протистоянні Америки і Росії" [1, с.260]. Імператив маневрування між США, що посилювалися, і ослабленої Росії складав для України важливий виклик упродовж усіх років незалежності.

Окрім цих загальних тенденцій 1990-2000-х рр., Україна в різний час стикалася з різними викликами і загрозами, які можуть бути згрупованими, виходячи із завдань, які стояли перед державою упродовж декількох етапів її новітньої історії та вирішувалися владою держави на чолі з президентами.

У 1991-1994 рр. основні виклики були пов'язані з формуванням механізмів "цивілізованого розлучення" республік і позиціонуванням незалежної України; забезпеченням міжнародного визнання держави і створення її позитивного іміджу; вирішенню питання про ліквідацію ядерного потенціалу СРСР; виробленням основ зовнішньої політики з урахуванням збереження нейтрального статусу й європейського вибору України. Характеризуючи основні проблеми зовнішньої політики цього періоду, Л.Кравчук відмічав: "Я стояв на тому, що наша країна має бути позаблоковою і без'ядерною. Це і було записано в Декларації про державний суверенітет. Після цього я мав намір ухвалити закон про державний нейтралітет, домагатися визнання нашого нейтрального статусу в ООН. Планував заручитися гарантією ядерних наддержав відносно територіальної цілісності

України, щоб на нас ніколи не було ніякого тиску" [4]. "Ми, – підкреслював він, – окремо виділили стратегічні збройні сили, в які увійшов і Чорноморський флот. Ці сили, у тому числі ті, що знаходилися на території України, були підпорядковані СНД, а по суті – Росії. Україна не могла управляти ракетами, управління-то було в Москві. Америка страшно боялася цих ракет, тому що усі боеголовки в Україні були націлені на США. А у нас було 175 ракет. Що з ними робити? Тому про зброю я не шкодую: на той момент це було єдино правильне рішення" [5]. У 1994 р. президенти Росії, США і України підписали заяву, що підтверджувала ліквідацію ядерних сил на території України, а пізніше Росія, США та Великобританія підписали Меморандум про надання гарантій безпеки Казахстану, Білорусі й Україні у зв'язку з їх приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї в якості без'ядерних держав. Проте, "механізм упровадження цих гарантій і досі не розроблено" [6, с.142]. Ці важливі питання вирішувалися в складних умовах формування інститутів держави, зовнішньополітичних механізмів, гострої суспільно-політичної боротьби на тлі економічного стану, що погіршувався, – чинників, які самі по собі були серйозними викликами. При цьому одна частина еліти зв'язувала майбутнє України з курсом на євроатлантичну інтеграцію, інша – намагалася працювати в континентальній, а не атлантичній парадигмі, намагаючись йти на інтенсифікацію взаємозв'язків з Росією. Тому політика України складалася з різних сигналів і невизначеної дипломатичної риторики. У ширшому плані не було системи, в якій великий бізнес, з одного боку, був би відокремлений від держави, а з іншого – його інтереси захищалися б за кордоном державою. Разом з цими викликами позначилася загроза недоторканості державних кордонів. "У квітні 1993 року, – згадував Л.Кучма, – Україна отримала з Бухаресту єдину у своєму роді ноту. Посилаючись на розпад колишнього СРСР, Румунія проголосила неправомірним Договір про режим радянсько-румунського державного кордону... Тільки через три роки вдалося улагодити питання... Залишається під сумнівом острів Зміїний, є різночитання по руслу Дунаю... Але головне – Зміїний. Я б не хотів, щоб ми залишилися без нього" [1, с.108-109]. Побоювання другого президента частково підтвердилися в 2009 р.

у зв'язку з втратою шельфу в районі о. Зміїний, коли було винесено ухвалу Міжнародного суду в Гаазі по територіальній суперечці між Румунією і Україною, згідно з якою острів не міг вважатися частиною прибережної лінії України у визначенні середньої лінії при делімітації континентального шельфу та виняткової економічної зони. У цей період значним напруженням характеризувалися й українсько-російські відносини.

Період 1994-2005 рр. характеризувався завершенням процесу оформлення основ зовнішньої політики; маневруванням між центрами сили; спробами інтенсифікувати євроатлантичний вектор політики зі збереженням економічної взаємодії з Росією. Але допомоги від західних країн Україні не поступало. Л.Кучма підкреслював: "Практично допомога була нульова... Для мене це теж був шок" [1, с.584]. Одночасно у керівництва країни існувало чітке уявлення про те, що "саме Росія, враховуючи її могутній ресурсний і економічний потенціал, в першу чергу формує політичний мікроклімат регіону, в якому розміщена Україна" [7]. Похідною від цього положення була "багатовекторна" зовнішня політика Л. Кучми, який підкреслював: "...Я був і залишаюся твердо переконаний, що багатовекторна політика – це найкраща політика... Для України це була єдино можлива політика виживання..." [1, с.97]. В контексті проведення цієї політики, як виклик, виникла проблема серйозної економічної калькуляції різних проектів, в яких брала участь Україна.

Події "помаранчевої революції" і президентство В. Ющенко в 2005-2010 рр. позначили новий етап в еволюції зовнішньої політики, що характеризувався різким рухом у бік Євроатлантики – орієнтацією на вступ до НАТО. Проте чинники як внутрішнього – настрої більшості населення України, – так і зовнішнього порядку – позиція Росії і "старої Європи", не дозволили реалізувати цей вектор. Орієнтир на те, що євроатлантична і європейська інтеграція України будуть прискорені тільки тому, що вона вступить в конфронтацію з Росією, був глибокою помилкою. Ситуація, таким чином, позначила в якості виклику необхідність співвідношення зовнішніх пріоритетів з імперативом їх внутрішньої підтримки. Ще одним викликом виступала "романтизація" європейського вектору. У таких умовах з рубежу 2006-

2007 рр. актуалізувалися підходи щодо імперативу нейтрального статусу держави.

Війна на Кавказі в 2008 р. і світова криза позначили нові ви-міри ситуації, пов'язаної із дифузією однополярного світу і про-явами багатополярності, при якій "залишатися Україні країною самотньою, що знаходиться поза потужними інтеграційними угрупованнями, небезпечно і не вигідно" [8]. Ці протиріччя і виклики стали одним з чинників, що визначили в 2010 р. пере-могу на виборах В. Януковича та спроби збалансувати політику України за рахунок поліпшення стосунків з Росією. Основними засадами зовнішньої політики України, зокрема, стали: політика позаблоковості, участь у вдосконаленні європейської системи безпеки, продовження партнерства з НАТО та іншими блоками, забезпечення інтеграції України в європейський простір з метою набуття членства в ЄС.

В сучасних умовах у керівництва України існує розуміння того, що Захід знаходиться в кризі, відбувається децентралізація глоба-льного впливу, утворюється нова система міжнародних відносин, в якій "вестернізація" вже не є єдиним шляхом до успіху. У цих умо-вах Україні потрібна стратегічна рівновага, й "чим більше точок опори матиме українська зовнішня політика за межами лінії ЄС-РФ, тим стабільнішою, впевненішою вона буде"[9].

Література: 1. Кучма Л.Д. После майдана: Записки президента. 2005-2006 / Л.Д. Кучма. – Киев: Довира; Москва: Время, 2007. – 688 с.; 2. Костирев А. Методичні проблеми визначення місця та ролі України у сучасній геополітиці / А. Костирев // Університет. – 2007. – № 4. – С.36-51.; 3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Аме-рики и его геостратегические императивы / Збигнев Бжезинский; [пер. с англ.]. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 256 с.; 4. Комсомольская правда в Украине. – 2006, 27 января – 2 февраля.; 5. Аргументы и фак-ты в Украине. – 2005. – № 34. – С.3.; 6. Чекаленко Л.Д. Зовнішня полі-тика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.Д. Чекаленко, С.Г. Федуняк; за заг. ред. Л.Д. Чекаленко. – К.: ДП "Вид. дім "Персонал", 2010. – 464 с.; 7. Зеркало недели. – 1995, 28 октября.; 8. Пахомов Ю. Возьмут ли Украину в ЕС? [Елек-тронний ресурс] / Ю. Пахомов. – Режим доступу: <http://www.fondsk.ru/article.php?id=201>. – Назва з екрана.; 9. Грищенко К. Стратегическое равновесие как шанс Украины в многополярном

мире [Електронний ресурс] / К. Грищенко. – Режим доступу: http://zn.ua/POLITICS/strategicheskoe_ravnovesie_kak_shans_ukrainy_v_mnogopolyarnom_mire-98501.html. – Назва з екрана.http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/catalogs/new/detail.php3?doc_id=1163057&title=%D1%F2%F0%E0%F2%E5%E3%B3%F7%ED%B3+%E2%E8%EA%EB%E8%EA%E8&author=%C3%E5%BA%F6%FC&div=0&source=1&prev=0&page=0&docType=0&parentId=0

ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В МОЛОДИХ ДЕМОКРАТІЯХ

К.Ю. Богомаз, д-р істор. наук, професор,
Л.М. Сорокіна, канд. соціол. наук, доцент,
Дніпродзержинський державний
технічний університет

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В сучасних умовах розвитку українського суспільства особливої актуальності набуває питання про роль голови держави в урегулюванні політичних і соціальних конфліктів, забезпеченні стабільності у суспільстві та установленні основних векторів внутрішньої і зовнішньої політики України. Знаходячись під впливом глобальних економічних, політичних і соціальних факторів, обираючи шлях розвитку між інтеграцією до Європейського Союзу і вступу до Митного союзу з Російською Федерацією нашої державі необхідно сформуванню сильний інститут президентства, який забезпечить стабільне функціонування всіх сторін суспільного життя і буде захищати українські інтереси в геополітичному просторі. У цьому контексті важливо виявити особливості президентської влади в європейських країнах і виявити позитивні елементи, які можна запровадити і в Україні.

Інститут президентства являє собою різновид соціального інституту; інтеграційний правовий інститут, мета якого полягає в узгодженні діяльності інститутів державної влади; сукупність державно-правових (конституційних) норм, які регулюють формування і функціонування президентської влади; владний інститут, тобто сукупність владних повноважень Президента в сфері державного управління, які в рівній мірі залежать як від конституційних норм, що регулюють функціонування президентської влади, так і від політичної діяльності Президента [3].

Аналізуючи процес становлення інституту президентства в Україні ми неминуче повернемося до історичного минулого

нашої держави. Саме за радянської доби у політичну систему був впроваджений інститут Президента, який в процесі еволюції зайняв провідне місце у системі політичних інститутів країн СНД, в тому числі і незалежної України. Введення поста Президента в Україні було обумовлено необхідністю глибоких реформ в усіх сферах державного управління, забезпеченню соціально-економічного розвитку, що потребувало ефективної і сильної державної влади у пострадянський період.

Відповідно до Конституції України, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Він обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

На нашу думку, найкраще основні обов'язки Президента України відображені у тексті присяги, яку він складає під час вступу на посаду. А саме: "Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі". Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту [2].

Необхідно відмітити особливе значення введення інституту президента в Україні. Якщо спочатку цей крок можна було розглядати як прагнення до державної ідентичності з демократичними країнами, тобто в якості відповіді політичної системи на демократичні вимоги, то згодом під егідою цього інституту від-

булася консолідація національних інтересів щодо розвитку державності України.

Однією з яскравих особливостей української президентської системи є її централізований характер. В умовах унітарності України Президент є ключовою постаттю в суспільно-політичному житті країни. Сильна президентська влада має протидіяти будь-якій загрозі цілісності і стабільності нашої держави. У цьому контексті, варто зазначити, що в сучасних умовах існування світового співтовариства сильна президентська влада функціонує в Російській Федерації. Президент в Росії має широкі повноваження щодо виконавчої влади, він забезпечує погоджене функціонування всіх владних інститутів, здатний оперативна виводити державну систему з можливих складних ситуацій. Однак, зважаючи на федеративний державний устрій Росії, повністю її досвід щодо функціонування інституту президентства в унітарній Україні запроваджувати не зовсім доцільно. Поряд з цим, окремі елементи щодо збереження в Україні сильної президентської влади варто запозичити. Іншою особливістю президентської системи в Україні є та обставина, що вона забезпечує погоджене функціонування усіх гілок державної влади і відповідальність їх перед народом.

Поряд із цим, Україна не єдина держава, в якій існує інститут президентства. Вперше посада президента була введена у США, а більшість розвинених країн Заходу запозичили і вдало адаптували до місцевих умов і своїх політичних систем інститут президентства. Однак, думки щодо того, яку роль виконує президент в державі значно різняться. Так, в Україні, Італії, Угорщині для характеристики президентської влади найбільш широко вживаним є термін "глава держави", а у Франції президент забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування публічної влади. Іноді президент має номінальне значення, виконуючи в основному церемоніальні обов'язки, і володіє незначними повноваженнями (Німеччина).

У Польщі Президент Республіки є верховним представником Республіки Польща і гарантом безперервності державної влади, він слідує за дотриманням Конституції, охороняє суверенітет і безпеку держави, а також недоторканість і нероздільність її те-

риторії. Крім того, Президент Польщі є верховним головнокомандуючим збройних сил (у мирний час він реалізує командування завдяки міністру національної оборони), має право збирати Раду Міністрів. Як і Президент Франції, він, за згодою Ради Міністрів, має право призначати національний референдум.

У литовській напівпрезидентській системі повноваження президента (за Конституцією Литви) є більш невизначеними, ніж у Франції й Польщі. За нормами конституції, Президент Литви є "главою держави". У сфері міжнародної політики президент разом з урядом вирішує основні питання міжнародної політики. Президент Литви, як і Президент Республіки Польща, є верховним головнокомандуючим збройних сил, проте у питаннях командування, разом із урядом та міністром національної оборони, є підзвітним Сейму [4].

За Конституцією Португалії у португальській напівпрезидентській системі законодавчі повноваження президента є досить слабкими за виключенням права вето – для подолання вето президента необхідно є абсолютна парламентська більшість. Президент не має права видавати укази або ініціювати всенародний референдум, а лише проголошувати його за ініціативи Асамблеї чи уряду. Президент призначає прем'єр-міністра, який в свою чергу призначає всіх міністрів кабінету. Також президент має обмежене право розпуску парламенту: заборона розповсюджується на перші 6 місяців після формування парламенту та останні 6 місяців до закінчення строку перебування президента при владі.

Політична система, притаманна Фінляндії, визначається як змішана, прем'єр-президентська, однак окремі дослідники піддають сумніву її приналежність до змішаних систем через спосіб, у який обирається президент. З 1988 р. президент обирається не всенародним голосуванням, а електоральною комісією (до 1988 р. його обирали партійні блоки). Президент Фінляндії не має права вето, а також не може видавати укази. Президент уповноважений формувати кабінет міністрів без затвердження кандидатур парламентом, однак змістити кабінет має право виключно парламент. Президент Фінляндії наділений правом розпуску парламенту за мотивованою пропозицією прем'єр-міністра та після того, як вислухає точку зору партійних фракцій [1].

Загальний аналіз доводить, що у змішаних системах президент в політичній системі може відігравати різні функції та мати різні повноваження в структурі виконавчої влади. Можна виділити два виміри президентської влади: законодавчі та незаконодавчі повноваження. До першого належать: право вето, право видавати декрети (акти, укази, розпорядження) та здатність ініціювати референдум. До незаконодавчого належать: формування та зміщення кабінету міністрів, розпуск парламенту. Кожний з представлених індикаторів може варіюватися в обсязі повноважень в залежності від конкретної країни. Так, наприклад, в різних країнах вето президента може бути подолане простою більшістю (Фінляндія), конституційною (Польща), або взагалі президент може не мати зазначеного права (Франція, Румунія). Президент може мати право зміщувати всіх членів кабінету самостійно (Ісландія), за згодою тільки парламенту (Португалія), або взагалі не мати такого права (Фінляндія, Польща, Франція). Проте, в кожній з держав саме президент забезпечує цілісність держави, оптимальне і збалансоване функціонування законодавчої, виконавчої, судовою влади, виступає арбітром при виникаючих спорах.

Вважаємо, що розвиток сучасних політичних процесів українського суспільства пред'являє, передусім, підвищені вимоги до системи і організації інституту президентства. Функції голови держави повинні, в першу чергу, визначатися необхідністю забезпечення безпеки суспільства і розвитку демократичних принципів. Велику роль в демократичній перспективі грає історична і культурна спадщина країни. Влада закону, певна система представництва і виборів дають досвід нехай обмеженого, але демократичного правління. Відсутність електоральної конкуренції, політичних партій і коаліцій не підвищує ефективності демократичних інститутів, не є придбанням суверенітету, вимагає часу для сприйняття демократичних принципів.

В сучасних умовах держава має виробляти стратегію, визначати пріоритети, темпи, пропорції розвитку різних сфер суспільства, стимулювати активність громадян, захищати їх права, власність і особисту гідність, демократизувати суспільство, захищати внутрішні та зовнішні пріоритети. У цьому процесі важли-

ва місія належить Президенту республіки, особливо якщо врахувати його фактичне місце серед політико-правових інститутів. Адже найважливішою перевагою президентських систем є те, що вони сприяють утворенню єдиної, стабільної виконавчої влади, яка ж, у свою чергу, проводить політику президента в інтересах усіх соціальних верств населення.

Таким чином, зважаючи на об'єктивну стабілізуючу і ініціюючу роль інституту президентства в поетапному реформуванні України, відмітимо, що подальша еволюція самої президентської форми правління багато в чому визначатиметься чинниками соціально-економічного соціокультурного, внутрішньополітичного і геополітичного розвитку.

Література: 1. Інститут президентства у змішаних політичних системах. – Режим доступе: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/03.htm>; 2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Парламентське вид-во, 2005. – 95 с.; 3. Паречина С.Г. Інститут президентства: история и современность / С.Г. Паречина ; под общ. ред. Е.В. Матусевича. – Мн.: ИСПИ, 2003. – 163 с.; 4. Романюк Р. Порівняльний аналіз інституту президентства в країнах центрально-східної Європи / Р. Романюк // Освіта регіонів. Політологія. Психологія. Комунікація. – 2012. – № 3.

Л.В. Бориславський, канд. юрид. наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ВЛАДА І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Інститут президентства утвердився в Україні напередодні проголошення незалежності нашої держави. 1 грудня 1991 року відбулися вибори Президента України, під час яких вперше на конституційній основі шляхом прямих виборів обрано першого Президента України Кравчука Л.М. З самого початку питання про введення поста Президента України не отримало однозначної оцінки законодавця та основних політичних сил суспільства, створило розмаїття поглядів народних обранців, політиків та широкої громадськості [5, 100]. Серед науковців є відмінності у

підходах до конституційно-правової характеристики цього інституту та, особливо, його місця в конституційно визначеному механізмі держави та функціональному призначенні [10, 309].

Інститут Президента України став порівняно новою подією у політико-правовому житті та державному будівництві України, пройшовши складний історичний шлях [7, 385 – 388]. Спочатку, з 1991 року Президент України за своїм конституційним статусом був найвищою посадовою особою в державі, а потім – главою держави і главою виконавчої влади, а сьогодні за чинною Конституцією України, є главою держави [1, ч. 1 ст. 102].

Після набуття чинності Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року [2, ст. 44] та утворення парламентсько-президентської форми державного правління в конституційний статус Президента України були внесені певні зміни у частині обмеження низки повноважень глави держави у сфері виконавчої влади. Зауважимо, що ці зміни вносились поспіхом, в угоду політичному моменту, стали причинами суцільних конфліктів у владі [12, 2, 13]. 30 вересня 2010 року Конституційний Суд України скасував Закон України про зміни, внесені в Конституцію України в 2004 році і повернув політичне і суспільне життя до Основного Закону, за яким Україна жила, починаючи з 1996 року [3]. Це мало наслідком відродження президентсько-парламентської форми державного правління та посилення функцій і повноважень президентської влади.

По традиції, принцип поділу влади вбачає наявність трьох гілок влади. Конституція України проголошує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1, ч.1 ст. 6]. Але стосовно до державного устрою та повноважень сучасної Української держави, можна виділити "президентську владу", а вже пізніше три гілки влади [5, 694]. Виникає питання чи не варто шукати місце президентської влади серед трьох гілок державної влади? Адже інститут президентства не єдиний інституту, який не знаходить місце в традиційній концепції поділу влади.

Пост глави держави (монарх, президент) існує при всіх формах правління, оскільки кожна країна має потребу в існуванні посадової особи, яка забезпечувала би і оперативно підтримува-

ла конституційний порядок, стабільність та наступність механізму влади, а також вище представництво в міжнародно-правових відносинах (згадаймо обставини пов'язані із заснуванням поста Президента в Україні) [8, 101]. Це і є глава держави, традиційно наділений широкими повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою владами і виступаючий як своєрідний символ держави і представник народу. Інститути державної влади, навіть при наявності розвинутої правової системи, не можуть (у всякому випадку на нинішньому етапі) залишатися без авторитетної особи, яка, не перебуваючи з цими інститутами в прямих відносинах влади – підпорядкування, тим не менше забезпечує узгодження їх функціонування, здатна оперативно виводити державну систему із можливих (а точніше, неминучих) тупикових ситуацій, які не завжди мають форму правового спору. Тим самим президент забезпечує необхідну єдність державної влади в умовах поділу влад. Глава держави покликаний цементувати державну владу, забезпечувати конституційним шляхом вирішення всіх неузгодженостей і конфліктів між органами державної влади [9, 276].

Конституційна практики свідчить, що при різних формах правління повноваження глави держави є неоднаковими. В одних країнах вони номінальні, в інших – свідчать реальну владу. Але при всіх умовах глава держави має свої власні повноваження, які становлять зміст президентської влади. Зауважимо, що конкретно положення глави держави і фактична роль в житті країни визначається в залежності від багатьох чинників: конституційних повноважень, форм правління, характеру політичного режиму, історичних традицій, співвідношення політичних сил в той чи інший період тощо. В цьому зв'язку важливо проаналізувати реальний конституційний статус Президента України на основі Конституції України 1996 року [10, 309 – 310].

Стаття 102 Конституції України визначає основи конституційного статусу Президента України, основними елементами якого є функціональне призначення глави держави в Українській державі, суспільстві відносно інших суб'єктів права, а також функції і повноваження Президента України. склалося враження, що чинна Конституція України [1, ч. 1 ст. 6] не дає прямої

відповіді до якої гілки влади можна віднести інститут Президента України і це дало привід вести мову про наявність четвертої влади. Хоча іноді вживання терміну "президент" тільки підкреслює особливий конституційний статус Президента України в системі влади, про власні повноваження і способи її здійснення.

Функціональне призначення Президента України в державі і суспільстві, яке закріплене в статті 102 Конституції України дозволяє вести мову про визначення його місця в системі державної влади України. по-перше, влада Президента України як глави Української держави є похідною від влади народу України, що забезпечує йому формальну незалежність від інших органів державної влади. По-друге, Президент України в системі поділу державної влади не належить ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової влади (не є арбітром), займаючи особливе самостійне місце в механізмі державної влади. По-третє, наявність властивих тільки главі держави владних президентських повноважень дозволяє вести мову про здійснення ним особливої влади – президентської. По-четверте, президентські повноваження не можна передавати іншим особам або органам [1, ст. 106 та інші]. Таким чином, Президент України як глава держави посідає особливе місце у державно-правовому механізмі влади. Не будучи віднесеним Конституцією України до будь-якої з гілок влади, крім президентської, він бере активну участь у законодавчому процесі, є ключовим суб'єктом у системі виконавчої влади, наділений деякими організаційними повноваженнями щодо функціонування судової влади.

Коли говорять про конституційний статус глави держави в системі державної влади (зауважимо, що публічно-правовий статус Президента України встановлюється виключно Конституцією України), то мають на увазі співвідношення його функцій із законодавчою і виконавчою владами. Конституційний статус глави держави перш за все передбачає наявність специфічних для цього органу прав і обов'язків у взаємодії з іншими владами, роблячи Президента ключовою фігурою у владних структурах держави. мова йде перш за все про прерогативи Президента визначати у відповідності із Конституцією України основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики, приймати

всі заходи по охороні державного суверенітету. Повстало питання про орган, який би здійснював координацію діяльності гілок влади. Так, Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сфері зовнішньополітичної діяльності, але лише Президент України як глава держави наділений владними повноваженнями здійснювати керівництво цією діяльністю. Президент України впливає на діяльність Кабінету Міністрів України та Міністерство закордонних справ України через відповідні укази, розпорядження. Глава Української держави створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби [1, п. 28 ст. 106].

Президенту України характерно і ряд повноважень для глави будь-якої держави, що дозволяє безпосередньо впливати на політичну, економічну, соціальну та культурну сферу. Наділення Президента України такими обширними повноваженнями обумовлено тим, що він виступає як гарант додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Правовий аналіз повноважень показує, що за змістом Конституції немає підстав стверджувати про наявність "узгоджувальної, арбітражної та іншої врівноважувальної функції" у Президента України, оскільки жодне з його конституційних повноважень не є таким. Вище вже вказувалось, що конституційно-правовий інститут Президента України є новим в Україні, що обумовлює наявність актуальних проблем форм реалізації конституційних повноважень глави держави. До їх числа відносяться: організаційно-правові способи гарантування Президенту України здійснення положень Конституції України щодо гарантування державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Надання главі Української держави для вирішення неузгодженостей між органами державної влади права використовувати узгоджувальні та інші врівноважувальні процедури. Потребує додаткового обґрунтування необхідність прийняття Закону "Про Президента України", що обумовлено потребою у конкретизації конституційних норм і тим, що Консти-

туція за своєю природою не може забезпечити всеохоплююче врегулювання функціонування президентської влади [5, 106]. Тому, у глави держави завжди є не розкриті в Конституції повноваження, які виявляються в правозастосовній практиці і потребують законодавчого регулювання.

На сьогодні в Україні триває процес удосконалення Конституції України шляхом внесення змін до неї. Тому у подальшому розвиток конституційного статусу Президента України буде пов'язаний із роботою Конституційної Асамблеї, Головою якої призначено першого Президента України – Л.М. Кравчука [11, 44]. Одним із пріоритетних напрямків діяльності, якої є оптимізація конституційного механізму державної влади. Необхідно створити правові умови для збалансованості та ефективного функціонування сучасної форми державного правління, зміцнити роль президентської влади у забезпечення стабільного функціонування державного механізму та більш чіткого визначення повноважень Глави Української держави та способів їх реалізації [7, 388; 10, 312].

Література: 1. Конституція України// Відомості Верховної Ради України, 1996. – №30. – ст. 141 (із змінами внесеними Законом від 01.02.2011 р.); 2. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року// Відомості Верховної Ради України, 2005. – №2. – ст. 44.; 3. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)// Вісник Конституційного Суду України, 2010. – №6. – с. 36-46.; 4. Закон України "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР// Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991. – №33. – ст. 445.; 5. Конституція України. Науково-практичний коментар (ред. кол. В.Л. Тацій голова, О.В. Петришин відповідальний секретар, Ю.Г. Барабаш та інші). Нац. Акад. прав. наук України. 2-ге видання перероблене і доповнене. Х.: Право, 2011. – 1128 с.; 6. Кудряченко А.И. Институт президентства на Украине: реалии конституционно-правового статуса// Государство и право, 1998. – №5. – с. 99 – 106.; 7. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник (за заг. ред. В.Л. Федоренка) – 4-те видання перероблене і доопрацьоване. – К.: Видавництво Ліра – К, 2012. – с. 576.; 8. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционное право Украины.

Учебное пособие. – Х.: Райдер, 2003. – 292с.; 9. Конституція України у судових рішеннях (М.П. Орхіз, А.А. Єзеров, Д.С. Терлецький). – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 432 с.; 10. Скрипник О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання. – Х.: Право, 2009. – 468 с.; 11. Указ Президента України "Про Конституційну Асамблею" від 17 травня 2012 року// Вісник Конституційної Асамблеї. Редакція журналу "Право України", 1/ 2013. – с. 44 – 45.; 12. Звернення Президента України до народу// Урядовий кур'єр. – жовтень 2010 року.; 13. Орзіх М. Рестарт політичної реформи в Україні: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки// Юридичний вісник, 2010. – № 4.

В.І. Бурдяк, д-р політ. наук, професор,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА У БОЛГАРІЇ В ПЕРІОД ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Зміна тоталітарного режиму в Болгарії відбулася в руслі революцій ЦСЄ. Запізніле болгарське дисидентство лише зароджувалося і фактична відсутність опозиції, що мала би реальне суспільне значення, надала іншого характеру і вигляду процесу трансформації, ніж у сусідніх державах – поштовх до демократичних змін зробили комуністи-реформатори. 10 листопада на пленумі ЦК БКП вони внесли пропозицію про звільнення Тодора Живкова, який майже 35 років був лідером, з усіх керівних посад – генерального секретаря БКП і голови Державної ради, законним шляхом, згідно статуту партії.

Усунення від влади Т. Живкова, який уособлював цілу епоху, відбулося легко, очевидно тому, що всі бажали змін – суспільство, політична еліта, СРСР [7, с. 58]. Нікого не здивувало, що наступника Т. Живкова – П. Младенова (міністр МЗС) обрали знову на ті ж посади. Мирна зміна керівництва БКП зробила її ініціаторів досить популярними в суспільстві і серед дисидентів. Але перші виступи нових керівників засвідчили, що вони бачать демократизацію, швидше, як лібералізацію режиму, реабіліта-

цію репресованих і не бажають відмовлятися від керівної ролі БКП та змінювати економіку. Тож боротьба за відсторонення від влади Т. Живкова велася заради збереження системи.

Втім, зміна влади викликала появу нових політичних сил, лібералізацію суспільства. У листопаді 1989 р. нові лідери БКП провели мітинг за оновлення держави. Наступного дня стотисячний мітинг організувала опозиція, з гаслами проти БКП і вимогами багатопартійності. 7 грудня 1989 р. утворили Союз демократичних сил (СДС) – опозиційних до БКП сил, що включав понад 15 нових і відновлених партій та об'єднань, а 10 грудня – масовий мітинг з вимогою провести Національний круглий стіл (НКС), щоб домовитися з БКП про повалення тоталітаризму і проведення багатопартійних вільних виборів.

14 грудня 1989 р. відбувся неочікуваний для влади мітинг біля Народних зборів (НЗ – парламент). Учасники вимагали відміни ст.1 Конституції про керівну роль БКП, скандуючи: "Геть статтю першу!", "БКП – мафія!". На тлі падіння Берлінського муру й успішного протесту в Празі, мітинг міг перерости в революцію. Перед СДС став важкий вибір – діяти за законом чи підкоритися вимогам демонстрантів. Ситуація підказала голові СДС Желю Желеву обрати перше і він закликав припинити мітинг в ім'я соціального миру.

Політичні, економічні і соціальні зміни давалися важко. Перехід від соціалізму до демократії, писав Ж. Желєв, "виявився не таким простим, як ми його уявляли спочатку. Значно простіше перейти до демократії від фашизму, ніж від сталінізму, тому що в другому випадку потрібно змінити не лише політичну шапку, а й всю економічну базу. Ні Муссоліні, ні Гітлер, ні Франко не зачепили приватної власності, тож перехід до демократії після них був значно простішим. Простий громадянин нічого не одержав і тужив за тією безпекою побуту, яку в змозі гарантувати тоталітарні режими" [4, с. 16].

БКП поєднала реформування з кадровими змінами у вищому ешелоні. П. Младенов відмовився від партійного лідерства, але залишився главою держави. А. Луканова обрали прем'єр-міністром. У квітні БКП перейменували на Болгарську соціалістичну партію (БСП). Статут БСП визначив принципи організації та

діяльності партії, скасував принцип демократичного централізму. БСП – один з головних суб'єктів політики і державної влади, зберігала парламентську більшість до жовтня 1991 р. Опозиція, яка не змогла взяти владу відразу, поступово витісняла комуністів/соціалістів з різних структур держави.

Відчуваючи настрої мас і зростання авторитету опозиції, нові лідери БСП робили певні поступки: із складу ЦК вивели найбільш корумповані й одіозні фігури; парламент 15 січня 1990 р. прийняв закон про зміни Конституції, скасував ст.1. Прийнятий 29 січня 1990 р. Закон про збори та маніфестації ввів новий порядок проведення політичних акцій, розширив політичні свободи.

З 4 січня 1990 р. розпочалися переговори за НКС – специфічним для ЦСЄ форумом, які вилилися у серію угод про політичні й інституційні реформи. НКС розглянув актуальні проблеми країни – принципи демократизації держави, створення інституту президента, правового порядку, законодавчої і виборчої систем, деполітизації певних громадських структур, підтримав перехід до демократії "ненасильницьким, цивілізованим шляхом" [6, с. 11]. НЗ прийняли ці закони і почалося створення інституційних механізмів – гарантії процесу демократизації. На НКС влада й опозиція досягли принципових угод про умови переходу до парламентаризму, що мало революційне значення і привело до зміни політичного ладу. НКС зламав тоталітаризм і заклав основи плюралізму.

Процеси демократизації країни вийшли за межі існуючої системи і перетворилися в глибоку трансформацію суті суспільно-політичного устрою. Виникнення та відродження партій, організацій як суб'єктів політики, їх кількісний ріст, організаційне зміцнення та зростання впливу опозиційних рухів, громадських об'єднань на тлі активного процесу соціалізації суспільства змінили розташування політичних сил країни на користь опозиції. Певний рівень соціальної та політичної стратифікації суспільства, тактичні успіхи ідейно різноманітної опозиції дали поштовх до розгортання політичної дискусії на паритетних засадах. У цьому також велика роль належала НКС [6, с. 700].

Учасники переговорів НКС толерантно вирішили питання підготовки проекту нової Конституції Болгарії, узгодили дату проведення виборів – 10 і 17 червня 1990 р. і наполягали, щоб

П. Младенов займав посаду Президента до прийняття нової Конституції. 3 квітня НЗ ухвалили Закон про посаду Президента і внесли зміни до чинної Конституції. Згодом організатор НКС Ж. Желев писав, що учасники просто виконали свою роботу, а НКС розгромив повністю політичну систему тоталітарної держави [6, с. 12]. Проте НКС увів вимоги, які блокували дії НЗ, органів влади, заявив відкриті претензії на узгодження з ним усіх дій у державі. Тож неформально зародився болгарський Конвент і привласнив політичну та законодавчу ініціативу в країні.

Після виборів СДС відмовився формувати з БСП коаліційний уряд, чим посилив політичну напругу. Громадяни влаштовували комуністичні вільні зони – містечка з наметів, вимагали розслідування злочинів комуністів. Студенти Софії розпочали страйк, який охопив всю країну. Страйк викликали слова Президента П. Младенова, сказані у грудні 1989 р., коли він, реагуючи на ворожо налаштовану демонстрацію біля парламенту, сказав міністру оборони, що найкращим рішенням для заспокоєння натовпу було б вивести танки. Ці слова, записані на відеоплівку, опозиція транслювала під час виборчої кампанії.

Президент спочатку стверджував, що плівка сфабрикована [8, с. 54], а коли експерти довели, що це оригінал, сказав, що дане зауваження випливало з контексту. Він заявив у суді, що слова вирвалися в гніві, що він ніколи не застосовував сили проти опонентів. СДС наголошував на тривалих зусиллях Президента приховати правду і закликав до його відставки. ЗМІ писали, що президентська гідність змушує П. Младенова піти у відставку. Втративши підтримку навіть власної партії, Президент подав у відставку 6 липня 1990 р., підкресливши, що не має бажання спричиняти напругу в суспільстві [1].

Процес обрання нового Президента дався важко. На голосуваннях у парламенті жоден з кандидатів не отримав потрібних 2/3 голосів. Після тривалих переговорів претенденти віддали свої голоси лідеру СДС Ж. Желеву. Його підтримала і парламентська більшість БСП. Тож після тупикової ситуації у суспільному житті Болгарії перемогу здобула опозиція. Обрання НЗ у серпні 1990 р. Президентом лідера СДС Ж. Желева серйозно знизило рейтинг БСП. Підтримку опонента БСП негативно оцінили громадяни, які

голосували за партію на виборах, та й деякі члени партійного керівництва. Пояснення казусу тим, що парламентська група БСП керувалася почуттям відповідальності перед нацією, намірами підтвердити остаточну відмову від юридичної і фактичної монополії на владу, новим імпульсом у процесі зміцнення громадянського миру і злагоди – примарні і далекі від реалій, адже ніякої монополії на владу БСП вже не мала, а новий імпульс не отримала. Ширилися думки, що СДС і БСП узгодили використання формули "ваш Президент – наш прем'єр-міністр".

Згодом лідер БСП А. Луканов визнав, що в 1990 р. була домовленість з Ж. Желевим, який у випадку обрання його Президентом обіцяв з повагою ставитися до своїх політичних опонентів [5]. Дійсно, Ж. Желев відразу ж призначив на посаду віцепрезидента соціаліста А. Семерджієва [2, с. 51]. Ж. Желев не схвалював відмову СДС співпрацювати у коаліційному уряді БСП, але його бажання стати президентом тоді, коли більшість у НЗ належала соціалістам, відштовхнуло від нього частину СДС. Вплив фракції ще зріс, коли він вимушено пішов з посади лідера СДС, після обрання Президентом [3].

Отже, у політиці Болгарії з'явився плюралізм; нові інститути політичної системи. Активізувалось політичне життя. НЗ прийняли ряд важливих законів, спрямованих на демократизації держави. Перший багатопартійний парламент, після жорсткої конфронтації виборів 1990 р., діяв важко, стратифіковане суспільство заперечувало його легітимність, але він заклав основи демократії і позитивно вплинув на розвиток Болгарії. Ситуація після виборів 1990 р., коли парламентська більшість належала одній партії (БСП), а Президентом став представник іншої (лідер СДС Ж. Желев) – унікальна для європейської політики. Як і характерна особливість трансформації Болгарії – одночасна легітимація двох основних політичних опонентів – СДС і БСП. Президент Ж. Желев вважав зміни, що відбулися у Болгарії на початку 90-х рр. "настільки ж радикальними і безповоротними, як і в більшості колишніх соціалістичних країн. Болгарська "розумна революція" поклала край комуністичному експерименту і початку створення демократичних інститутів" [4].

Література: 1. Бонев А. Разпитът / А. Бонев // Дума (София). – 1990. – 22 ноември.; 2. Генов Н. Рискове на пре хода / Н. Генов. – София: Национално и регионално развитие, 1994. – 234 с.; 3. Герджиков С. Духът на декомунизация / С. Герджиков // Начало (София). – 1992. – 18 ноември.; 4. Голяев А. Президент Желю Желев: "България после 1989 г. взела ориентир на Запад" / А. Голяев // Вести Европы. – 1995. – 9 декабря.; 5. Гюрова Н. Что е то декомунизация? / Н. Гюрова // 1000 дни (София). – 1992. – 23 октомври.; 6. Кръгла маса: Стенографически протоколи 3 януари – 15 май 1990, София. – София: Фондация Д-р Желю Желев, 1990. – 716 с.; 7. Трайков Б. Превратът. 10 ноември 1989 / Б. Трайков. – София: Труд, 1999. – 174 с.; 8. Bell J.D. Bulgaria's Transition from dictatorship to democracy / J.D. Bell. – Washington, DC: International Foundation for Electoral System, 1990. – 312 p.

В. Ю.Вілков, канд. філос. наук, доцент,
науковий співробітник філософського факультету
КНУ імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЧНА ПРЕЗИДЕНТСЬКА ІНІЦІАТИВА "ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ" В ПОЛІТОЛОГІЧНОМУ ТА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСАХ

На думку багатьох дослідників, для сучасної теорії та політико-правової практики є дуже важливим те, що сенсизначення поняття нація", в їх кореляції зі змістовним наповненням понять "народ", "нація" ("титульна", "корінна", "державоносна" і т. ін.), "національність", "національна меншина", "національна політика", "національні інтереси" тощо, утворюють нормативно-правові засади діяльності інститутів державної влади, а по суті, "букву та дух" законодавства більшості країн сучасного світу. Унаслідок цього конкретно та безпосередньо проявляються, синтезуючи "тканину її пріоритетів", у спрямованості державної етнонаціональної і, перш за все, законодавчої, соціокультурної та гуманітарної політики, визначенні її суб'єктів, їхніх прав і свобод, у державній підтримці/забутті/дискримінації етнонаціональних спільнот, нормативній фіксації спектру можливостей самореалізації та розвитку представників різних етнічних груп населення, у вимогах та

стандартах щодо функціонування системи освіти, роботи ЗМІ, судочинства, статусу громадянства тощо. Необхідно визнати й те, що поняття "нація" – насамперед у нормативно-правових рамках та ідейно-теоретичних контекстах взаємозв'язку його з такими поняттями, як "народ", "державна", "національна держава", "республіка", "політична/громадянська" і "етнокультурна" (етнічна мовна спільність і т. п.) – це не просто особлива, нехай і вкрай важлива, категорія наукового пізнання та знання. Як показує багатовікова світова й українська політична історія – це поняття виконувало й виконує роль концепту, ідеї та стрижня ідеологем, якими оперували й оперують як основним інструментарієм: у ході створення конкретних "формул національної ідеї", а також програм політичних партій, суспільно-політичних, громадянських і культурно-просвітницьких організацій та рухів; у процесах визначення й розробки стратегій і проектів "національного облаштування та розвитку" державними інституціями й відповідними науково-дослідними структурами.

Вочевидь, що для України періоду її пострадянської незалежності та демократичних перетворень одним із найфундаментальніших завдань було та залишається визначення соціально-політичних та етнонаціональних пріоритетів розвитку державності, необхідних для цього ідейних, ціннісних і політико-правових основ загальнонаціональної консолідації суспільства. Тому зрозуміло, що у такій ситуації змістовне наповнення поняття "нація", особливо в аспекті співвідношення його з близьким в ідейному плані поняттям "народ", набуло для сучасного етапу націєтворення та національно-державного будівництва в Україні не лише суто академічного, наукового інтересу, але й стало політичною, правовою та ідеологічно актуальною проблемою.

У процесі пошуку ідеологеми загальнополітичного й загальногромадянського консенсусу багатьма вченими та політиками гармонізуючої перспективи, яка забезпечувала б демократичну трансформацію ментальності основних груп населення, як з метою подолання негативів тривалого конфліктного стану "умів", так і для реалізації можливостей та стратегій

європейської інтеграції, була проголошена ідея – формування "політичної нації". Це означало, що в Україні на рубежі третього тисячоліття відбулася радикальна зміна ідеологічних парадигм та відповідних їм світоглядних настанов. Бо якщо в період 80–90-х рр. минулого століття панувала етніцистська (у деяких варіаціях примордіалістська) й культурологічна ідеологема т. зв. "національного відродження", то на початку ХХІ ст. був заявлений інноваційний суспільно-політичний проєкт – створення у країні політичної національної спільноти. За оцінками ряду відомих учених, ідеологічна магія такої ідеї національного будівництва виявилася в тому, що вже саме поняття "українська політична нація" "здатне задовольнити загальноукраїнський інтерес". А саме – "творення своєрідного громадянського суспільства", досягнення "злагоди у спільному всеукраїнському домі", дієва стимуляція до "толерантності між українським етносом і етнічними меншинами" [1, с. 190].

Тут нагадаємо, що інституції політичної влади, перш за все, президентської, багато в чому випередили публічні дискусії та рекомендації наукового й експертного співтовариств, програмні декларації різноманітних політичних ідеологів та лідерів. Заяви останніх, навпаки, виявилися головним чином реакцією на стратегічні ініціативи, проголошені Президентом країни. Бо, як відомо, власне Л.Д.Кучма у своєму щорічному Посланні до ВР "Про внутрішнє і зовнішнє становище України" (2002 р.) якраз і проголосив ідею щодо необхідності створення в Україні "політичної нації". Зокрема, у цьому офіційному документі було заявлено про необхідність: "формування сучасної української національної ідеї як універсальної формули та мобілізаційного стимулу самореалізації українського народу"; "реалізації ідеї творення української політичної нації, де мають знайти відображення органічно вписані в європейський консолідаційний процес природні права як українського етносу, так і національних меншин. Економічною основою української політичної нації мають стати єдиний національний ринок і спільні національні інтереси у сфері економіки, політичною – демократична організація суспільства, соціальною – консолідований з іншими верствами населення середній клас,

духовною – національна ідея, пропущена крізь інтереси особистості та національні традиції" [2, с. 14-15].

Між тим, з моменту проголошення президентської стратегічної ініціативи український політико-ідеологічний і науковий дискурси не тільки актуалізували (шляхом інтенсифікації теоретичних досліджень, розвідок, запровадження новітніх дефініцій тощо) [3], але й у ряді випадків зробили конфронтаційною проблематику щодо інтерпретації суті концепту "політична нація" (включаючи пов'язані з цим історично та суспільно-політично значущі, базові політико-правові ідеали й суспільно-політичні проекти, ціннісно-нормативні приписи та варіанти їх політико-правового застосування) стосовно етнонаціональних, етнокультурних і національно-державних реалій в Україні.

Для наочності тут наведемо лише дві конкуруючі теоретичні оцінки, оскільки навіть вони чітко свідчать про те, що відповіді на питання про політичний зміст і конкретно-прикладне застосування понять "народ" і "нація" здатні мати в українському науковому співтоваристві та й політикумі як загострене сприйняття, так і неоднозначне тлумачення. Наприклад, українські етнополітологи – прихильники інтерпретації такого утворення, як нація, а також визначення її поняття в концептуальних приписах В.Старосольського, тобто шляхом розмежування феноменів "народ" і "нація", фактично за критерієм політична/неполітична спільнота, – стверджують про "серйозні помилки у формулюванні важливих конституційних положень", що з'явилися в результаті використання в них термінів "українська нація" та "український народ". Той підхід, уважає І.О.Кресіна, який було втілено в тексті преамбули Конституції України (вказує на фрагмент: "...на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом..."), явно свідчить про те, що нація уявляється лише як "етнокультурна спільнота", а це нібито неминуче веде до того, що "нація тлумачиться як частина народу". Таким чином, упевнена дослідниця, "апологети етнічної концепції свідомо чи несвідомо звужують розуміння нації, зводять її інтереси до культурних і самі відгороджують себе від політичної діяльності й політичної сфери взагалі", а такий "патріотизм" "обертається ігноруванням

державотворчих змагань нації". У свою чергу, як прихильник одного з різновидів "політичного монізму" (до певної міри етатизму) у розумінні природи національної спільноти, вона стверджує, що тільки "дотримання принципу "одна нація – одна держава" дає ясність щодо питання громадянства (неможливість подвійного громадянства)" та забезпечує "розрізнення етнічної та національної належності". Тому що "усвідомлення положення", яке приписує, що "в одній державі не може бути двох, трьох чи більше націй, що численні етноси (етнічні групи) є складовими однієї, поліетнічної, політичної спільноти", констатує вона, "дає змогу як на буденному, так і особливо на державному рівні національної свідомості уникнути всіляких незважених оцінок, формулювань, політично небезпечних гасел". Це також, стверджує І.О.Кресіна, дозволяє не ототожнювати "титультний етнос з нацією, причому з нацією в цілому, у якій нема місця "нацменам"". У протилежному випадку виникає така ситуація, що веде до небезпечного в теорії нерозрізнення етнічного та національного, а на практиці – до відчуження "національних меншин", образи їх і політичного протистояння на етнічному ґрунті". Що ж стосується правомірності наукового та політичного застосування поняття "народ України", то дослідниця впевнена, що це, по-перше, "об'єктивно ставить на "одну ногу" "ліві сили" з "націоналістами, які вважають за українську націю лише етнічних українців". По-друге, "виглядає дуже кумедним курйозом", оскільки означає "прагнення нав'язати громадянам думку, що "народ вищий за націю" [4, с. 320–322].

Зі свого боку, такі дослідники, як Ю.І.Римаренко, Л.Є.Шкляр, С.Ю.Римаренко, багатопланово розглядаючи феномен і концепт "нація" в їх теоретичному та політико-ідеологічному аспектах, відповідно, нинішні перспективи введення та сприйняття понять "українська політична нація" та "народ України", по-своєму звертають увагу на неоднозначність і ймовірні негативні наслідки некоректного використання останніх у нормативно-правових актах. І, перш за все, вони впевнені, що політичний проект, який названо за допомогою лексичної конструкції "українська політична нація", здатний в особливих історичних умовах України, враховуючи специфіку

історичної пам'яті та ментальності її основних національно-етнічних груп, абсолютизувати суто політичне начало національної єдності, стимулювати в новій формі відродження "на українському ґрунті" ідеї партійних ідеологів СРСР про "злиття націй". За таких умов, уважають вони, "коли фактично ігноруються життєві детермінації етнонаціонального, поняття "українська політична нація" має "перспективи" перетворення в політизовану та ідеологізовану фікцію, чого й треба побоюватися". До того ж, переконані дослідники, нині ідейний конструкт "українська політична нація" – це "гіпотетична складова наших розмірковувань навколо проблеми всебічного розвитку українського суспільства. Як ідеал, "умонтований" у систему ідеології, це поняття виконує радше футурологічну функцію уявлення бажаного і сподіваного майбутнього щодо реалізації інтересів і потреб суб'єкта ідеології, прогнозування майбутнього в контексті цих цілей". Тому замість поняття "українська політична нація" (що, на їхню думку, фіксує "етнічний рівень інтеграції українського суспільства"), доводять учені, більш правомірно використовувати інше поняття, тим самим і ідеологему, – "народ України" (яке, вважають вони, позначає більш "високий рівень", тобто рівень уже суто політичної "міжетнічної цілісності інтеграції суспільства"). "Термін "народ України", – роблять остаточний висновок етнодержавознавці, – виключає з ужитку поняття "єдина українська нація, яка, природно, асоціюється з категорією "українська політична нація". При цьому "народ України" несе, зрештою, не етнічне навантаження, а державно-правове, що випливає з його суверенності в Українській державі. Теза про "народ України" має право на існування як політичне поняття, як визначення громадянської належності кожного з нас до незалежної України як найвищої мети, до якої прагнемо. ...Саме за цього підходу можуть надійно "запрацювати" такі поняття, як "всеукраїнська національна гордість", "всеукраїнський патріотизм", "всеукраїнська відповідальність" за долю країни як єдиного цілого" [1, с. 194, 204].

Якщо вкрай лаконічно окреслити ставлення політичних організацій в Україні до ідей створення політичної нації (так

само, як і самого поняття), то можна зазначити, що представники лівих та більшості різнобарвних центристів залишають їх поза увагою, найчастіше оперуючи терміном "народ" у його соціально-політичних сенсах-значеннях. Радикально ж праві (як адепти концепту етнократизму) реагують неоднозначно. Нетривалий час (2004-2006 рр.) термін "українська політична нація" використовував у промовах В.А.Ющенко. Лідери Української консервативної партії у передвиборчій програмі до ВР "Бог і Україна – понад усе!" (2006 р.) взагалі проголосили: "Ми виступаємо проти" "запровадження поняття "політична нація", за яким приховано відсутність провідної ролі в державі титульної нації, її культури, традицій та ін.". Прикладом альтернативного (рудиментарно-расистського) пануючому серед представників західного наукового співтовариства та політикуму суто демократичному розумінню нації як громадянського поліетнічного політичного утворення, можна вважати ідеологічні постулати такої організації, як "Патріот України" (позиціонує себе "організованим соціал-націоналістичним рухом для розбудови Великої України", є структурним підрозділом США). У її маніфесті "ПРАВО НАЦІЇ" – задекларований 17.09.2006 р. – проголошується, що "Нація як замкнена генетична популяція має право": "на моноетнічність власної держави", "позбуватися на своїй території іншорасової домішки"; "покращувати власне здоров'я через впровадження расового, євгеністичного законодавства"; "відновлювати свій природний духовний, культурний та мовний простір шляхом ренаціоналізації своїх окремих представників". У "Програмі" ж "Патріотів" наголошується, що вони "виступають за монорасове мононаціональне суспільство, збудоване на принципах Української національної величі", тоді як "сила, якій буде до снаги нав'язати власну Волю всьому населенню планети і яка буде керуватися у своїх діях Моральністю", "може бути тільки спільнота Білих людей" як "творець людської цивілізації і культури". Щодо ж до державного устрою України, то він має бути виключно "націократією", що "в політичному плані" є "системою, за якої політична влада всеціло належить Українській Нації", але за умов, що "вся повнота верховної влади

(виконавчої, законодавчої та судової) Української Держави знаходиться в руках Голови Держави" [5].

Взагалі, останні роки переконливо засвідчили, що ідеологема та поняття "українська політична нація" майже зникло з політичного лексикону, залишившись лише в дискурсі наукового мислення й аналітичних узагальнень. Про таку тенденцію переконливо свідчать, зокрема, гасла та заклики на численних громадянсько-політичних акціях кінця 2013 року. Хоча, з іншого боку, соціальна база та ідеолого-світоглядні складові цього процесу, навпаки, продемонстрували появу сильного імпульсу та ряду дієвих чинників (активізація політичних функцій громадянського суспільства) для утворення в Україні політичної, загальнонаціональної спільності як громадянської.

Література: 1. Римаренко Ю.І. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади / Ю.Римаренко, Л.Шкляр, С.Римаренко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001.; 2. Послання Президента України до Верховної ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році". – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003.; 3. Вілков В.Ю. "Політична нація" як категорія сучасної політичної науки // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна "Питання політології". – 2007. – № 760. – С. 182-189; Вілков В.Ю. Генезис поняття нації. Видання 2-е / В.Ю.Вілков. – К.: Видавець Карпенко В.М., 2013. – С 341-386.; 4. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): монографія / І. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998.; 5. Цит. за: Лозунько С. Молоток – аргумент патріотів // Газета 2000 № 35 (571), 2-8 сентября 2011.

А.В. Грубінко, канд. істор. наук, доцент,
Тернопільський національний економічний університет

ПРЕЗИДЕНТ У МЕХАНІЗМІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

За Конституцією України, Президент України є главою держави і виступає від її імені [1]. З точки зору конституційно-правової теорії, глава держави – це конституційний орган і вод-

ночас вища посадова особа держави, що представляє державу ззовні і всередині країни, символ державності. Як правило, це одноосібний орган загальної компетенції, один з вищих органів державної влади. На наш погляд, термін "глава держави" не дає можливості з належним ступенем точності характеризувати сутність, функції та компетенцію даного владного органу, оскільки на відміну, наприклад, від парламенту глава держави виконує різні функції і наділений різним правовим статусом.

В основі терміну "глава держави" лежала органічна теорія держави, що розглядала державний механізм як певний суспільний організм, складові ланки якого виступають як органи, що виконують неповторні функції. З точки зору прихильників органічної теорії монарх має виконувати в державному механізмі такі функції: аналізувати події та явища, що відбуваються в оточуючому середовищі, приймати вольові рішення і доводити їх до виконання іншим органам. Ця теорія отримала логічне завершення наприкінці XVIII ст. і набула широкого поширення й визнання в умовах "освіченого абсолютизму".

Напівпрезидентська республіка, яка органічно поєднала в собі риси президентської і парламентської республіки вперше була оформлена Конституцією Франції 1958 р. [2]. Певною мірою П'ята Республіка у Франції ознаменувала собою дві суперечливі тенденції: зміцнення влади глави держави за рахунок його функціонального поєднання з виконавчою гілкою влади і занепад парламентаризму [3, с. 14]. Цікавим є той факт, що розробники Конституції Франції 1958 р. первісно закладали в неї модель парламентарної республіки з дещо розширеними повноваженнями глави держави, однак підсумковий варіант надто відрізнявся від тогочасних парламентських республік, а наступні конституційні реформи взагалі вивели французьку модель за межі знаних форм правління [4].

"Французький варіант" фактично перекреслив усталені конституційно-правові традиції і уявлення про місце глави держави в державному механізмі. Будучи формально виведеним за рамки законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, Президент Франції наділявся настільки могутніми повноваженнями, що міг цілком вважатися складовою частиною кожної з них. З певним

ризиком для демократії було досягнуто декілька позитивних результатів: консолідація державної влади; збільшення її міцності і водночас підвищення її ефективності та оперативності.

Еволюція інституту президентства в передових країнах західної демократії дає можливість стверджувати, що його статус постійно змінювався. При цьому цікавим є той факт, що з кінця XVIII ст. з проміжком у 80–90 років світова політико-правова теорія і практика дарували світові нову модель республіканської форми правління: 1787 рік – президентська республіка (США), 1875 рік – парламентська республіка (Франція), 1958 рік – напівпрезидентська республіка (Франція) [3]. У президентській республіці президенту ввіряється уся повнота виконавчої влади, а також представницькі та номінаційні повноваження; у парламентській республіці – представницькі та номінаційні повноваження; у напівпрезидентській республіці президент отримує найбільш широкі повноваження, що стосуються майже усіх сфер суспільного життя і гілок влади, але функціонально тяжіє до виконавчої гілки.

Для України, яка за неповні десять років своєї незалежності пережила істотні зміни форми правління – від радянської республіки через президентську республіку до напівпрезидентської республіки, – була характерною відповідна зміна правового статусу Президента України як глави Української держави. У новітніх працях з конституційного права України Президент визначається як "носії верховної державної влади і вищий представник держави у її відносинах з іншими країнами". Більше того, деякі автори прямо зазначають, що загальною рисою статусу президента для напівпрезидентських держав є прагнення поставити президента над традиційними гілками влади, всіма інститутами держави...в самостійній якості, зокрема, як арбітра, координатора щодо органів державної влади, держави і суспільства [4, с. 115]. Таке тлумачення статусу глави держави фактично є реанімацією обґрунтування статусу конституційного монарха з точки зору органічної теорії держави у викладенні німецьких конституціоналістів XVIII–XIX ст.

У державному механізмі України, побудованому на засадах законності, республіканізму, народного суверенітету та розподі-

лу влад, Президент є лише одним з вищих органів державної влади (поряд з парламентом, урядом, Верховним Судом, Конституційним Судом), тобто підпорядкований тільки народу. Він стоїть не над гілками влади, а між ними, забезпечуючи єдність державної влади і злагоджене функціонування її гілок. Саме на виконання зазначених функцій і спрямовані повноваження Президента України, що "проникають" у сфери функціонування усіх гілок влади. Тому діяльність Президента має спрямовуватись у першу чергу не назовні державного механізму, а всередину.

Визначення Президента виключно як глави держави обумовлює надання йому певних повноважень по відношенню до інших органів, що входять до всіх гілок державної влади. Конституцією передбачено виконання Президентом більше тридцяти важливих функцій [5, с. 195]. Зокрема, як гарант дотримання Конституції Президент може скасовувати акти Кабінету Міністрів та Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Отже, Конституція України містить багато суттєвих положень відносно посади Президента України, його повноважень, взаємовідносин з іншими органами влади та посадовими особами. Як глава держави Президент має постійно інформувати широку громадськість, депутатів про основні напрямки політики держави, про чергові завдання які поступають на шляху її розвитку. Аналіз конституційних повноважень Президента України, їх співвідношення з повноваженнями Верховної Ради, Кабінету Міністрів, інших державних органів свідчить, що Україну не можна віднести ні до парламентського, ні до президентського типу республік – це республіка змішаного типу, що є характерним для багатьох інших країн світу.

За американською моделлю президентського правління президент має широкі і різноманітні повноваження, але він діє лише в межах федеральної виконавчої влади, і в силу конституційного розподілу влад не може одноособово керувати усім державним апаратом. Його повноправними партнерами і "противагами" виступають незалежний від президента Конгрес та і не менш незалежний Верховний суд. Політична система США дає можливість президенту зосередити в своїх руках велику владу лише при одній умові – його повинна підтримувати більшість членів

Конгресу. В такій тісній залежності президентської політики від позиції і дій парламенту – одна з найважливіших відмінностей американської моделі президентства від авторитарних моделей президентської влади [6, с. 389-390].

В умовах напівпрезидентської республіки президент є верховним головнокомандувачем збройних сил. Крім того йому належить провідна роль у визначенні і проведенні зовнішньої політики. Якщо ж до всіх цих повноважень додати ще право президента за певних умов вводити надзвичайний стан в країні, а також проводити за своєю ініціативою загальнонародний референдум, то можна стверджувати, що президент в напівпрезидентській республіці – впливова і активна сила.

У парламентській системі державного правління, яка передбачає наявність посади президента, останній є конституційним главою держави. Це означає, що уряд і його діяльність практично виведені із сфери впливу президента. І хоча формально він, згідно з конституцією, наділений такими важливими повноваженнями, як призначення глави уряду, об'ява про розпуск парламенту і призначення дати чергових або позачергових парламентських виборів, а також представництва у сфері міжнародних відносин, але фактично всі ці й інші повноваження президент повинен здійснювати тільки за згодою глави уряду, який ще й до того відповідальний не президенту, а парламенту. Президент в умовах парламентської системи правління не відповідає за дії уряду і залишається надпартійною фігурою, гарантом правопорядку, уособленням непорушного конституційного ладу [7, с. 255].

Отже, залишаючись в рамках своїх конституційних повноважень, президент повинен активно використовувати потенціал своєї високої посади та вирішувати багато проблем суспільного розвитку. Досвід та низка усталених норм інститутів президентства в зарубіжній практиці безсумнівно корисні в процесі розвитку політичної системи України.

Література: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141. (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2952-VI від 01.02.2011 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.); 2. Конституції нових держав Європи та Азії / за ред. Шаповала В.М. – К.: Юрінком Інтер, 2001.–

320 с.; 3. Тацій В.Я. Коментар до Конституції України / В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой. – К.: Ін Юре, 2003. – 808 с.; 4. Копейчиков В.В. Основи Конституційного права України / В.В. Копейчиков – К.: Юрінком, 1997. – 205 с.; 5. Бурчак Ф.Г. Нова Конституція України / Ф.Г. Бурчак. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 245 с.; 6. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.; 7. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / В.О. Ріяка (керівник авт. кол.), В.С. Семенов, М.В. Цвік та ін.; [за заг. ред. В.О. Ріяки.]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 512 с.

О.Я. Дуднік, канд. істор. наук,
старший науковий співробітник Фонду Президентів України
при Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського

**ЕКС-ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ І ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ КЕРІВНИЦТВА ДЕРЖАВИ НАПЕРЕДОДНІ
ВІЛЬНЮСЬКОГО САМІТУ "СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА"
(ЛИСТОПАД 2013 РОКУ)**

Колишні президенти будь-якої країни, отримавши унікальний досвід керівництва державою, можуть бути "безцінними" радниками для чинного керівництва тієї чи іншої держави та лідерами думок для формування громадської думки населення. В деяких країнах вони не тільки не відходять від політики, залишивши вищу державну посаду, а й продовжують брати безпосередню участь в управлінні державою, зокрема, входячи до складу верхніх палат вищого законодавчого органу країни. Прикладом може служити Італія.

В Україні, в силу відсутності сформованої й чіткої структури політичної системи (цей процес триває) досвід екс-президентів влада фактично не використовує. Винятком може служити лише перший президент України Л. Кравчук, який очолив Конституційну асамблею країни для розробки нової редакції Конституції України.

Та незважаючи на це, колишні керівники держави виступають однією з найважливіших інстанцій в оцінці дій чинного президента, уряду та парламенту й відповідно – у формуванні громадсь-

кої думки населення країни, передусім щодо політики її нинішньої влади. Адже їхні погляди постійно висвітлює четверта гілка влади – ЗМІ. У свою чергу громадська думка визначає ступінь авторитету та іміджу чинної влади як в середині держави, так і за її межами. Як правило, екс-президентам вдається впливати на формування громадської думки населення, якщо вони мають чималий авторитет у суспільстві, а також тоді, коли їхні погляди на ті чи інші проблеми і їх розв'язання співпадають.

З огляду на зазначене, в статті розглянуті й проаналізовані виступи, заяви та інтерв'ю колишніх президентів України – Л. Кравчука, Л. Кучми і В.Ющенка, в яких вони давали оцінки та прогнозували наслідки діяльності нинішнього керівництва держави напередодні Вільнюського саміту Східного партнерства, що проходив в листопаді 2013 р. Такий аналіз є спробою з'ясувати, яким був вплив екс-президентів України на формування громадської думки населення держави напередодні Вільнюського саміту, а також – висвітлити їхнє бачення ситуації, що склалася, зробити порівняльну характеристику даних ними оцінок політиці нинішньої влади країни щодо набуття нею статусу асоційованого члена ЄС.

Усі три екс-президенти України виступали прихильниками підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) і негативно оцінювали перспективи входження України в МС як через переважно політичний характер його створення [1] і нерівноправні принципи взаємовідносин між його державами-учасниками [3], так і через загрозу втрати Україною державного суверенітету [7].

Екс-президенти вважали, що Україна не приєднається до МС навіть якщо не підпише УА з ЄС на саміті у Вільнюсі, оскільки це не дозволяє Конституція. Крім того, колишні керівники держави не вірять, що Росія піде на зниження ціни на газ навіть у разі приєднання України до МС [2].

Перші два екс-президенти більше уваги акцентували на внутрішніх проблемах, які перешкоджали підписанню УА, а третій екс-керівник – В.Ющенко – на зовнішніх. Проте всі три лідери критикували політику Росії за її намагання перешкодити Україні стати асоційованим членом ЄС, але найбільше це робив Ющенко. З огляду на це, Л. Кравчук наголошував на тому, що вибір

напрямку інтеграції повинен бути внутрішнім вибором, не нав'язаним державі однією зі зовнішніх сторін [6].

Л. Кравчук і Кучма не вірять, що РФ допомагатиме Україні в разі не підписання угоди з ЄС. Вони більш схильні вважати, що Москва продовжить обмежувати економічні й політичні можливості Києва. За словами В. Ющенко, не підписання УА може означати для України втрату незалежності [2].

Якщо Кравчук і Кумча фактично обходили критикою ЄС, то Ющенко звинувачував Брюссель, зокрема в неввірно обраній ним щодо України стратегії інтеграції [7].

Коли влада стала спекулювати питанням Тимошенко Л. Кравчук і Л. Кучма втратили віру в те, що Україна може підписати УА з ЄС на саміті у Вільнюсі. Кучма вважав, що однозначно відповісти на питання: "Чи підпише, чи не підпише Україна Угоду" знає лише В. Янукович [5].

Упродовж останніх півроку змінювалися й погляди екс-президентів щодо умов підписання УА між Україною і ЄС. Так, якщо на початку року Л.Кравчук серед головних перешкод на шляху підписання УА називав відсутність такого бажання у керівництва держави та значні проблеми з верховенством права в Україні, то напередодні саміту у Вільнюсі причини не підписання УА він вбачав у неправильній організації економічних процесів в Україні упродовж усього періоду незалежності і, що найбільш незрозуміло – в образливих заявах російського керівництва в бік нинішньої української влади.

Фактично, в останніх своїх заявах Кравчук визнав бездіяльність всіх президентів, зокрема й себе, а також урядів України щодо проведення в державі реформ за роки незалежності. І це, незважаючи на те, що ЄС постійно виділяв на реформи кошти, а керівництво держави офіційно заявляло не тільки про підтримку реформ, а й про їх здійснення. Крім того, зі слів першого президента виходить, що нинішній глава держави і уряд України повернулися обличчям до тих хто їх сильно і постійно ображає та економічно обмежує їхні можливості, а не до тих, хто дійсно хоче допомогти в проведенні економічних і політичних реформ.

Ющенко єдиний з екс-президентів України, який реально не хотів розв'язання проблеми Тимошенко. На відміну від Кравчу-

ка і Кучми, які вважали, що це питання не може бути вирішено юридично, а по ньому повинно бути схвалено політичне рішення [5], Ющенко наполягав на його розв'язанні в правовому полі, хоча й усвідомлював, що зробити це не можливо. Він закликав ЄС не політизувати проблему з Тимошенко й розглядати її після підписання УА [6].

Третього президента також можна вважати прихильником ініціативи уряду Азарова щодо проведення трьохсторонніх переговорів (Ющенко називав це круглим столом) за участі України, ЄС і посередника. Під яким, найбільш ймовірно, мав на увазі саме Росію.

Ющенко як і Кравчук в передостанні дні перед самітом активно виправдовував нинішню владу, але на відміну від першого керівника держави робив це з метою переконати ЄС в необхідності надання Україні економічної допомоги. Тобто Кравчук і Ющенко підтримали політику торгів чинного Президента України у переговорах з Брюсселем. Для того, щоб Янукович підписав УА з ЄС Ющенко закликав Брюссель надати чи хоча б пообіцяти владі України більшу фінансову допомогу, ніж Москва та перспективу входження до ЄС. Третій президент не враховував чи забув про те, що українська держава вважається однією з найбільш кримінальніших у світі, і з цим явищем жоден її уряд не боровся, реальних реформ не проводив, а ЄС постійно виділяв Києву на це кошти і готовий їх виділяти в подальшому, а не просто надати нецільову фінансову допомогу.

На відміну від Ющенка і Кравчука Л. Кучма вважав, що за підписання угоди з ЄС Україні все ж доцільно понести великі втрати, оскільки іншого шляху для можливого піднесення економіки країни в майбутньому він не бачить. Другий президент закликав уряд і президента не звертати з обраного шляху.

Усі три колишні керівники України прогнозували негативні наслідки для держави, якщо Президент не підпише УА. Так, Кравчук вбачав ці наслідки насамперед в політичному розколі України і називав це "історичною помилкою", Л. Кучма – в економічному занепаді й відсутності зовнішньої підтримки, а Ющенко – у втраті незалежності.

Отже, з огляду на те, що виступи і заяви колишніх керівників щодо нинішньої євроінтеграційної політики України не завжди співпадали і навіть часто відрізнялися, вони не мали визначального впливу та формування громадської думки в країні. Значні розбіжності у поглядах экс-президентів з громадською думкою відбулися після відмови президента і уряду України продовжувати переговори що набуття країною статусу асоційованого члена. Підтвердженням цьому стали наступні після саміту події в Україні.

Література: 1. *Агалаков Р.* Леонід Кучма розповів про Митний союз та асоціацію з ЄС [Електронний ресурс] / Р. Агалаков. – Режим доступу : http://www.novostimira.com.ua/povyny_72791.html, 2013-10-15).; 2. *Дейнега Т.* Л.Кравчук не верит, что Украина пойдет в ТС, если не подпишет ассоциацию в Вильнюсе [Електронний ресурс] / Т. Дейнега. – Режим доступу:<http://www.unn.com.ua/ru/news/1271993-l-kravchuk-ne-virit-scho-ukrayina-pide-do-ms-yakscho-ne-pidpishe-asotsiatsiyu-u-vilnyusi>. – Назва з екрана.; 3. *Кириллов А.* Леонід Кравчук: "Я ніколи не проголосую за Митний союз з таким статутом, як зараз" [Електронний ресурс] / А. Кириллов.– Режим доступу:http://www.novostimira.com.ua/povyny_45299.html. – Назва з екрана.; 4. *Кравчук* считает позором для Украины срыв Ассоциации из-за Тимошенко [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://lb.ua/news/2013/11/02/237816_kravchuk_schitaet_pozorom_ukraini.html. – Назва з екрану; 5. *Товстыженко А.* Кучма: Только Янукович знает, будет ли подписано соглашение с ЕС [Електронний ресурс] / Товстыженко А. – Режим доступу : [ZN.UAhttp://zn.ua/POLITICS/kuchma-tolko-yanukovich-znaet-budet-li-podpisano-soglashenie-s-es-132927_.html](http://zn.ua/POLITICS/kuchma-tolko-yanukovich-znaet-budet-li-podpisano-soglashenie-s-es-132927_.html)). – Назва з екрана.; 6. Україна сама повинна визначитися з вибором щодо зовнішньополітичного курсу – Кучма [Електронний ресурс] . – Режим доступу:http://www.novostimira.com.ua/povyny_68609.htmlMore Sharing Services Новину додав/додала: Юка Хоп). – 2013. – 09.11).; 7. *Ющенко В.* Дії Кремля треба сприймати як безпрецедентну загрозу – Ющенко [Електронний ресурс] / Ющенко В. – Режим доступу <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25076700.html>). – Назва з екрана; *Ющенко* нарікає на Євросоюз і радить українцям не ідеалізувати його "Європа повинна відповісти на питання про те, чи потрібна їй Україна чи ні". yushchenko.institute.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ipress.ua/news/yushchenko_radyt_ukraintsyam_ne_idealizuvaty_yevropeyskyy_soyuz_33788.html). – Назва з екрана; 8. *Ющенко* недоволен стратегією Євросоюзу. Європейський

Союз в переговорах с Украиной избрал неправильную стратегию, чрезмерно сконцентрировавшись на деле Тимошенко, в то время как Россия хочет колонизировать Украину. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kontrakty.ua/article/70288>. – Назва з екрана

В.В. Дутчак, канд.. філос. наук
Обласний комунальний вищий навчальний заклад
"Інститут підприємництва "Стратегія"

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ КОЗАЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ, ЯК ІСТОРИЧНА ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Останнє двадцятиріччя український соціум шляхом спроб, помилок намагається творити своє громадянське суспільство, свою правову державу та її інститути, часто-густо шукаючи приклади для наслідування у західних демократіях. На гребні великої західної хвилі у нашому суспільстві спостерігаються тенденції визнань будь-яких принципів, що отримали позитивну оцінку Заходу. Але компілятивний підхід, а говорячи щиро, – мавпування чужих культурно-правових напрацювань та ігнорування національних особливостей розвитку правового суспільства та його інститутів – не спрацьовує у справі пошуку нових шляхів розвитку держави. Між тим варто було б передусім звернутись до вітчизняних напрацювань цього вектора. Насамперед мова йде про такий яскравий феномен української і світової історії, як козацько-християнська республіка – Запорозька Січ та Гетьманщина.

Для дослідника державотворчих змагань українського козацтва велике значення мають свідчення іноземців, сучасників, зокрема Еріха Лясоти, Гійома ле Васера де Боплана, Альберта Віміні та Павла Алепського, а також праці патріархів історії українського козацтва: Д. Яворницького, А. Кашенко, А. Скальківського, І. Тиктора та інших. Твори радянських українських істориків І. Свешнікова, Ю. Мацюка, С. Плохія, С. разом з науковими розвідками часів незалежності України таких вчених, як О. Головка, В. Пепа, В. Сергійчук, С. Стороженко, І. Кравченко, І. Каманін відкривають нові, до цього часу не відомі широкому загалу сторінки вітчизняного державного будівництва козацького періоду української історії.

У цьому контексті дану доповідь можна розглядати черговою спробою проведення паралелей між козацькою традицією функціонування державницьких інститутів та сьогоденням.

У той час, коли майже в усіх країнах Європи панували монархії, у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу в загальній раді, якій належала повнота влади. Рада керувала всіма важливими питаннями життя Січі, її внутрішньою та зовнішньою політикою, вирішувала проблеми миру і війни, приймала й відправляла посольства, займалася судочинством. І хоча наприкінці XVI ст. у раді виразно відчувався поділ на старшину та рядове козацтво, вплив рядового козацтва (черні) на рішення Ради був надзвичайно потужним, про що згадував посол австрійського імператора Рудольфа II Еріх Лясота. І навіть у другій половині XVIII ст. рядові козаки у разі потреби, виявляючи, так би мовити, свою високу громадянську активність, застосовували свою грізну зброю – так звану "чорну раду", яка проводилася без старшини. Рішення "чорної ради" старшина мусила беззаперечно приймати, бо інакше вибухало повстання.

Звичайно ради проходили на січовому майдані, під час воєн та походів вони могли відбуватися у будь-якому місці. Загальна (військова) рада відбувалася на Січі зазвичай двічі-тричі на рік: 11 січня, 1 жовтня та на другий-третій день після Великодня. На радах, користуючись прямим і рівним виборчим правом, запорожці обирали свій уряд – старшину (гетьмана або кошового отамана, суддю, писаря, осавула та ін.).

Паланки на своїх радах обирали полковників, а курені – курінних отаманів. Військова демократія запорожців пронизувала всі сфери життя козацької республіки. Показово, що виборними були навіть військові шкільні отамани: "один для школярів старшого, другий для школярів молодшого віку; обох їх обирали та скидали самі ж школярі" [4, с.185].

Кошовому отаману належала вища військово-адміністративна та судова влада на Січі. Влада його була необмеженою. Він вирішував долю кожного козака, затверджуючи судові вирoki, і в першу чергу смертні. Від імені товариства вступав у дипломатичні відносини з іноземними державами, затверджував обраних або призначених козаків на посади, а також розподіл земель (паланок) та трофеїв між куренями, вирішував питання

прийому козаків до війська або їх звільнення. І хоча кошовий отаман під час війни "діяв як абсолютно не обмежений диктатор", а під час миру був "конституційним володарем" Запоріжжя [4, с.173], його влада часто обмежувалась Військовою радою. На цей факт вказує і Гійом ле Васер де Боплан, який у своєму "Описі України" зазначає, що кошовий отаман "без згоди Ради, (або інакше кажучи) Військової Ради, нічого не розпочинає..." [3, с.73]. Яворницький зазначав, що кошовий був лише старшим серед рівних, "батьком" для всіх козаків, від того мав більш моральне, ніж дисциплінарне право" [4, с.174]. Владу кошового отамана обмежував і той факт, що він обирався товариством на один рік. До того ж товариство у разі потреби могло ініціювати і реалізувати свого роду "імпічмент" своєму вождеві – достроково скинувши його з посади кошового. Отже, маємо на прикладі Запорозької Січі своєрідну унітарну президентсько-парламентську республіку, де центром виступала безпосередньо Січ, а адміністративними одиницями – паланки і зимівники. Президентом був кошовий отаман, парламентом – Рада. Характерним для козацької республіки був і розподіл гілок влад на законодавчу, судову та виконавчу. Законодавчою владою виступала Рада. Судову владу представляли виборні: кошовий отаман, військовий суддя, військовий осавул, військовий обозний, військовий довбиш, військовий пушкар. Виконавчу владу представляли на місцях виборні: курінні отамани, військові шафари перевозів, військовий кантаржій, отаман січової школи, службовці паланки, громадські отамани, які стояли на чолі слободи чи промислу, військовий табунник, військовий скотар і військовий чабан.

У ході революційного переоблаштування українського суспільного життя в середині XVII ст. демократичні засади, що до того існували на Січі, було перенесено на терени, які підлягали владі Війська Запорозького та його гетьмана. У результаті цього найвищим розпорядчим органом у державному житті Гетьманату стала Генеральна рада – загальнокозацьке зібрання, що ухвалювало рішення, які були обов'язковими до виконання як козацькою старшиною, козацтвом, так і представниками інших соціальних станів. Щоправда, згодом, влада зосередилась в руках обмеженого кола козацької старшини і просте козацтво було усунуте від керівництва державними справами.

Жан-Жак Руссо зазначав: "Тільки хто-небудь (із громадян) скаже про справи державні: "Що мені до цього?" – потрібно вважати, що держава загинула [2, с.88]. Кожна держава є міцною та стабільною у залежності від повноти та розвину тості в ній статусу громадянина, відчуття громадянами власної гідності, усвідомлення ними особистих прав та обов'язків перед державою. Міць держави залежить від бажання та здатності її громадян захищати цю державу, а разом з нею і свої права, від готовності членів спільноти виконувати громадянські обов'язки, від довіри до влади та її інститутів, від участі у їхній роботі та почуття гордості за належність до своєї держави, нації. Все це було притаманно найбільш політично і соціально активній верстві українського народу – козацтву.

Своєрідним демократичним "перезавантаженням" інститутів козацької держави та давніх демократичних традицій запорожців, була Конституція Пилипа Орлика 1710 року. За якою Законодавча влада надавалась Генеральній Раді, що виконувала роль законодавчого органу, до якої входили генеральні старшини, цивільні полковники від міст, генеральні радники (делегати від полків), полкові старшини, сотники та представники від Запорозької Січі [1, стаття 6]. Генеральній Раді належало працювати сесійно (подібно до Загальної (військової) ради Запорозької Січі) тричі на рік – в січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і жовтні (на Покрову). На своїх зборах цей козацький (український) парламент повинен був розглядати питання про безпеку держави, та інші громадські справи, заслуховувати звіти президента-гетьмана, обирати за його поданням уряд – генеральну старшину. Хоча найвищу виконавчу владу мав гетьман і влада його була довічною, його повноваження обмежувалися статтями Конституції Пилипа Орлика [1, статті 6, 7, 8].

Таким чином державні інститути сучасної української держави мають своїм корінням не лише напрацювання західних демократій але й вітчизняний політичний досвід української козацької демократії.

Література: 1. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін.

Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Яс-новельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового "[Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> – Назва з екрана; 2. Руссо Ж.-Ж. Избранное / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Мысль, 1974. – 188 с.; 3. Січинський В. Ю. Чужинці про Україну (вибір описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть) / В. Ю. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 255 с.; 4. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: [у 3 томах]. – Т.1: 1895. – К.: Наукова думка, 1990. – 592 с.

М.Ф. Заболотна, асистент кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин
Запорізький національний університет

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В АРГЕНТИНІ: ДОСВІД ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Інститут президентства налічує більше 200 років. У світовому масштабі виникнення інституту президентства пов'язано з об'єктивною необхідністю створення сильної, дієздатної виконавчої влади, з пошуком нового підходу до організації державного управління. У Латинській Америці це подія була безпосередньо пов'язана з виборами першого президента США – Джорджа Вашингтона (1789-1797 рр.). З цього моменту, даний політичний інститут почав активно розвиватися і в країнах Південної Америки. Першим президентом Аргентини став Хервасіо Антоніо де Посадас – і – Тиснула в 1816 році. З тих пір влада в країні неодноразово змінювалася, переходячи від військової диктатури до демократичного уряду.

На сьогоднішній день, Аргентина – президентська республіка. У державі, з такою формою правління, в руках президента зосереджена значна влада. Він є головою країни і головою виконавчої влади, ключовою фігурою в системі державного управління. Така форма правління в Аргентині зміцнилася з 1983 року, коли країна повернулася в русло демократії після майже восьми років авторитарного правління, і з тих пір вона має вільні і справедливі вибори. Вперше в історії Аргентини в 1989 р.

справедливо обраний президент, представник однієї партії, передав президентство справедливо обраному президенту, що був представником іншої партії (Р. Альфонсин (1983-1989 рр.) передав кермо президентства К. Менему в 1989 р.) [5].

Однак, з моменту приходу до влади адміністрації президента К. Менема (1989-1999 рр.), відбулися такі зміни демократичних інститутів, які викликати сумніви щодо існування демократії в країні. Виникає питання – за яких умов можна виправдати одноосібний стиль прийняття рішень? Які перешкоди в політичному та економічному розвитку країни допускають такий стиль управління як засіб подолання цих перешкод?

Протягом 10 років правління Менем використовував слабкості аргентинської демократії, щоб посилити свою владу. Використовуючи президентські укази, він намагався послабити парламент, обмеживши його конституційну владу. Менем успішно встановив контроль над Верховним Судом. Він маніпулював партійною системою, підпорядкувавши собі Партію Справедливості задля отримання підтримки більшої кількості виборців. Уроки адміністрації Менема в Латинській Америці вже майже забуті, оскільки новообрані лідери продовжували посилювати свою особисту владу.

Основою становлення інституту президентства на цьому етапі стала насамперед концепція нової Конституції. Реформа Конституції 1853 року в квітні 1994 року стала результатом угоди, відомої як "Pacto de Olivos", підписаної між Менемом і колишнім президентом Альфонсином. У квітні 1994 року були сформовані Установчі Збори. Серед багатьох поправок внесених до Конституції 1853 року, були положення стосовно перевиборів президента, скорочення терміну повноважень президента, скасування системи виборчої колегії та введення другого туру голосування за особливих обставин. Термін президентських повноважень скоротився з шести до чотирьох років, був передбачений другий тур голосування в тому випадку, коли жоден кандидат не отримає хоча б 45% голосів у першому турі, або якщо переможець має 40% голосів, а кількість голосів у кандидата, що посів друге місце становить менше 10 %. Однак, реформа не торкнулася таких важливих особливостей аргентинської вибор-

чої системи, як сильний федералізм, пропорційне представництво, а також поріг 3% в списку виборців від кожного округу [4].

Починаючи з початку процесу демократизації в 1983 року і до конституційної реформи в 1994 році два фактори сприяли успішній демократизації Аргентини. По-перше, двопартійна система сприяла тому, що президент мав велику кількість законодавців, що підтримували його у конгресі. По-друге, ці законодавці демонстрували рівень дисципліни від середнього до високого рівня, що дозволило президентові приймати законодавчі акти з відносною легкістю. Негативно впливало на демократизацію: по-перше, те, що федеральний уряд контролював потік ресурсів, що йшов від центрального уряду в провінції; по-друге, існувала можливість втручання президента в судову владу, а це шкодило системі стримування і протизаг; по-третє, закриті партійні списки законодавчих виборів сприяли зростанню невдоволення серед громадян, які звинуватили владу в лояльності до партійних лідерів та відсутності уваги до проблем виборців; по-четверте, надмірна кількість надзвичайних президентських і термінових указів послабила здатність конгресу перевіряти їх виконання на практиці.

Гільермо О'Доннел для пояснення недосконалості демократії в Аргентині, використовуючи концепт "делегативної демократії". У такій системі існує стабільна демократія, проте вона не консолідована і не інституціоналізована, і їй часто не вистачає зусиль, щоб створити повноцінну систему представництва. У той же час, практика делегативної демократії принесла в Аргентину деякі позитивні зміни у вигляді тимчасової стабілізації економіки, ліквідації загрози військового перевороту, інституціоналізації базових принципів демократії. Але довгострокові негативні наслідки значно переважили короточасні вигоди [3, с. 52]. Президентство Менема стало історичною ілюстрацією можливих наслідків делегативної демократії для держави. Парадокс її полягає в тому, що хоча вона часто дозволяє реалізувати життєво важливі зміни в політиці, ці рішення робляться поспіхом, без належного аналізу. На жаль, недоліки делегативної демократії стають очевидними лише згодом.

Наприкінці 2001 року в Аргентині розпочалася глибока економічна криза, яка згодом привела до політичної нестабільності.

За період кризи в країні змінилося п'ять президентів – пересічні громадяни вважали чинну політичну систему повністю дискредитованою. У січні 2002 року лідер пероністів Е. Дуальде обіймає посаду тимчасового президента Аргентини і завдяки отриманим повноваженням здійснює низку соціально-економічних заходів, які послаблюють наслідки кризи для населення. Деякі кроки Е. Дуальде та його команди (зокрема, в банківській сфері) стабілізували складну економічну ситуацію. Проте політична криза поглибилася. Справа в тому, що аргентинська політична система будувалася на принципах: довіра населення – конкретному лідеру, а не на політичних інститутах. Сам акт делегування влади уособлював віру в особистісні якості лідера і підкорення електорату його політичним рішенням [2, с. 95].

У 2003 році президентом Аргентинської Республіки був обраний пероніст Н. Кішнер. Головним у його політичній програмі було відновлення ефективності публічних демократичних інститутів, що, звичайно ж, допомогло йому завоювати симпатії населення. Цей факт сприяв розвитку політичної кар'єри його дружини – Крістіни Фернандес де Кіршнер, яка стала наступним президентом країни у 2007 році. Новий президент мав виконати непросте завдання – втриматися на хвилі економічного піднесення при загрозі чергової економічної кризи. А ознаки руйнівного спаду в економіці з'явилися вже на другому році президентства К.Кішнер: скорочувався профіцит бюджету, різко зростали ціни на всі продукти споживання. На сьогоднішній день, вплив К.Кіршнер поступово слабшає.

Дослідження показують, що глибока соціально-економічна криза може зміцнити хибне уявлення нації про доцільність жорсткого методу (близького до авторитарного) управління державними процесами, що автоматично повертає країну в минуле [1, с. 98]. Постає питання, чи доречним було встановлення і збереження в Аргентині президентської форми правління в процесі переходу від авторитаризму до демократії та за наявності негативного досвіду, адже недосконалий інститут президентства дає багато можливостей для зловживання владою. В даному випадку яскраво проявляється вплив історичних традицій та особливостей політичної культури, які неодмінно пов'язані з персони-

фікованістю влади і політичної відповідальності. Саме тому, незважаючи на формально демократичну "оболонку" посади президента в Аргентині, цей інститут має ознаки автократизму.

Боротьба за ліберальну демократію в Латинській Америці триває. Схоже, що континент просто не може уникнути спадщини урядів на чолі з сильними лідерами. Однозначно делегативна демократія все ж виглядає краще у порівнянні з диктатурами, яких було чимало в історії Аргентини. Лише час покаже справжню природу правлячих режимів і наміри їх президентів. Однак якщо сучасні тенденції є точним індикатором тенденцій майбутнього, діючому лідеру варто звернути увагу на те, що історії рідко вдавалося виправдати вчинки попередників.

Література: 1. Бредихін А. Особливості трансформації політичної системи в Аргентині / А. Бредихін, М. Зелінська // Політичний менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 92–100.; 2. Ворожейкина Т. Как стать гражданами: власть и общество в Аргентине / Т. Ворожейкина // Отечественные записки. – 2005. – № 6 (26). – С. 94 – 96.; 3. О'Доннелл Гильермо. Делегативная демократия / Гильермо О'Доннелл // Пределы власти. – 1997. – № 2 – 3 – С. 52 – 69.; 4. Brittany Williams. "Between Polyarchy and Autocracy: The Delegative Democracy" // The bologna center journal of international affairs. Spring, 2006 [Electronic resources]. – Mode of access: <http://bcjournal.org/storage/BCJ-2006edition.pdf>. – Title from the screen.; 5. Argentina. This unofficial translation courtesy of the Administration and Cost of Elections Project [Electronic resources]. – Mode of access: <http://aceproject.org/ace-ru/topics/es/esy/argentina>. – Title from the screen.

О.О. Казаков, канд. істор. наук, доцент,
Національний університет харчових технологій, м. Київ

ПОРЯДОК ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Президентство є відносно молодим інститутом в російській конституційно-політичній практиці. Він викликає до себе пильний інтерес. Відповідно до ч. 1 ст. 92 Конституції Президент РФ приступає до виконання повноважень з моменту складення ним присяги і припиняє їх виконання з закінченням терміну його

перебування на посаді з моменту складення присяги новообраним Президентом РФ [5]. Останнім часом привертають пильну увагу теоретичні та практичні питання, пов'язані з достроковим припиненням повноважень Президента РФ, порядком припинення повноважень Президента [1-4; 9-11].

Підстави припинення виконання повноважень глави держави до закінчення конституційного терміну спричиняються обставинами, що вимагають налагодженого і надійного механізму забезпечення безперервності президентського владарювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 92 Конституції підставами дострокового припинення повноважень Президента Російської Федерації є: відставка, стійка нездатність за станом здоров'я здійснювати належні йому повноваження, відмова від посади [5].

Відставка Президента Російської Федерації – це дострокове припинення повноважень глави держави відповідно до його добровільним волевиявленням.

Стійка нездатність за станом здоров'я здійснювати належні йому повноваження є фактична неможливість для Президента Російської Федерації у зв'язку з розладом функцій організму, що носять постійний, незворотний характер, приймати рішення, що впливають з його конституційних повноважень. На відміну від відставки, волевиявлення Президента в даному випадку не є обов'язковою передумовою дострокового припинення його повноважень. Приведення в дію цієї процедури допустимо лише при вичерпанні всіх інших можливостей, пов'язаних з тимчасовим невиконанням Президентом Російської Федерації своїх повноважень або добровільною відставкою.

Процедура припинення повноважень Президента за вказаними підставами, на жаль, у законі не регламентована, хоча потреба, безсумнівно в цьому є [8].

У Конституції і федеральному законі "Про Президента Російської Федерації", ФКЗ "Про Конституційний суд РФ" необхідно закріпити наступне: форму вираження Президентом своєї волі для відставки, яке має бути в письмовій формі, мотиви, що спонукали Президента прийняти таке рішення; при відхід у відставку Президента відповідна заява має подаватися ним в Конституційний Суд РФ, який, переконавшись, що Президент подав заяву

про відставку особисто і добровільно, дає висновок про відсутність порушень; необхідно законодавчо закріпити юридичну констатацію факту відбулася відставки Президента Російської Федерації, Радою Федерації [5; 7-9].

На нашу думку, з позицій надійності інституту виконуючого обов'язки глави держави, необхідно розширити коло осіб, повноважних заміщати главу держави. Представляється, що при неможливості в силу різних причин здійснення Президентом РФ своїх обов'язків вони крім Голови Уряду повинні здійснюватися Головою Ради Федерації Федеральних Зборів РФ. Причому в першу чергу Головою Ради Федерації і в другу – главою федерального Уряду. Повноваження заміщує голову держави повинні мати цільове призначення, сприяти збереженню державного порядку і політичної стабільності в період формального обрання глави держави. Представляється, що в цей період, тимчасово виконуючому обов'язки Президента РФ недоцільно приймати акти, що зв'язують політику майбутнього глави держави [3; 10].

Президент РФ припиняє виконання повноважень достроково і в разі відмови його від посади (ч. 2 ст. 92 Конституції РФ) [5]. Таке рішення приймається всупереч волі Президента. Підставою відмови Президента від посади є висунуті Державною Думою звинувачення у державній зраді або здійсненні іншого тяжкого злочину, підтвердженого висновком Верховного Суду РФ про наявність у діях Президента РФ ознак злочину і висновком Конституційного Суду РФ про дотримання встановленого порядку висування обвинувачення (ч. 1 ст. 93 Конституції РФ) [5; 6; 8].

У процесі дослідження питань відсторонення Президента від влади відзначено ряд невирішених у чинному законодавстві проблем. Доцільно закріпити: питання про процесуальному порядку розгляду Верховним Судом РФ ознак злочину в діях глави держави; хто у Верховному Суді повинен давати висновок – колегія, президія чи пленум Верховного Суду. В іншому випадку, при відсутності нормативних актів, що регламентують цю процедуру, Конституційний Суд РФ просто не може перевірити дотримання встановленого порядку висування обвинувачення [8; 9].

Недоліками правових норм, закріплених у ст. 93 Конституції, є передбачена ними вимога вважати висунення звинувачення

проти Президента реалізованим лише за умови, що за нього подано не менше двох третин голосів від їх загального числа в палаті, і закріплене в них припис, що обмежує термін розгляду обвинувачення, висунутого Державної Думою, у Верховному Суді, Конституційному Суді та в Раді Федерації всього трьома місяцями [1; 3; 5; 6].

Якщо за висунення звинувачення проголосували більше половини депутатів палати, тобто більшість, то ні держава, ні суспільство не повинно і не може його ігнорувати.

Отже, необхідно збільшити термін розгляду відмови, щоб Президент, звинувачений у державній зраді, не мав можливості і далі займатися своєю діяльністю.

Крім того, необхідно також нормативно закріпити явку на засідання Спеціальної комісії і Державної Думи, запрошених ними осіб про розгляд питання щодо усунення Президента і юридичну відповідальність для осіб за їх невиконання вимоги про явку.

Таким чином, зазначені недоліки і прогалини в російському законодавстві варто усунені шляхом внесення змін і доповнень до Конституції Російської Федерації, а також шляхом видання правових актів, що розвивають і конкретизують положення, що в ній містяться.

Література: 1. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. – М.: Норма, 2008. – 459 с.; 2. Дегтев Г.В. Становление и развитие института президентства в России: теоретико-правовые и конституционные основы. – М.: Юрист, 2008. – 154 с.; 3. Жилинский С.Э. Наш Президент. Как он правит и как его избирают. – М.: Норма, 2008. – 297 с.; 4. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации. – М.: Филинь, 2007. – 342 с.; 5. Конституция Российской Федерации. Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 года. – М.: Юридическая литература, 1993. – 62 с.; 6. Кресіна І.О., Коваленко А.А., Балан С.П. Інститут імпідменту: Порівняльний політко-правовий аналіз. – К.: Вид-во "Юридична думка", 2004. – 176 с.; 7. О выборах Президента Российской Федерации: Федеральный закон от 10 января 2003 г. № 19-ФЗ // Собрание законодательства РФ. 2003. № 2. Ст. 171.; 8. О Конституционном Суде Российской Федерации: Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. № 1-ФКЗ // Собрание законодательства РФ. – 1994. – № 13. – Ст. 1447.; 9. Окуньков Л.А. Президент Российской Федерации. – М.: Норма, 2008. –

315 с.; 10. Радченко И.И. Президент в конституционном строе Российской Федерации. – М.: Юрайт, 2008. – 289 с.; 11. Румянцев О.Г. Отрешение Президента России от должности: конституционно-правовые проблемы. – М.: Юрайт, 2007. – 145 с.

В.І. Кіндзерський, здобувач кафедри
теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ

ПРЕЗИДЕНСТВО В ТРАНЗИТИВНИХ СОЦІУМАХ: МОЖЛИВІСТЬ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДИСФУНКЦІЇ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується численними процесами корінних перетворень і спроб реформ у всіх сферах суспільного життя. Ці процеси носять складний та суперечливий характер, свідченням про трансформацію суспільства, тобто вітчизняна політична система (і інститут президенства як його складова частина) знаходиться у процесі транзиту.

Останній (транзит) є "фокальною" рисою сучасного соціально-політичного буття країни, що якісно проявляється як у політичній дійсності так і в процесі розвитку сучасного українського конституційного права. Щоправда траєкторія політичних змін ще далека від визначеності. Мають місце різкі і доволі кардинальні повороти, так що теза, що "історія померла" далека від правди у нашому випадку. Матеріальним втіленням зазначеної концепції є спроби модернізації (і не тільки у нашій країні) за західноєвропейським зразком.

Транзит був і є притаманним цілому ряду географічних регіонів Землі в історичному відрізку останніх 30 – 40 років. Початок цьому процесу поклала деколонізація Африки. Але даний регіон настільки специфічний що його історичний досвід малопродуктивний для нас. Трансформаційні процеси в країнах арабського Сходу що тривають в останні роки також ми упускаємо. Політична культура даних двох регіонів цілком відмінна від вітчизняного політичного етосу, тай результати сумнівні.

Коли ставити собі за завдання пошук актуальних для України зразків історичного досвіду трансформації то мову можна вести

лише про два регіони: Центральну і Східну Європу (ЦСЄ) і ряд країн Латинської Америки.

Модернізаційно-трансформаційні процеси в посткомуністичних країнах ЦСЄ найчастіше виступають моделями наслідування як в теорії так і в практиці вітчизняного державотворення. Багато хто вважає їх за канонічні. Такий підхід нам видається занадто безапеляційним, до деякої міри "ортодоксальним" і ідеалізованим. Звичайно ж країни ЦСЄ цивілізаційно та етнічно до нас найближчі. З рядом з них (Польща) у нас спільний історичний досвід. Про те вони не ми.

В процесі модернізації дані країни у своїй більшості звернулись до парламентської моделі. І хоча автор сам є прихильником даної форми правління, по факту Україна президентська республіка і навряд чи в близькому майбутньому щось зміниться. Виходячи з даної реалії вже апріорі досвід ЦСЄ не може бути канонічним. Наступними факторами що стимулюють до пошуку альтернативних зразків модернізації є економіка та демографія. Тому вважаємо що універсалізувати досвід ЦСЄ не слід. Окрім того процеси формування новітньої політики в Україні та в ЦСЄ мають ключову відмінність в частині соціальних страт, що очолили процес конструкції нового політичного. А саме прихід ліберальних сил (Чехія, Польща), що були в опозиції до старого комуністичного режиму, чи збереження при владі старої ренто-зоорієнтованої еліти (Румунія, Україна), яка створила неліберальну політичну систему і орієнтована на часткові строго функціональні реформи необхідні для функціонування економіки і отримання від останньої ренти.

Якщо порівняти успіхи різних урядів Східної Європи після 1989 року, відразу впадає в око один виразний складник успіху демократії: змагальна політична система. Тобто важливо знати, чи відбувався протягом першого десятиріччя демократичного врядування перехід влади від одних ліберально-демократичних партій до інших, чи, навпаки, монополію на владу захопили неліберальні сили, які обмежили простір для політичного змагання і поляризували політичну систему. Ця остання ситуація майже завжди мала фактом свого буття існування сильної президентської вертикалі влади. Чи це наслідок чи фактор неуспіху реформ ми не беремось судити. Але проблемність формування

змагальної політичної системи в президентських республіках емпіричний факт. Історія взагалі дає мало свідчень можливості утворення сталої ліберальної демократії в них (президентських республіках). При строгому підході США та Франція ось і весь список. В решті ще пройшло замало часу щоб твердо говорити про неможливість їх деградації в автократію.

Специфічність перехідних процесів України багато в чому пов'язана з проблемами породженими ресурсної залежності та експортнозоорієнтованої економіки, наростанням розчарування в реальних результатах політичних та економічних реформ, та з персоналізацією візій політичного розвитку країни, орієнтацією на певну міфологізовану харизму лідера а не на інститут (зокрема президенства). Це підтверджує та актуалізує спроби пошуку схожості модернізаційних процесів загалом і еволюції інститутів політичної системи зокрема в Україні і ряді країн Латинської Америки. Україна сьогодні перебуває на тій стадії, на якій Латинська Америка була в 80-х роках.

Є правда й відмінності в політичній ситуації, що тільки посилюють наші проблеми. На відміну від Латинської Америки, в нас не склався широкий демократичний консенсус, суспільство розколоте з приводу політичних норм і правил гри, щодо існуючої політичної системи як такої. Її легітимність, як в частині влади так і опозиції низька в очах громадян. І хоча не існує в даний час структуризованої позасистемної політичної сили, суспільна потреба у позасистемній опозиції зберігається (майдани (податковий чи євро) є втіленням даної тези). Це до значної міри пов'язано з тією гіперболізованою роллю, яку прибрав президентський режим в Україні. А саме фактична відсутність класичної схеми балансу влад, що було характерним і для Латинської Америки.

Владні повноваження, як у нас так і в них, зосереджені в одному місці і на одній людині в умовах вкрай низької керованості всіма суспільними процесами, перетворили цей пост на "неомонархію".

У країні склалася класична латиноамериканська система олігархічного правління, заснована на єдності влади і власності, на все більш прямому і навіть персональному збігу політично й економічно пануючих груп, на всіх рівнях. Ця система має лише формальне схожість з президентською республікою на кшталт США чи Франції.

Література: 1. Застосування теорії модернізації для описання транзитивного суспільства. Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/12647>; 2. Вахудова Мілада Анна. Нерозділена Європа. Демократія. Важелі впливу та інтеграція після комунізму/ Перю з англ.. Тараса Цимбала. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 379 с.; 3. Шіммельфеннінг Франк, Задельмаєр Ульріх. Європеїзація Центральної та Східної Європи: Наук. вид/ Франк Шіммельфеннінг, Ульріх Задельмаєр.К.: Юніверс, 2010. – 287 с.

М.А. Козловець, д-р філос. наук, професор,
ЖДУ імені Івана Франка

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНСТВА: ВІД НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОСТІ ДО ЛІБЕРАЛЬНОСТІ

Складна траєкторія соціально-політичного розвитку транзитних суспільств, зокрема й українського, характеризується тим, що на зміну відносній демократизації та децентралізації прийшли реверсні процеси, серед яких специфічне місце посідає феномен неопатримоніальності. Відродження неопатримоніальних відносин у суспільствах "нових демократій", прагнення владних структур до встановлення монополії саме в її неопатримоніальній модифікації актуалізують пошук ревалентних демократії інституціональних форм та ефективних механізмів її здійснення.

Сутністю неопатримоніальності є політико-правові відносини, за яких, при наявності демократичного фасаду, фактично культивуються особистісні взаємозалежні та взаємовигідні неінституційні стосунки на різних рівнях управління. Неопатримоніальні відносини складаються із елементів традиційних і напівтрадиційних механізмів здійснення влади та сучасних неформальних практик, які містять як раціональну, так й ірраціональну складові. Ґрунтуючись на ментальності, цінностях, традиціях, особливостях культури, свідомості та морально-правових принципах, неопатримоніальність визначає специфіку взаємодії, комунікації між владною елітою й громадянами, державою і народом. Функціонування і стійкість неопатримоніальних відносин забезпечується правлячою елітою через економічні, політичні та правові механізми. В більшості випадків неопатримоніальні

відносини вибудовуються як механізм владарювання й панування, пригнічення одних соціальних груп іншими, в той час як суспільно-політичні відносини повинні організовувати, підтримувати певний порядок в суспільстві, репрезентувати та узгоджувати інтереси окремих спільнот, бути інструментом розв'язання суспільних суперечностей [1, с. 87-93].

Формальні демократичні інститути (до того ж досить ефективно) використовуються як фасад для реалізації недемократичних "правил гри" та неінституціалізованих владних відносин, стрижнем яких є клієнтально-патронажна мережа. Загалом у соціальних системах неопатримоніального типу клієнтелізм – це поширення етнічних, конфесійних, регіональних, сімейно-родинних і подібних зв'язків на політичну сферу. Як структура з певною формою і механізмами регулювання взаємодій, в основу якої покладено принцип взаємозалежності, клієнтельно-патронажні відносини та зв'язки відіграють вирішальну роль у структуруванні суспільно-політичного процесу, а також простору реальної політичної боротьби. Забезпечуючи відносну стабільність у суспільстві, вони водночас гальмують процеси демократизації.

Чільне місце в системі патронажно-клієнтельних відносин посідають представники неопатримоніальної бюрократії, яка значною мірою поєднує функціональні ролі економічних, адміністративних та інших еліт. У цьому сенсі неопатримоніальна бюрократія має функціональну незалежність від суспільства і є структуроутворюючим атрибутом всіх суспільних процесів. Як домінуюча сила вона формується на основі регіональних, кланових і сімейно-родинних зв'язків та постає пірамідою різноманітних патронатів, які поєднуються через механізм клієнтельних відносин вертикаллю влади, що обмежує конкуренцію та звужує можливості для інших соціальних груп. Базуючись на таких явищах, як непотизм (призначення на посади не за фаховим принципом, а за особистою відданістю) і клієнтизм (звичка до соціальної залежності від "покровителя"), клієнтельно-патронажна мережа вмонтована у владну інфраструктуру, а громадські організації, рухи та політичні партії в більшості своїй є її допоміжними елементами [2, с. 74-75].

Особливістю неопатримоніальних відносин є значний ступінь персоналізації влади, що пов'язано зі слабкою раціоналіза-

цією громадянами суспільно-політичного процесу і зумовлено панування традиційних уявлень про владні відносини. Відповідно, президент в такому суспільстві незмінно виступає уособленням всієї суспільної системи, її символічним центром, який об'єднує формальні й неформальні управлінські зв'язки в єдине ціле. З неопатримоніальним типом владарювання органічно пов'язаний інститут "наступництва", варіації якого зумовлюються як відмінностями в природі соціальних зв'язків усередині правлячої еліти, так і конкретним суспільно-політичним контекстом, в якому здійснюється така процедура.

Важливим для політико-неопатримоніального підходу є поняття "архетип", під яким розуміють первинні елементи ідентифікації, усталені елементи політико-культурних моделей. Архетипична модель характеризує ставлення людей до президента як "батька нації" (сучасна модифікація класичного архетипу рятівника "царя-батьюшки"). Такий патріархальний стиль правління спрямований на збереження і відтворення традиційних політичних відносин та інститутів. Щодо населення "батько нації" прагне використовувати тактику опіки, турботи про підданих. Термін "піддани" цілком доречний в цьому випадку, оскільки архетип "батько нації" характерний для патріархальної і підданської політичної культури, де індивід розглядає себе як об'єкт впливу органів влади та її представників, а не як громадянина. Віра в сильного лідера, що спроможний зробити для країни більше ніж всі інституції, була і є в значній кількості українців.

Пірамідальна побудова влади в сучасній Україні, не враховуючи період 2006-2010 рр. за парламентсько-президентської форми, визначена об'єктивними факторами: важливістю і водночас складністю вирішення завдань державо- і націєтворення. Потреби у стабілізації соціально-політичної ситуації, економічній модернізації та національній розбудові незалежної держави вимагали переходу до сильної виконавчої вертикалі, що й відбувається в умовах неопатримоніальності. За час існування інституту Президента його позиції в системі органів державної влади не тільки посилились, а й набули якісно нових рис.

Обставини виникнення незалежної України не привели і не могли привести українське суспільство до контролю над владою. І найважливіше : суспільство й нині не готове контролювати дер-

жавну владу у правовому полі. У свідомості людей немає варіантів спротиву владі законним способом, тим більше що на практиці ці способи неінституціоналізовані й малоефективні. Неопатримоніальні схеми суспільного життя спотворюють процес формування громадянського суспільства, поглиблюють кризові явища в економіці, руйнують довіру громадян до владних інститутів. Вагому роль в політичних відносинах відіграють неформальні практики, зокрема, таємні домовленості між субелітами, зрощення влади і бізнесу, відсутність єдиної стратегії розвитку суспільства. Хоча владною елітою й декларуються демократизація, готовність до соціальної відповідальності та суспільного діалогу, однак, практичні кроки свідчать, що вона за допомогою правових норм максимально закріплює свій стан на владному Олімпі.

Основний характер і зміст політичної реформи – демонтаж радянської системи та формування каркаса держави на відмінній від попередньої правовій, соціально-політичній та економічній платформі. В силу особливостей політичного та економічного розвитку в Україні вибудовано олігархічно-бюрократичний капіталізм переважно на старій промисловій основі. Політику визначає домінування традиціоналістів з відповідними підходами до модернізації країни [3, с.4].

Важливою передумовою трансформації інституту Президента в Україні від неопатримоніальності до демократії є відмова від пірамідальної й центрально-периферійної моделей суспільної організації влади, котрі за своєю сутністю, структурою і характером є централізованими, а відтак, просякнуті неопатримоніальними відносинами, і впровадження мережевої моделі – сукупності горизонтальних зв'язків, що мінімізуватиме неопатримоніальні схеми й структури і наблизить суспільство до його демократичної організації. Це передбачає делегування значного обсягу владних повноважень виборним структурним одиницям і наділення їх необхідними правами, обов'язками та ресурсами. Мінімізація негативного впливу клієнтелістських відносин вимагає відкритої конкурентної економіки, формування розвиненого громадянського суспільства, утвердження довіри, підвищення рівня культури і свідомості громадян, вироблення єдиних і прозорих "правил гри" та їх поширення на все суспільство,

формування механізму звітності та відповідальності правлячої еліти перед суспільством тощо.

Потребує об'єктивного аналізу правова основа місцевого самоврядування, яка, утім, все ще не створена. А те, що є, спотворено. Так, до закону УРСР "Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування" (1990) було внесено 13 змін. Наступні такі закони (1992 і 1997 року) переглядалися 75 разів. З 1989 року Україна знала п'ять законів про місцеві вибори із 21 зміною до них. Прописані в Конституції система розподілу влад та принцип стримувань й противаг сьогодні ускладнюють ситуацію і створюють такий механізм влади, який не може ефективно функціонувати у стрімкозмінному політичному кліматі. Реально домінує виконавча влада і відбувається зрощування гілок влади. Необхідно привести не лише положення, а й філософію положень Основного Закону про місцеве самоврядування у відповідність з Європейською хартією місцевого самоврядування [3, с.4].

Модернізація повинна сформувати основні духовні та матеріальні засади для будівництва сучасних українських інститутів держави, права і громадянського суспільства, виходячи з ризиків і викликів, що постали у ХХІ столітті перед Україною. Очевидно, що вирішення цих проблем залежить від розуміння ролі та місця інституту Президента України в сучасній демократичній моделі виконавчої влади, в основі якої лежить, з одного боку, відмова від жорсткої централізації, а з другого, – створення "сильної" виконавчої влади з підпорядкуванням організаційно-правових форм її діяльності інтересам людини і громадянина, суспільства, законності.

Література: 1. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні / О. Фісун // Віче. – 2008. – № 7. – С. 22-27.; 2. Руденко В. В. Неопатримоніальність в соціальному процесі: сутність, зміст та особливості прояву : Дис. ...канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Віталій Васильович Руденко. – К., 2013. – 198 с.; 3. Литвин В. Соціально-політичні реалії для права. З виступу на Загальних зборах Національної академії правових наук України / Володимир Литвин // Голос України. – 2013. – 25 жовтня. – С.4.

В.В. Колінець, старший викладач
Тернопільський національний економічний університет

КОЛІЗІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ В УРСР ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА

Посада президента була запроваджена в Україні на підставі рішення Верховної Ради Української РСР від 21 червня 1991 р. (№ 1228-ХІІ), де було зазначено, що доцільно заснувати пост Президента Української РСР до прийняття нової Конституції Української РСР і провести вибори Президента Української РСР у 1991 р. Відповідно також були накладені зобов'язання на відповідні Комісії Верховної Ради щодо підготовки змін до Конституції (Основного Закону) Української РСР та підготовку необхідних нових законів. У відповідності до Закону УРСР "Про Президента Української РСР", прийнятого 5 липня 1991 р., Президент України проголошувався найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади.

Аналіз публікацій стосовно інституту президентства в Україні свідчить, що даний напрямок не можна віднести до числа добре розроблених тем. Одними із перших авторів, які звернулися до аналізу інституту президента України, були В. Шаповал [1] та І. Марков [2]. Серед спеціалізованих публікацій системного характеру можна виділити працю В. Шатіло [3] та статтю Р. Павленка [4]. Значна увага інституту президента приділяється монографії С. Лінецького, присвяченій політико-правовому аналізу державного режиму в Україні [5]. Більш розробленим є аналіз конституційних положень інституту президентства, який переважно дається в контексті вивчення конституційних засад діяльності інших владних інститутів України, виключення складає невелике за обсягом видання Ф. Бурачка [6]. Інститут президента аналізується в працях, присвячених політичній системі України та системі державної влади. Окрему частину складають праці історичного характеру, у яких розглядається перебіг історичних подій того періоду і у відповідному історичному контексті аналізуються питання, пов'язані з діяльністю інституту президентства України.

Однак до сьогодні не знайшли свого однозначного вирішення дискусії, зокрема щодо обсягу президентських повноважень та порядку і механізмів їх здійснення. Спостерігається помітне відставання теоретичного пошуку від практики розвитку цього інституту в Україні. Не має також однозначного підходу і щодо доцільності заснування інституту президента в УРСР. О. Дергачов та В. Полохов вважають, що завдання розбудови держави було підмінено цілком прагматичною та безпосередньо прибутковою для основних виконавців програмою зміцнення державних структур державотворення в такому загальному неототалітарному варіанті пригнічує зачатки демократичних інститутів, загалом творчого потенціалу нації.

Богдан Гарасимів, аналізуючи становлення інституту президентства в Україні, приходить до висновку, що при зовнішніх формальних відмінностях між інститутом президентства в Україні та інститутом президента СРСР у форматі, який сформувався за М. Горбачова, простежується чітка віртуальна ідентичність. А модель, яку вибудували Л. Кравчук та Л. Кучма, була фактичним відтворенням моделі напіврадянської держави. Подібної позиції фактично дотримується і Андре Вільсон, наголошуючи, що президентство обох перших глав було спрямовано на максимізацію владних повноважень і за методами характеризувалося зміцненням авторитаризму [7]. Тарас Кузьо дотримуються висновку про створення в Україні недієздатного гібриду політичної структури Радянського Союзу [8]. Погоджуємося з точкою зору більшості західних дослідників, що державне будівництво відбувалося фактично за зразком політичної конструкції СРСР, запровадженою М. Горбачовим.

Після студентського голодування, яке ввійшло в історію як революція на граніті, (жовтень, 1990) компартноменклатура цілеспрямовано і послідовно розпочала розробляти сценарій подальшого зміцнення своєї влади. Задум полягав у створенні нового центру влади, який мав опинитися в руках партноменклатури і зменшити його залежність від парламенту. Йдеться про створення президентської структури влади. Цей стандартний сценарій почав здійснюватися у всіх республіках СРСР за винятком республік Прибалтики, Білорусії, Вірменії. Партноменкла-

тура повела гру на випередження. Вона прекрасно розуміла загрозу для своєї влади від демократичних процесів, які виражалися у зміцненні парламентів, сформованих на демократичних виборах. Бажання зберегти контроль за виконавчими державними структурами влади штовхало їх до максимального виведення цих структур з-під підпорядкування Верховної Ради під свій контроль у формі новоствореного центру влади – президентської. Вони були впевнені, що їхній задум може бути успішно реалізований, оскільки мають більшість у Верховній Раді і контролюють місцеві ради в абсолютній більшості областей України. Саме тому партноменклатура так боялася спочатку перевиборів Верховної Ради, місцевих рад. І це їм вдалося зробити через політичну недалекоглядність лідерів Народної Ради. Вже навесні 1991 р. йшла пришвиджена робота над законами про президента і вибори президента України.

Після поразки ГКЧП Верховна Рада ухвалила Акт про державну незалежність України і ухвалила рішення винести його на підтвердження на всенародний референдум. Але, разом з тим, партноменклатура домоглася серйозної перемоги для себе – одночасних виборів президента України. Більшість Народної Ради, за винятком радикальної групи, до якої входило більше 20 депутатів (С. Хмара, Я. Зайко, Ф. Свідерський, В. Червоний, М. Поровський, І. Калинець, В. Колінець, інші), з радістю підтримали таке рішення. А це була найбільша стратегічна помилка Народної Ради. Відразу кілька кандидатів-демократів, членів Народної Ради, ринули у виборчу кампанію. Амбіції не дозволили їм навіть домовитися про одного кандидата. Від демократичного табору балотувалися: В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, І. Юхновський, Л. Таборянський, В. Гриньов. Але якби був від демократичного табору один кандидат, він не мав ніяких шансів виграти вибори, оскільки вся влада на місцях була в руках комуністів, і вони контролювали вибори. Група депутатів-радикалів виступила із зверненням до народних депутатів і громадськості, яке було надруковано в газеті "Голос України". В ньому пропонувалося перенести вибори президента на наступний рік, провівши спочатку перевибори Верховної Ради і місцевих рад. Більшість Народної Ради цим зверненням нехтувала. В результаті в першому турі виборів переміг Л. Кравчук, на-

бравши 61,59 % голосів. Безумовно, єдиному кандидату від національно-демократичних сил це не допомогло б перемогти, але сам факт внутрішньої конкуренції між антикомуністичними політичними силами став одночасно показником суттєвих розбіжностей в цьому середовищі та визначив подальші відмінності у ставленні лідерів опозиції до Президента та системи державної влади. На думку А. Вільсона, фактична підтримка Народною Радою варіанту державотворення, запропонованого Л. Кравчуком зумовлювалось укладанням "великого компромісу", який полягав у фактичній підтримці діяльності при владі Л. Кравчука та колишньої національної комуністичної еліти взамін за їхню підтримку незалежності, державотворення і відмові від союзу з Росією.

Отже, через стратегічну помилку більшість тодішніх демократів не було використано великий історичний шанс змінити стару комуністичну систему влади. Номенклатура зміцнила свої позиції: у них залишилася більшість у Верховній Раді, а підконтрольний їм уряд вони ще підсилили своїм президентом з його виконавчою вертикаллю. Звичайно, Кравчук не був самостійним політиком. Він був знаряддям у руках тих, хто його привів до влади – партноменклатури. Він не був тією особистістю, яка заради вищих національних інтересів готова ризикувати своїм особистим і самовіддано, жертвовно будувати сильну демократичну державу.

Номенклатура, відчувши тепер свою силу, безкарність і безвідповідальність, взяла остаточно ініціативу у свої руки і ринула задовольняти нестримні матеріальні апетити. Вищою і єдиною цінністю для неї було матеріальне збагачення. В країні розквітла корупція і розпочалося масове розграбування національного багатства, так звана "прихвати́зація". Звичайно, ті депутати, які були справжніми українськими патріотами, як могли опиралися цих руйнівним процесам. Депутати-радикали домоглися скасування незаконного указу президента Кравчука про створення концерну ЧМП "Бласко". Депутатам-радикалам вдалося також змусити скасувати дуже небезпечний таємний указ Кравчука "Про товарні облігації" (власне, він і був засекречений через те, що був явно злочинною авантюрою. За цим указом планувалося випустити зовнішні облігації на 11,5 млрд дол., під які заклада-

лося все майно України, в тому числі і земля). Навіть важко до кінця збагнути, яку загрозу це несло для України.

Ставши президентом, Л. Кравчук сформував свою виконавчу вертикаль з компартійної номенклатури в абсолютній більшості областей. Лише у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях представниками президента були призначені націонал-демократи. Рішення приймалися не прозоро, суб'єктивно, не враховуючи ділових і моральних якостей кандидатів на посади представників президента на місцях.

Намагання здійснити радикальні політичні й економічні реформи руками колишніх компартійних бюрократичних структур, проти яких ці реформи були спрямовані, були приречені на невдачу. Запровадження інституту представників президента не покращило надзвичайну складну соціально-економічну ситуацію. Наприкінці 1992 р. економіка України, перебуваючи в стані глибокої кризи, вступила в етап руйнації, інфляція вийшла на рівень гіперінфляції, зарплати працюючих ледве вистачало на проживання, а пенсіонери, малозабезпечені опинилися за межею бідності.

Правда, встановлення інституту президентства в Кримській АРСР себе оправдало. Представнику президента надавались досить широкі повноваження, що певною мірою сприяло зміцненню виконавчої влади. Це стримувало представницькі органи влади Криму від проведення антиукраїнської політики, повернення Криму до складу Росії.

А загалом консервативна урядова політика дискредитувала в очах зубожілого народу, ідею української державності і ринкової економіки. Отже, на нашу думку заснування інституту президента України до нових виборів Верховної Ради, місцевих органів влади себе не оправдало.

Література: 1. Шаповал В. М. Президент у механізмі здійснення державної влади. – К., 1995.; 2. Markov I. The Role of the President in the Ukrainian Political System // RFE / RL Research. Vol.2, #48 (28 April 1995).; 3. Шатіло В. А. Інститут президентства в системі державної влади України. – К., 2004.; 4. Павленко Р. Відносини в трикутнику "президент-парламент-уряд" : інституційні проблеми // www.dif.org.ua/publish/doc/; 5. Лінецький С. В. Метаморфози державного режиму України (політико-правовий аналіз). – К., 2003.; 6. Бурчак Ф. Г.

Президент України. – К., 1997 ; Абетка української політики.; 7. Wilson A. The Ukrainians: Unexpected Nation. – New Haven and London, 2000.; 8. Kuzio T. Ukraine: Perestroika to Independence. 2d. – N. Y., 2000.

Л.А. Комнат, аспірант
кафедри історії та етнографії України,
Одеський національний політехнічний університет

ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ПОЧИНАНЬ ВІКТОРА ЮЩЕНКА

Представник молодшої генерації українських політиків Віктор Андрійович Ющенко для багатьох залишається людиною-загадкою, суцільно створеною з суперечностей. В багатьох випадках ставлення до третього президента було перебільшеним. Засоби масової інформації подавали про нього переважно негативну інформацію. Переважно ця інформація була замовною і тому не відображала реальний стан справ. Зрозуміло, що після декількох років припинення активної політичної діяльності, дискусії щодо його особи вщухли.

2004 рік у багатьох аспектах знаковий для українського суспільства, знаковий не лише у плані приходу до влади Ющенко та кардинальної зміни вектора розвитку держави. Помаранчева революція стала результатом певного зламу у психології пересічного українця. Півтора мільйони присутніх на майдані – це апогей людського невдоволення, який зумів тонко відчути і підхопити Ющенко. Наведемо детально фактів починань у його діяльності.

Внутрішня політика:

- Віктор Ющенко – один із найосвіченіших економістів українського політичного істеблішменту. На відміну від більшості інших політиків і в теорії, і на практиці він чітко дотримувався принципів однієї економічної ідеології – ліберально-ринкової, тому його погляди та окремі рішення на посаді президента достатньо гармонійні.

- Глава держави впливає на Нацбанк. За це його можна критикувати, але є і позитивні моменти. Зокрема, Секретаріатом президента було запропоновано запровадити схеми фінансуван-

ня різних проєктів, одним з них став проєкт будівництва об'єктів для потреб "Євро-2012"[1].

- Важливі зрушення в житті країни були в соціальній сфері.

8 листопада 2007 року Віктором Ющенко було підписано Указ щодо заходів з будови доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян України житлом [2]. В 2009 році Кабміном було передбачено кошти на будівництво доступного житла в об'ємі не менш 0,5 % від ВВП.

- 11 грудня 2007 року відбулася зустріч між президентом Ющенком та представниками бізнесу та влади. На цій зустрічі було започатковано проєкт "Зігрій любов'ю дитину" – благодійництво на підтримку багатодітних родин. Проєкт був спрямований на вирішення проблем багатодітних сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Вже наступний рік Віктор Ющенко оголосив Роком усиновлення [3].

- Ющенко перший глава держави, який проявив чималий інтерес до історії України її культурної спадщини. Зацікавлений музейною справою, він виступав за відродження національних пам'яток, таких як палац гетьмана України Кирила Розумовського в Батурині чи національного комплексу Кам'яна Могила.

- Віктор Ющенко був ініціатором створення музейного комплексу на базі київського заводу "Арсенал". 16 лютого 2010 року В. Ющенко підписав указ, яким назначив себе головою наглядової ради Національного культурно-художнього і музейного комплексу "Мистецький арсенал"[3].

- Одним з головних внесків президента Ющенка для Української держави була його заява з приводу Голодомору 1932-1933 років, який він назвав "геноцидом українського народу", тепер близько 50 країн світу визнали, що це є трагедією українського народу. Саме під час президентства Ющенка в Україні почали масово вшановувати річницю цієї трагедії.

- Безумовним завоюванням внутрішньої політики Ющенка його прихильники вважають реальну демократизацію політичного життя України, наявність в країні свободи слова і політичної конкуренції.

У зовнішній політиці:

- Віктора Ющенка без перебільшення можна назвати найбільш популярним президентом України закордоном. Загалом під час свого президентства він послідовно проводив політику зближення України з ЄС і США, а також європейської та північноатлантичної інтеграції [4].

- Особливо успішними візитами президента були ті, які він здійснив з січня по грудень 2005 року. В той час він зробив більш ніж 30 візитів в різні країни. Успішними потрібно назвати два візити до Франції та один – у Великобританію. Відміна візового режиму для громадян ЄС та США стало великим стимулом для розвитку бізнесу та туризму [5].

- Здійснення політичних пріоритетів Плану дії Україна – ЄС дозволило розпочати у березні 2007 року переговори щодо укладання нової посиленої угоди на заміну Угоди про партнерство та співробітництво. А вже через рік під час проведення паризького саміту Україна – ЄС в вересні 2008 року було досягнуто рішення щодо назви нової посиленої угоди, як Угоди про асоціацію [6]. 18 лютого 2008 р. відбулося офіційне відкриття переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Україна приєдналася до СОТ, відкриваючи цим шлях до перемовин про глибоку та всебічну зону вільної торгівлі з ЄС. Сьогодні цей напрямок став предметом хвилювань і турбот всього народу.

Діяльність Ющенка як Президента України є досить суперечливою. Він став революціонером, але йому не дали змоги стати великим реформатором, його права як гаранта конституції були обмежені порівняно з попередніми та наступним президентами. Дійсно, під час свого правління він зробив чимало кроків в соціальній, культурній та політичній сфері, деякі були позитивні, деякі ні, але більшість з них несли перспективу внутрішнього та зовнішнього розвитку Української держави.

Література: 1. Блінов О. Віктор Ющенко: прихильник ринку і спокою [Електронний ресурс] / О. Блінов, О. Молдован, В. Петрусь, С. Лямець. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/12/16/220856/>; 2. Ющенко підписав указ о строительстве доступного жилья <http://korrespondent.net/business/215624/> Корреспондент.net, 8 ноября 2007; 3. Віктор Ющенко: об'єктивний погляд [Електронний ресурс] / www.rf-u.ru .– Режим доступу:

http://www.rfu.ru/politologiya/viktor_yushhenko_obyektivnij_poglyad_ph/;
4. Віктор Ющенко [Електронний ресурс] / www.ukrainian-nation.org.ua. – Режим доступу: <http://www.ukrainian-nation.org.ua/istorija/vplyvovi-osoby/412-viktor-jushchenko/>; 5. *Ющенко Віктор* [Електронний ресурс] / <http://files.korrespondent.net/persons/yushchenko.ua>. – Режим доступу: <http://files.korrespondent.net/persons/yushchenko/>; 6. Ющенко в Давосі відстоює енергобезпеку і євроінтеграцію України [Електронний ресурс: newsru.ua. – Режим доступу: http://www.newsru.ua/finance/24jan2008/davos_justch.html]

П.С. Коріненко, д-р іст. наук, професор,
В.В. Старка, канд. іст. наук, доц., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

КОНСТИТУЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЄВГЕНА ПЕТРУШЕВИЧА

Восени 1918 року Австро-Угорщина стояла на межі розпаду. За таких обставин українські громадсько-політичні діячі 18 жовтня поточного року скликали у Львові нараду для обговорення ситуації і вироблення подальших дій. Під час якої було обрано Українську Національну Раду (далі – УНРаду), президентом (головою) якої став Євген Петрушевич. УНРада проголосила Українську державу, як автономну частину імперії.

Після переможного Листопадового повстання у Львові президент та УНРада приступили до формування уряду – Державного Секретаріату, головою якого 9 листопада 1918 року став Кость Левицький. Отож у листопаді 1918 року в Східній Галичині відбулася національно-демократична революція, у ході якої було повалено монархічну владу Габсбургів і однозначно взято курс на встановлення республіканського устрою. Українська держава називалася – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Одним із її фундаторів і вищою посадовою особою був президент Євген Петрушевич. Віднині понад 4 млн. населення краю, із них 75 % українців будуть підпорядковуватися президентові та УНРаді [1, с. 4].

Крокуючи шляхом розбудови республіканського устрою, ЗУНР на підпорядкованій їй території проголосила політичні та релігійні свободи.

В обов'язки президента УНРади, згідно з Тимчасовими основними засадами про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, ухвалених УНРадою 13 листопада 1918 року у Львові, визначено скликати засідання УНРади. Підвладним йому, згідно з Тимчасовими основними засадами (Конституцією), ставав Державний Секретаріат – уряд ЗУНР [2, с. 56]. Таким чином, система державної влади ЗУНР починала набувати чітко визначених законодавчих та виконавчих параметрів.

У складних обставинах Є.Петрушевич, УНРада за короткий час свого існування, усього 8,5 місяців, продемонстрували прихильність республіканському устрою, який являв собою модель тогочасної європейської правової держави. Громадянській толерантності і шляху до згоди сприяло те, що восени 1918 року всі основні політичні сили зуміли об'єднатися в уряд національної коаліції. Президент усіма цими процесами не тільки опікувався, але й скеровував їх у русло державотворення. На відміну від УНР, на території ЗУНР було забезпечено стабільність і порядок. Надзвичайно швидко в усіх повітах були створені місцеві органи влади, боєздатна армія. Є.Петрушевич вважав, що на першому місці мають бути національні проблеми, а соціальні – вирішуватимуться в межах національної держави, і здійснював конкретні кроки з її розбудови.

УНРада доручила Є.Петрушевичу домогтися від Відня передачі влади Українській державі, керувати діяльністю Буковинського та Віденського представництв, налагодити добросусідські зв'язки з іншими державами [3, с.175].

Є.Петрушевичу в рамках УНРади допомагали у розбудові держави відомі громадські діячі краю: Василь Стефаник, Омелян Попович, Антін Крушельницький, Станіслав Дністрянський, Олександр Барвінський, Сидір Голубович та інші.

УНРада ЗУНР, самотужки виробляючи свою конституційну модель, тим не менше прагнула узгодити її з конституційною моделлю УНР. Можна провести паралелі між Українською

Центральною Радою і УНРадою ЗУНР, Генеральним Секретаріатом УНР і Державним Секретаріатом ЗУНР, Директорією УНР і Виділом (Президією) ЗУНР. Тим самим закладалися основи майбутньої єдиної Української держави.

УНРада визначила для першого уряду ЗУНР стратегію національного будівництва через вжиття усіх необхідних заходів для об'єднання українських земель у єдину державу. Саме у цьому напрямі слід розглядати прийняття 3 січня 1919 року в місті Станіславі ухвали "Про злуку ЗУНР і УНР", що започаткувала відродження Соборної України, яке завершилося 22 січня 1919 року укладанням у Києві Акту Злуки УНР і ЗУНР.

4 січня 1919 р. на тому ж засіданні здійснено зміну структури УНРади. Є.Петрушевича вдруге обрано її президентом, його заступниками – Л.Бачинського, О.Поповича, С.Вітика, А.Шелачинського. Тоді ж прийнято рішення, щоб президент підписував усі документи, які підлягали публікації у "Віснику законів і розпоряджень ЗУНР" [2, с. 92].

Конституційну діяльність президента УНРади умовно можна поділити на три етапи: перший етап починається з 18 жовтня – 13 листопада 1918 року. У цей період створено УНРаду, визначено коло її повноважень, що впливали з статуту від 18 жовтня 1918 року. Прокламація УНРади до населення краю від 19 жовтня визначала найближчі завдання у розбудові Української держави [4, с. 96]; другий етап конституційної діяльності УНРади тривав з 13 листопада 1918 року – 22 січня 1919 року. Це час вироблення і прийняття Конституції ЗУНР; третій етап конституційної діяльності УНРади тривав з 22 січня 1919 року до 2 грудня 1919 року. Цей етап визначався Актом Злуки, який був юридично затверджений Універсалом Директорії УНР.

Специфіка національно-визвольної боротьби українців Австро-Угорщини полягала у тому, що вона скеровувалась не тільки проти офіційного монархічного режиму, а й проти претензій поляків на Східну Галичину, румунів – на Північну Буковину, угорців – Закарпатську Русь. Ситуація довкола ЗОУНР складалась драматично і врешті-решт 1919 року у Заліщиках ухвалено закон "Про передачу виконання всієї військово-цивільної влади уповноваженому диктаторові". Ним став Є.Пєртушевич. Ін-

ститут диктаторства був вимушеним кроком і вводився для зосередження державної влади у руках однієї службової особи.

Попри величезні зусилля з організації оборони краю, ЗОУНР потерпіла поразку. 16 – 18 липня 1919 року УГА та уряд ЗОУНР перейшли річку Збруч, де об'єдналися з армією УНР.

Таким чином, конституційна діяльність президента УНРади ЗУНР Є.Петрушевича скеровувалась на утвердження республіканського устрою. Попри надзвичайно несприятливі військово-політичні умови йому вдалося закласти підвалини республіканського устрою, вивершенням якого стало прийняття УНРадою тимчасової Конституції ЗУНР.

Література: 1. Полянський О. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція й виникнення Західно-Української Народної Республіки / О.Полянський // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 8. – Тернопіль, 1999. – С. 3-8.; 2. Конституційні акти України 1917–1920. – К., 1992.; 3. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття.– К.,1993.– 413с.; 4. Шепетюк В. Конституційна діяльність ЗУНР / В.Шепетюк // Науковий збірник історичного факультету Тернопільського педінституту. Вип. 2. – 1995, – Ч.1, 1995. – С. 93-108.

Р.М. Коршук, канд. політ. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ЕТНІЧНИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Етнічна демократія становить тип демократичного політичного режиму, що прагне поєднати, на перший погляд, несумісні принципи – демократичні процедури та домінування етнічної більшості. В етнічній демократії поєднуються наявність демократичних прав для усіх громадян, певні колективні права етнічних меншин та домінування етнічної більшості. Ця форма ґрунтується на концепції етнічного (апелює до ідеї нації як етнічної спільноти), а не громадянського націоналізму. Етнічна демократія, на думку ізраїльського дослідника С. Смухи, є своєрідним сучасним інструментом формування новітніх національних

держав: "уявіть собі їх дилему: адже ці держави базуються на понятті етнічної нації, а Захід вимагає від них ліберальної демократії. Відповідно, потрібно щось придумати і саме тому для багатьох етнічна демократія з часом стане можливим реальним виходом зі складного положення. Тобто знову: демократичні права для усіх, спільне громадянство, певні колективні права меншин, і, водночас, контроль за тим щоб більшість мала привілеї та домінування". [3] Прикладами етнічної демократії, на думку С. Смухи, є Ізраїль, Польща, Естонія, Латвія тощо.

Одним з найбільш суперечливих питань, пов'язаних з аналізом етнічної демократії є проблема власне демократичності даної форми політичного режиму. При цьому дуже часто етнічну демократію ототожнюють з таким явищем як етнократія, вказуючи при цьому на її недемократичний характер.

В контексті питання демократичності етнічної демократії та порівняння етнічних демократій та етнократій не останню роль відіграє аналіз місця та ролі інституту президента в системі державної влади. Усі країни етнічної демократії, за винятком Польщі, – це парламентарні республіки. Відповідно, Ізраїль, Латвія та Естонія є класичними прикладами парламентарної республіки з обмеженням владних повноважень президента на користь уряду та його глави.

Проілюструємо дану тезу на конкретному прикладі. Згідно статті 11 Основного закону про Президента Держави, Президент Ізраїлю має наступні функції та повноваження:

1. підписує кожний закон, за винятком законів, що стосуються його власних повноважень;
2. здійснює заходи щодо формування Уряду, а також приймає відставку Уряду відповідно до закону;
3. отримує від Уряду звіт щодо урядових зборів;
4. акредитує дипломатичних представників Держави, одержує вірчі грамоти від дипломатичних представників іноземних держав, наділяє повноваженнями консульських представників Держави, а також затверджує призначення консульських представників, яких надсилають в Ізраїль інші держави;
5. підписує конвенції з іноземними державами, які були ратифіковані Кнесетом;

6. здійснює всі передбачені законом функції з призначення та відсторонення від посади суддів та інших посадових службовців;

7. Президент Держави уповноважений дарувати помилювання правопорушникам і пом'якшувати покарання шляхом скорочення терміну або заміни покарання;

8. Президент Держави здійснює всі інші функції та повноваження, покладені на нього відповідно до закону [2].

Водночас стаття 12 даного закону суттєво обмежує сферу владної компетенції Глави держави. Згідно даної статті: "Підпис Президента Держави на всіх офіційних документах, за винятком документів про формування уряду, має бути завірений підписом прем'єр-міністра або іншого міністра за рішенням Уряду" [2]. Фактично наявний класичний для парламентарних республік засіб обмеження владних повноважень президента, а саме інститут контрасигнатури – скріплення підписом прем'єр-міністра або відповідного міністра актів глави держави.

Важливу роль в обмеженні владних повноважень президента відіграють особливості процедури виборів глави держави, а саме обрання глави держави шляхом непрямих виборів. Глава держави в цих країнах обирається парламентом. В Естонії в разі необрання президента в третьому турі виборів у парламенті, глава держави обирається спеціальною колегією вибірників, що формується з представників парламенту та місцевих рад (стаття 79) [1]. З певною вірогідністю можна стверджувати, що не останню роль у виборі саме такої процедури обрання глави держави зіграло прагнення уникнути узурпації влади одним з її центрів. Президент, що обирається шляхом прямого волевиявлення народу в умовах становлення демократії цілком може піддатися спокусі узурпувати владу. Фактично таким чином етнічним демократіям вдалося уникнути скочування від президентської до, так званої, суперпрезидентської республіки і, відповідно, авторитарного політичного режиму. Дана особливість відрізняє їх від етнократичних режимів, де глава держави часто виступає не лише першою особою нації, але й вважається ледь не персоніфікованим втіленням нації.

Переважання парламентарної республіки як форми державного правління в етнічних демократіях фактично розвінчує міф про етнічний націоналізм як націоналізм авторитарний, антиде-

мократичний. Досвід етнічних демократій свідчить на користь демократичності даного типу політичного режиму в умовах побудови нації та держави на засадах етнічного націоналізму.

Вибір форми правління в країнах етнічної демократії обумовлюється цілим рядом обставин – історичними особливостями державотворення, прагненням до відродження демократичних традицій та орієнтацією на європейський досвід (Естонія та Латвія) тощо. Етнічні демократії пішли класичним європейським шляхом обмеження повноважень глави держави. В сучасній Європі переважаючою формою державного правління є парламентарна республіка та парламентарна монархія. Можна з певністю стверджувати, що у питанні забезпечення функціонування демократичних процедур в етнічній демократії форма державного правління відіграє далеко не останню роль.

Література: 1. Конституция Эстонской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldconstitutions.ru/archives/105> – Назва з екрана.; 2. Основной закон о Президенте Государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/archives/202> – Назва з екрана.; 3. Полищук В. Блеск и нищета этнической демократии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php> – Назва з екрана.

П.М. Кралюк, д-р філос. наук, професор,
Національний університет "Острозька академія"

ФОРМУВАННЯ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КРАВЧУКА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ ВОЛИНИ

Л. Кравчук народився в типовому волинському селі Великий Житин, що знаходиться неподалік Рівного – нинішнього обласного центру Рівненської області. Його батьки були селянами і, судячи з усього, предки Л. Кравчука жили на Волині, були "закорінені" в цю землю. Дитинство і юність майбутнього першого Президента України пройшли цьому краї – спочатку в рідному селі, а потім у Рівному, де він навчався в кооперативному технікумі. Студіюючи в Київському університеті, він теж був пов'я-

заний з Волинню, своїм селом. Можна твердити, що і світосприйняття, і світогляд Л. Кравчука сформувалися на Волині, тому так чи інакше на них мали вплив культурні й політичні традиції, характерні для цього краю.

Волиняни, котрих правомірно трактувати як субетнос української нації, мають свої ментальні особливості. Щодо цих особливостей, то це питання лишається не вивченим. Ментальний тип волинського селянина представлений в епічній трилогії Уласа Самчука "Волинь". Ментальні риси волинян знайшли вияв у діяльності видатних політичних і громадських діячів цього краю – Костянтина й Василя Острозьких, згаданого У. Самчука та інших. Зокрема, такими рисами можна вважати толерантність і пов'язану з цим схильність до компромісів, які можуть зайти дуже далеко. Саме толерантність і компромісність є причиною "жертвовності" волинян. Вони ладні жертвувати багато чим, у т.ч. й особистим, ідучи на компроміси. Водночас компромісність поєднується з намаганням знайти відносно прийнятний для сторін варіант вирішення проблем, з "маневреністю", умінням "пройти між краплями дощу". Проте ця компромісність має межу, коли йдеться про "ідентичність" волинянина, збереження його "самості". Переступ цієї межі може викликати навіть різку реакцію, свідченням чого є повстання під проводом Семерія Наливайка, супротив Берестейській унії з боку князя В. Острозького, "Тренос" Мелетія Смотрицького, "острозька трагедія" 1636 р., українсько-польський конфлікт на Волині в 1943 р. Вказані ментальні риси знайшли певний вияв також у діяльності Л. Кравчука. Особливо цікаво порівняти його діяльність з діяльністю В. Острозького, між якими є чимало ментальних паралелей.

Для Волині притаманні сильні східнохристиянські традиції, відомі ще з часів князя Володимира Святославовича. Тут існували відомі монастирські обителі в Дермані, Зимному, Почаєві тощо; побачила світ відома Острозька Біблія, функціонували Острозька академія, Луцьке Хрестовоздвиженське братство і т. д. Причому ці традиції зазнали сильної "коренізації", про що свідчить рання поява численних волинських євангелій, перекладених народною розмовною мовою (найбільш відоме серед яких є Пересопницьке євангеліє). Л. Кравчук зазнав впливу цієї традиції. Так, є стаття в газеті "Волинь" за 1942 р. за підписом Хариті Кононенко, де, зокрема, говориться, що Л. Кравчук був

одним із активістів серед дітей, які колядували у Великому Житині, збираючи гроші для потреб Українського Червоного Хреста. Інша річ, що, роблячи компартійну кар'єру, Л. Кравчук змушений був дистанціюватися від цих традицій. Однак, у часи незалежності посприяв становленню Української православної церкви Київського патріархату, яка є продовжувачем української православної традиції.

Попри компромісність, Л. Кравчук у часи незалежності демонстрував українську національну позицію. Це, з одного боку, можна вважати виявом ментальних рис волинян, з іншого – певною його причетністю до українського руху під час Другої світової війни, свідченням чого є згадана стаття Х. Кононенко. Адже Волинь стала територією, де зародилася й активно діяла Українська повстанська армія. Звісно, в радянські часи Л. Кравчук приховував свої національні симпатії, виявивши їх у часи незалежності.

Те, що Л. Кравчук, попри великі складнощі, відіграв одну з провідних ролей у демонтажі СРСР, а також у становленні незалежної України, не останню роль відіграли його "волинські риси" – толеранція, намагання шукати компроміси й водночас відстоювати свою "самість".

Література: 1. Андрійченко В. М. Хто такий Леонід Кравчук? // День. – 2006. – № 84.; 2. Кравчук Л. М. Виступ на урочистому засіданні Верховної Ради України 5 груд. 1991 р. // Голос України. – 1991. – 7 груд. – С. 3.; 3. Кравчук Л. М. Сходження на Голгофу // Молодь України. – 1991. – 10 груд. – С. 1.; 4. Політична еліта в особах / За ред. Москаленка С. І. – К., 2005.; 5. Сметко І. П. Політична ситуація в Україні. – К., 2004.

В.И. Кунченко-Харченко, к.и.н., профессор

Ю.Ю. Трубин, старший преподаватель

Черкасский Государственный Технологический Университет

ИНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В МОЛОДЫХ ДЕМОКРАТИЯХ – БЕЛОРУССКИЙ ВАРИАНТ

Проблема правового, демократического становления и развития института президента ("президент" от латинского слова

"praesidens", т.е. "сидящий впереди") в молодых странах постсоветского пространства существует уже более 20 лет.

Проблематикой мирового развития этого института власти занимались и занимаются юристы, политологи, историки. Среди них: Х. Меллер, Ф. Ардан, К. Бауме, Ч. Боржо, А. Токвиль, С. Холмс, Н.М. Коркунов, П.И. Розентал, Б.Л.Полунина, А.А. Мишин, С.В. Ботов, С.А. Егоров, Н.А. Сахаров, Г.А. Василевич, И.А. Горнака и др. [6, с.5].

Постсоветские государства пошли своими путями развития этого института, взяв за основу опыт мирового развития института президента при постройке демократических государств. Они и сей час находятся в поиске оптимального варианта внедрения в жизнь и функционирования его в своих государственных реалиях. Об этом свидетельствует частая смена законодательства этих стран в данной сфере. При этом наблюдается тенденция в сторону легализации удлинения сроков и количества раз пребывания на посту президента в государстве.

Белоруссия не стала исключением из правил. Конституции 1994 года на высшем уровне закрепила пост Президента Республики Беларусь, сделав его Главой государства и главой исполнительной власти, провозгласила Республику Беларусь – унитарным демократическим социальным правовым государством. После ноябрьского референдума 1996 года были внесены изменения в Конституцию Белоруссии направленные на реформирование всей системы государственной власти с доминирующим положением президента. Парламент после 1996 года потерял политическое первенство, а власть президента в стране значительно окрепла и получила новые рычаги управления, исполнительная власть получила больший доступ к реализации своих непосредственных функций. Президент Республики Беларусь теперь официально не глава исполнительной власти, а глава белорусского государства, гарант Конституции Республики Беларусь, прав и свобод человека и гражданина. Его полномочия регламентируются Конституцией Беларуси и законом "О Президенте Республики Беларусь". Президент А. Лукашенко сосредоточил в руках важные рычаги власти в стране, тем или иным способом влияя на все ветви власти, тем самым способствуя

ускорению исполнения законов и осуществляя контроль за правильность их исполнения. Изменения в Конституции позволили беспартийному, всенародно избранному Президенту А. Лукашенко стать арбитром между разными политическими силами в государстве. Конституция Белоруссии претерпела в последующем еще ряд изменений. И все они были направлены на усиление президентской власти, создавая в Белоруссии французский тип института президента.

Сейчас в стране действует пятая Конституция Республики Беларусь, которая является основой демократических институтов белорусского государства. Поскольку в ней гарантированы высокие социальные стандарты – право на медицинское обслуживание (бесплатное в государственных учреждениях), право на социальное обеспечение для пожилых, больных, инвалидов и нетрудоспособных, право на бесплатное общее образование для всех, право на бесплатное профессионально-техническое образование, нужны соответствующие полномочия для Президента, который бы и контролировал реализацию конституционных идеалов. В компетенцию Президента Беларуси А. Лукашенко входит теперь: назначение республиканского референдума, очередных и внеочередных выборов представительских органов страны и их роспуск; он образует, упраздняет и реорганизует Администрацию Президента Республики Беларусь, другие органы государственного управления; с согласия Палаты представителей назначает на должность Премьер-министра, заместителей Премьер-министра, министров и других членов Правительства, принимает решение об отставке Правительства или его членов; назначает шесть судей Конституционного Суда, иных судей Республики Беларусь; уже с согласия Совета Республики назначает на должность и освобождает от должности Председателя Конституционного Суда, Председателя Верховного Суда, Председателя Высшего Хозяйственного Суда из числа судей этих судов, судей Верховного Суда, судей Высшего Хозяйственного Суда, Председателя Центральной комиссии по выборам и проведению республиканских референдумов, Генерального прокурора, Председателя и членов Правления Национального банка; назначает руководителей республиканских органов государст-

венного управления и определяет их статус; решает вопросы о приеме в гражданство Республики Беларусь, его прекращении и предоставлении убежища; устанавливает государственные праздники и праздничные дни, награждает государственными наградами, присваивает классные чины и звания; осуществляет помилование осужденных; ведет переговоры и подписывает международные договоры, назначает и отзывает дипломатических представителей Республики Беларусь в иностранных государствах и при международных организациях; подписывает законы; имеет право в порядке, установленном Конституцией, возвратить закон или отдельные его положения со своими возражениями в Палату представителей; имеет право отменять акты Правительства; непосредственно или через создаваемые им органы осуществляет контроль за соблюдением законодательства местными органами управления и самоуправления; имеет право приостанавливать решения местных Советов депутатов и отменять решения местных исполнительных и распорядительных органов в случае несоответствия их законодательству; является Главнокомандующим Вооруженными Силами Республики Беларусь; назначает на должности и освобождает от должностей высшее командование Вооруженных Сил, осуществляет иные полномочия, возложенные на него Конституцией и законами. [1, с.1]

Проведя референдум 17 октября 2004 года, А. Лукашенко получил возможность становиться главой страны неограниченное количество раз в случае его избрания на всенародных выборах. Таким образом, власть в руках А.Лукашенка перестала иметь точные временные рамки.

Президентом Республики Беларусь создана "исполнительная вертикаль". Она должна повысить эффективность органов исполнительной власти используя такой механизм – Президент определяет целесообразность задачи, устанавливает порядок взаимодействия правительства с республиканскими органами государственного управления. Фактически, в белорусской концепции разделения властей, президентской власти определили четвертую ветвь.

Президентские полномочия имеют воздействия на всех направлениях организации и осуществления государственной вла-

сти, а именно на реализацию исполнительной власти, участие в законодательном процессе, формирование судебной системы, организацию и формирование госаппарата. Конституция все же имеет ряд положений, которые не дают президенту страны стать бесконтрольным тираном – назначения на ключевые государственные посты производятся с согласия Парламента, а нормотворческая деятельность Главы государства может быть проверена на соответствие Конституции. Парламент обладает правом преодоления вето Президента, ратификации подписанных им международных договоров. В случае совершения государственной измены или иного тяжкого преступления Президент может быть смещен с должности в порядке импичмента.

Сильная власть Главы государства зачастую требуется в молодых государствах, не давая стране впасть в междоусобные войны криминально-политических кланов. Проблема только в том, чтобы морально-этические и профессиональные качества Главы государства были на высоком уровне, и он имел поддержку населения страны, работал на благо государства, а экономические показатели страны доказывали это.

Деятельность Президента А. Лукашенко показывает, что сосредоточение в его руках значительной власти имеет во многом положительные результаты. Это подтверждают и официальные статистические показатели, и настроение большинства населения, которое своими голосами на выборах разных уровней поддерживает существующую власть в стране.

Можно сделать определенные выводы:

- ✓ белорусский демократический вариант развития страны имеет право на жизнь, поскольку он формируется в специфических временных и геополитических рамках, имеет сильное ментальное давление со стороны населения;
- ✓ усиление власти Президента Республики Беларусь имеет больше положительных результатов, чем отрицательных;
- ✓ контроль Президентом разных сфер жизни страны позволяет находить быстро пути выхода из разных негативных ситуаций в случае их возникновения;
- ✓ экономические и технологические, культурные показатели развития страны, уровень благосостояния народа, в целом, имеют

постоянные тенденции роста, и вызывают, во многом, определенную зависть у населения государств соседних с Белоруссией.

Литература: 1. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах; 2. 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). – Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=6351>; 3. Национальный правовой интернет – портал Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/>; 4. Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/homep/ru/indicators/main.php>; 4. Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://president.gov.by/>; 5. Официальный сайт Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://www.belarus.by/ru/government/president>

М.Ф. Москалюк, канд. політ. наук, доцент,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНСТВА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Інститут Президентства в політичній науці розглядається на-самперед як інститут влади, тобто як сукупність владних повноважень, якими володіє президент у сфері державного управління.

На пострадянському просторі Інститут Президентства сформувався в контексті трансформаційних викликів сучасності, розпаду СРСР і виникнення незалежних держав. У порівнянні із країнами з усталеною демократією в колишніх радянських республіках становлення президентських інституцій відбувалося одночасно з еволюцією транзитивних різновидів політичних режимів. Найшвидше демократичний транзит відбувся у країнах Балтії. У зв'язку з цим, Інститут Президентства Естонії, Латвії і Литви, попри окремі особливості, притаманні молодим демократіям, загалом відповідає сучасним цивілізаційним викликам. На його специфіку вплинула переважаюча, як правило, парламентська (Естонія, Латвія) або змішана (Литва) різновидність

республіканської форми державного правління. Варто зазначити, що Інститут Президентства Естонії і Латвії має значно більший вплив на систему органів державної влади у порівнянні з аналогічними європейськими моделями [6].

Як стверджує Т.Батенко, радше на роздоріжжі демократії та авторитаризму, ніж стійкого спрямування до якоїсь одної моделі, перебувають Україна, Молдова, Грузія та Вірменія [2, с.9]. Разом з тим, Грузія та Молдова демонструють останнім часом значний демократичний потенціал. Крім того, грузинський президент має доволі широкі повноваження. Згідно Конституції 1995 р. Грузія – президентська республіка. Президент є главою держави і виконавчої гілки влади. Попри те, що з лютого 2004 р. відновлено посаду прем'єр-міністра, реальних владних виконавчих функцій він не має [8, с. 148].

Цікавий приклад країни, що знаходиться "на роздоріжжі" показала парламентська республіка Молдова. Обраний не шляхом всенародного голосування, а у парламенті президент В. Воронін жодного разу не звітував перед депутатами, встановив жорсткий контроль над державними структурами [4, с. 81-82]. Несформованість класичних рис парламентської республіки в Молдові негативно позначилася на Інституті Президентства. Ця інституція стала заручником неспроможності парламенту тривалий час обрати главу держави.

Демократичні засади функціонування Інституту Президентства у Вірменії нівелюються проросійською спрямованістю значної частини політичної еліти [2, с.76], що виявилось також у відмові від євроінтеграційного курсу держави.

Більшість інших пострадянських країн, що об'єдналися в рамках СНД, в силу різних причин, демонструють стійке посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні політичних режимів та Інституту Президентства в межах президентських або президентсько-парламентських моделей. Насамперед це стосується центральноазійських держав (крім Киргизстану після т.зв. революції тюльпанів), Азербайджану, Білорусії та Російської Федерації. Інститут Президентства тут має цілий ряд особливостей. Зокрема, авторитарні типи політичних режимів обумовили саме авторитарні тенденції у функціонуванні президентських

інституцій. При цьому варто зазначити, чим меншим був демократичний досвід країни, тим більшими ставали з часом повноваження президента, особливо в політичній площині.

Загалом, виявами зростаючих авторитарних тенденцій президентського правління є: визнання першого президентського терміну нульовим, – тому можливість балотуватися третій раз: І.Каримов (Узбекистан), Е.Рахмон (Таджикистан), А.Акаєв (Киргизстан); довічне президентство: С.Ніязов (Туркменістан); передача влади по спадковості: Г.Алієв (Азербайджан); передача президентства наступнику зі збереженням посади прем'єр-міністра: В.Путін (Росія) [6]. Авторитарні риси у функціонуванні Інституту Президентства суттєво зміцнилися через практику використання референдумів з метою здійснити поправки до Конституції щодо можливості перебування при владі більш як два терміни: О. Лукашенко (Білорусь), Н. Назарбаєв (Казахстан), А. Акаєв, Г. Алієв; збільшення президентського терміну з 5 до 7 років (Н. Назарбаєв, Е. Рахмон, І. Карімов), з 5 до 6 (Д. Медведєв); впровадження пожиттєвого президентства (С. Ніязов) [7]. У зв'язку з цим, 23 роки на владному олімпі перебувають Н. Назарбаєв, І. Карімов, 21 рік – Е. Рахмон.

Прикметною рисою Інституту Президентства тих пострадянських республік, які еволюціонують в бік авторитаризму є посилення владних повноважень глави держави за рахунок послаблення всіх інших державних інституцій. У цьому контексті показовим є приклад Росії, яка в силу несприйняття частиною російської еліти будь-якої демократії взагалі, тяжіє до специфічної форми авторитаризму, що межує з монархізмом [3, с. 33].

Услід за Росією президентські республіки Центральної Азії, особливо Туркменістан (за С. Ніязова), у закавказькому регіоні – Азербайджан демонструють класичні монархічні ознаки: особовість, довічність та спадковість влади. Вибори в цих країнах з акту народного волевиявлення перетворилися у цілком формальну (недемократичну) процедуру, яка дедалі більше набуває рудиментних рис.

Згадані обставини засвідчують близькість суперпрезидентських та президентсько-монархічних республік із монархічними моделями дуалістичного, а той абсолютистського зразка, що дає

змогу розглядати їх в межах однієї групи. У республіках Центральної Азії авторитарно-монархічні основи інституту президентства були заздалегідь визначені в силу різноманітних причин історичного, правового, етнопсихологічного характеру. Також у всіх центрально азійських республіках, окрім Таджикистану, після розпаду СРСР при владі залишилися колишні керівники компартій. Ці особливості сприяли встановлення "м'якого авторитаризму" Н. Назарбаєва і А. Акаєва, "жорсткого поліційного авторитаризму" І. Каримова і модернізованої "східної монархії" С. Ніязова [1, с. 147-148].

Не маючи підтримки на Заході, авторитарні президентські інституції більшості країн СНД проводять діяльність у фарватері політики Росії.

Особливість авторитарних політичних режимів пострадянських країн обумовлюється також сімейно-клановим принципом організації влади та функціонування Інституту Президентства, що призвело до деградації міждержавних відносин і їх підміни міжклановими. Інститути президентства втрачаючи демократичні функції, перетворюються на неправові інструменти персоніфікації влади та збереження авторитаризму [3, с. 35-36].

Спробу відійти від авторитарної системи після революції тюльпанів демонструє сучасна влада Киргизстану. Свідченням цьому є нова редакція Конституції, яка вперше в центрально азійському регіоні впроваджує парламентську модель з відповідно обмеженими повноваженнями президента. Демократизація Інституту Президентства обумовлюється також гендерним фактором. Киргизстан – перша і поки що остання країна Центральної Азії, в якій, хай і тимчасово, на перехідний період до 31 грудня 2011 р., президентом стала жінка – Роза Отунбаєва.

В Україні на специфіку Інституту Президентства суттєво впливає де-юре демократичний, а де-факто транзитивний різновид політичного режиму. Повноваження глави держави з 1991р. зазнали значних трансформаційних змін. Протягом 1991-1995 рр. в Україні реалізовувалася притаманна більшості європейським країнам змішана, напівпрезидентська модель. Після ухвалення 8 червня 1995 р. Конституційного договору Інститут Президентства суттєво наблизився до статусу, що відповідає президентській

республіці, оскільки попри збереження прем'єрської посади, президент майже на рік володів правом одноосібного призначення глави та членів уряду. З прийняттям Конституції 28 червня 1996 р. в Україні запроваджено президентсько-парламентську модель. Зміни до Конституції України 8 грудня 2004 р. відновили парламентсько-президентську форму правління. Конституційний суд 30 вересня 2010 р. своїм рішенням повернув країну до президентсько-парламентської республіки. У рамках цих змін спочатку президент за своїм статусом був найвищою посадовою особою в державі, потім главою держави і главою виконавчої влади, а нині за чинною конституцією є главою держави.

Загалом права та функції президента України відповідають демократичним стандартам (Ст.6. Конст) [5].

Разом з тим, в Україні, у порівнянні з країнами ЄС, не враховані в повному обсязі "чільні критерії демократичного президентства західного зразка, серед яких, зокрема – прихід до влади тільки в результаті проведення в країні вільних та справедливих виборів, ...функціонування в умовах дії принципів розподілу влади, верховенства права і свободи слова, пильного контролю громадянського суспільства за прозорістю політичного процесу" [4, с.17]. Також в Україні більш ускладнена процедура імпічменту президента, потребує доопрацювання механізм його практичного використання. Юридично він можливий, але практично – нереальний. Неврегульований у повному обсязі правовий статус президента, насамперед у сфері взаємовідносин з іншими державними органами. Нижчим у порівнянні з східноєвропейськими республіками та країнами Балтії є рівень довіри до президента та фактична відмова значної частини народу визнавати його легітимність, насамперед через невиконання свої передвиборчих обіцянок [4, с.12].

Особливість владної моделі сучасної України виявляється ще й в тому, що в державі діє сильний (хай і неконсолідований) парламент, сильний президент, але слабкий уряд. Тому владна система, попри збереження демократичних тенденцій погано збалансована, її перманентна криза носить системний характер [6]. Також Інститут Президентства в Україні у порівнянні з країнами розвиненої демократії функціонує на тлі значно нижчого

рівня політичної культури населення, недостатнього інформаційного забезпечення його діяльності. Всупереч європейській практиці занижені суспільні вимоги щодо особистих якостей претендентів на президентське крісло.

Література: 1. Алесєєнко І.Г. Дослідження монархічної традиції в формах правління пострадянських республіках / І.Г.Алєксєєнко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах.-2010.-№4. – липень –серпень. – с. 145-148.; 2. Батенко Т. Королі СНД: Портрети 12 президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т.Батенко. – Львів: Кальварія, 2000. – 216 с.; 3. Кармазіна М. Деякі особливості президенства на пострадянському просторі (1994-2004) / Марія Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2005. – №3 (12). – с. 28-41.; 4. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / Марія Кармазіна. –К., 2007. – 365 с.; 5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.,1996.; 6. Кынев А.В. Институт президентства России, стран СНГ, Центральной и Восточной Европы: сравнительно-политологический анализ. – Доклад на конференции в Академии государственной службы при Президенте РФ, 2 апреля 2004 [Електронний ресурс] / А.В.Кынев.– Режим доступу: <http://intellectuals.ru/cgi-bin/proekt/kynev/kynev.cgi?action=articul&statya=viewstat&id=id41&versia=1>. – Назва з екрана.; 7. Руденко В. Практика использования референдумов Каримовым, Лукашенко, Назарбаевым, Рахмоновым, Ниязовым и Алиевым как стать вечным президентом [Електронний ресурс] / Виктор Руденко –Режим доступу: <http://www.comproamat.ru/пада-19355.htm> – Назва з екрана.; 8. Страны мира: Справочник / [Агрономов В. В. Андреев С. В., Андрианов А. С. и др.]; под. общ. ред. С. В. Лаврова. – М.: Республика, 2006. – 592 с.

В.І. Муляр, д-р філос. наук, професор
Житомирський державний технологічний університет

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В РЕАЛІЯХ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Як відомо, Інститут Президента країни увійшов у наше політичне життя на зламі 80-90-их років минулого століття, під час

розпаду колишньої радянської держави. Сьогодні, після більше як трьох десятиріч функціонування цього політичного явища, можна, на моє переконання, зробити один важливий висновок: поки що на теренах пострадянських республік Інститут Президента не виправдав повною мірою соціальні очікування. Бажання політиків реформувати політичні системи країн – колишніх республік СРСР, а також надвисокі сподівання звичайних громадян на ефективність цієї політичної інституції виявилися неадекватними низці об'єктивних та суб'єктивних факторів, пов'язаних з діяльністю такої важливої гілки державної влади сучасних країн як виконавча, зокрема президентська. На досвіді пострадянських країн в цьому можна легко переконатися.

В першу чергу варто навести приклад Росії, де на інститут президента поклалися величезні надії. Можливо, саме очікування вищої ефективності в діяльності всієї державної машини в Росії, а також низка об'єктивних умов (історія країни, традиції, ментальність народу, віковічні уявлення про "доброго царя" та ін.) і особливо політична харизма Б. Єльцина спонукали російську еліту часів розпаду СРСР обрати таку модель політичної системи, яка очевидно більше тяжіла до президентської, ніж до парламентської. Однак сьогодні досвід показує, що демократії від цього не побільшало, а в багатьох вимірах часи В. Путіна у порівнянні з 90-ми роками правління Б. Єльцина виглядають суто авторитарними, недемократичними.

Ще разючішим виявився результат "вживання" в політичну систему інституції президента в азійських республіках колишнього СРСР. Там склалися суто авторитарні, заґрунтовані, в одних випадках, на популізмі, в інших – на особистій харизмі лідера країни, режими, які навіть при найбільшому наближенні важко назвати такими, що відповідають сучасним уявленням про демократію. Нагадаю, що деякі з президентів цих країн (Н. Назарбаєв, І. Карімов) перебувають при владі не один десяток років, що взагалі спотворює саму ідею змінності політичних еліт. Не видно якісного прориву до демократії і в інших державах пострадянського простору (Азербайджан, Грузія, Вірменія, Молдова).

Що стосується України, то тут особливий випадок. Наша країна зберегла і зараз зберігає великою мірою демократичні цінно-

сті на рівні громадянського суспільства, меншою – на рівні державної влади. До явного авторитаризму ми поки що не скотилися. Однак у питаннях ефективності діяльності як всієї виконавської влади, так і зокрема президентської Україна виявилась на тому самому рівні, що і згадані вище колишні республіки СРСР. Запровадження Інституту Президента так само, як і в інших пострадянських країнах, не виправдало заявлених суспільних очікувань. І в цьому контексті виникає просте питання: чому? Чому така ефективна гілка влади у будь-якій сучасній демократичній країні як президентська (як цілісної виконавчої або її частини) не "спрацьовує" повною мірою на пострадянському просторі?

Безсумнівно, що в рамках коротких тез викласти усі суттєві відповіді на поставлене питання неможливо. Однак деякі міркування з цього приводу варто навести.

Як би це, можливо, не до вподоби комусь, але потрібно сказати, що політичне влаштування будь-якої країни (іншими словами – вибір ефективної системи управління суспільством – політичної системи) – це ціла наука. Така сама, як і інші науки. В ній не може бути випадковостей, хоча б завдяки тому, що будь-яка наука зайнята пошуком істини і встановленням сталого зв'язку явищ, тобто закону. Політологія – це така сама наука, як і інші, але вона зайнята відкриттям сталих зв'язків явищ, які відбуваються у політиці, зокрема у формуванні політичної системи суспільства, відкриваючи закони функціонування останньої. Один з таких фундаментальних законів говорить про те, що модель політичного влаштування будь-якої країни має бути адекватною особливостям цієї країни – духовно-ментальним, економічним, історичним, культурно-побутовим, геополітичним та ін. Правильно обрати модель державної влади – значить уникнути в майбутньому багатьох проблем, і навпаки. Докази цього – в історії. Вона свідчить про те, що ті країни, в яких обрана модель політичного розвитку відповідала історичним, духовним, релігійним, національним і т. д. особливостям суспільства, зуміли з найменшими втратами прийти до сучасних стабільних форм політичного життя (Англія, США, Швеція, Норвегія тощо). Ті ж, де такої відповідності не було або вона була недостатньою, не уникнули великих соціальних потрясінь, наприклад,

Німеччина, Франція, Росія, певною мірою Іспанія тощо. До прикладу, Франція за майже два століття пережила низку революцій, поки не сформувала П'яту Республіку, з якою стабільно живе останніх кілька десятиліть.

Розуміння вищепоказаного закону політичного влаштування суспільства і його "прикладання" на реалії української політичної дійсності часів незалежності навіює думку про те, що політична модель нашої держави є невідповідною вказаному закону. Про це свідчать багато фактів: від низької ефективності роботи всієї державної влади, включаючи президентську, до дуже тривалого періоду прийняття конституційних засад держави, які до того ж уже не один раз переглядалися. Про міру цієї невідповідності мову не ведемо, однак очевидно, що конституційна система нашої країни не спрягається з реальною дійсністю. А значить, і "вмонтований" в неї інститут президента країни діє невідповідно, а тому неадекватно. Це спостерігається протягом усіх років незалежності.

В цьому контексті варто вирізнити кілька методологічних вимірів. Перший з них, на моє переконання, пролягає у площині психології народу, його ментальності. Адже остання – це душа народу, нації, це те, від чого необхідно робити відлік усіх його прагнень, діянь та звершень. Ось чому сьогодні потрібен серйозний аналіз особливостей української ментальності у контексті модернізації політико-державницької моделі сучасної України. Це – ключова умова ефективного функціонування державної влади у будь-якій демократичній країні, в тому числі й в Україні. Ця ж умова є об'єктивною підставою адекватного "вмонтування" Інституту Президента в політико-державну систему нашої країни. Без дотримання цього методологічного принципу як закону політичного життя говорити про ефективність президентської влади в сучасній Україні дуже складно.

Другий методологічний вимір у контексті ефективної ролі Інституту Президента в сучасних українських реаліях пролягає у площині функціонування внутрішнього механізму політико-державної моделі. І тут фундаментальну роль відіграє принцип взаємодії гілок державної влади. Хочу в цьому смислі нагадати видатну роботу Ш. Л. Монтеск'є "Про дух законів", де він ви-

словлює принципові слова щодо взаємодії гілок державної влади. "Якщо влада законодавча і виконавча, – зазначає французький мислитель, – будуть з'єднані в одній особі або установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватись, що цей монарх або сенат стане створювати тиранічні закони для того, щоб так само тиранічно застосовувати їх. Не буде свободи і в тому випадку, якщо судова влада не відділена від влади законодавчої та виконавчої. Якщо вона з'єднана з законодавчою владою, то життя і свобода громадян виявляється у владі свавілля, бо суддя буде законодавцем. Якщо судова влада з'єднана з виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем. Все загинуло б, якби в одній і тій самій особі або установі, зібраній із сановників, із дворян або простих людей, були об'єднані ці три влади: влада створювати закони, влада запроваджувати до виконання постанови загальнодержавного характеру і влада судити злочини або тяжби приватних осіб" [1, с. 141-142].

Спробую стверджувати, що у наведених вище думках Ш.Л. Монтеск'є сформульований методологічний підхід до змісту одного із найважливіших законів як політичної науки, так і особливо політичної практики сучасних демократичних країн – закону поділу влад. Стрижневим у ньому є принцип стримувань і противаг, суть якого полягає в тому, що жодна з гілок єдиної та цілісної державної влади не набуває таких повноважень, які б нівелювали повноваження інших гілок. Якщо проаналізувати конституційні засади політико-державної системи України, то стають очевидними деякі диспропорції у взаєминах різних гілок влади. До цього потрібно додати і те, що навіть при збалансованих конституційних засадах, якими можна вважати в цілому Конституцію 1996 року і про яку відгуки як вітчизняних, так і зарубіжних експертів були в основному позитивними, діяльність державної влади не виглядає ефективною.

Тут показано лише два, але дуже важливих і явних виміри, які великою мірою впливають, а по суті визначають ефективність діяльності будь-якої сучасної моделі державної влади, зокрема інституту президента країни. Однак очевидно і те, що список таких вимірів на них не закінчується. На мою думку, вказана проблематика обов'язково має передбачати аналіз куль-

тури, зокрема політичної культури українства. Не менш важливим питанням є і методологія формування президентської, як і усієї виконавчої влади в сучасній Україні. Однак при всій очевидності цих проблем, головною залишається одна, яка є визначальною у вирішенні питань про інститут президента у будь-якій країні, в тому числі і в Україні. Мова іде про вибір моделі політичного розвитку (президентської, парламентської чи змішаної) – цієї фундаментальної задачі і умови нормального функціонування цілісної державної влади, де президентська гілка набуде свого природного місця. Це завдання, як на мене, Україна ще не розв'язала, а знаходиться лише у пошуках. Однак час іде, можливості втрачаються, а без принципового вирішення цієї проблеми говорити про позитиви чи негативи інституту президента в реаліях українського політичного життя дуже важко.

Література: 1. Монтескьє Ш.-Л. О духе законів / Шарль-Луи Монтескьє. // Антологія мирової філософії: Сборник философских текстов. Т. 1. Ч. 2. [сост. М. А. Парнюк, В. И. Даниленко]. – К. : УМК ВО, 1991. – 308 с.

О.В. Новиков, канд. юрид. наук, доцент,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ЗГІДНО З ЧИННОЮ КОНСТИТУЦІЄЮ КРАЇНИ

Прагнення України до європейської системи цінностей, декларування нею подальшої демократизації суспільного життя, передбачають реформування економіки, масштабну трансформацію основних державно-правових інститутів, запровадження реального народовладдя. Під час цих перетворень роль глави держави, яким у більшості європейських демократій є президент, важко переоцінити. Новітня історія вже знає епоху українського президента з дуже великими повноваженнями, конституційну реформу після всім відомих подій "помаранчевої революції", що ці повноваження обмежила, наступну переробку Основ-

ного закону країни, що знову наділила главу держави надзвичайно вагомими повноваженнями.

Виходячи з цього досвід Польщі, яка по праву гордиться однією з перших в Європі конституцією і раніше від України запровадила посаду президента цікавий і повчальний. Тим більше, що йдеться про країну, з якою нашу державу поєднує дуже не проста історія минулих століть, спільний кордон і багато в чому схожа ментальність, викликана спільним же співіснуванням в єдиному соціалістичному таборі.

Як і Україна в пам'ятному 2004 році Польща мала свій "круглий стіл", який став не лише початком масштабної трансформації країни, а продемонстрував людству, перш за все європейським сусідам, що політики в цій країні можуть домовлятися. Саме компроміс, на який пішли і функціонери все ще правлячої партії польських комуністів – Польської Об'єднаної Робітничої партії і представники революційного профспілкового руху "Солідарність" дав можливість немалій за європейськими мірками країні замість політичного зведення рахунків з попередниками, люстрації чи навіть масштабних заворушень, як в соціалістичній диктаторській Румунії, приступити до масштабних реформ перш за все в економіці. Лише завдяки політичному порозумінню тут хотілося б це підкреслити – Польщі вдалося приступити до масштабних економічних перетворень, відомих під назвою "шокової терапії" або ще – за іменем відомого економіста – "плану Бальцеровича".

Це дозволило країні, що погрузла в боргах, практично банкрутові, в порівняно недовгий час не лише припинити шалену інфляцію, перезапустити економіку, але й взятися за модернізацію законодавства, передовсім Основного закону країни, з поновленням посади Президента.

В нашій державі ця посада – першим Президентом України став наш ювіляр Леонід Макарович Кравчук – була запроваджена невдовзі після Польщі. Однак розвивалися інститути Президента в обох країнах по-різному. Саме в різницях підходів криється цікавий і повчальний досвід наших сусідів.

Так, проблема надмірної концентрації влади в руках глави держави, з якою Україна зіткнулася після проголошення нею

незалежності, Польща переживала принаймні двічі: під час правління батька польської незалежності Юзефа Пілсудського (Начальника держави, Вождя, Коменданта – все це його тодішні офіційні титули), а також після Другої світової війни, коли президентська посада була суміщена з посадою Генерального секретаря центрального комітету правлячої Польської Об'єднаної Робітничої Партії (практика "демократичного централізму"). Намагання наших сусідів не допустити більше зосередження влади в одних руках і привели до впровадження в країні парламентсько-кабінетної системи правління, за якої ця влада рівномірно розподілена між урядом, парламентом, який його формує, та главою держави [1, с.132].

Прагнення польського політикуму та широких верств населення до саме такої форми правління неминуче мали привести до принципових змін в законодавстві країни. Поляки підійшли до цього серйозно. Була прийнята Мала, перехідна конституція. Натомість чинна конституція готувалася нашими сусідами цілих вісім років! Це не тільки дозволило полякам уникнути української "конституційної ночі". Головний документ країни став наслідком компромісів та узгоджень між основними політичними партіями країни. Над ним працювали кращі в країні фахівці з конституційного права, він враховував думку широкої громадськості та кращий світовий досвід. Це дозволило не тільки ретельно "виписати" Конституцію РП 1997 року, чітко визначивши в ній роль Президента та його права і обов'язки. Крім усього іншого, це дозволило злагодити (хоч і не уникнути до кінця) неминучу для молодих демократій "війну за повноваження" між президентом, парламентом та урядом. Для прикладу, стабільність уже випробуваної часом польської конституції дозволила законодавцям та чиновникам відпрацювати механізм спільних дій, пов'язаних не скільки з законотворенням, скільки з уже набутою політичною культурою. Зразком може служити процедура контрасигнатури, послідовність якої була відпрацьована чиновниками адміністрації Президента країни та уряду. Згідно з цією процедурою документ, підготовлений главою держави надходить для опрацювання в уряд не підписаним і лише після підпису профільного міністра його підписує Президент. Це до-

зволяє як персоніфікувати відповідальність за те чи інше рішення, прийняте найвищими посадовими особами держави, уникнути його анонімності (що ще часто трапляється в Україні), так і зберегти авторитет Президента у випадку, коли підготовлений ним законопроект не знаходить підтримки в уряді [2, с.5].

Серед інститутів, існування яких передбачене Основним законом РП і доповнює його, без сумніву, слід відзначити Державний Трибунал.

Як відомо, інститут Державного Трибуналу, а в ширшому понятті – проблема відповідальності представників конституційно найвищих державних посад в сучасних державах тісно пов'язаний з принципом розподілу влад та законності і має глибоке історичне коріння. Запроваджений в епоху раннього середньовіччя в Англії він пізніше прислужився молодій американській демократії. Пізніше конституційна відповідальність високопосадовців була запроваджена у Франції а незабаром і в Польщі. А вже сучасних рис концепція конституційної відповідальності набула в Польщі після здобуття нею незалежності після Першої світової війни. За часів соціалізму Державний Трибунал був практично бездіяльним, оскільки доктрина і практика соціалістичної держави передбачала відповідальність перш за все партійну, а не конституційну. Але вже після розпаду соціалізму через відроджений в новій якості Державний Трибунал було притягнуто до відповідальності тодішніх керівників Польщі – прем'єр-міністра Пьотра Ярошевича та віцепрем'єра Тадеуша Пікі [3, с.176].

Цей закон про державний трибунал з деякими поправками був легалізований і Конституцією 1997 року, за якою зараз живе країна. Саме ця конституція остаточно визначила статус Державного Трибуналу як органу судової влади, який виконує судовий вимір справедливості у справах, що регулюються Основним законом країни. Членів трибуналу призначає парламент країни, вони повинні бути юристами і не мають права бути депутатами та працювати в органах державної влади. Цікаво, що судді Державного трибуналу володіють імунітетом, але не отримують заробітної плати.

Відповідальності перед трибуналом за порушення Конституції або законів країни під час перебування на посаді підлягають

Президент Польщі, прем'єр-міністр та члени Ради міністрів, голова Польського національного банку, голова Вищої палати контролю, члени Національної ради радіомовлення та телебачення, головнокомандуючий збройними силами республіки.

В разі визнання Державним трибуналом хоч би ненавмисного порушення конституції та законодавства країни, що привели до тяжких наслідків, президент має подати у відставку, решта осіб втрачають свої посади в органах державної влади. Трибунал також може застосувати до винних у порушення Конституції та законодавства країни високопосадовців такі покарання як позбавлення виборчого права, заборона виконання службових обов'язків у державних та громадських органах, позбавлення державних нагород та почесних звань. Термін такого покарання може сягати десяти років.

Процедура притягнення до конституційної відповідальності в цілому відповідає процедурі, що застосовується в судах загальної юрисдикції і досить складна. Досить сказати, що рішення щодо притягнення до відповідальності Державним трибуналом можуть прийняти лише Народні збори (загальні збори обох палат польського парламенту), а в окремих випадках Сейм. Досить складна процедура не зробила притягнення до відповідальності високопосадовців Державним Трибуналом масовим [4, с.31]. Скромні результати високоповажного органу часом критикуються в експертному середовищі та в мас-медіа. Однак при цьому слід взяти до уваги й ще один аспект: навіть у випадку, коли Державний Трибунал не зможе покарати чиновника, розголос якого набуває сам факт процесу означає надзвичайно великі втрати не лише для фігуранта справи, а й для пов'язаних з ним політичних еліт. Таким чином цей конституційний орган є своєрідним Домокловим мечем, який постійно нависає над представниками правлячої верхівки найвищого рівня, починаючи з Президента та прем'єр-міністра, заставляючи їх всі свої дії звіряти з законами і Конституцією держави.

В українських реаліях існування подібного органу як і інших, згадуваних вже особливостей польського законодавства могло попередити виникнення "справи Тимошенко" чи масові протести з вимогами відставки уряду та міністра внутрішніх справ,

підлегли якого перевищили закон. А це в свою чергу дозволило б спрямувати енергію народу з організації чергового "майдану" на розбудову української держави.

Література: 1. Ciapała J., Prezydent w systemie ustrojowym Polski, Warszawa 1990.-186 s.; 2. Kruk M., Kontrowersje wokół instytucji kontrasygnaty, Warszawa 1999.-56 s.; 3. Pietrzak M., Odpowiedzialność konstytucyjna w Polsce, Warszawa 1992.-226 s.; 4. Dudek D., Trybunał Stanu (Podstawa prawna, analiza, komentarz), "Kościół i prawo" nr.6, Lublin 1989.- 68 s.

Р.С. Огірко, канд. юрид. наук, доцент,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СТАНОВЛЕННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОГО ПІДХОДУ

Сьогоднішня чергова спроба, починаючи із всеукраїнського референдуму 2000 р., розв'язати проблему статусу і функцій Президента України в рамках Конституційної Асамблеї [1], на наш погляд, чекає така сама доля, як і попередні, що здійснювалися в руслі відвертої боротьби за владу. Причина цього проста і очевидна: відомо ж бо, що будь-яка зміна форми правління в історії держави ніколи не була самоціллю, а завжди мала завданням відкрити суспільству політико-правовий простір для розв'язання актуальних проблем розвитку держави через формування ефектвної системи публічної влади. Ті ж самі закономірності продовжують діяти і сьогодні, лише конкретизуючись стосовно умов глобалізації і традицій національного державотворення.

Звичайно, є суто юридичний аспект належного і оптимального статусу Президента України в системі влади, але все-таки ця тема є похідною від усієї суми цивілізаційних і перш за все політико-правових проблем організації державної влади в європейській модерній національній державі ліберально-демократичного типу, де вперше виник і розвинувся інститут президентства і логіка його становлення нині там же і продовжується. Останню на осно-

ві формально-юридичного і позитивістського, а такого суто політологічного підходів, розкрити належно нелегко, а то і неможливо. Тут потрібен трохи ширший підхід.

Заснування інституту президента в США як самими авторами ідеї [2, с. 353-354], так і в сучасній науковій літературі [3, с. 482], пояснюється прагненням молодого американської нації встановити сильну і ефективну, проте одночасно демократичну державну владу і цілісну державу в цілому на протигагу англійській короні.

Це, безперечно, так, але цим аргументом до кінця не пояснюється природа цього інституту і його поширення у світі в різних іпостасях в конституційних системах влади, його тенденції до відділення від виконавчої влади і намітки до розвитку в самостійну президентську владу.

Перш за все слід наголосити на тому, що інститут президента введений в конституційну систему США не ізольовано, не сам по собі, а як чільна складова єдиної концепції державної влади, принципово нової за змістом і формою держави, в основу якої вперше були покладені широко відомі сьогодні, загальноприйняті і звичні принципи та ідеї республіканської форми правління, поділу влади, ідеї свободи і політичної рівності, природних прав людини, відповідального правління тощо.

Тут треба взяти до уваги те, що конституційно-правова система США будувалася на основі цивілізаційних політико-правових здобутків англійської нації і держави, де вперше в історії держави і права визрів феномен верховенства закону над королем (Велика Хартія Вольностей 1215 р.) і поступово сформувалося громадянське суспільство, яке пізніше формує свій орган – парламент, центровий інститут англійської системи влади – головний обмежувач і приборкувач королівської влади.

По-друге, не потрібно забувати, що принципи й інститути Конституції США не були готовими теоретичними кабінетними схемами або запозиченими моделями, як це часто трапляється в новітніх конституціях, а запроваджувались як засоби вирішення складних, невідкладних проблем тодішніх США. Підтвердженням цього є життєвість і ефективність цих конституційних положень.

З усієї сукупності проблем в основу конституції її "батьки-засновники" поклали політико-правові рішення головних питань життєвості всякої людської спільноти в усі періоди її існування: проблему єдності суспільства і проблему статусу людини.

Для творців Конституції США першочерговим питанням, безперечно, було завдання забезпечити правові основи єдності нації. По суті, це основний нерв Конституції. І вирішувалася ця проблема, зрозуміло, перш за все в процесі фактичного творення єдиної держави – американської федерації. Це вже пізніше, в ході революції 1789 року у Франції, класичній державі-нації, чітко буде сформульовано принцип національного суверенітету і його відмінність від поняття народного суверенітету.

Згідно з цим принципом суверенітет належить не народу, об'єднанню індивідів, а взятому в цілому колективу, нації, яка і здійснює його через своїх представників [4, с. 54]. Це закріплено в Конституції Франції 1791 року "Суверенітет є єдиним, невіддільним, невідчужуваним і невід'ємним. Він належить Нації, ніяка частина народу, ніяка окрема особа не може присвоїти собі його здійснення". Раніше символом нації виступав король, який уособлював державу і був єдиним носієм державного (королівського) суверенітету, ґрунтованому на династичному праві. Але вже наприкінці XVIII ст. французькі королі втрачають образ носія божественного права і ореол національного символу, якого, очевидно, повинен тепер набути президент.

Як відомо, класична теорія розподілу влади не передбачала посади президента. Очевидно, ідея президента виникає з інтуїції, що виконавчу владу має очолювати фігура, аналогічна королю, особистість, рівна йому за моральною силою і авторитетом саме в загальнонаціональному масштабі зі всенародною легітимністю. Не випадково Конституційні збори (Конвент) відкинули ідею колективного виконавчого органу – виконавчих рад, що діяли в окремих штатах – колишніх колоніях, а спочатку протягом кількох років успішно застосовувалися в Швейцарії.

Загальнонаціональні представницькі федеральні органи – Конгрес (парламент) і президент, виконуючи свої функції, взаємодоповнюють один одного. Двопалатний Конгрес акумулює, виражає та закріплює волю й актуальні інтереси громадян і ко-

жного штату в усьому їх розмаїтті, а президент представляє і реалізує національну єдність, тобто ту єдність держави і суспільства, де державі відводиться службова роль щодо нації і громадянського суспільства.

Стійку державну конструкцію рівноваги влади і взаємоконтролю творцям Конституції США вдалося збудувати не тільки за рахунок вдалого розміщення центру тяжіння між владами – законодавчою, виконавчою і судовою. Тут взагалі неможливо досягти якогось одного ідеального і незмінного балансу. Після перманентної боротьби (і це ми спостерігаємо в багатьох країнах і, перш за все, в Україні) рано чи пізно якась гілка влади переважила б інші і підім'яла б їх під себе. Що було б далі – відомо, бо такою є логіка здійснення влади: якщо вона стає самоціллю, то неминуче і будь-якою ціною прагне абсолютності.

Як показав досвід реалізації положень Конституції США, головний її здобуток полягає не у вдалому переміщенні центру влади в межах трикутника "Президент-Конгрес-Суд", а у виключно перспективному для розвитку суспільства і нації переносі центру влади за межі трикутника-до звичайної Людини. Інакше кажучи, сутністю всіх конституційних балансів влади, критерієм політики і точкою відліку стала особистість, права людини, а не турботи уряду, амбіції парламенту і навіть не загальнонаціональній інтерес були покладені в основу. У преамбулі Конституції США 1787 р., ґрунтуючись на англійській традиції прагматичного розуміння прав і свобод людини як природних привілеїв колишніх підданих англійської корони зафіксовано, що американський народ об'єднується саме з метою утвердження правосуддя, забезпечення внутрішнього спокою, організації спільної оборони, сприяння загальному добробуту і забезпечення нам і нашим нащадкам здобутків свободи, а не якихось абстрактних ідеалів.

Філософською мовою висловлюючись, саме категоричний імператив самоцінності особи і нації, прав людини і прав нації має стати критерієм при прийнятті владних рішень для парламенту, для судів, всіх органів виконавчої влади в Україні. А Президенту тут належить особлива роль: за дотримання цього категоричного імперативу він несе персональну відповідаль-

ність. Саме тому Конституція України закріплює за ним право помилування, гаранта державного суверенітету і Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Серед державних органів тільки Президент має право звернення до народу, що має сприяти пошуку і реалізації питомих форм і змісту української національної ідентичності.

Зростатиме роль інституту президента і у зв'язку з необхідністю дати відповідь на виклик так званих "законів глобалізованого світу", що спричиняють кризи національних політико-правових укладів національних держав, включно з державним суверенітетом і денаціоналізацією публічної влади.

Отже, інститут Президента в усій повноті його правової природи і статусу як глави держави, символу і представника нації, особи людини і громадянина, їх прав, а також інших своїх функцій і повноважень є глибоко закономірним органічним і ключовим елементом владної системи сучасної національної держави ліберально-демократичної орієнтації. І вся істина його статусу у тих чи інших формах правління і моделях розподілу влади полягає в тому, наскільки він "працює" на рішення конкретних проблем розвитку конкретної нації і громадян держави в певних конкретних цивілізаційних умовах. Для ілюстрації: якщо лідер КПУ П. Симоненко виступає за скасування інституту Президента України, то він у своїй системі координат бездоганно логічний: відкидаючи ліберально-демократичний тип держави, в так званій соціалістичній державі місця для президента він не бачить, по тій простій причині, що там не має незалежних від цієї держави людини і нації.

Література: 1. Указ Президента України "Про Конституційну Асамблею" № 328 / 2012 від 17 травня 2012 р. // Урядовий кур'єр. – 22 травня 2012 р. – № 89.; 2. Див.: Федераліст. Коментар до Конституції Сполучених Штатів / А. Гамільтон, Д. Медісон, Д. Джей: Пер. з англ. – К.: Сфера, 2002. – 542 с.; 3. Див.: нпр., Конституційне право України / За рад. проф. В.Ф. Погорілка. – К.: Накова думка, 1999. – 664 с.; 4. Див.: Жакке Ж.П. Конституционное право и политические институты / Пер. с французького. – М., 2003.

С.М. Приходько, канд. політ. наук, доцент
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Інститут президентства займає важливе місце у політико-правових системах більшості країн світу. Тривала політична практика довела його життєздатність і значущість. Наявність обраного одноосібного голови держави посилює ефективність здійснення влади. Він має певну самостійність, і водночас існують певні обмеження з боку інших органів влади. Поєднання цих двох взаємостримуючих тенденцій дозволяє забезпечувати належний рівень функціонування всієї системи влади. Для країн перехідного типу проблема інституту президента набуває більшої актуальності, ніж для країн стабільної демократії. В період масштабних суспільних трансформацій значно підвищуються вимоги до спроможності влади ефективно здійснювати свої функції, забезпечувати стабільність влади і консолідацію суспільства, оперативно вирішувати існуючі проблеми та вчасно й адекватно реагувати на виклики сучасності, зумовлені саме перехідним періодом. Реалізація цих принципів безпосередньо "залежить від здатності основних політичних еліт разом працювати, щоб розв'язати проблеми, які стоять перед суспільством, і не використовувати їх для власної ситуативної матеріальної чи політичної вигоди [1, с.279]. Виходячи з таких потреб, інститут президентства був запроваджений фактично в усіх посттоталітарних країнах. На нашу думку, це пояснюється також необхідністю посилити виконавчу влади в аспекті надання їй більшої самостійності й можливості діяти оперативно.

Варто зазначити, що в різних країнах президенти мають різний обсяг повноважень. Це зумовлюється різними моделями президентської влади. Зокрема, різними механізмами взаємодії з іншими органами влади. Модель, яка відповідає чисто президентській системі правління за американським зразком, у країнах перехідного типу немає. Можна відзначити лише спроби певного її "пристосування" до місцевих реалій, коли президент прагне

збільшити свої повноваження інколи навіть всупереч конституції. Натомість в цих країнах склались в основному різновиди змішаної (парламентсько-президентської) системи. Тобто, вони більше відповідають західноєвропейській традиції. Обрання такої системи є показовим кроком майже для всіх посттоталітарних країн. Вони, таким чином, намагаються обрати певний середній варіант між президентською і парламентською формами правління, реалізуючи змішану систему як найбільш оптимальний шлях до побудови реального демократичного режиму. Характерними ознаками таких систем є такі: "здійснення повноважень глави держави і глави уряду різними особами; обмеженість владних повноважень глави держави і водночас віднесеність реальної компетенції у сфері виконавчої влади до уряду; формування уряду парламентом за участю глави держави; формальна політична відповідальність уряду перед парламентом; контрасигнування актів глави держави главою уряду та (або) відповідним міністром" [2, с. 286]. Окремо слід відзначити достатньо реальну можливість, коли президент і прем'єр-міністр, (обраний парламентською більшістю), знаходяться в опозиції один до одного. Але в цілому навіть при такій потенційно конфліктній ситуації, іманентно властивій для змішаної системи, забезпечується баланс політичних угруповань при владі, зменшується можливість концентрації влади, повноцінно здійснюється принцип стримувань і противаг.

Використання у посттоталітарних країнах змішаних систем пояснюється більше спробою відшукати свої "специфічні" принципи здійснення державної влади. Це пояснює їхню відмову від "чистих" президентської чи парламентської систем. При цьому не можна сказати що обсяг президентської влади в цих країнах є однаковим. Незважаючи на формально однакові конституційні побудови, на практиці існують певні коливання у бік посилення ролі президента чи уряду. Частіше це пояснюється політичною кон'юнктурою.

Важливою характеристикою функціонування змішаної системи є застосування механізму контрасигнування актів глави держави, тобто скріплення підписом глави або окремого члена уряду президентських актів. У парламентських країнах контр-

асигнуються всі або майже всі акти президента. У країнах зі змішаною формою правління сфера застосування контрасигнування так чи інакше обмежена [2, с. 305]. Тобто, ситуації обов'язкового контрасигнування чітко у різних країнах визначаються не однаково.

Для наочного демонстрування функціонування змішаної системи правління у посттоталітарних країнах доцільно навести окремі практичні приклади, які відображають існуючі тенденції здійснення президентом своїх повноважень. Серед них, на думку автора, найбільш показовими є такі.

Країни зі змішаною формою (президентсько-парламентська) з відносно сильними позиціями президента. Він обирається на всенародних виборах і має безпосередній вплив на формування уряду.

У Болгарії відповідно до конституції 1991 р. президент уособлює єдність нації і представляє державу у міжнародних відносинах. Кандидатуру голови уряду пропонує президент на основі конфігурації політичних сил у парламенті. Частина актів президента контрасигнується [2, с. 34]. У конституції Польщі 1997 р. повноваження президента визначаються так. Він є вищим представником Республіки Польща і гарантом наступництва державної влади. Він стоїть на сторожі суверенітету і безпеки держави, недоторканості і цілісності її території. Президент призначає голову та інших членів уряду. Частина президентських актів підлягає контрасигнуванню [2, с. 183-184]. Президент Румунії виконує функцію посередника між владами держави, а також між державою і суспільством. Кандидатуру прем'єр-міністра визначає президент з урахуванням розкладу партійно-політичних сил у парламенті. Уряд несе більшу відповідальність перед президентом [2, с. 195-196]. У Словацькій Республіці президент здійснює свої повноваження без контрасигнування. Сфера його компетенції є достатньо широкою. Голова та члени уряду призначаються президентом. Уряд у своїй діяльності відповідальний насамперед перед Президентом. У Республіці Хорватія система президентської влади, передбачена конституцією 1990 р., зазнала суттєвих змін. У 1990-х рр. президент мав достатньо суттєві повноваження. Він виступав гарантом забезпечення територіальної цілісності та єдності держави і належного

функціонування державної влади. Президент призначав на посаду голову та інших членів уряду. Контрасигнування президентських актів не було передбачено. Президенту належало право видавати укази, що мали силу закону [2, с. 260-261]. Фактично така система тяжіла більше до президентської моделі і була де-що авторитарною. Але за результатами конституційних поправок 2000-2001 рр. Хорватія набула ознак парламентсько-президентської республіки. Зараз парламент має більше повноважень стосовно формування і контролю за діями уряду.

Серед країн зі змішаною формою, в яких президент обирається парламентом, найбільш показовими слід відзначити такі.

В Угорщині президент виступає виразником єдності нації і гарантом демократичного функціонування державних органів [2, с. 225]. Загалом він виконує функції представництва держави на міжнародній арені. Уряд формується і несе відповідальність перед парламентом. Певна специфіка у функціонуванні системи державної влади при обранні президента парламентом існувала в Чеській Республіці. Повноваження президента є достатньо широкими. Він призначає і звільняє голову та інших членів уряду. У січні 2013 р. в Чехії вперше були проведені всенародні вибори президента. Причому він зберіг зазначені повноваження. Тому зараз цю державу доцільно віднести до категорії президентсько-парламентських.

Отже, для європейських країн перехідного типу є характерним використання змішаної системи правління з відповідною моделлю президентської влади. Обсяг повноважень президента в цих країнах варіюється від суто представницьких функцій до достатньо сильних позицій. Ми вважаємо, що це зумовлюється прагненням забезпечити демократичні механізми здійснення влади, коли жоден з органів влади (президент, уряд чи парламент) немає суттєвої переваги над іншими. В такий спосіб забезпечуються баланс їхніх повноважень та принцип взаємних стримувань і противаг. Звичайно, існує можливість потенційної нестабільності, коли президент не має підтримки парламентської більшості. Тому ми спостерігаємо постійні зміни у конституціях перехідних країн, зокрема, в їх системах правління, що пов'язано з намаганням відпрацювати більш ефективні механіз-

ми здійснення влади. Але загалом змішана форма довела свою життєздатність. За її умов президент має достатньо дієві владні важелі, які водночас обмежені парламентом.

Література: 1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / Сэмюэл Хантингтон. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.; 2. Шаповал В. Державний лад країн світу / Володимир Шаповал. – К.: Український Центр Правничих Студій, 1999. – 320 с.

Л.П. Саракун, старший викладач,
Національний університет харчових технологій

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІУМУ

Новітня українська історія твориться у надзвичайно динамічних умовах як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Усе й усі охоплені потужною хвилею інтеграції, трансформації, процесом глобалізації. Сходження та подальший розвиток Європейського Союзу стає яскравим підтвердженням і уособленням інтеграційних процесів, що відбуваються протягом останніх років. Водночас процес розширення та поглиблення інтеграції в межах цього об'єднання нагтовхуються на багато труднощів, що мають теоретичні і практичні виміри. До перших належать проблеми рівня і глибини інтеграції та майбутніх географічних кордонів завершеного проекту об'єднаної Європи. Серед інших економічні, соціальні, політико-правові, організаційні проблеми.

Сучасний аналіз реалізації прагнень інтегруватися у систему західного цивілізаційного простору доводить, що це виявилось непростим завданням як для правлячих кіл, так і суспільства в цілому. Адже від самого початку Європейські співтовариства, а потім і Євросоюз, були і є складним і багатоаспектним організмом, аналогів якому в світі немає. Створення останнього все гостріше ставить проблему взаємодії національних і наднаціональних інститутів у все відчутніше глобалізованому світі [4, с 3].

У теоретичному плані провідною ідеєю процесів глобалізації постає піднесення ролі та впливу на міжнародні відносини

транснаціональних організацій і структур. Деякі дослідники вважають, що глобальні сили, під якими розуміють транснаціональні організації, інші міжнародні економічні чинники, а також глобальну культуру та різні ідеології глобалізації, стають настільки сильними, що ставиться під питання подальше існування окремих національних держав [1].

Особливістю сучасного етапу глобалізації є, по-перше, те, що вона не нівелює, а посилює світову нерівність, збільшує диспропорцію між слабкими і потужними державами, по-друге, посилює відродження національних почуттів, культурних традицій, тобто підтверджує теорію незнищенності етнічної суті людини. Творці глобального простору не врахували духовної екзистенції народів. Таке нерозуміння загрожує міжнаціональними конфліктами і наростанням терористичних рухів. Тому збереження національної екзистенції в умовах глобалізації та інтеграції є актуальним і означає знання та плекання глибинних традицій залишених нащадкам. Культурна політика у сучасних умовах має запобігати нівеляції національних особливостей, руйнуванню національно-культурних світів [3, с. 5].

Молода Україна в галопуючих бурхливих процесах цивілізаційних змін має вирішувати питання ідентичності у декількох її вимірах: індивідуальному, регіональному, національному, у межах Європейського Союзу і Співдружності незалежних держав. Як посттоталітарна країна Україна має багато проблем із самоусвідомленням, самототожністю, культурною й національною самовизначеністю її громадян.

Непростий історичний досвід українського державотворення призвів до втрати українцями своєї культурної традиції, історичної пам'яті і мовної свідомості. Саме мова є основним чинником ідентичності народу, в ній відбиваються характер народу, його традиції. Безвідповідальна гуманітарна політика керівництва незалежної України призвели до сумної реальності: за мовно-культурною самоідентифікацією наша держава поділена на східну російськомовну та західну україномовну. Громадяни західних і центральних областей держави ототожнюють себе з українським етносом, виказують етнонаціональну свідомість і тому зорієнтовані на європейську культурну традицію. Співвітчизники на Сході та Півдні України орієнтовані в основному на

базові цінності та культуру Російської Федерації [3, с. 7]. Ідентифікаційні регіональні відмінності породжують проблему пошуку засад співіснування представників протилежно орієнтованих світоглядів. Тому формування і збереження національної ідентичності українського суспільства в сучасних трансформаційних умовах є важливим завданням для держави. Для цього мають бути створені відповідні освітньо-інформаційні програми, які повинні врахувати специфіку і ментальність української спільноти Центрально-Західної України, Південно-Східної України і країн компактного розселення українців за межами України, тобто всього глобального українського простору.

Література: 1. Алексєєнко А. І. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) / І. В. Алексєєнко. – Ніжин: ТОВ "Видавництво Аспект – Поліграф", 2006. – 360 с.; 2. Гражданская, этническая и региональная идентичность: вчера, сегодня, завтра / рук. проекта и отв. ред. Л. М. Дробіжева. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2013. – 485 с.; 3. Гумницька Н. Культурна традиція: першооснова збереження національної ідентичності та формування глобального українського простору // Наукові записки. Серія "Культурологія". – Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2011. – Вип. 8. – С. 3 – 11.; 4. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи / А. І. Кудряченко // Віче. – 2009. – № 16. – С. 2–4.

І.А. Семенець-Орлова, канд. пол. наук
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ НА РАННІХ ЕТАПАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Найбільш важливою демократичною перебудовою, що трансформувала систему органів держави було впровадження у країнах СНД 1991 року інституту Президента, хоча аналогічний інститут з 1990 року існував у СРСР. В радянській державно-правовій науці інститут президентства визначався буржуазним і фактично був відсутнім, його функції формально виконував

колегіальний орган – Президіум Верховної Ради СРСР. Із запровадженням інституту президентства був покликаний прискорити темпи соціально-економічних реформ і закріпити систему державної влади [1, с. 5].

Система організації верховної влади в державі є основною ланкою механізму здійснення державної влади і детермінується поняттям "форма правління". Основним для кваліфікації конституційної моделі форми правління є правовий статус глави держави, що виступає визначальним елементом правової організації верховної влади, навколо функцій і повноважень якої розташовані і діють інші інститути політичної системи.

Правовий статус Президента, його функції у багатьох країнах пострадянського простору неодноразово змінювалися, що впливало і на особливості існування форми правління. Причому, як правило, такі зміни стосувалися розширення повноважень Президента, зростання його ролі і значення в системі вищих органів державної влади [1, с. 5]. З однієї сторони це стабілізувало соціально-економічну становище і політику в більшості країн СНД, з іншої – призводило до зниження ролі парламентів і інших інститутів політичної системи, що, на думку деяких спеціалістів, не відповідало критеріям правової держави [2].

Якщо взяти до уваги країни Центрально-Східної Європи, то у жодній з них не утворилася президентської республіки і не затвердилася сильна президентська влада. Політична еліта й громадянське суспільство тут вважали, що сильний Президент може послабити розвиток демократичного процесу і спричинити відродження авторитарних тенденцій [3, с. 5].

В Україні на початку демократичних перетворень Президент знаходився у центрі виконавчої влади. Перший Президент України Л. Кравчук за короткий час зміг покласти початок формуванню нових державних структур влади та розпочати процес створення Конституції за зразками західних демократій.

Практично всі Конституції країн СНД віддають перевагу виконавчій владі на чолі з Президентами, тобто фактично закріплюють легітимність персональної влади Президентів в політичному житті суспільства. У межах республіканської форми правління розвивалися дві моделі напівпрезидентських режимів. Перша характеризувалася наявністю пропрезидентської більшо-

сті в законодавчому органі. За таких обставин глава держави контролював діяльність парламенту і формував уряд, повністю підпорядкований його волі, тобто мав абсолютну владу, що створювало можливість встановлення авторитарного режиму. За другої форми напівпрезидентського режиму главі держави протистояла парламентська опозиція. Президент не контролював парламент і змушений був шукати альтернативну кандидатуру на посаду глави уряду [4, с. 214]. Прем'єр-міністр завжди був здатний створити ситуацію постійної конфронтації з Президентом і, на думку О.Дудника, становив потенційну загрозу для глави держави, як суперник на наступних президентських виборах [4, с. 214].

Для переважної більшості країн СНД протягом першого десятиріччя їх існування була характерна перша форма напівпрезидентських режимів. Однак, незважаючи на це, становлення таких режимів супроводжувалося боротьбою між виконавчою і законодавчою гілками влади за розширення своїх конституційних повноважень. Найчастіше перемога діставалась Президентам. Її проявом було прийняття нових редакцій конституцій, у яких повноваження Президентів значно розширювалось. Так виникли президентські за формою правління та авторитарні за політичним режимом держави (Узбекистан, Туркменістан) [4, с. 214].

Закономірно, що в президентських системах завжди існує намагання Президента і парламенту доводити свою вищу легітимність. Це спричиняє постійні конфлікти між ними щодо розподілу повноважень. Конфлікти бувають часом дуже драматичні, коли надзвичайно складно знайти демократичний принцип їхнього розв'язання [5, с. 73]. Де-факто надто сильна президентська система постає в багатьох пострадянських країнах через відносну слабкість парламенту, відсутність стабільної парламентської (однопартійної) більшості та потужних масових політичних партій. Зазвичай, зміцнення президентської влади відбувається в кризових ситуаціях, коли країна має харизматичного лідера, що здатний ефективно використовувати свої повноваження. Отже, за слабкої партійної системи, і, відповідно, слабого парламенту, поява сильного Президента повністю відповідає логіці політичного процесу. Однак, коли виникає сильна політична влада, одночасно виникає проблема її розподілу, появі ефективних механізмів

стримувань і противаг. Саме нерівновага повноважень виконавчої і законодавчої гілок влади сприяє посиленню авторитаризму. Якщо ж Президент виводиться з виконавчої влади і стає главою держави, то його дії можуть бути більш об'єктивними і не зводиться до захисту свого уряду. М.Зелінська стверджує, що у змішаних республіках в кризові етапи суперечки між депутатами і членами уряду суттєво погіршують політичне становище, тому вольові рішення лідера нації (який все ж діє під наглядом Верховного Суду) можуть врятувати державу [5, с. 75].

На думку Н.Бобракової, принцип розподілу державної влади набуває специфічні риси в рамках державного устрою країн СНД, одною з яких є виокремлення особливої президентської влади. Ціллю існування цієї влади є безконфліктне, погоджене функціонування інших гілок державної влади. Навіть у випадку конституційного проголошення Президента главою виконавчої влади, він залишається поза виконавчою гілкою державної влади, так як у відповідності з конституційним законодавством наділений вагомими повноваженнями кожної з трьох традиційних гілок влади [2, с. 12].

Роль Президента як арбітра в державно-правових відносинах для забезпечення об'єктивності у процесі вибудовування політичного компромісу між органами державної влади можлива в тих країнах-членах СНД, де Президент є главою держави, а не главою виконавчої влади.

Аналіз повноважень глави держави в країнах СНД свідчить про своєрідний дуалізм верховної виконавчої влади [2, с. 13]. Найбільш яскраво це виражено в країнах СНД, де Президенти не наділені функціями глави виконавчої влади.

Г.-З. Ахліман також переконаний, що Президенти всіх країн СНД наділені специфічним правовим статусом, відмінним від статусу глав інших республік сучасного світу. Це обумовлює виникнення особливого виду (гілки) державної влади – президентської і забезпечує нетиповий характер форм правління в країнах СНД, який не можна обмежити рамками класичної класифікації парламентських, президентських та напівпрезидентських республік [1, с. 11]. Навіть у випадку проголошення Президента главою виконавчої влади, він залишається поза системою розподілу влади, піднімається над нею, так як наділений вагомими повноваженнями у

кожній із трьох гілок влади, а також покликаний здійснювати функції, які не віднесені до компетенції жодної з них та які часто не укладаються в рамки ліберально-демократичної концепції поділу влади, парламентаризму, верховенства права.

У більшості країн СНД конституційно-правове регулювання повноважень Президента і парламенту у сфері законотворчої діяльності та практики їхнього втілення складається таким чином, що робить главу державу реальним "господарем" правотворчих процесів в державі, посередництвом контролю над парламентською більшістю і власної "указаної" нормотворчості (Росія, Казахстан, Узбекистан). В інших країнах СНД існує стійка тенденція розвитку відносин у вказаному напрямі (за окремими винятками, зокрема Молдова).

У правовій організації вищої виконавчої влади в країнах-членах СНД складається специфічне поєднання дуалізму і єдності, не характерне для класичних форм правління. Дуалізм проявляється в наявності двох вищих органів виконавчої влади – Президента і уряду, які покликані здійснювати державне управління. При цьому між ними проведено предметно-галузевий і функціональний розподіл повноважень, що дозволяє зберегти єдність вищої виконавчої влади. Президент самостійно керує або повністю контролює адміністративно-політичні галузі діяльності виконавчого апарату, тоді як уряд несе відповідальність за управління економічною і соціально-культурною сферами. Але і тут за Президентом залишається право визначення основних цілей розвитку і контроль за їх досягненням. Крім того, Президенту належать вирішальні повноваження у сфері організації виконавчого апарату в цілому (деякі винятки в цьому випадку становлять Україна і Молдова) [1, с. 14].

Політична практика доводить, що сильна виконавча влада може бути дуже результативна, якщо злагоджено функціонуватиме у просторі правової держави, розвиток якої триває у більшості країн-членів СНД.

Література: 1. Ахлиман Г.-З. Конституционные модели формы правления и институт президентства в странах СНГ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. / Ахлиман Гаджи-Заде Эльнур. – Волгоград, 2005. – 228 с.; 2.Бобракова Н. В. Институт главы государства в странах СНГ: срав-

нительно-правовой анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. / Бобракова Наталья Владимировна. – Краснодар, 2008. – 253 с.; 3. Дем'янець В. Інститут президентства в країнах Центрально-Східної Європи // Нова політика. – 1999. – № 3(23). – С. 5-7.; 4. Дудник О. Трансформація інституту президентства в країнах СНД (2005 – 2006 роки) // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 214-227.; 5. Зелінська М. Можливі моделі розвитку інституту президентства в Україні // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 69-77.

В.Ф. Смоляннюк, д-р політ. наук, професор,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЧАСІ

У широкому сенсі національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні; це базові потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та прогресивний розвиток.

Визначення Україною власних національних інтересів фактично синхронізоване у часі з проголошенням державної незалежності. Необхідно наголосити на складності, суперечливості, історичній інертності теоретичного формулювання національних інтересів України та створення дієвих механізмів їх практичної реалізації. Переконалим свідченням цього є процес генерування таких інтересів вищими державними структурами (насамперед, Президентом України і Верховною Радою України) та їх наступна правова фіксація.

Постанова Верховної Ради України від 02.07. 93 "Про Основні напрями зовнішньої політики України" ввела в нормативно-правову лексику поняття "національних інтересів України у сфері міжнародних відносин". Документ визначив три основні групи таких інтересів: стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності; економічні інтереси, пов'язані з

інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України. На другому році незалежності така лаконічність у визначенні національних інтересів може бути поясненою високими темпами формування основ політичної незалежності, коли ескізне проектування першочергових засад державності було основним способом здійснення політичних змін.

Кроком вперед стала Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, затверджена парламентською постановою від 16.01.97. Документ містив національні інтереси України (загальною кількістю 9), які відображали "фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення". Цінність Концепції полягає у вивіщенні на державний рівень базових цінностей суспільства, що обрало демократичний шлях розвитку. Головними з них, як свідчить досвід успішних держав, є "громадянське суспільство", "права і свободи людини", "національна злагода", "нація" (у даному випадку українська), "ринкова економіка" та ін. З прийняттям цього документу традиційних засад державності, освячених тисячолітнім досвідом навіть тоталітарних режимів – "державного суверенітету", "територіальної цілісності" та "недоторканності кордонів" – для України, що обрала демократичний шлях розвитку, було замало.

Об'єктивно слід визнати: національні інтереси України у версії 1997 р. звучали надто загально. Їм не вистачало конкретики, тим більше систематизації (за сферами, ресурсами, суб'єктами виконання). Очевидно, давалися взнаки як недосконалість державних органів, так і вади їх інформаційного та інтелектуального забезпечення.

Закон України від 19.06.03 "Про основи національної безпеки України" містить цільову статтю – "Пріоритети національних інтересів", до яких віднесені: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;

зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпечний простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. (У подальшому теза про "євроатлантичний безпечний простір" була вилучена).

Порівняно з Концепцією національної безпеки, національні інтереси зазвучали більш детально. Новим став пріоритет щодо української мови. Крім того, до рівня національного інтересу піднято "інтеграцію України в європейський політичний, економічний, правовий простір" (йдеться про ЄС).

Попри його безумовний позитив, даний Закон необхідно віднести до неофіційного переліку документів ідеального права. Визначено стратегічні цілі національного розвитку, що є основою забезпечення національної безпеки. Проте реальне досягнення таких цілей – справа наступних поколінь Українського народу (в тому числі нових поколінь політиків), кожне з яких додаватиме щось своє, конкретно-історичне, при цьому не маючи достатніх підстав заявити про повне задоволення національних інтересів чи досягнення стану абсолютної безпеки.

Наступним офіційним доповненням до тематики національних інтересів стала Стратегія національної безпеки України від 12.02.07. Документ увів в обіг дещо нове словосполучення – "життєво важливі національні інтереси України", яких знову ж

таки налічується 10. Більша частина інтересів, виписаних на сторінках Стратегії, змістовно співпадають з інтересами, законодавчо визначеними у 2003 р. Водночас, присутні нові моменти, які продиктовані особливостями поточної боротьби різних гілок влади та політичних сил.

Останнім документом, що озвучує національні інтереси України, стала Стратегія національної безпеки України від 08.06.12 До "життєво важливих національних інтересів України" віднесено: утвердження конституційних прав і свобод людини в громадянина, створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації; захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення; гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища; збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності.

Стратегії національної безпеки України 2007 та 2012 р. доцільно розуміти як програми державотворчих дій конкретної політичної команди, об'єднаної навколо Президента України. Через такий документ новий глава держави доносить співгромадянам та світові власне бачення загальнодержавного проекту під назвою "національна безпека", а також принципові моменти її забезпечення. З одного боку, це виведення політичної культури України на новий демократичний рівень, з іншого – у випадку перемоги популістських сил – небезпека радикального перегляду існуючих підходів до забезпечення національної безпеки.

Головна проблема теоретичного осмислення та практичного використання терміну "національний інтерес" пов'язана з тим, що в жодній країні світу немає узгодженої методології визначення пріоритетних інтересів нації. Деякі автори вважають, що такі інтереси об'єктивно зумовлені становищем держави у регіональній та світовій системі і їх необхідно обґрунтовувати, виходячи з геополітичної конкретики. Інші вважають, що національні інтереси повинні бути більш стійкими, захищаючи національ-

ні цінності попри швидкозмінну геополітичну кон'юнктуру. Треті визнають, що національні інтереси цілком можуть суб'єктивно визначатись (інтерпретуватись) поточним урядом, який в сучасному швидкозмінному світі дедалі частіше є "пожежною командою", змушеною оперативно реагувати на постійно виникаючі виклики та загрози.

В останньому випадку політика забезпечення національної безпеки не може бути політичною діяльністю, узгодженою між різними політичними силами та успадкованою від однієї політичної команди до іншої. Українські реалії переконують у домінуванні третього підходу до визначення національних інтересів, що неминуче апроксимується на систему забезпечення національної безпеки. Деякі національні інтереси України, оприлюднені в згаданих вище офіційних документах, неоднаково (критично і навіть вороже) сприймаються у Львові, Донецьку чи Сімферополі.

Україна перебуває на етапі формування збалансованої системи національних інтересів. Політичні сили, що представляють різні регіони й різні покоління активного населення, погодились з необхідністю існування національних інтересів як прийнятої в світі ознаки зрілої державності. Водночас, зміст національних інтересів в умовах сучасної України – змістовно рухлива, іноді суб'єктивно трактована конструкція, яка недостатньо об'єднує громадськість. Це спрацьовує проти Української держави, поки що нездатної побудувати ефективну систему усвідомлення, просування та захисту власних національних інтересів.

О.М. Стойко, канд. політ. наук, н. с.

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА У ЗМІШАНИХ РЕСПУБЛІКАХ СХІДНОЇ І ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Після краху соціалістичної системи низка країн Східної та Центральної Європи зробила вибір на користь напівпрезидентської форми правління – Болгарія, Литва, Македонія, Молдова (до 2001), Польща, Сербія, Словаччина, Словенія, Румунія, Хорватія, Чорногорія. Ф. Фрізон-Роше слушно зазначає, що напів-

президентська модель відповідала умовам, що склалися у країнах регіону, які пристосували її до своїх геополітичних потреб та особливостей кожного з етапів перехідного процесу [3, р. 58]. Цілком закономірно, що змішана республіка є досить поширеною серед колишніх соціалістичних держав Європи.

У найбільш загальному визначенні напівпрезидентська форма правління передбачає підзвітність перед парламентом як президента, обраного на загальних прямих виборах, так і прем'єр-міністра з урядом. До переваг цієї форми слід віднести гнучкість системи поділу влади, яка неоднозначно оцінюється дослідниками. Якщо для країни характерний інтенсивний політичний конфлікт, породжений двома конкуруючими політичними силами (у молодих демократіях Європи вони, як правило, представлені, колишніми комуністами та реформаторами), то напівпрезидентська форма правління закладає хорошу основу для пошуку консенсусу: одна зі сторін отримує пост президента, а інша – прем'єр-міністра. Такий компроміс є більш продуктивним для розвитку політичної системи, ніж принцип "переможець отримує все", характерний для президентської форми державного правління. Крім того, прямі вибори президента на чітко визначений термін можуть надати системі необхідну політичну стабільність та легітимність навіть за умов надмірної фрагментації парламенту та хронічної урядової нестабільності. За таких умов напівпрезидентська форма створює кращі умови для процесу демократизації, ніж чиста парламентська республіка.

Водночас інші дослідники оцінюють таку форму правління досить негативно. Так, А. Лінц, Т. Седеліус, Р. Тапір розглядають її як потенційне джерело інституційного конфлікту, а Л. Бойман, Ф. Каваторта – як причину політичної нестабільності.

Загалом, напівпрезидентський режим є досить зручним з теоретичної точки зору, але складним у застосуванні на практиці, оскільки схильний продукувати конфлікти між президентом та прем'єр-міністром. Найбільш відомими прикладами такого протистояння у країнах регіону є конфлікти між президентом Л. Валенсою та прем'єр-міністрами протягом 1991-1995 років у Польщі, між президентом Т. Бесеску та прем'єр-міністром В. Понта у 2012 в Румунії, що мало наслідком дестабілізацію політичної ситуації.

Оскільки кожна з країн намагалася пристосувати змішану форму державного правління для вирішення власних проблем, що породило безліч варіацій, то М. Шугарт та Дж. Кері [5, р. 14] запропонували виділити дві основні моделі: прем'єрсько-президентську та президентсько-парламентську. Перша характеризується тим, що прем'єр-міністр та уряд несуть колективну відповідальність лише перед парламентом. Саме таку модель обрали Болгарія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Хорватія (з 2001 року) та Чорногорія.

Особливістю другої є те, що прем'єр-міністр та уряд несуть колективну відповідальність як перед парламентом, так і перед президентом. Вона практикувалася Хорватією до 2000 року та Україною у 1996-2006 роках і починаючи з 2010 року після відміни конституційної реформи.

Більшість дослідники вважають, що найбільшу небезпеку для демократичних інститутів несе у собі остання, президентсько-парламентська модель, оскільки саме подвійна підзвітність перед парламентом та президентом, створює додаткову інституційну невизначеність, що є джерелом конфліктів між гілками влади.

Така система подвійної відповідальності, на думку М. Шугарта, створює ситуацію, коли "немає жодної інституційно визначеної влади над урядом" [4, р. 30]. Більше того, конфлікт навколо призначення та відставки уряду з високою ймовірністю ставить питання щодо легітимності самого режиму. Оскільки така система надає парламенту право відставки прем'єр-міністра, то уряд в першу чергу залежить від підтримки парламентської більшості. Відповідно, він орієнтується насамперед на задоволення інтересів парламенту, а не президента. Навіть якщо уряд сформовано в результаті компромісу між президентом та парламентом, він зберігатиме лояльність до останнього. Повною мірою внутрішній конфлікт проявляється в умовах "коабітації": приналежності прем'єр-міністра до непрезидентської політичної сили або відсутності представників президента у складі уряду.

Президентсько-парламентська модель є потенційно більш небезпечною, схильною до виникнення політичних конфліктів та тупикових ситуацій у розвитку політичної системи. Оскільки конституція надає президенту і парламенту право розпуску уря-

ду, то виникає спокуса покласти відповідальність за невдачі саме на виконавчий орган влади, особливо якщо президент і більшість у парламенті представляють різні політичні сили.

Аналіз досвіду країн з напівпрезидентською формою правління, здійснений починаючи з Веймарської республіки, засвідчив, що краху швидше зазнають країни, що перейняли президентсько-парламентську, ніж прем'єрсько-президентську модель [2, р. 66]. Більше того, подвійна підзвітність уряду та прем'єр-міністра перед президентом та урядом негативно впливає на ефективність діяльності демократичних інститутів.

Ці висновки підтверджуються і Індексом демократії, який визначається журналом "Economist". Так, жодна з молодих демократій Європі не потрапила до першої групи країн із повною демократією [1]. Однак країни з прем'єрсько-президентською моделлю продемонстрували непогані показники у другій групі країн з "недостатньою демократією": Словенія посіла 28 місце у рейтингу, Словаччина – 40, Литва – 42, Хорватія – 50, Болгарія – 54, Румунія – 59, Сербія – 66, Македонія – 73, Чорногорія – 76. Україна, яка віддала перевагу другій моделі, була віднесена третьої групи держав з гібридним режимом і отримала найнижчу серед країн регіону оцінку, зайнявши 80 позицію серед 167 країн.

Отже, президент в умовах змішаної республіки може виконувати подвійну роль: 1) збалансовувати поділ влади між кількома політичними силами держави, сприяючи стабілізації політичної ситуації; 2) породжувати суперечності між виконавчою та законодавчою гілками влади, ескалюючи політичну напруженість, що може вилитися у дострокові вибори і консолідацію політичних сил, або ж у патову ситуацію з блокуванням діяльності основних політичних інститутів держави. Перший варіант характерний для прем'єрсько-президентської моделі змішаної республіки, а другий – для президентсько-парламентської.

Література: 1. Democracy Index 2012 [Economist Intelligence Unit]. – Режим доступу: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12; 2. Elgie R. Semi-presidentialism: Sub-types and democratic performance / R. Elgie. – Oxford : Oxford University Press, 2011.; 3. Frison-Roche F. Semi-presidentialism in a post-communist context / Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism outside Europe / F. Frison-

Roche. – N.Y.: Routledge. 2007. – P. 56–77.; 4. Shugart M. Of presidents and parliaments // East European Constitutional Review. – 1993. – Vol. 2. – №1. – P. 27-36.; 5. Shugart M. Presidents and assemblies. Constitutional design and electoral dynamics / Shugart M., Carey J.. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

В.М. Удовик, к.і.н., Фонд Президентів України
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ПРЕЗИДЕНТІВ ДЕРЖАВ У СУЧАСНОМУ ЕЛЕКТРОННОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ФОРМУВАННЯ ТА СКЛАД

Інститут президентства одна з найголовніших інституцій в багатьох країнах світу. Президенти впливають не лише на всі сфери внутрішнього життя країни, але й на глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві. Отже, дослідження процесів розвитку світового співтовариства та окремих країн зокрема, неможливо без вивчення діяльності президентської влади в провідних країнах світу або окремих держав. Документальна спадщина президентської діяльності репрезентована великою кількістю різноманітних документів, які розподіляються як за видовою ознакою, так і за місцем зберігання та популяризації. Звичайно більшість документів та матеріалів функціонування інституту президентства зберігаються у державних архівах, але частина специфічних ресурсів, які відображають роль глави держави у політичному процесі, його особисті документи, складають основу спеціалізованих бібліотечно-архівних колекцій, зокрема президентських бібліотек чи музеїв. Більшість з них розпочали оцифровку документальних джерел та представлення на своїх веб-порталах інформаційних ресурсів, які висвітлюють діяльність президентів.

Питання збереження документальних ресурсів президентської влади займалися вітчизняні дослідники президентських бібліотек, зокрема Чепуренко Я., Галаган Л., Стрішенець Н., Кушнерський А. та зарубіжні, в основному американські фахівці Н. Смит, Г.Штерн, Ш. Фоусетт, Д. Кессель ін. [1-3, 5-8]. Але комплексного досліді-

дження, яке б висвітлювало тенденцію в світовому масштабі, а не лише окремих країн на сьогодні не представлено.

Документальна спадщина інституту президентства об'єднує усю сукупність книжно-рукописних та документальних архівних, бібліотечних і музейних фондів. Вона збирається, зберігається та досліджується в спеціалізованих установах: бібліотеках, музеях, культурних центрах тощо. Ці установи, виходячи зі статутних цілей, крім власне архівної (збір джерел) виконують ще й меморіальну функцію (президентські бібліотеки США, президентські музеї та центри Казахстану, Росії, Франції, Філіппін тощо), науководослідну (президентські бібліотеки Білорусії, Азербайджану, Росії, дослідницький центр у Мексиці та ін.), освітню (президентські бібліотеки США, музеї у Казахстані та ін.).

У деяких країнах президентські бібліотеки об'єднують декілька функцій, в інших – існує мережа президентських центрів, музеїв та бібліотек, які реалізують певні специфічні завдання. Так, в Росії є Президентська бібліотека імені Б.М.Єльцина, як національна електронна бібліотека культурно-історичної спадщини, а також функціонує Бібліотека Адміністрації президента, відкрився Президентський центр Б.М.Єльцина у Єкатеринбурзі для збереження та дослідження документальної спадщини першого президента РФ. Така ж ситуація і в Казахстані: Музей першого президента Казахстану, Архів президента Казахстану, фонд в Національній бібліотеці та ін. Унікальною установою, яка поєднала в собі функції бібліотеки, архіву та музею – є Фонд Президентів України Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

З метою систематизації документальних ресурсів президентської влади у світовій мережі Інтернет ми виділяємо такі групи сайтів, які репрезентують різноманітні джерела інформації про функціонування інституту президентства:

- державні президентські бібліотеки та музеї;
- приватні музейні та бібліотечні колекції;
- дослідницькі центри з інституту президентства;
- фонди экс-президентів;
- офіційні інтернет-представництва чинних глав держав та їхні особисті веб-сторінки;
- блоги та сторінки в соц.мережах.

Державні президентські бібліотеки створені в різних країнах світу, в одних – це бібліотеки колишніх президентів, в інших – це бібліотечні установи для інформаційно-аналітичного обслуговування вищих органів державної влади. Більшість з президентських бібліотек мають власні веб-сторінки для висвітлення своєї діяльності та введення у науковий обіг електронних інформаційних ресурсів з проблематики державотворення, конституціоналізму, політології та права.

Історія президентських бібліотек розпочалася у США у 1939 р. коли президент США Ф.Рузвельт вирішив організувати власну бібліотеку для зберігання документів, що були створені під час його правління. Так, була започаткована система президентських бібліотек під керівництвом Національного архівного управління та Адміністрації документації США, яка на сьогодні нараховує 13 бібліотечних установ. Хоча всі вони знаходяться формально в одній організації, але за складом документів, виконанням завдань вони різняться. Кожна з президентських бібліотек займається збором та накопиченням масиву інформаційних ресурсів (друковані та електронні джерела, аудіо та відеоматеріали) з проблематики діяльності президента та історії розвитку держави епохи його правління. Вдосконалюючи власні веб-сторінки президентські бібліотеки США частково виставляють власні інформаційні ресурси широкому загалу користувачів для ознайомлення з характером документів та матеріалів, але повного доступу до всієї колекції документів не має у жодної бібліотеки. Найбільш представлені інформаційні ресурси на сайті Президентської бібліотеки Біла Клінтонна (<http://www.clintonlibrary.gov>). Це не лише його накази та розпорядження з важливих державних питань, щоденний розклад прийому у Білому домі, архівні матеріали, а також фото зустрічей його та першої леді з видатними діячами світу та мультимедійні ресурси, зокрема прес-конференція з Президентом України Л. Кравчуком у грудні 1994 р. [9].

Крім президентських бібліотек Національного архіву, в США існує кілька приватних президентських бібліотек та музеїв президентів XIX–XX ст., зокрема Президентська бібліотека та музей А. Лінкольна, У. Мак-Кінлі, К. Куліджа, Президентський центр Р. Хейса, Президентська бібліотека В. Вільсона та ін.

Переважна більшість інформаційних ресурсів, що входять до складу документальної спадщини інституту президентства європейських країн, знаходяться у приватних руках і використовуються для репрезентації періоду правління певного президента. В основному, управляють приватними музеями та бібліотеками спеціально створені фонди (Фонд Шарля де Голля (<http://www.maison-natale-de-gaulle.org>), Фонд Олександра Квасневського (<http://www.kwasniewskialeksander.eu>) та ін.). Крім того, вони вводять великий масив інформаційних ресурсів про президентів або документальну спадщину самих президентів у світову мережу шляхом ведення відповідних сторінок на своїх інтернет-порталах. Наприклад, Президетський фонд Леоніда Кучми "Україна" (<http://www.kuchma.org.ua>) зібрав і виставив в Інтернет інтерв'ю, статті та книги самого президента.

На жаль, процес введення музейних фондів у науковий та інформаційний простір йде дуже низькими темпами. І це певно менше залежить від фінансування, ніж від намагання залучити до себе відвідувачів реальних, а не віртуальних.

Установи, які займаються не лише накопиченням документальних джерел про інститут президентства, а й займаються його вивченням, аналізом та виробленням пропозицій до вдосконалення державної політики глав держав, – це дослідницькі або так звані "мозкові" центри. Яскравим прикладом такої організації являє собою дослідницька організація – Міллер-центр. Цей інститут був створений у 1975 р. на базі Університету Вірджинії і задумувався фундаторами як позапартійна установа, що буде надавати допомогу вищій державній владі у підвищенні ефективності державного управління. На веб-сайті інституту (<http://millercenter.org>) представлені не лише історичні відомості та фактологічна інформація, а й багатий архівний матеріал (аудіо та відеовиступи президентів США).

Для ефективного функціонування інституту президентства необхідно застосовувати новітні досягнення не лише політичної та економічної сфери, а й інформаційної. Комунікаційні канали зв'язку глави держави з його виборцями у світовій мережі формуються шляхом створення та функціонування офіційних веб-порталів представництв президента та його канцелярії; особис-

тої веб-сторінки; ведення блогів у популярних інтернет-щоденниках або сторінок у соціальних мережах.

На сьогодні, веб-сайти та веб-портали глав держав, не зважаючи на проникнення політиків у соціальні мережі та блогосферу, залишаються головним комунікаційним каналом вищої верховної влади. Наприклад, у США 42 млн громадян користуються урядовими сайтами для ознайомлення з державною політикою, 23 млн – для коментування урядових рішень та надання пропозицій, 14 млн – для інформування перед виборами та 13 млн – для участі в акціях лобістських кампаній з метою підтримки тих чи інших рішень [4]. Найбільш популярними у політиків, глав провідних держав світу, є соціальна мережа "Facebook", більшість завело там свої аккаунти (сторінки), але не всі їх постійно підтримують та пишуть в них пости на актуальні теми.

Таким чином, з розвитком інформаційних технологій та розширенням впливу світової мережі Інтернет процес комунікації верховної державної влади з суспільством виходить на більш вищий рівень у порівнянні з можливостями традиційних ЗМІ (преса, радіо, телебачення). Технології веб 2.0 дозволяють організувати процес зворотного зв'язку. Отже, документальна спадщина інституту президентства в країнах світу репрезентована великим масивом інформаційних ресурсів як за видовою ознакою, так і за типологією його формування.

Література: 1. Галаган Л. М. Он-лайніві ресурси президентських бібліотек світу / Л. М. Галаган // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 44–53.; 2. Кушерський А. Президентські бібліотеки у світовому інформаційному просторі (на прикладі США) / А. Кушерський // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 68–81.; 3. Стрішенець Н. Президентські бібліотеки США: історія та досвід функціонування / Н. Стрішенець // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 31–39.; 4. Удовик В. М. Представлення глави держави в сучасному інформаційному просторі: досвід провідних країн / В. М. Удовик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 33. – С. 259–267.; 5. Чепуренко Я. Структура, формування та збереження документних фондів президентських бібліотек США / Я. Чепуренко // Бібл. вісн. – 2002. – № 2. – С. 22–36.; 6. Fawcett S.K. Presidential Libraries: A View from the Center / Sharon K. Fawcett // The Public Historian. – 2006. – Vol. 28, No. 3. – P.

13-36.; 7. Kessel J. H. Source Material: A Presidential Library Fit for Abraham Lincoln / John H. Kessel // *Presidential Studies Quarterly*. – 2009. – Vol. 39, No. 2. – P. 418-423.; 8. Smith N. K., Stern G. M. A Historical Review of Access to Records in Presidential Libraries / Nancy Kegan Smith, Gary M. Stern // *The Public Historian*. – 2006. – Vol. 28, No. 3. – P. 79-116.; 9. Video Gallery [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.clintonlibrary.gov/videos.html>. – Title from the screen.

Т.П. Федорчак, д-р політ. наук, професор,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

ПРЕЗИДЕНТ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ВАЦЛАВ КЛАУС: ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ

У бурхливі дні листопадової революції 1989 р. у Чехословаччині з'явилося багато яскравих політиків. Одним з представників нової політичної еліти, яка тоді ввійшла у велику політику є і Президент Чеської Республіки (2003-2013) Вацлав Клаус. Політичну діяльність він розпочав у 1989 р. на посаді міністра фінансів федерального уряду ЧСФР. У жовтні 1991 р. його призначили заступником прем'єр-міністра ЧСФР. У кінці 1990 р. він – голова найпотужнішого на той час політичного суб'єкта – Громадянського форуму. У 1991 р. був одним із засновників Громадянської демократичної партії (ГДП) і очолював її з початку діяльності до 2002 р. ГДП у 1992 р. виграла парламентські вибори і В. Клаус став прем'єр-міністром Чеської Республіки. На цій посаді він брав активну участь у мирному поділі чехословацької федерації та становленні незалежної ЧР. У 1996 р. за результатами парламентських виборів він знову став прем'єр-міністром ЧР. Однак після розпаду урядової коаліції і корупційного скандалу, що кинув тінь і особисто на нього, в 1997 р. подав у відставку. У 1998 р. після проведення дострокових парламентських виборів В. Клаус чотири роки був головою Палати депутатів. 28 лютого 2003 р. він вперше став Президентом Чеської Республіки, а 15 лютого 2008 р. його обрали на другий термін. На посаді Президента В. Клаус діяв до березня 2013 р.

В. Клаус народився 19 червня 1941 р. в одному з старих районів Праги – "На Виноградах". Успішно навчаючись у школі, активно займався в дитячому хорі Чехословацького радіо, драматичному гуртку, багато читав, постійно з батьками відвідував спектаклі, концерти і виставки; професійно займався спортом, був членом юнацької збірної країни по баскетболу, представляв її на міжнародних змаганнях. Потім студіював у Вищій економічній школі на відділенні зовнішньої торгівлі. Після служби в армії закінчив аспірантуру Економічного інституту Чехословацької академії наук. Його світогляд ученого-економіста сформувався під впливом ідей реформаторів "Празької весни", О. Шика, Л. Урбана, критиків марксистської економічної теорії. Вислів Й. Шумпетера: "економіста від всіх інших людей, які думають про економіку, говорять чи пишуть про неї, відрізняє володіння особливою технікою, яка складається з трьох частин – історії, статистики і теорії. Ці три складові частини і складають те, що називається економічним аналізом", – став для В. Клауса ключовим і визначив життєве кредо [1]. Він добре знав історію Чехії, праці Гавлічка і Масарика. Такі різносторонні захоплення сформували його як політика-інтелектуала, консерватора, аналітика і противника "третього шляху". Кожна з цих рис варта уваги, втім зупинимось на його поглядах на ЄС.

Для В. Клауса одне з гасел революції 1989 р. "назад до Європи", що стало принципом чеської зовнішньої політики, завжди було важливим для відкриття чеської економіки до світового ринку, зав'язків з країнами Заходу. Він вважав, що розвиток європейської інтеграції – один з пріоритетів Чехії, виступав за відкрити Європу, без бар'єрів, обмежень руху товарів і послуг, людей, ідей, ідеологій, думок. Як Президент Чеської Республіки він підписав заключний акт про вступ ЧР в Європейський Союз 1 травня 2004 р., і заявив, що завжди вважав за потрібне, щоб чехи навчалися у цій загальноєвропейській структурі.

Попри це, він критикував сучасний етап розвитку європейської інтеграції, стан і перспективи ЄС, як їх презентували функціонери з Брюсселю, що дало підстави називати його "празьким еретиком", а Клаус наголошував, що вся його критика – це критика з вуст члена ЄС. "Я ніколи не думав про вихід з ЄС. Я лише

хочу висловити свою стурбованість", – казав він [2]. Виступаючи свого часу прихильником вступу ЧР до ЄС, він вважав, що цей крок слід сприймати не лише як можливість стати рівноправною європейською країною, але думати і про майбутні наслідки. В. Клауса найбільше турбувала небезпека втрати ЧР певної частини свого суверенітету, елементів національної ідентичності та відходу від принципу пріоритету національних інтересів. Тож В. Клаус хотів, щоб ЧР після вступу в ЄС, не розчинилася в ньому "як шматок цукру". Його погляди сформувалися під впливом особливостей історичного розвитку Чехії: "історія моєї країни розповідає мені про багатовікову боротьбу проти німецького тиску, потім проти централізму Австро-Угорської імперії, за якою йде пережита мною особисто боротьба проти радянської гегемонії і таких організацій, як РЕВ і ОВД. Цей досвід викликає у мене часом алергічну реакцію на інтеграційні, міжнаціональні, об'єднувальні проекти" [2].

"Особливу думку" про сучасну європейську інтеграцію В. Клаус постійно висловлював, починаючи з 90-х рр. XX ст. Принципову критику процесу він обґрунтував в есе "Чому я не єропейст" у 2004 р. [3]. "Мета цих моїх нотаток, – писав він, – проінформувати громадськість, що деякі противники надмірної європейської уніфікації, в їх числі і я, виступають проти нового міжнародного правового порядку, проти законів, вироблених чисто експертним шляхом, без демократичного контролю. Що вони віддають перевагу шляху проб і помилок у межах стандартного демократичного законодавчого процесу. Що їм не до душі нова ерзац-ідеологія по імені "єропейзм". І нарешті, що їх позиція при цьому вкрай далека від вульгарного націоналізму" [3, с. 90].

Він обирав аргументи, які змушують певну частину чехів миритися з втратою державного суверенітету і добровільною передачею значної частини повноважень національної держави віддаленому наднаціональному центру, дії якого не підлягають контролю, в економічній сфері. Аналіз цих аргументів показав, що вони, в кращому випадку, виправдовують економічну інтеграцію, яка ґрунтується на відкритості ринків, лібералізації, усуненні бар'єрів тощо при встановленні мінімально необхідних "правил гри". Втім, аргументи не можуть служити підставою

широкомасштабної політичної, соціальної, законодавчої уніфікації Європи. Адже спочатку концепція ЄС (ще співтовариства) була заснована саме на ідеї спільного ринку і керувалася лише економічними тезами. Попри значну роль таких доводів серед європейців, Клаус вважає, що не вони дали вирішальний імпульс переходу від європейської інтеграції до уніфікації.

Він нагадує, що крах комунізму переконав тих мрійників, які пропагували вигоди економічного централізму і дирижизму, що цей шлях – тупиковий. Проте крах комунізму "остудив" далеко не всіх. Колапс економіки не означав поразки демократичного соціалізму (чи моделі соціальної ринкової економіки), прихильники якого теж не відчувають великої прихильності до вільного ринку. Антиринкові позиції нині пояснюють не гаслами про державну власність і централізоване планування, а посиленням регулювання, відміною "несправедливих привілеїв", об'єднанням економічних стандартів (умов господарювання в різних країнах), "корекцією" конкурентного середовища чиновниками з антимонопольних структур тощо. Ці тези, на думку В. Клауса, і є складовою частиною сучасного "європеїзму".

В. Клаус вбачає ключовий фактор переходу Європи від економічної інтеграції до політичної уніфікації в сфері права. Радикальна зміна способу політичного мислення після Другої світової війни – інтернаціоналізм і універсалізм, привели до появи нового міжнародного правового порядку, який заперечує "Вестфальську правову систему", з її суверенітетом національних держав. В. Клаус вважає, що "відправною точкою універсалістського мислення послужила специфічна інтерпретація Другої світової війни, яка лежить в основі не лише універсалізму, а й сучасного "європеїзму". Інтерпретація йде з тези, що трагедію тієї війни з її десятками мільйонів жертв викликав націоналізм, пов'язаний з національним суверенітетом "вестфальського правового порядку".

На думку універсалістів, цей порядок спричинив розвиток патологічних соціальних процесів у ряді країн і призвів до війни. (Через півстоліття подібним чином трактували війну в колишній Югославії.) Виходячи з цієї концепції, універсалісти намагаються запобігти війні, поставивши міжнародне право над правом національних держав" [4, с. 62].

Інтерпретація Другої світової війни виключно як наслідку націоналізму, вважає В. Клаус, не лише неточна, але і не підходить в якості основи розбудови майбутнього європейського порядку. Перемога демократії та антивоєнних переконань в абсолютній більшості європейських країн – результат не "європеїзму", а природного внутрішнього розвитку самих цих країн. Це – підсумок демократичних процесів. У Європі перемогла демократія, тому що її країни самі вибрали для себе цю політичну систему. Вона не була занесена до них ззовні. Втім, сучасний ЄС прагне підпорядкувати правові системи окремих країн своїм законами, що вказує на ідеологію інтернаціоналізму і універсалізму. В останні десятиліття, після дискредитації традиційних ідеологій, найперше комунізму, "європеїзм" фактично став заміною загальної ідеологічної конструкції лівого спрямування. У цьому сенсі В. Клаус вважає "європеїзм" частиною того феномена, який Ф. Фукуяма назвав "кінцем історії" і цитує слова вченого: "Відмова європейців від національного суверенітету на користь наднаціональної організації є вираз їх віри в кінець історії" [4, с. 63].

В. Клаус вважає, що тут мова йде про нову ідеологію, колективістську, яка обіцяє прихід "світлого завтра" без особливих труднощів, вона спрямована на різні, за своєю структурою, групи людей, не роблячи при цьому тиску на особистість, відмовляючись від індивідуального підходу. Для Клауса, послідовного прихильника ліберальних цінностей, такий підхід неприйнятний, як нова версія елітарного активізму, що в останні десятиліття перемістився з окремих держав на міжнародну арену і тому ще більше віддалився від автентичних механізмів демократичного контролю.

Отже, у переломні моменти історії на політичну сцену зазвичай виходять особистості з великої літери. У Чехії одним з таких людей став Вацлав Клаус – професійний економіст і політичний діяч. Він і донині чинний політик, що вказує на його заслуги перед державою. Оцінюючи діяльність В. Клауса як політика, багато хто називає його прагматичним. Але є прагматизм в ім'я ідеї, а є – для збереження влади. Вацлав Клаус належить до числа перших і завжди демонструє послідовність у своєму ставленні до економіки і політики.

Література: 1. 1.Klaus V. Misto autobiografie: určující momenty a vlivy [Електронний ресурс] / V. Klaus. – Режим доступу: [http:](http://)

//www.klaus.cz ; 2. Клаус В. "Давайте не будем называть эту организацию Союзом" [Електронний ресурс] / В. Клаус. – Режим доступу: <http://www.italynews.ru/material/>; 3. Клаус В. Почему я не "европеист" [Електронний ресурс] / В. Клаус. – Режим доступу: <http://www.magazines.russ.ru/logos/2004/2/k17.html>; 4. Klaus V. My, Evropa a svět / Václav Klaus. – Praha: Fragment, 2013. – 180 s.

В.І. Чура, канд. істор. наук, доцент
Львівська державна фінансова академія

УЧАСТЬ ОБЛАСНИХ КОМІТЕТІВ КПУ ГАЛИЧИНИ У ЗАКОЛОТІ ДКНС ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ

Наприкінці 80-х рр. XX ст., комуністична доктрина, взята на озброєння правлячою верхівкою СРСР як інструмент утримання владної монополії, дискредитується остаточно. Громадськості стає зрозуміло, що її надумані постулати поступово трансформувались у закостенілу догму, що вимагала швидше віри, а ніж розуміння. Проте, навіть найретельніше розроблене вчення будь-якої політичної спілки (а таке, треба визнати, Комуністична партія мала), при використанні тієї чи іншої ідеї лише інструментально, неминуче приречене на банкрутство. Розчарування неминуче приводить до зневіри, логічним наслідком якої стає зародження антикомуністичного руху, так гучно продемонстрованому на зламі 80-х – 90-х рр. XX ст. Ослаблення компартійного режиму спричиняє стрімке розгортання національного ренесансу у Галичині – етнічному регіоні України, котрий об'єднує Львівську, Івано-Франківську і Тернопільську області, де державотворчі засади мали глибоке історичне коріння. Наростання визвольного руху призводить до протистояння між патріотично налаштованою громадськістю та місцевим партапаратом. Відтак, останньою спробою комуністичного реваншу була його ставка на силові методи політичної боротьби так облюбованим ним упродовж усього періоду існування.

У відновленні державної самостійності України і, як наслідок, становленні інституту Президента не останню роль відіграла протизаконна участь галицьких обкомів у *заколоті* очолюва-

ному ДКНС, що тривав від 19 до 22 серпня 1991 р. Зокрема, постанова № 1, протокол № 20 "Про введення особливого режиму роботи у Львівському обкомі Компартії України та партійних комітетах області", підписана 19 серпня 1991 р. секретарем обкому А. Сітарчуком зобов'язувала партапарат встановити особливий режим роботи в усіх структурах обкому, організувати добове чергування працівників партапарату, відкликати з відпустки секретарів парткомів, забезпечити добову діяльність спецв'язку із ЦК КПРС та ЦК КПУ, орієнтувати первинні організації на забезпечення діяльності трудових колективів в умовах надзвичайного стану та вживати заходів щодо сприяння ДКНС [1, с. 1]. 19 серпня 1991 р. львівські обкомівці Секретарюк, Сітарчук, Диміцький, Пилипчук, Пахольчук, Піскорський, Грабовський, Краснощок, Кирей, Григоренко, Лукович, Моїсєнко, Прилуцький, Дем'яновський, Ільясов, Сирота, Тарасенко, Савченко знаходилися у приміщенні обкому, або неподалік, чекаючи подальших розпоряджень [2, с. 1]. Перші секретарі міськкомів та райкомів зібрали бюро і чекали настанов на місцях [3, с. 1]. Серед секретних документів Львівського обкому збереглася урядова телеграма № 47 від 18 серпня 1991 р., котра наказувала зорієнтувати партійний актив на локалізацію національних настроїв та заборонити будь-які демонстрації. У іншій шифротелеграмі йшлося, що у зв'язку з введенням у країні надзвичайного стану, найважливішою задачею партійних комітетів є сприяння Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР. У всій практичній діяльності необхідно керуватися Конституцією і законами СРСР, документами, які видаються ДКНС" [4, с. 2].

Як свідчило звернення бюро Івано-франківського обкому від 21 серпня 1991 р., партійна верхівка Прикарпаття нарешті дочекалася слушного моменту взяти реванш. Партапарат закликав утримуватись від проведення страйків, мітингів та маніфестацій [5, арк. 31]. Компартійні періодичні видання опублікували заяву заколотників та проігнорували відображення на своїх сторінках наростання антикомуністичного руху опору. На шпальтах Надвірнянської газети "Народна воля" голова комісії інвентаризації майна та документів КПУ говорив, що ознайомлення з матеріалами райкому дозволяло стверджувати про підготовку КПУ до заколоту упродовж кількох останніх місяців [6, с. 1]. Зазна-

чену думку підтверджував очільник місцевих комуністів М. Гнатюк. За його словами, розпорядження ЦК КПУ щодо підтримки ДКНС було розповсюджене по усіх низових партструктурах [7, с. 2]. Газета Рогатинської ради народних депутатів "Голос Опілля" винесли на поверхню наступні факти. 20 серпня начальник АТП – 12640 Рогатина отримав телеграму керівника автоуправління члена райкому Кісільова з настановою встановити цілодобове чергування на підприємстві і припинити поїздки по області та республіці. Аналогічним було скерування обласного начальства перевести на посилений режим служби увесь особовий склад районного відділу внутрішніх справ. Міліцейським очільникам району рекомендувалося перевірити готовність усіх підрозділів до дій в екстремальних умовах та взаємодіяти з органами КДБ [8, с. 3].

Позаяк архівні документи не збереглися, участь тернопільського партапарату у перевороті ДКНС доводили шпальти національно-демократичної періодики. 19 серпня 1991 р. тріумвірат у складі секретаря Чортківського РК Ю. Філяка, голови Координаційної ради НРУ Р. Басараби та керівника районного політпроводу УРП В. Мармуса у спільній заяві назвали переворот авантюрою [9, с. 1]. Але 20 серпня у приміщенні обкому відбулася нарада за головування І. Бойка, де усі обласні, міські та районні секретарі в черговий раз виявили власну антиукраїнськість. Вони підписали заяву, скеровану на мовчазну підтримку заколотників та закликали зберігати спокій, не піддаватися на провокації і обмежитися від участі у виличних акція протесту [10, с.1]. Проти ДКНС виступили тернопільські обласна та міська ради народних депутатів. 20 – 21 серпня їх керівники В. Олійник та В. Негода, на позачергових сесіях не визнали постанов заколотників, підтвердили власну правочинність в регіоні і закликали жителів до протистою із путчистами [11, с. 1-2]. Як наслідок, 24 серпня у багатьох райкомах відбулися позачергові пленуми, котрі постфактум засудили путчистів. Скажімо, бюро Чортківського РК не тільки схвально зустріло відновлення незалежності України, а й надіслало в ЦК КПУ телеграму з вимогою дати оцінку його діяльності у дні перевороту на позачерговому з'їзді, де створити самостійну партію на демократичних засадах [12, с. 2-3]. Внутріпартійна комуністична опозиція закликала облас-

ду негайно декомунізувати усі трудові колективи області, та націоналізувати партійне майно на користь народу України [13, с. 1]. У заяві оргкомітету "Відозви-91" говорилося: "Повністю дискредитувала себе головний організатор державного перевороту – КПРС та її структури на місцях. Мета була одна: зберегти "єдиную и неделимую," у якій Україна знову буде безправною і пограбованою". Того ж дня міськрада доручила голові обласного КДБ подати списки причетних до заколоту у Тернопільській області. Заступнику начальника міського управління МВС В. Реймі доручено взяти під охорону усі об'єкти комуністичної партії на території Тернополя [14, с. 1].

Таким чином, участь галицьких обкомів КПУ у заколоті ДКНС прикінцево продемонструвала антинаціональну сутність Комуністичної партії та поставила її поза законом, чим прискорила розпад Радянського Союзу. Так відбулось тому, що постулати комуністичного вчення, будучи нежиттєздатними початково, насаджувались за умов відсутності громадського сприяння та базувались на широкому використанні силових методів підтримки а відтак перетворились у атрофований рудимент суспільного розвитку. Вже увечері 20 серпня 1991 р. Верховна Рада України, очолювана Л. Кравчуком, прийняла заяву, у якій зазначалося, що постанови ДКНС не мають юридичної чинності на території УРСР [15, с. 2]. 24 серпня він підписав "Акт проголошення незалежності України" відновивши її державну самостійність, а згодом поновивши посаду Президента, як гаранта суверенітету та ключову ознаку демократичного устрою нового державного ладу.

Література: 1. Народна справа. – 1991. – 29 серпня.; 2. Народна справа. – 1991. – 29 серпня.; 3. Західна Україна – 1991. – 26 серпня.; 4. Західна Україна – 1991. – 26 серпня.; 5. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІ-ФО). Ф. 1 (Івано-Франківський обком Компартії України). – Оп. 1. – Спр. 5622. – Арк. 31.; 6. Народна воля. – 1990. – 3 вересня.; 7. Борис В. "У такій партії працювати не буду" / В. Борис // Народна воля. – 1990. – 3 вересня.; 8. Голос Опілля. – 1991. – 7 вересня.; 9. Голос народу. – 1991. – 24 серпня.; 10. Філяк Ю. Заява. // Голос народу. – 1991. – 24 серпня.; 11. Тернопіль вечірній. – 1991. – 21 серпня.; 12. Голос народу. – 1991. – 27 серпня.; 13. Тернопіль вечірній. – 1991. – 24 серпня.; 14. Трудова слава. – 1991. – 27 серпня.; 15. Західна Україна. – 1991. – № 13.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Історія інституту президентства сягає кінця XVIII століття, з її початком зумовлений переходом до демократичних режимів у країнах Нового і Старого Світу. Упродовж XVIII – XX століть інститут президентства став майже невід'ємним атрибутом республіканської форми правління.

Перші республіки сучасного типу – тобто із президентом на чолі – з'явилися тільки в Новому Світі і лише в Новий час. Їх виникнення було пов'язане передусім із прагненнями молодих, енергійних і неупереджених колонізаторів позбутися обтяжливих пережитків монархічного ладу. Саме з цієї причини посада Глави держави стала виборною, недовічною і, головне, обмеженою конституцією. На інститут президентства було покладено головне завдання республіканського ладу – гарантування конституції, а тому – і демократії [3, 15].

Інститут президентства був заснований у США. Творці американської Конституції створили сильну, одноособову президентську владу, поєднавши в одній особі повноваження і глави держави і глави уряду. Одночасно, для того, щоб запобігти перетворенню єдиної виконавчої влади на режим особистої влади, попередити виникнення диктатури і свавілля, "батьки-засновники" закріпили принцип поділу на законодавчу, виконавчу і судову влади, а також доповнили його системою взаємних "стримань і противаг" цих влад по відношенню одна до одної.

Залежно від того, є республіка президентською чи парламентською, президент має, відповідно, ширші чи вужчі повноваження у сфері призначення прем'єр-міністра і нормотворчої діяльності. У переважній більшості республік президент є визначальною політичною постаттю, і лише в деяких країнах, як, наприклад, у Німеччині чи Ізраїлі, він виконує винятково представницькі функції. [3, 24].

Першими президентами – глави держав у Європі – стали 1848 року дві особи: Луї Наполеон Бонапарт у Франції та Й. Фурер у Швейцарії. В Азії першим президентом став 1911 року Сунь Ятсен у Китаї, незабаром – 1923 року – Мустафа

Кемаль, прозваний Ататюрком, у Туреччині. Що ж до Африки – то 1847 року першим президент очолив Ліберію, 1854 – Оранжеву Республіку (1910 року увійшла до складу нинішньої Південно-Африканської Республіки).

Попри поширеність інституту президентства, його сутність у різних країнах, зрозуміла, далеко не однакова. Одними особливостями він характеризується у суто президентських республік, іншими – у республіках із напівпрезидентською формою правління. [2, 2]

Так, наприклад за напівпрезидентської моделі правління президент – глава держави, але він, здебільшого не є главою уряду й не обіймає посаду прем'єр-міністра. Вітчизняні та зарубіжні дослідники вважають державами напівпрезидентської форми правління від однієї (Франція) до восьми європейських країн розвинутої демократії: Дюверже вказує Австрію, Ісландію, Ірландію, Португалію, Фінляндію; інші дослідники ще й Італію та ЦСЄ – Польщу, Чехію, Болгарію, Румунію, Сербію, Литву, Естонію та інші країни. За цієї форми президент може головувати на засіданнях Ради Міністрів, або це засідання може бути скликаним за його ініціативою для розгляду питання, яке він вважає першочерговим. Президент також наділений прерогативою затверджувати постанови і рішення, прийняті урядом, і має правову можливість повернути ці документи на повторний розгляд. Президент має право застосовувати право накладання вето на закони, що приймаються парламентом і підтримуються урядом. Цим він постає в ролі арбітра щодо провідних політичних інститутів. За певних умов президент може розпускати парламент й призначати нові парламентські вибори, розраховуючи, що їх результати можуть привести до зміни уряду.

За умов напівпрезидентської республіки президент за посадою є верховним головнокомандувачем збройних сил, йому також належить провідна роль у здійсненні зовнішньої політики. За певних умов президент може запровадити надзвичайний стан у країні. Все це дає підстави стверджувати, що за такої форми правління президент є впливовою й активною силою, інститутом, спроможним справляти потужний вплив на державну політику.

Разом із цим, порівняно із президентською владою американського зразка європейська напівпрезидентська модель не дозволяє президенту володіти усією повнотою виконавчої влади. При цьому

президент є не лише главою уряду, але сам уряд формується залежно від реального співвідношення партійних фракцій у парламенті. Щоправда у конституціях багатьох європейських країн записано, що прем'єра призначає президент. Однак глава держави свідомий того, що він може призначити на посаду прем'єра лише того діяча, який, сформувавши уряд, отримає вотум довіри парламенту. Тобто свобода вибору у президента стосовно кандидатури прем'єра завжди обмежена. За умови, що відповідна партія має тверду парламентську більшість, у глави держави немає вибору і йому залишається призначити главу цієї партії прем'єром.

У напівпрезидентській системі правління уряд має значно більшу незалежність від глави держави, оскільки він спирається на парламентську більшість, прем'єр і кабінет міністрів загалом керують виконавчою владою, а уряд є відповідальним перед парламентом.

Як висновок, слід зазначити, що питання про те, чи впливає вибір форми державного правління, перш за все, президенціалізму, напівпрезидентиалізму або парламентаризму на майбутній політичний розвиток країни залишається відкритим. Адже такі передумови, як: більш-менш сформоване громадянське суспільство, наявність демократичних традицій, відносно зріла і укорінена партійна структура, – часто є вирішальними під час вибору тієї чи іншої форми правління, а значить – і у процесі становлення та розвитку інституту президентства. Аналіз перебігу процесів демократизації за останні 50-60 років показує, що у тих суспільствах перехідного типу, де спостерігався певний політичний вакуум, перевага надавалася на користь сильної президентської або навіть суперпрезидентської влади із наявними авторитарними тенденціями. Тому можна вести мову про значну трансформацію в останні десятиріччя системи президенціалізму, яка зародилася у США наприкінці XVIII століття. Так, авторитетний американський науковець Гуан Лінц у статті "Небезпеки президентства" на початку 1990-х років зазначав: у сучасному світі переважну більшість сталих демократій уявляють собою парламентські республіки, у той час як серед президентських режимів до цієї категорії належать тільки США [1].

За всієї різноманітності правового статусу президента і його місця в системі державного і політичного життя країни він має бути носієм наступних ознак:

- бути вирішальною протипагою у системі розподілу влади, спроможною організувати і гармонізувати владу;
- як виборний глава держави, арбітр у системі розподілу влад на законодавчу, виконавчу, судову, в окремих випадках очолювати виконавчу владу;
- президент нікому не підпорядкований взагалі і володіє високим ступенем незалежності від будь-яких державних органів;
- президент повинен дотримуватися важливих морально-політичних та громадських обов'язків, діяти на основі конституції і інших законів держави;
- особа президента повинна відповідати високим етичним нормам;
- президент є політичним діячем, йому належить важлива роль у формуванні політики держави, він є також головною ланкою щоденного керівництва державними справами;
- статус президента визначається перш за все системою правління;
- як вища посадова особа, президент, у залежності від системи правління наділяється цілим комплексом необхідних повноважень, особливо важливим з яких є право видання нормативних актів.

Отже, інститут Президентства має свою історію становлення та розвитку. Класичною формою президентської республіки лишаються США, інститут президентства зазнав доволі суттєвих трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи.

Література: 1. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія. / С. К. Бостан. – Запоріжжя : Юридичний інститут, 2005. – 540 с.; 2. М. Кармазіна "Інститут президентства: походження та сутність феномена"; 3. Сахаров Н.А. Інститут президентства в сучасному світі. – М.: Юрид. лит., 1994.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

А.М. Бібік, старший викладач,
Житомирського державного
технологічного університету

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В ФІНАНСОВІЙ ТА ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРАХ

В ХХІ ст. посада президента є майже невід'ємним атрибутом республіканської форми правління. Президент є главою держави та одним із активних суб'єктів влади. Однак правовий статус та повноваження президента в різних країнах неоднакові. В країнах, де глава держави наділений одночасно широкою представницькою владою, він здійснює реальне керівництво державними справами, формує політичний курс і забезпечує його втілення в життя.

Виходячи із змісту Конституції, а також враховуючи загальнополітичні тенденції та зміст норм Конституції, Україна є президентсько-парламентською республікою [2, с. 1]. Президент України займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить до жодної із гілок влади. Він отримує свої повноваження безпосередньо від народу. Згідно ст. 102 Конституції України [1] Президент України є не лише главою держави і виступає від її імені, а й гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Згідно Конституції України [1] Президент наділений широкими повноваженнями в різноманітних сферах, але хотілося б приділити окрему увагу повноваженням в фінансовій та економічній сферах, оскільки саме їх обсяг і зміст, часто визначають не лише реальну роль президента в державі, а й спрямування всієї фінансової політики держави.

Деякі науковці наголошують, що повноваження президента в економічній сфері – це дуже важливі повноваження, особливо для сучасного світу. Вибір економічних напрямів, економічної стратегії часто є головним пріоритетом у діяльності того або іншого глави держави. Наприклад, Рональд Рейган, будучи кандидатом у президенти, висунув тезу "рейганоміки", тобто перерозподілу податкового тягаря, звільнення великого бізнесу від надто тяжких податків і зменшення державних витрат на соціальну допомогу. Ці ідеї справді були економічною стратегією, і вжиті президентом Рейганом заходи сприяли підвищенню економічної активності, зростанню в усіх напрямках і сферах економіки – вибір економічної стратегії часто визначає долю країни і її громадян на тривалий час. Природно, такі повноваження належать главі держави, наділеному сильною владою: це президент президентської республіки або монарх абсолютної чи дуалістичної монархії. За парламентських форм правління президент не є "головним економістом". [4, с. 221]

В той же час в теорії фінансового права пріоритет повноважень в фінансовій сфері надається колегіальним органам, для зменшення впливу однієї особи на фінанси держави. В багатьох країнах, навіть за часів абсолютної монархії, найважливіші фінансові питання не могли прийматися одноособово (так наприклад, в Великобританії з XIII століття, а саме після підписання Великої хартії вільностей король не міг призначати нових податків (окрім деяких старих феодальних податків) без згоди королівської ради, що поступово еволюціонувала в парламент).

Щодо України, то навіть у, так званій, Конституції Пилипа Орлика в ч.1 р. IX зазначалося: "...за згодою гетьмана та загальним рішенням був обраний генеральний підскарбій – людина значна, заслужена, маєтна та добросовісна, яка б наглядала за військовим скарбом, млинами та завідувала усілякими прибутками державними і з гетьманського відома направляла їх на потреби громадські та військові, а не на приватні", а в ч.2 уточнювалось, що "Сам же Ясновельможний гетьман не повинен мати жодного відношення до військового скарбу і не витрачати ці кошти на власні потреби..."

Аналіз положень ст. 106 сучасної Конституції України [1] дає можливість говорити про те, що Президент наділений повноваженнями щодо управління економічними процесами та фінансами в державі. Вони полягають насамперед у тому, що Президент визначає основні напрями зовнішньої і внутрішньої, у тому числі й економічної політики, впливає на розстановку кадрів і утворення управлінських структур у даній сфері [3, с. 8], а також має ряд інших повноважень за допомогою яких може керувати фінансовою політикою держави.

До основних повноважень Президента України у фінансовій сфері можна віднести:

1. Підписання фінансових законів (Закону України Про державний бюджет, податкових законів тощо).
2. Призначення Міністра фінансів України.
3. Призначення Міністра доходів і зборів України.
4. Представлення на затвердження Верховній Раді кандидатури Голови Національного банку України.
5. Призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку.
6. Призначення на посади та звільнення з посад за згодою Верховної Ради України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України.

Також, вважаю за доцільне акцентувати увагу на повноваженнях Президента, які тільки на перший погляд не мають фінансового змісту.

Впершу чергу хотілося б зупинитися на праві законодавчої ініціативи, якою згідно ст. 93 Конституції України [1], наділений Президент. Законодавча ініціатива (фр. *initiative* від лат. *initium* – початок) – стадія законодавчої процедури, що полягає у внесенні уповноваженим органом або посадовою особою (суб'єктом права законодавчої ініціативи) до парламенту офіційної пропозиції про прийняття, зміну або скасування законодавчого акта [5, с. 119]. Отже реалізуючи дане право, Президент вносить законопроекти в різних сферах в тому числі фінансовій і економічній сферах. Крім того, законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово [1].

Не менш важливим є право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України. Вето – заборона, яка накладається трибуном (головою держави) на рішення іншого державного органу. В сучасних державах право вето, як правило, надається главі держави щодо законів, які приймає парламент. Дане право неодноразово використовувалось президентами нашої держави в економічній та фінансовій сферах (яскравим прикладом є Податковий кодекс).

Ще одним із важливих повноважень Президента є забезпечення державної національної безпеки, а як відомо одним з її важливих структурних елементів, в сучасних умовах, є економічна безпека.

Для як найефективнішої реалізації своїх повноважень Президент України, згідно з п. 28 ст. 106 Конституції України [1], створює різні допоміжні структури. А саме – Головне управління з питань економічної політики та впровадження економічних реформ Адміністрації Президента України.

Отже підводячи підсумки хотілося б зазначити, що обсяг повноважень в економічній та фінансовій сферах визначає положення президента в системі влади держави та відіграють важливу роль в становленні фінансової системи держави.

Література: 1. Конституція України: станом на 1 вересня 2012 року. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Х.: Право, 2012 р.; 2. Агафонов С.А. Інститут президента в системі державної влади України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спец. 12.00.02 – конституційне право / Агафонов Сергій Анатолійович; Київський національний економічний університет. – Київ – 2003.; 3. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб / [Бесчастний В.М. (ред.), Філонов О.В., Субботін В.М., Пашков С.М.]. – К.: Знання, 2007. – 467 с.; 4. Крегул Ю.І. Правові основи державного управління економікою України / Крегул Ю.І. – К.: КНЕУ, 2003. – 431 с.; 5. Майданник О. О. Конституційне право України: навчальний посібник / О. О. Майданник; МОН України. – К. : Алерта, 2011. – 378 с.

А.М. Бровдій, старший викладач,
Харківський національний університет
міського господарства ім. О.М. Бекетова

МІСЦЕ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У ВИЗНАЧЕННІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються на сучасному етапі розвитку українського суспільства найважливішим є створення ефективного функціонування економіки держави. Процес переходу від адміністративно-командної економіки до ринку є складним політичним явищем, що вимагає довготривалої, ефективної організаційної і правової роботи, що супроводжується, в першу чергу, змінами у системі побудови органів державної влади. Введення інституту Президента України у 1991 році вплинуло на функціонування державного механізму, в якому глава держави стає центральною фігурою.

Сьогодні інститут президентства в державному механізмі має особливе значення, що зумовлюється місцем і роллю у вирішенні актуальних питань політичного характеру, процесу державотворення [1, с. 5]. З проголошенням незалежності України виникла нагальна потреба виходу України на міжнародні ринки, розвиток зовнішньоекономічної діяльності, розширення зв'язків із зарубіжними країнами. З огляду на це, розвиток інституту Президента України набув актуальності.

Стратегічні напрямки розвитку України як незалежної, демократичної, правової держави зумовлені рядом чинників, до яких, зокрема, належать: її геополітичне положення, рівень економічного розвитку, інвестиційний клімат, нормативно-правове забезпечення функціонування різних галузей економіки, що спрямовують розвиток трансформаційної економіки держави на етапі її сучасного розвитку.

Процес трансформаційних перетворень в Україні націлений на досягнення ефективної взаємодії між соціально-економічними цілями та факторами. Такий результат може бути досягнутий за умови ефективної взаємодії органів та чіткого визначення їх повноважень у різних сферах економічного розвитку. Держава повинна утримувати свою регулюючу роль тому, що розвиток ринкової інфраструктури та ринкових інститутів, на які

впливає держава помітно зростає в період масштабних суспільних перебудов [2, с. 46].

На думку С.А. Агафонова, інститут Президента України – це державно-правове утворення в цілісній системі управління суспільством, що складається з найвищого державного одноособового виборного органу та його консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів та служб, наділене конституційно-владними повноваженнями в управлінні державою, характеризується єдністю взаємозв'язків з іншими державними, а також недержавними органами та громадянами, діяльність якого регулюється системою відповідних правових норм [3, с. 5]. Відповідно до ст. 102 Конституції України, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Глава української держави не належить до жодної з гілок влади та є політичним лідером України. В республіках зі змішаною формою правління, якою також є Україна, він має значні важелі впливу на різні сфери суспільного життя, зокрема і на економічний розвиток України.

Важливіша місія Президента України, на думку І.Б. Жилиєва [4, с. 32], полягає у забезпеченні формування ефективної цілісної та збалансованої системи офіційних політичних рішень, зокрема "вмонтованих" у систему державних стратегічних політико-правових актів (стратегій, доктрини, програм тощо), невід'ємною складовою якої є щорічні та позачергові постання президента. Такі послання до народу та до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України є одним із повноважень останнього. Конституція України чітко визначила два основних політичних суб'єкта, для яких призначено послання Президента України – народ та Верховна Рада України, а також встановила такі види посилянь: а) щорічне послання; б) позачергове послання. На думку В. Шатіло, вони є одним із механізмів безпосереднього впливу на політичну, економічну, соціальну та культурну сфери держави, засобом реалізації Президентом України його функцій.[5, с.73] Спеціальним Указом Президента України від 09.04.1997 року №314/97 "Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України"[6], визначено місце і роль щорічного послання, а саме встановлено, що такі

послання є офіційними документами глави держави, у яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрямки економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних відносин. Текст послання, спрямований до Верховної Ради України або виголошений Президентом України, набуває сили офіційного документа і має враховуватися в роботі Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій. Крім цього визначено, що одночасно з підготовкою послання розроблятимуться відповідні законопроекти, які Парламент повинен розглядати в першу чергу. У вказаному простежується першочергове значення інституту Президента у визначенні стратегії розвитку економіки України в процесі трансформації, а також її спрямованість у визначеному як пріоритетний напрямку розвитку держави. Беззаперечна влада Президента України у цьому напрямку повинна підкріплюватися позицією інших органів державної влади, а також ефективно реалізовуватись за допомогою механізму стримувань і противаг.

В перші роки проголошення незалежності України, було визначено стратегічний вектор розвитку України в напрямку інтеграції до Європейського Союзу, при цьому вона не повинна вступати у протиріччя з іншими стратегічними напрямками зовнішньополітичної та економічної діяльності держави. Всі вони мають бути підпорядковані стратегічній меті – європейській інтеграції. Крім цього, визначено, що зберігають своє значення розвиток та поглиблення взаємовигідних зв'язків з Росією. Так само велика увага буде приділятися співробітництву з США. Активно розвиватимуться відносини з країнами СНД, Центральної та Південно-Східної Європи, інших регіонів світу [7].

Спрямування Президентом розвитку України у зазначеному напрямку вимагає, в першу чергу, його ефективної взаємодії з іншими державними органами, використання ними дієвих інструментів державного регулювання та узгодженості їхніх дій.

Складна політична та економічна ситуація, яка склалася на сучасному етапі розвитку України, є наслідком відсутності діє-

вого механізму реалізації стратегічних пріоритетів розвитку України, визначених в процесі формування інституту президентства в нашій державі. Його визначення стане дієвим кроком на шляху досягнення поставлених цілей.

Таким чином, рішення Президента України в системі визначення та реалізації пріоритетних стратегічних напрямків розвитку трансформаційної економіки України мають першочергове значення для інших органів державної влади, що вимагає узгодження дій між ними та розробку ефективного механізму їх реалізації в системі стримувань і противаг.

Література: 1. Белов Д.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції автореферат на здобуття наукового ступеня к.ю.н., спеціальність 12.00.02 – конституційне право. – К.: 2005. – 22 с.; 2. Зайцева І.С. Трансформаційна економіка України//Бізнес Інформ. – 2009. – №11(1). – С.45-46; 3. Агафонов С.А. Інститут президента в системі державної влади України автореферат на здобуття наукового ступеня к.ю.н., спеціальність 12.00.02 конституційне право. - К.:2003. – 12 с.; 4. Жилиєв І.Б. Постанови Президента України, як інструмент державної політики//Стратегічні пріоритети. – №1(2). – 2007. – С. 24-33.; 5. Шатіло В. Інститут президентства в системі державної влади України. – К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2004. – 159 с.; 6. Указ Президента України від 09.04.1997 року №314/97 "Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України"/Офіційний вісник України. – 1997. – №16, стор. 17.; 7. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. Київ, Інф – вид. центр Держкомстату України, 2002. – 74 с.

З.С. Варналій, д-р економ. наук, професор,
КНУ імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Для економічної науки і господарської практики, утвердження та розвиток України як самостійної незалежної держави у світовому просторі, а також проблема економічної безпеки дер-

жави має виняткове значення, актуальність якої в умовах глобалізації набуває особливої гостроти в науково-теоретичному, економічному і політичному плані.

Забезпечення економічної безпеки України залежить від здатності національної економіки протистояти впливам загроз. Економічну безпеку держави необхідно розглядати в узькому та широкому розумінні слова.

Економічна безпека держави в узькому розумінні слова – це стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби особи, суспільства, держави.

У широкому розумінні слова економічна безпека України – це складна інтегральна категорія та особливості її стану в транзитивній економіці, які знаходять свій прояв у суперечностях, що діють в національній господарській системі в вигляді системної сукупності негативних чинників, розв'язання яких вимагає використання комплексу дій нормативно-правового, інституційного та організаційно-економічного характеру, заходів спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що покращує конкурентоспроможність національної економіки та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам з метою реалізації національних економічних інтересів.

Сучасна світова фінансово-економічна криза засвідчила вразливість вітчизняної економічної системи, її залежність від зовнішнього впливу. За таких умов питання захисту національних інтересів держави в економічній сфері набирає особливої ваги.

Забезпечення економічної безпеки досягається реалізацією відповідної державної політики, яка являє собою систему скоординованих заходів, спрямованих на попередження і усунення зовнішніх і внутрішніх загроз на певному етапі соціально-економічного розвитку країни. Формування і реалізація даної політики забезпечується відповідними державними органами в рамках покладених на них повноважень. На сьогодні в Україні діяльність державних органів щодо забезпечення економічної безпеки в основному спрямована на компенсацію збитків або подолання негативних тенденцій від дії загроз національній економіці.

Система державних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення економічної безпеки України має складну ієрархічну систему, в якій можна виділити наступні рівні: стратегічний (Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Верховна Рада України); тактичний (Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Прокуратура України, центральні органи виконавчої влади); оперативний (місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах делегованих повноважень).

Інститут Президенства є не лише окремим (самостійним) рівнем у системі забезпечення економічної безпеки України, але є ключовою складовою інших рівнів цієї системи. Зокрема, Президент України відповідно до ст. 106, 107 Конституції України [1], а також ст. 9 Закону України "Про основи національної безпеки України" [2] здійснює загальне керівництво національною безпекою, забезпечує суверенітет країни, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю, веде переговори та укладає міжнародні договори України. В системі державного управління економічною безпекою на нього покладені функції: забезпечення узгоджених дій всіх гілок державної влади між собою у сфері гарантування економічної безпеки; видання нормативно-правових актів з питань забезпечення економічної безпеки; визначення реальних і потенційних загроз і заходів для їх ліквідації.

Виокремимо основні історичні віхи формування правової основи забезпечення економічної безпеки саме Інститутом Президента України.

Так, зокрема, у липні 1992 р. Указом Президента було створено Раду національної безпеки України як консультативно-дорадчий орган у системі державної виконавчої влади при Президентові України. У 1995 р. був підписаний Конституційний договір між Верховною Радою і Президентом України, в якому на Президента покладалися функції гаранта національної безпеки України і голови Ради національної безпеки України.

Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ), відповідно до ст. 34 Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" [3], а також ст. 9 Закону України "Про основи національної безпеки України", як координаційний орган з питань

національної безпеки і, зокрема, економічної безпеки при Президентові України: координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки; розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які, відповідно до Конституції та законів України належать до сфери економічної безпеки та подає пропозиції Президентові України; координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з питань організації захисту населення та забезпечення його життєдіяльності тощо.

Не можна не згадати щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України", де постійно актуалізуються проблеми національної безпеки, і в першу чергу, питання забезпечення економічної безпеки держави. Реальною точкою відліку щорічних Послань – звернень Президента України до Верховної Ради України є 11 жовтня 1994 року [4].

28 квітня 2004 року Указом Президента України № 493 було схвалено Стратегію економічного і соціального розвитку "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки [5]. Стратегії забезпечення економічної та екологічної безпеки у цьому документі присвячено окремий XVI розділ.

8 червня 2012 року була прийнята Стратегія національної безпеки України "Україна у світі, що змінюється", затверджена Указом Президента України № 389/2012, в якій визначені основні загрози та шляхи зміцнення економічної безпеки України [6].

Вкрай негативний вплив на систему забезпечення економічної безпеки держави мають інституціональні деформації. Без урахування різноманітних форм інституціональних деформацій економічної безпеки неможливо провести економічний аналіз на макро-, мезо- і макрорівнях, приймати ефективні управлінські та законодавчі рішення [7, с. 181].

Інституціональні деформації економічної безпеки держави – це якісні викривлення інституційних форм економічної системи. Основними формами інституціональних деформацій економічної системі України на сучасному етапі є: тіньова економіка, рейдерство, непродуктивний відплив капіталу, корупція та тіньова парадержава. Саме ці форми інституціональних дефор-

мацій, є найбільшими за обсягами, соціально-економічними наслідками і реальними загрозами економічній безпеці України.

Специфічною та багаторівневою формою інституціональної деформації економіки України є тіньова парадержава – утворення макроекономічного рівня державного типу, в якому, внаслідок високого рівня корупції та тінізації, державні послуги та суспільні блага розподіляються за ринковими принципами. У такому утворенні остаточно формуються та ефективно діють корупційні ринки державних послуг та суспільних благ. Тіньова парадержава включає ринки: адміністративно-господарських рішень, державних посад, кадрової політики, державних привілеїв, державної освіти та науки, державного захисту прав та свобод громадян, виборчу систему тощо.

Удосконаленням наявних заходів спеціально-кримінологічного характеру є усунення недоліків (прогалин, суперечностей, нечіткості) антикорупційного законодавства, які створюють умови для корумпування суспільних відносин. Одним з основних напрямів спеціально-кримінологічного запобігання тіньовій парадержаві має стати розробка галузевих антикорупційних стандартів як системи єдиних для певної сфери правового регулювання правил поведінки, здійснення службових операцій (процедур), обмежень, заборон тощо, яка б унеможлиблювала чи істотно зменшувала ймовірність корумпування суспільних відносин у цій сфері.

Все це об'єктивно зумовлює здійснення активних дій щодо детінізації економіки. Детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин і передумов тіньових явищ. Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів до легальної економіки та примноження національного багатства.

Саме у такому контексті і слід розглядати роль і значення Інституту Президента України в системі забезпечення економічної безпеки держави, що полягає сьогодні в остаточному подоланні наслідків світової фінансово-економічної кризи, забезпеченні сталого зростання з підпорядкуванням його цілям інноваційного та соціального розвитку України.

Література: 1. Конституція України (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011). – Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – С.68-84.; 2. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С.351.; 3. Закон України "Про Раду національної безпеки і оборони України" // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №35. – С.237.; 4. Кучма Л.М. Шляхом радикальних економічних реформ. – К.: ВО "Поліграфкнига", 1994. – 96 с.; 4. Стратегія економічного і соціального розвитку (2004-20015 роки) "Шляхом європейської інтеграції". – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.; 5. Стратегія національної безпеки України "Україна у світі, що змінюється", затверджена Указом Президента України № 389/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/389/2012.; 6. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : [монографія] / З.С.Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Сасенко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

В.В. Вірченко, канд. екон. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НАЦІЇ

Інститут Президента України займає чільне місце в системі органів державної влади нашої країни, що зумовлюється роллю голови держави у вирішенні проблем державотворення і правотворення, а також його можливостями щодо впливу на соціальну та економічну сфери. Відповідно до Ст. 106 Конституції України, яка окреслює його повноваження, Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, а також звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України [1]. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, важливою функцією Президента України є підтримка національної безпеки загалом, та економічної безпеки країни – зокрема. У даному контексті забезпечення розвитку інтелектуального

капіталу нації перетворюється на важливе завдання соціально-економічної політики Президента України. Адже в умовах формування постіндустріальної цивілізації саме інтелектуальний капітал закладає основу конкурентоспроможності національної економіки і є одним із факторів її захищеності від зовнішніх загроз економічного характеру.

На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин, що характеризується становленням постіндустріального суспільства, інтелектуальний капітал перетворюється на важливий фактор виробництва і акселератор економічного розвитку. Саме розвиток інтелектуального капіталу, підвищення продуктивності його використання, активне впровадження результатів інтелектуальної діяльності в усі галузі суспільного виробництва є однією з головних умов переходу України на вищу стадію соціально-економічного розвитку. В сучасних умовах ефективність фінансово-господарської діяльності підприємства визначається його здатністю впроваджувати інновації, оперативно обробляти і аналізувати потоки інформації, оптимальним чином поєднувати кваліфікований персонал з інвестиціями у об'єкти інтелектуальної власності. Втілюючись у нематеріальних активах підприємства, інтелектуальний капітал визначає позицію підприємства на ринку, є одним із факторів його конкурентоспроможності.

Дослідження інтелектуального капіталу активізуються в країнах Європи і США у другій половині XX ст. у зв'язку із швидким зростанням його ролі у економічних відносинах і перетворенням на важливу складову продуктивних сил суспільства. До кінця XX ст. частка нематеріальних активів у структурі капіталу європейських та американських підприємств зросла до 50%, а в Японії почала наблизитися до 60%. Водночас, в Україні частка нематеріальних активів не перевищує 1%, а частка фінансових ресурсів, які спрямовуються підприємствами на інновації є меншою за 9%. Таким чином, підвищення ролі інтелектуального капіталу в економічному відтворенні у рамках вітчизняної економіки є одним із першочергових завдань державної політики, яке так і не було вирішене у процесі ринкової трансформації. Особливої актуальності проблема розвитку інтелектуального капіталу набуває в умовах глобалізації, адже її вирішення прямо

пов'язане із підвищенням конкурентоспроможності національної економіки, наданням інноваційного спрямування вітчизняному виробництву, а також посиленням економічного потенціалу країни і підвищення добробуту її населення.

В 1969 р. представник інституціоналізму Джон Кеннет Гелбрейт у листі до М. Калека вперше використав термін "інтелектуальний капітал". Він визначив його як щось більше, ніж чистий капітал працівника, який включає певну інтелектуальну діяльність. Один із основоположників теорії інтелектуального капіталу Томас Стюарт, визначає його як сукупність знань персоналу підприємства, які забезпечують його конкурентоспроможність. Як стверджує науковець, інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, що включає знання, досвід, інформацію, інтелектуальну власність і бере участь в створенні цінностей. Таким чином, інтелектуальний капітал забезпечує не лише конкурентну позицію підприємства на ринку, а й генерує прибуток. На думку Т. Стюарта зазначений вид капіталу існує у формі динамічної системи знань, що виростає навколо певної задачі, людини чи підприємства, і, водночас, як інструменти, за допомогою якого можна збільшити сукупність знань. В структурі інтелектуального капіталу Т. Стюарт виокремив людський, структурний та споживчий капітал [4, с.112].

Британська дослідниця Енні Брукінг визначає інтелектуальний капітал як нематеріальні активи компанії, які посилюють її конкурентні переваги і без яких компанія не може існувати. На її думку складовими інтелектуального капіталу є: людські активи, об'єкти інтелектуальної власності, активи інфраструктури та ринкові активи. До категорії людських активів Е. Брукінг відносить сукупність знань працівників, їх творчих здібностей, навичок, лідерських якостей, підприємницьких і управлінських здібностей. Під ринковими активами Е. Брукінг розуміє цінності, пов'язані з обмінними операціями, що визначають становище фірми на ринку (торгові марки, фірмове найменування); під активами інфраструктури – технології, методи і процеси, які уможливають роботу компанії (філософію управління, фінансову структуру, бази даних); під людськими активами – інтелек-

туальні активи, які використовуються компанією (знання, уміння, навички персоналу) [3, с.81].

На нашу думку, інтелектуальний капітал слід визначати як сукупність результатів інтелектуальної діяльності, що в результаті авансування у виробництво забезпечує створення нової вартості, дозволяє підвищити продуктивність господарської діяльності, отримати додатковий прибуток і забезпечити конкурентну позицію на ринку. Особливістю інтелектуального капіталу є те, що його використання зумовлює створення нових інтелектуальних продуктів, носіїв додаткової вартості, які втілюються у нових знаннях, навичках, інноваційних споживчих товарах та засобах виробництва. При цьому, інтелектуальний капітал є сукупністю двох елементів: нематеріальних активів, які можуть бути ідентифіковані, оцінені і здійснювати господарський обіг (об'єктів інтелектуальної власності); нематеріальних авуарів які важко виокремити, оцінити і які не можуть бути відчужені від підприємства, а тому можуть здійснювати господарський оборот лише у складі цілісного майнового комплексу підприємства (знання і навички персоналу, ділова репутація, канали збуту тощо).

Завдяки тій визначальній ролі, яку відіграє інтелектуальний капітал в умовах глобалізації та становлення постіндустріального суспільства, заходи щодо його розвитку були передбачені у Програмі економічних реформ Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" на 2010-2014 рр. Серед відповідних завдань Програмою Президента України передбачено: підвищення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, інтеграція вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький простір; підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової сфери; спрямування вітчизняного науково-технічного потенціалу на забезпечення реальних потреб інноваційного розвитку економіки України й організацію виробництва високотехнологічних товарів і послуг; здійснення першочергових заходів з підвищення ефективності національної інноваційної системи [2].

Серед заходів, реалізація яких дозволить виконати зазначені вище завдання Програмою Президента України визначено: збільшення фінансування на оновлення матеріально-технічної бази наукових установ та вищих навчальних закладів; розширення

програм надання грантів молодим ученим і викладачам для проведення досліджень; нарощування частки бюджетних коштів, що спрямовуються на фінансування фундаментальної науки та прикладних наукових і технічних розробок; пріоритетне спрямування бюджетного фінансування науки на виконання за конкурсними принципами державних цільових наукових, науково-технічних програм, державного замовлення у сфері науки та інноваційної продукції, а також фінансування грантів Державного фонду фундаментальних досліджень; підвищення рівня фінансової автономії наукових установ і ВНЗ у розпорядженні коштами, отриманими від замовників різних форм власності за виконання НДДКР тощо.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що Президент України займає активну позицію у вирішенні питання розвитку інтелектуального капіталу української нації. При цьому, актуальність і гострота проблеми забезпечення прискореного розвитку національної економіки та підвищення ефективності її функціонування свідчать про об'єктивну необхідність подальшого нарощування інтелектуального потенціалу України та стимулювання інтелектуальної діяльності. Лише вирішення зазначених проблем дозволить сформуванню основи для комплексної модернізації вітчизняної економіки. Тому завдання розвитку інтелектуального капіталу нації не втрачає своєї актуальності і має займати важливе місце у стратегії соціально-економічного розвитку, яка реалізується Президентом України.

Література: 1. Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр.>; 2. Програма економічних реформ Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" на 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України: [сайт]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf. – Назва з екрана; 3. Brookings A. Intellectual Capital: Core asset for the third millennium. – Stamford: ITP, 1996. – 224 pp.; 4. Thomas A. Stewart Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – New-York: Doubleday, 1997. – 240 pp.

РИНОК ПРАЦІ ТА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Включення України в світогосподарські процеси та її рівноправний вихід на міжнародний ринок вимагають пошуку шляхів прискорення розвитку вітчизняної економіки. Одним із таких шляхів може стати екологізація економіки за умов ефективної державної підтримки та урядового стимулювання. Вигідне географічне положення України в центрі Європи, крім інших переваг, створює серйозну зацікавленість європейських держав у дотриманні українськими товаровиробниками екологічних вимог, застосуванні чистих технологій і збереженні чистоти спільного природного середовища. Тому екологічний діалог України і ЄС може сприяти розвитку України в інноваційному полі. Для цього його слід вести у напрямку повноправної участі України в процесі формування нової екологічно безпечної європейської економіки.

Одночасне вирішення разом з екологічними також соціальних та економічних проблем може створити потужний синергетичний ефект і стати каталізатором прискорення господарського зростання. Наприклад, капіталовкладення в розвиток альтернативної енергетики й у систему соціального захисту приводять до створення нових робочих місць, збереження невідновлюваних природних ресурсів і покращення екологічного балансу, зростання рівня доходів та якості життя населення і т.д. Такий комплексний підхід створює нове бачення екологізації економіки як магістрального напрямку розвитку, що характеризується як економічним зростанням, так і посиленням соціальної захищеності, підвищенням якості й кількості робочих місць та зменшенням безробіття [1]. Особливе значення сказане має для сучасних умов України, коли для досягнення позитивного ефекту потрібно не стільки перебудовувати, скільки створювати заново економічні та технологічні структури, які б забезпечували поступовий і справедливий перехід до стійкої економіки. За рахунок поєднання таких інструментів, як нормативно-правова база, фінансові механізми, система оподаткування,

державні інвестиції, соціальна політика, політика в сфері зайнятості, уряд може здійснювати стимулювання підприємств і за підтримки Президента створювати сприятливе середовище для поширення зеленої практики на виробництві, інвестицій у нові зелені продукти й послуги, а також у створення нових та підвищення якості існуючих робочих місць.

У Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради [2] визначено, що сучасний ринок праці в Україні зберігає низку суттєвих системних вад, які перешкоджають ефективному поширенню позитивних соціальних ефектів. Це неефективна структура зайнятості, збереження значної частки неефективних робочих місць, нестандартної та неформальної зайнятості, неузгодженість розвитку ринку праці з ринком освітніх послуг [2]. Екологізація бізнесу за умов наявності ефективної державної політики зайнятості може стати одним із суттєвих чинників зростання загального рівня зайнятості, створення нових робочих місць зі збільшенням виробництва "зелених" товарів, розвитком нетрадиційної енергетики, органічного сільського господарства, сфери рециклінгу і утилізації та інших перспективних галузей. Крім цього, реструктуризація ринку праці в цих умовах сприятиме не тільки в створенню нових зелених робочих місць і скороченню зайнятості в традиційних галузях, а і зміні сутності та якості існуючих робочих місць, збільшенню частки "озелених", екологізованих робочих місць в традиційних галузях. У результаті появи нових технологій зміст роботи, профіль робочих посад, умови праці вже зараз відчувають істотні зміни. Створювані в ході цього процесу робочі місця повинні не тільки бути зеленими, але й відповідати вимогам гідної праці, тобто зайнятість на них повинна бути продуктивною, соціально захищеною, достойно оплачуваною. Вона повинна забезпечувати дотримання прав працівників і надавати їм право голосу в прийнятті виробничих та соціальних рішень.

В цілому можемо зазначити, що перехід до стійкої, екологізованої й більш чистої економіки відкриває більші можливості для економічного та соціального зростання ринків праці, що може проявитись в наступному: 1) створення додаткових робо-

чих місць: для виробництва екологічних товарів; для створення і обслуговування зелених технологічних процесів; в традиційних галузях, технологічно та комерційно пов'язаних з "зеленими"; 2) підвищення загального рівня зайнятості; 3) зміна структури ринку праці; 4) екологізація існуючих робочих місць; 5) широкомасштабна соціальна інтеграція [3].

Кожен з вказаних напрямків суттєво впливає на розвиток глобального та національних ринків праці, виявляючи як позитивні, так і негативні наслідки для зайнятості, особливо в тих випадках, коли відбуваються глобальні трансформації моделей економічного розвитку великих компаній, галузей і цілих країн. Кількість та якість робочих місць, створюваних на всіх етапах процесу екологізації економіки, залежить від обсягів попиту та інвестицій, від впливу торгівлі, від еластичності зайнятості. Вона буде корелювати з кількістю робочих місць, втрачених внаслідок скорочення виробництва в традиційних енерговитратних галузях та внаслідок зростання механізації робіт при провадженні чистих технологій. Сума валових вигід і завданих збитків буде еквівалентна кількості працівників, які "екологізують" умови своєї праці або змушені будуть взагалі змінити роботу. Відповідь на питання про те, яким буде сукупний ефект у сфері зайнятості – позитивним чи негативним, залежить від складної взаємодії великої кількості економічних та політичних чинників.

Література: 1. Глосарій зеленого бізнесу : українсько-німецько-російсько-англійський / В. Базилевич, Д. Вальтер, В. Хартман [та ін.] ; наук. ред. : В. Базилевич, Д. Вальтер. – К. : Знання, 2010.-540 с.; 2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.; 3. Устойчивое развитие, достойный труд и зеленые рабочие места: Доклад на 102-й сессии Международной конференция труда, 2013 г.- Международное бюро труда, Женева, Швейцария.- 2013.-139с.

Л.С. Головка, старший викладач,
Обласний комунальний вищий навчальний заклад
"Інститут підприємництва "Стратегія"

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИНАМІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Визначення та обґрунтування стратегічних напрямів економічного розвитку України є однією із актуальних проблем державного управління. Важливість зазначеного підкріплюється необхідністю нівелювання наслідків глобальної економічної кризи та, при можливості, отримання принципово нових можливостей для національної економіки по закінченню цього кризового стану та посідання таких позицій на світовій арені, які є суттєвими саме для якісних перетворень в національній економіці.

Положення концепції сталого розвитку передбачають раціональне, заощадливе використання ресурсів Землі. Саме раціональність обмежує потреби людства, не допускає безконтрольність використання ресурсів, що, як наслідок, зумовлюватиме певний дефіцит окремих груп товарів. А це, у свою чергу, зумовлює конфлікт між оптимальним рівнем споживання населення та промисловості та зростанням рівня якості життя та розвитку промислового комплексу [1].

Методологія розрахунку рівня сталого розвитку та гармонізації передбачає використання методик як статичного, так і динамічного визначення певних показників (індексів та індикаторів). У статичному представленні для аналізу обирається набір даних, як правило, за один рік – статистична звітність. Таке представлення надає можливість оцінювати стан об'єкта (у нашому випадку це країна чи адміністративно-територіальна одиниця) у конкретний момент часу, саме за обраний рік.

Динамічний аналіз дещо розширює можливості аналізу. Цей аналіз, як правило, базується на результатах статичного представлення за певний період. Проте має й свої особливості, які полягають у нормуванні та приведенні окремих показників до певного року (за необхідності). Об'єднання результатів статичних досліджень за досить значні періоди часу надає можливість

визначити низку додаткових показників, виявити певні динамічні ефекти, суттєві залежності від впливу фактору часу.

Проте на основі аналізу змісту наукових праць можна виокремити такі дві тенденції у використанні термінології: поняття "сталий" стосується переважно мезо- та макрорівня, на рівні регіонів і країн, а термін "стійкий" використовується на мікрорівні, при аналізі виробничих структур.

Одним із стратегічних пріоритетів ефективного економічного розвитку та покращення його динаміки є формування оптимально-ефективної моделі національної економічної системи для визначення ключових елементів ефективної економічної структури [7, с.34]. Не менш важливим стратегічним пріоритетом ефективного управління національним економічним розвитком та його динамікою є збалансоване регулювання усіх факторів економічного розвитку [7, с.35].

Для зменшення впливу зовнішніх факторів пропонується застосовувати науково обґрунтовані межі допустимих значень, у яких ще приймається рівень стійкості за належний. Саме під поняттям "стійкість" розвитку розуміємо такі зміни параметра впродовж відтинку часу, щоб значення цього параметра приймали в кожному наступному відтинку часу такі величини, які відповідали б положенням концепції сталого розвитку.

Системні досліджень з проблематики сталого розвитку країн було розпочато близько півстоліття тому. Концептуальні засади розвинуті та підтримані на самітах ООН, де брали участь понад 180 країн, а також деякі міжнародні організації. Ці саміти пройшли у Ріо-де-Жанейро в 1992 році, в Йоганнесбурзі у 2002 році, а також у 2012 році на "Ріо+20" (тобто двадцять років потому, як відбувся саміт в Ріо-де-Жанейро). На останньому саміті учасниками прийнята Резолюція за № 66/288 – "Майбутнє, якого ми хочемо" (Генеральної Асамблеї ООН). Розроблені документи визначають орієнтири розвитку світової спільноти на основі положень, що були розробленими ще В. І. Вернадським. Виходячи з матеріалів Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (1992 р.), сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність наступних поколінь задовольняти свої вла-

сні потреби. Словосполучення "сталий розвиток" є перекладом з англійської мови: sustainable development означає дослівно "розвиток, що підтримується" (sustain – опора, підтримувати, витримувати). Сталий розвиток має не лише екологічну складову, але й економічну й соціальну [5].

Певну наукову проблему становлять динамічні процеси, які значною мірою визначають стан майбутнього Землі та суспільства зокрема. Проте розробок, методик, які надавали б змогу належним чином оцінити наслідки того чи іншого рішення стосовно розвитку об'єкту в майбутньому, недостатньо, а існуючі мають певні недоліки. До основних недоліків варто віднести те, що у одній методиці використовуються дані, отримані з різних джерел, мають різну природу, що потребує системного узгодження, нормування, приведення до такого вигляду, який є зрозумілий особам, що приймають управлінські рішення на державному чи регіональному рівнях.

Інший суттєвий недолік – це приведення всього ряду показників до одного, базового року, адже соціальні, екологічні та економічні процеси розвиваються відносно незалежно, а показники можуть значно відрізнятися один від одного на значних періодах. Це при тому, що на практиці значення різні на різних періодах, а їх зміст однаковий. Зазначене більшою мірою стосується економічної складової сталого розвитку, адже, наприклад, середня зарплата у 2000 році та в 2013 році значно відрізняється, а купівельна спроможність змінилася не суттєво. Враховуючи зазначене, слід враховувати при розробці методики різні індекси, які коректують ту чи іншу залежність.

Трансформація світової економіки, яка відбувається у процесі переходу до періоду після кризового відновлення, зміна напрямів та інтенсивності міжнародних фінансових потоків, модифікація розподілу світових ринків між традиційними та новими центрами економічного зростання обумовлюють суттєві зміни конкурентних викликів, з якими стикається відкрита економіка України як на зовнішніх, так і на внутрішньому ринках. У світлі цього, українська економіка швидко втрачає традиційні конкурентні переваги. Джерела зростання, які базуються на інтенсивному нарощуванні низько технологічного і сировинного експорту в умовах заниженого обмінного курсу гривні, на сьо-

годні фактично є вичерпаними. Україна вже не може утримувати конкурентні позиції у світовій економіці за рахунок дешевизни робочої сили та економії на розвитку соціальної сфери.

Комплексне вирішення завдань, які стоять перед усіма галузями, сферами й регіонами економіки в контексті забезпечення національного економічного розвитку, неможливе без урахування наявних ресурсів та ефективного управління процесами ресурсозабезпечення [7, с. 35].

Тривале накопичення теоретичного та практичного досвіду трансформаційних перетворень зумовило еволюцію поглядів на сутність соціального розвитку, захисні функції держави, принципи і методи формування та реалізації її соціальної політики. Поступальний та динамічний розвиток країни повинен орієнтуватися на соціалізацію економічної системи з найповнішим урахуванням потреб, інтересів населення, його стимулів до продуктивної трудової діяльності з метою реалізації власного професійно-кваліфікаційного потенціалу, всебічного розвитку, одержання гідної винагороди за результати праці. Пріоритетність вирішення соціальних завдань логічно впливає з об'єктивної необхідності створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України, їх оптимальної інтеграції до світового економічного простору, який висуває нові вимоги до процесу відтворення населення, формування соціально-трудових відносин, розвитку всіх сфер життєзабезпечення населення та його основної складової – робочої сили. У зв'язку з цим необхідно трансформувати функції держави в управлінні соціальним розвитком; еволюція сучасних методів державного регулювання повинна відбуватися у напрямі зростання їх гнучкості, зміщення акцентів з регламентуючих та обмежуючих заходів на суто стимулюючі [6, с.3].

Таким чином, подальший розвиток економіки визначатиметься спроможністю знайти відповіді на низку викликів структурного, технологічного і управлінського характеру, які сформувалися під впливом глобальних тенденцій розвитку і перетворень у вітчизняній економіці.

Література: 1. Концепція переходу України до сталого розвитку [Електронний ресурс] /Проект. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/2012_rik/; 2. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньо регіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] /Постанова КМУ від 20 травня 2009 р. № 476. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/476-2009-п>; 3. Про затвердження Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 року [Електронний ресурс] / Розпорядження КМУ від 20 березня 2013 р. № 145-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-p/page>; 4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/_images/files/news/12/05/4455.pdf. Назва з екрана.; 5. Організація Об'єднаних Націй в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/what-rio> Назва з екрана.; 6. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І.Бандур, Т.А. Заяць, В.І.Куценко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.; 7. Стратегічне управління національним економічним розвитком: монографія в 2 т./ За заг. ред. О.В. Кендюхова . – Донецьк : "ДВНЗ" ДонНТУ, 2013. – Т.1. – 338 с.

І.А. Гончар, канд. екон. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

СТАТИСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Вища освіта є головною ланкою у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, яка формує науковий потенціал країни. Проте сучасна вища освіта України не отримує високих оцінок як у вітчизняних так і іноземних роботодавців. Причиною такого стану є надзвичайно велика кількість університетів найвищого рівня акредитації, в багатьох з яких не приділяють необхідної уваги якості підготовки студентів. Крім того чимало вищих навчальних закладів взагалі не мають необхідної матеріальної бази, яка забезпечила б якість навчання на високому рівні та сприяла б усесторонньому розвитку студента, як особистості. Тому вкрай актуальним постає питання врегулювання існуючого освітнього простору.

Проведення ефективних освітніх реформ в сфері освіти неможливе без адекватної оцінки ВНЗ, яка має враховувати великий обшир статистичних ознак. Ефективним засобом такого оцінювання є багатовимірне статистичне ранжування, застосування якого дозволить надати об'єктивну оцінку існуючому рівню підготовки студентів, умовам навчання та відповідності освітніх програм реальним потребам економіки нашої країни.

На сьогоднішній час в Україні існує чимало рейтингів ВНЗ, проте всі вони складаються з певною метою, яка відповідає потребам замовника. Наприклад друковані засоби масової інформації, фаховим напрямом яких є фінансовий аналіз, будують рейтинги випускників ВУЗів за рівнем заробітної плати, кадрові агентства – за відгуками роботодавців. Такі множинні оцінки переважно враховують вузьке коло питань діяльності ВНЗ і не можуть надати загальної оцінки умовам навчання та рівню підготовки фахівців.

Через неповноту в оцінках існуючих методів Міністерство освіти і науки, молоді та спорту запропонувало новий підхід до оцінювання вишів, який поєднає в собі усі параметри оцінювання ВНЗ.

Загалом до складу рейтингу включено понад сто ознак, основні критерії оцінки ВНЗ розподілені за такими групами: міжнародна активність, якість контингенту студентів, якість науково-педагогічного персоналу, якість науково та науково-технічної діяльності, ресурсне забезпечення. Значною відмінністю запропонованої системи є не лише оцінка існуючого стану за традиційними критеріями, а і зазначення орієнтирів напряму розвитку вищої освіти України, одним з головних є вихід українських вишів на світовий науковий простір.

Рейтинг МОН є настільки різноманітним і різнобарвним, що одразу виникає питання способу зведення статистичних даних в одній оцінці. Адже більше сотні показників зведені з однаковими вагами надають абстрактну оцінку, в якій негативні значення врівноважуються з позитивними, а вагомі оцінки розсіюються у величезному переліку незмінних ознак.

В запропонованому підході Міносвіти існує ряд дискусійних питань пов'язаних, по-перше, з формуванням ознакового обширу, по-друге, з методом зведення показників в єдину оцінку. Головним недоліком запропонованої системи рейтингування є відсутність

можливості оцінити фактори, що впливають на розподіл ВНЗ в рейтингу та впливати на процеси, що сформували існуючий стан.

Одним з виходів з такої ситуації є відмова від однієї зведеної оцінки і перехід до групових комплексних оцінок, які будуть адекватними індикаторами становища у відповідній сфері. Використання запропонованого підходу дозволить не лише більш адекватно оцінювати існуючий стан та ефективно впливати на існуючі процеси в сфері освіти, а механізм рейтингування ВНЗ стане ефективним підґрунтям для виявлення і вирішення першочергових проблем в сфері освіти.

Д.Б. Єльчанінов, канд. техн. наук, доцент,
Національний технічний університет
"Харківський політехнічний інститут"

СИСТЕМОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА

Відповідно до ст. 106 (ч. 1, п. 3) Конституції України [1] Президент України здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави. Таким чином, саме Президент відповідає за визначення стратегічного вектора розвитку України.

Існування в Україні двох протиборчих політичних напрямів, орієнтованих на ЄС та Митний союз, призводить до того, що стратегічний вектор розвитку України періодично змінюється. Це негативно впливає як на внутрішній стан України, так і на взаємодію зі світовою спільнотою.

Існування системного підходу до визначення мети розвитку держави створює можливість обґрунтовано роз'яснити її кожному громадянину та зафіксувати вектор розвитку країни. Таким чином, протилежні політичні сили сперечатимуться не навколо визначення мети, а щодо шляхів її досягнення. Як наслідок, перемога певного політичного напрямку змінить лише стратегію досягнення вектора розвитку. Це майже не дестабілізує життя країни, порівняно зі зміною самого вектора розвитку.

Проблема виявлення вектора розвитку актуальна для соціальних систем будь-якого розміру та вимагає системного аналізу її оточення [2]. У зв'язку з цим серед багатьох існуючих напрямів системних досліджень [3] особливу увагу привертає системологічний підхід [4], з точки зору якого система має бути спроможною виконувати функцію, необхідну надсистемі.

При системологічному підході до аналізу мети розвитку держави необхідно розглядати країну як систему, що має задовольняти запит надсистеми. Очевидно, мета розвитку системи має бути узгодженою із запитом надсистеми. Іншими словами, система має розвиватися в напрямі підвищення спроможності виконувати функцію, необхідну надсистемі.

З точки зору системології Україна є системою, що перебуває у пошуку надсистеми. Тому Україні треба уявляти запит від будь-якої надсистеми (ЄС, Митного союзу або інших) у вигляді формального опису вимог до себе через критерії відповідності та шкали їх значень.

Кожен громадянин України повинен розуміти вектор розвитку держави. Тому відповідні нормативно-правові документи мають містити формальний опис мети держави у вигляді критеріїв досягнення та шкал їх значень.

Формальний опис мети та запиту дає змогу аналізувати їх узгодженість та змінювати вектор розвитку України відповідно до вимог обраної надсистеми або змінювати надсистему, запит якої не відповідає меті розвитку держави.

Необхідною умовою відповідності мети та запиту є покращення стану країни до сталого в процесі досягнення її мети. Невідповідність критеріїв, їх значень та шкал призводить до відповідно несталого, кризового та катастрофічного стану країни. Отже, помилкове визначення вектора розвитку держави або її надсистеми не дає змоги країні досягти сталого стану [5].

Запит надсистеми вимагає від системи наявності певних властивостей.

Наявність чи відсутність тих чи інших властивостей системи визначає її стан відносно функціонального запиту надсистеми та його зміни. Система перебуває в сталому стані, якщо вона задо-

вольняє існуючий функціональний запит надсистеми, може адаптуватися до його незначних змін, а також еволюціонувати. Несталий стан системи характеризується нездатністю до адаптації відповідно до зміни функціонального запиту. Система перебуває у кризовому стані, якщо вона не задовольняє існуючий функціональний запит, але спроможна адаптуватися до нього. Катастрофічний стан системи характеризується неспроможністю задовольнити існуючий запит надсистеми, нездатністю до адаптації та, у найгіршому випадку, еволюції [6].

Причинами змін вимог до розвитку держави є зміни властивостей, яких міжнародна організація вимагає від держави, їх значень та шкал. Найсуттєвіші зміни вимог до розвитку держави відбуваються у разі зміни властивостей. Зміна шкали значень властивості впливає на зміну вимог до розвитку держави менш, ніж зміна множини значень. Умовами сталого розвитку держави є наявність серед її властивостей (а також їх значень та шкал) як таких, що їх міжнародна організація вимагає у поточний період, так і таких, що знадобляться їй у майбутньому. Порушення цих умов призводить до несталого, кризового або катастрофічного розвитку держави у межах цієї організації [7].

Властивості країни визначають, насамперед, її громадяни, а точніше, їх рівень розвитку та навчання. Лише вони здатні забезпечити належне функціонування країни відповідно до запиту над системи та прибуток держави.

Найважливішою умовою конкурентоспроможності та соціально-економічного прогресу країни є акумуляція та ефективне використання людського капіталу.

Людський капітал визначає властивості людини, які виявляються в її здатностях встановлювати певні зв'язки, що характеризують можливості людини задовольнити функціональний запит до неї. Національний людський капітал визначається вимогами світової спільноти до держави, зокрема міжнародними організаціями, до яких вона належить або бажає приєднатись. У разі відсутності потрібного людського капіталу, він може бути залучений ззовні шляхом імміграції іноземців на постійне проживання або тимчасового використання їх праці [8].

Умови і порядок залучення в Україну іноземців на постійне проживання визначаються Законом України "Про імміграцію" [9], згідно зі ст. 4 якого дозвіл на імміграцію можуть отримати, зокрема, діячі науки та культури, імміграція яких відповідає інтересам України та висококваліфіковані спеціалісти і робітники, гостра потреба в яких є відчутною для економіки України.

В цьому процесі знов визначальна роль належить Президенту України, тому що відповідно до ст. 106 (ч. 1, п. 26) Конституції України [1] він приймає рішення про прийняття до громадянства України.

Література: 1. Конституція України [Електронний ресурс] / Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page2>. – Назва з екрана.; 2. Takatoshi Imada Self-Organization and Society / Takatoshi Imada. – Springer, 2008. – 224 p.; 3. Панкратова Н. Д. Становление и развитие системного анализа как прикладной научной дисциплины / Н. Д. Панкратова // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2002. – № 1. – С. 65–94.; 4. Мельников Г. П. Системология и языковые аспекты кибернетики / Г. П. Мельников. – М. : Советское радио, 1978. – 366 с.; 5. Кальниш Ю. Г. Системологічний підхід до аналізу мети державного управління [Електронний ресурс] / Ю. Г. Кальниш, Д. Б. Єльчанінов // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 1 (9). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Dutp/20091/doc_pdf/Kalnysh_YG.pdf. – Назва з екрана.; 6. Єльчанінов Д. Б. Системологічний підхід до аналізу та прогнозування в державному управлінні / Д. Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 82–87.; 7. Єльчанінов Д. Б. Системологічний підхід до аналізу сталого розвитку держави / Д. Б. Єльчанінов // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1 (14). – С. 70–75.; 8. Єльчанінов Д. Б. Державне управління людським капіталом: системологічні основи / Д. Б. Єльчанінов // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 2 (38). – С. 32–41.; 9. Закон України "Про імміграцію" : за станом на 10 квіт. 2009 р. [Електронний ресурс] / Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>. – Назва з екрана.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СИСТЕМІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Створення інституту президенства України у 1991 році стало ключовим моментом розвитку політичної системи України [1]. Президент уособлює державу у міжнародному просторі та визначає позицію держави у міжнародних відносинах. З метою підвищення ефективності виконання Президентом його конституційних повноважень у 2010 р. було утворено Адміністрацію Президента України [2]. Президент України та його адміністрація здійснюють вплив на інституційні та соціально-економічні перетворення країни шляхом визначення загального національного політичного курсу, векторів та пріоритетів розвитку економічної системи, реалізації окремих законодавчих ініціатив, що закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Так, одним із інструментів, за допомогою яких Президент України впливає на інвестиційну діяльність в країні, є Програма економічних реформ. Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" [3] розроблена на виконання поставленого Президентом України завдання з відновлення економічного зростання й модернізації економіки країни. Серед основних завдань щодо активізації інвестиційної діяльності, визначених Програмою є такі: підвищення інвестиційної привабливості країни; удосконалення державно-приватного партнерства; модернізація інфраструктури та базових секторів економіки; підвищення стандартів життя та розвиток людського капіталу; поліпшення бізнес-клімату.

Взаємодія Президента України із Кабінетом Міністрів України значною мірою визначається Національним планом дій щодо реалізації Програми економічних реформ, що затверджується на кожен рік відповідним указом. Національні плани дій спрямовуються на контроль та моніторинг виконання завдань, визначених Програмою економічних реформ та містять чітко вказані

дати та індикатори виконання заходів, а також перелік відповідальних за їх реалізацію. Перший план дій було затверджено у 2010 році. Ним було започатковано процес структурних змін в національній економіці, реформу у сфері державних фінансів та ряд інституційних перетворень. У період з 2010 до 2013 року національні плани дій скеровували діяльність державних інституцій щодо реалізації поставлених цілей у стратегічних документах соціально-економічного розвитку країни. Так, згідно із планом дій на 2013 рік було сформовано Державний реєстр інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій, запроваджено здійснення рейтингової оцінки інвестиційної привабливості регіонів [4].

З метою підвищення ефективності реалізації Програми економічних реформ було затверджено Державну програму активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки, спрямовану на прискорення позитивних зрушень у національному соціально-економічному просторі. Одним із пріоритетів програми було визначено реалізацію інвестиційного потенціалу країни та формування сприятливого інвестиційного середовища з метою зміцнення конкурентних позицій України на світовому ринку [5].

У рамках Програми заплановано реалізацію заходів щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки, що включає такі напрями: створення сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності у галузях виробничої сфери; забезпечення стабільного розвитку тих галузей національного господарства, внесок яких у приріст ВВП є найбільшим; системної державної підтримки галузей, що використовують високі технології у виробничому процесі та продукція яких характеризується високою доданою вартістю; створення умов для реалізації інвестиційного потенціалу.

Ще одним важливим інструментом впливу Президента України на перебіг політико-економічних процесів у державі є щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. У Посланні від 6 червня 2013 р. вказується на необхідність активізації розбудови реального сектору економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення ефективності державних інвестицій, які є наразі ключовими напрямками

державної політики України [6]. Також, визначено напрями впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки шляхом реалізації потужностей науково-технічного та освітнього потенціалу.

На виконання положень Програми економічних реформ щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки, було значно зміцнене інституціональне забезпечення інвестиційної діяльності в Україні. Так, було створено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами (в рамках якого виділено департамент "Єдине інвестиційне вікно"), Державну інноваційну фінансово-кредитну установу, Державний реєстр інвестиційних проектів, а також ухвалено ряд законодавчих актів, серед яких Концепція розвитку державно-приватного партнерства, Закон України від 21.04.2011 № 3263-VI "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємництва", постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1217 "Деякі питання організації діяльності ради вітчизняних та іноземних інвесторів при центральному, місцевому органі виконавчої влади", Закон України від 21.10.2010 № 2623-VI "Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом "єдиного вікна" (набрав чинності з 01.01.2012 р.), Закон України від 06.09.2012 № 5205 "Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць".

З метою реалізації Програми економічних реформ Президента України, у період 2012-2013 рр. було ухвалено ряд важливих документів програмного характеру, що спрямовані на реалізацію інвестиційного потенціалу України. Так, з метою запровадження системного підходу до вирішення проблемних питань діяльності в Україні європейських інвесторів, з врахуванням пропозицій Європейської бізнес асоціації та центральних органів виконавчої влади, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.12.2012 № 1074-р затверджено План заходів щодо сприяння діяльності іноземних інвесторів [7]. Згідно із планом, зокрема, буде вдосконалено механізм перереєстрації іноземних інвестицій та встановлення порядку анулювання державної реєстрації іноземних інвестицій тощо. Такі заходи створюють підґрунтя для покращення інвестиційного клімату в Україні.

У контексті реалізації Програми економічних реформ також важливим є ухвалення Стратегії розвитку системи управління державними фінансами [8]. Стратегією, зокрема, визначено необхідність розрахунку видатків бюджету на середньострокову перспективу, а також встановлення процедур визначення обсягу видатків за бюджетними програмами, які забезпечують реалізацію інвестиційних проєктів. Стратегією передбачається реалізація таких заходів, як удосконалення механізму бюджетного інвестування в результаті активізації діяльності Державного банку реконструкції та розвитку; переорієнтація державних інвестицій на соціальну інфраструктуру та інноваційні програми, виконання яких забезпечить перехід економіки до високотехнологічних і наукомістких виробництв і відповідно підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світовому ринку; наповнення Державного реєстру інвестиційних проєктів та проєктних (інвестиційних) пропозицій; здійснення відбору зареєстрованих інвестиційних проєктів для подальшого погодження Кабінетом Міністрів України.

Підсумовуючи зазначимо, що законодавчі ініціативи інституту президентства України спрямовані на реалізацію ключових положень програми економічних реформ та вирішення проблем, окреслених у щорічних Посланнях, стали підґрунтям для залучення приватного капіталу для розвитку пріоритетних галузей національної економіки. Деретуляція інвестиційної сфери та спрощення бюрократичних процедур для інвесторів у подальшому сприятимуть притоку іноземного капіталу для модернізації національної інфраструктури, розвитку інноваційної діяльності та реалізації науково-технічного потенціалу. Таким чином, інститут президентства України здійснює значний вплив на визначення та реалізацію зовнішньої та внутрішньої політики України, встановлює пріоритети розвитку економіки, скеровує напрями забезпечення підвищення національної конкурентоспроможності та визначає імідж України у міжнародному просторі.

Література: 1. Про Президента Української РСР: закон УРСР від 05.07.1991 № 1295-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №33.; 2. Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України: указ Президента України від 25.02.10 № 265/2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/secretariat.html>; 3. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна

держава. Програма економічних реформ Президента України на 2010-2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – 87 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf; 4. Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава": указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>; 5. Програма активізації розвитку економіки стане початком структурних змін / Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246010062; 6. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2013 році: послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/docs/poslannia2013.pdf>; 7. Про затвердження плану заходів щодо сприяння діяльності іноземних інвесторів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.12.2012 № 1074-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – №2.; 8. Про стратегію розвитку системи управління державними фінансами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.08.2013 №774-р // Урядовий кур'єр. – 2013. – №199

Б.А. Карпінський, канд. екон. наук, професор,
Львівська державна фінансова академія

ФІНАНСОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ ТА ІНСТИТУТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Динаміка процесу державотворення об'єктивно залежить від реальних можливостей її впливу на стан фінансового забезпечення питань благополуччя й соціального розвитку населення. На кожній стадії циклічного розвитку держави виникають властиві часу проблемні завдання, які стосуються потреби у залученні до їхньої реалізації фінансових ресурсів.

Фундаментальне значення в системі систематизації законодавчої бази щодо результативного наповнення державного бюджету відводиться як конституційним засадам так і діям Інституту Президента України (специфічного державно-правового утворення), які в цілому агрегують зусилля нормативно-правового спрямування в інтересах фінансового забезпечення цілей розвитку дер-

жави. Водночас, конституційні засади безпосередньо пов'язані з конституційним ладом, який вони формують. Однак, не зважаючи на вже понад трьохсотлітню епопею існування у різних проявах конституційного становлення в Україні, фінансові наголоси у її конституційних положеннях з позиції державотворення цілеспрямовано не ставились, що призводить і нині до певних декларативних зміщень та фінансових колізій. Виходячи з цього, Перший Президент України Л.М. Кравчук прозорливо зазначає: "Нам потрібне нове покоління середнього бізнесу, який буде виробником і основним платником податків" [1, 4-5].

На думку автора, *конституційний лад* визначається сукупністю конституційних норм та меж функціонування правової держави, утримує в єдинстві ідеологічність і законність суспільного та державного устрою, ґрунтується на дотриманні прав і свобод громадян, виділяє рівень основоположних суспільних взаємовідносин, обумовлює формування характерного суспільства із своїми орієнтирами та цінностями, символізує прагнення нації до розвитку.

Наростаюча потреба в уточненні та удосконаленні окремих положень статей Конституції України, а саме з метою виділення, систематизації та агрегування різновекторних думок і пропозицій щодо цього було й сформовано Конституційну Асамблею під головуванням Л.М. Кравчука, потребує зважених підходів та й, насамперед, погляду на майбутнє, оскільки вже при означеній модернізованій Конституції нація буде реалізовуватись та проживати. В цьому контексті недостатньо уваги розробниками конституційних положень приділено проблемі взаємозв'язку нація-патріотизм-держава.

Зокрема, необхідність у забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняної продукції (насамперед, на зовнішніх ринках), активізації використання сучасних технологій та розширення в структурі національного господарства частки наукоємних виробництв вищих технологічних укладів вимагає й наявності патріотично налаштованої, високоосвіченої і висококваліфікованої робочої сили, а також постійного та всебічного поліпшення її якісних характеристик. Останнє додатково актуалізує орієнтаційну спрямованість щодо виховання і формування державотворчого патріотизму нації, зміцнення її духовно-моральних якос-

тей в умовах як активізації глобалізаційних процесів так і становлення елементів збалансованого інформаційного суспільства.

Державотворчий патріотизм нації – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави.

За своєю природою **державотворчий патріотизм нації** можливо оцінювати на основі використання двох підходів: **якісного** та **кількісного**. **Якісний підхід** знайшов широке поширення через простоту свого відображення та й того, що лише поговорити (без матеріальних наслідків) про державу й патріотизм всі готові. Водночас, **кількісний підхід раніше не розглядався**, оскільки не було запропоновано зрозумілих й переконливих кількісних критеріїв такого оцінювання державотворчості, та й науковці (практики) зупинялись більше на якісних параметрах.

Властиво, із наукових досліджень автора випливає висновок, що **податки є кількісним вимірником фактичного державотворчого патріотизму нації щодо конкретизації реальної участі (нинішніх та майбутніх) платників податків у забезпеченні фінансової складової життєзабезпечення й розвитку держави** [2-3].

Виходячи з наведеного означення можливо запропонувати наступну формулу щодо визначення коефіцієнта державотворчого патріотизму нації:

$$КДПН_t = \frac{\sum_{i=1}^m ППД_i}{\sum_{i=1}^n ППД_i - \sum_{i=1}^m ФПН_i},$$

де $КДПН_t$ – коефіцієнт державотворчого патріотизму нації у

час t ; $\sum_{i=1}^n ППД_i$ – податковий потенціал держави; $\sum_{i=1}^m ФПН_i$ –

фактичні податкові надходження; n – потенційна кількість різновидів податків; m – фактична кількість різновидів податків (між n та m можуть бути відмінності, зокрема, за рахунок пільг, відстрочок).

Підкреслимо, що в такому контексті виділення кількісної домінанти державотворчого патріотизму нації проблема не лише

Конституції України. Так, окремі стратегічні аспекти щодо виділення та наголошування особливостей формування матеріальних засад конституційних положень пройшли повз увагу конституційників багатьох держав.

Також підкреслимо, що на різних управлінських рівнях звертають увагу лише на зменшення чисельності населення України, автор вперше акцентує увагу на тому, що нині не просто зменшується чисельність громадян – саме головне, з позиції стратегічних можливостей держави, *зменшується чисельність платників податків*. І на цей принциповий аспект має бути привернута увага урядовців та практиків, оскільки саме на фінансовій складовій державотворчого патріотизму нації й тримаються всі реальні конституційні можливості держави перед своїми громадянами.

Висновки. Фундаментальність фінансового відображення та реалізації кількісного підходу державотворчого патріотизму нації дозволить як державі так і конституційному праву України бути в числі держав, які розуміють і отримуватимуть переваги: зростання надходжень в бюджет; зниження витрат на адміністрування податків; формування законослухняної нації; накопичення ефективніших можливостей у держави вирішувати та забезпечувати конституційні права громадян; забезпечення внутрішньої та зовнішньої поваги до держави, яка може дієво дбати за свою націю; відчутного нарощування частки громадян, що гордяться своєю державою, яка вміє їх підтримати на життєвих дорогах тощо.

Загалом пропонований автором варіант зміни статті 67 Конституції України наведено в табл.

Важливістю кількісного підходу у творенні держави є й те, що він абстрагований від патріотизму на основі соціальних, фахових прошарків, національності, релігійних чи партійних переконань. Тут підхід логічніший та глибший – платник податків, який поважає свою Батьківщину буде й добросовісним платником.

**Новаційний сенс змін в Конституції України
щодо державотворчого патріотизму нації
в контексті податкової домінанти**

Розділ	Зміст статті у пропонуваному варіанті	Особливості дії Конституції з позиції податкової складової державотворення у пропонуваній редакції
<i>Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина</i>	Стаття 67. Державотворчий патріотизм нації обумовлює безпосередню матеріальну участь громадян у формуванні і розвитку держави. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. <i>(Далі за текстом)</i>	Виділяється кількісна складова участі громадянина в процесі державотворення. Уточнюється та конкретизується фундаментальний обов'язок нації у матеріальному становленні державотворення на основі податкової домінанти. Наявна джерельна основа переведення якісного державотворчого патріотизму нації у кількісну площину, забезпечуючи тим рівень розуміння потреби, свідомості і організованості нації як єдиної спільноти громадян так і матеріальні можливості держави дотримуватись і виконувати свої конституційні обов'язки перед громадянами у реальному часовому просторі.

Парадигму державотворчого патріотизму нації та можливості його формування, розвитку, оцінювання і порівняння на основі кількісного підходу бажано підкреслити та озвучити на всіх рівнях (включно до Європейської Комісії "За демократію через право" – Венеціанська Комісія та Організації Об'єднаних Націй) і закріпити пріоритет щодо конституційної систематизації за Україною, оскільки така проблематика є характерною та безумовно важливою для всіх країн світової спільноти щодо матеріального (фінансового) фундаменту життєзабезпечення державотворення.

Література: 1. Конституція України від 28.06.96 № 254к-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>; 2. Карпинский Б.А. Государственно-созидательный патриотизм нации: налоги как количественный фактор его оценивания // Проблемы экономики и управления предприятиями, отраслями, комплексами : монография / Т.Ю. Анопченко, А.Н. Апухтин, Б.А. Карпинский и др. / Под общ. ред. С.С. Чернова. – Новосибирск : "СИБПРИНТ", 2012. – С. 269-289.; 3.

Карпінський Б.А. Державотворчий патріотизм нації: оцінювання зі сторони податкової домінанти / Б.А. Карпінський // Вісник Львівської державної фінансової академії. Економічні науки. – 2011. – №21. – С. 84-92.; 4. Карпінський Б.А. Податки. Довідник-словник / Б.А. Карпінський, Н.С. Залуцька, О.Б. Карпінська. – К. : Професіонал, 2008. – 464 с.; 5. Кравчук Л.М. Одна Україна, єдиний народ : політичні роздуми над записами в щоденнику / Л.М. Кравчук. – Харків: ФОЛПО, 2010. – 538 с.

Л.В. Коломієць, д-р техн. наук, професор,
Одеська державна академія технічного регулювання та якості

ЯКІСТЬ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний стан розвитку економіки України характеризується тим, що на процеси трансформації накладаються два види взаємозалежних загальносвітових трансформаційних тенденцій – глобалізація й інформатизація. Основоположною ознакою економіки розвинених країн є еволюційна трансформація економіки під впливом інноваційних технологій. Для України – це процес трансформації від неринкової до ринкової й одночасно в постіндустріальну економіку.

Найважливішими протиріччями для національної економіки виступають протиріччя між: соціально-економічними потребами й реальним суспільно-економічним потенціалом; виробництвом і інвестиціями, необхідними для розширеного відтворення; реальним попитом на продовольчі товари й станом агропромислового виробництва; цінами, орієнтованими на світові стандарти, і витратами вітчизняних товаровиробників; фінансовими потребами й доходами підприємств; зовнішнім державним боргом і експортом.

Проте, ці економічні протиріччя є джерелом соціально-економічного розвитку, оскільки внаслідок цілеспрямованого їхнього подолання виникає імпульс подальшого економічного росту, а внаслідок – виникнення й рішення нових протиріч, реалізується процес поступального розвитку, кращого задоволення суспільних і індивідуальних потреб.

Слід зауважити, що підтримувати відповідну якість товарів і послуг в умовах трансформаційних процесів української економіки досить складно, оскільки це вимагає приведення законодавства, національних норм і стандартів в повну відповідність із нормами й стандартами розвинутих країн світу у таких сферах, як санітарні та фітосанітарні норми; митне законодавство; державні закупівлі; фінансові, телекомунікаційні, поштові та кур'єрські послуги; захист інтелектуальної власності; конкурентне право, а особливо у сферах технічного регулювання та захисту прав споживачів.

Про негативну ситуацію якраз у сфері технічного регулювання свідчить те, що в Україні дуже повільно проводиться гармонізація вітчизняних стандартів до світових, розробляються і запроваджуються технічні регламенти. Країна потоплена в низькопробних зареєстрованих технічних умовах, яких більше 40 тисяч, із них до 10 тис. відносяться до продуктів харчування, в тому числі і дитячого. Тому дуже гостро виникає необхідність посилення контролю з боку держави якраз у цій сфері та сфері захисту прав споживачів, орієнтуючись на потреби та інтереси споживача, який формує попит на ринку. Необхідно концентрувати інформацію про положення справ на місцях шляхом моніторингу стану споживчого ринку, аналізувати законодавство з цих питань і виходити із законодавчими ініціативами, підтримувати громадські організації й інформаційні заходи в підтримку сумлінної конкуренції. На цьому було наголошено і наголошено на 36-й Генеральній асамблеї ISO, де відмічалось, що функціонування системи технічного регулювання повинно бути націлене не тільки на подолання технічних бар'єрів у торгівлі, але й на захист споживачів від небезпечної продукції.

У зв'язку з цим, цілком зрозуміло, що недосконалість і нерозвиненість національної сфери технічного регулювання, яка повинна бути міцним фундаментом діяльності вітчизняних товаровиробників та економіки в цілому, викликає занепокоєння керівництва країни, а технічні бар'єри у торгівлі, що виникають між Україною та країнами світу, постійно завдають колосальних збитків державі.

Так нещодавно було оприлюднено заяву чиновників ЄС, які зазначили, що українську продукцію необхідно адаптувати до європейських стандартів, але як виходить із заяви керівництва Уряду нашої промисловості знадобиться 10-15 років та 160 млрд євро для того, щоб досягти рівня країн ЄС.

На цьому наголошує і Президент України В.Ф. Янукович, який при спілкуванні з представниками ЗМІ в Запоріжжі 14 листопада 2013 року зазначив, що шлях України лежить через модернізацію, через європейські стандарти, через гармонізацію українського законодавства. Президент нагадав про дослідження українських науковців, які вказують, що для модернізації наших підприємств під технічні стандарти ЄС потрібні величезні інвестиції від 100 до 500 млрд доларів США.

У той же час через нерозвиненість цієї сфери вітчизняні товаровиробники також мають великі проблеми із країнами Митного Союзу, в першу чергу з Росією.

Є проблеми із фаховим рівнем кадрів як у сфері технічного регулювання, так і у сфері державного управління взагалі. Більше того, через відсутність запровадження відповідних мотивацій нема і зростання ділової досконалості вітчизняних товаровиробників.

У прийнятих ООН "Керівних принципах для захисту прав споживачів" (1985), першочерговим завданням визначено контроль за якістю споживання продовольчих товарів, питної води та ліків. В "Хартії захисту споживачів" (1973), що прийняла Парламентська асамблея Ради Європи, відзначається, що у своїх діях влада, насамперед, повинна керуватися інтересами й правами споживачів.

Слід зауважити, що більшість країн, що входять до ЄС, мають свої власні національні програми захисту прав споживачів із спеціальним фінансуванням. До того ж, в ЄС до реалізації цих програм широко долучаються громадські та неприбуткові організації, вищі навчальні заклади, які стають флагманами споживчого руху. Водночас міжнародні програми захисту прав споживачів, які наразі реалізуються в Україні, мають здебільшого на меті демонтаж діючої державної системи технічного регулювання та захисту прав споживачів, котра, безперечно, потребує реформування, але з єдиною метою – підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників, створення для

них сприятливих умов на світових ринках та наближення якості життя громадян до міжнародних стандартів.

Хочеться особливо відмітити, що Україна у травні 1991 року, напередодні здобуття незалежності, першою із країн СНД прийняла Закон про захист прав споживачів, який регулює взаємовідносини між споживачами товарів, робіт, послуг й виробниками та продавцями товарів, виконавцями робіт і послуг різних форм власності. Підписав цей важливий законодавчий документ Голова Верховної Ради Української РСР Л.М. Кравчук.

За роки свого президентства й у подальшій суспільно-політичній діяльності Леонід Макарович Кравчук, як партійний, політичний і державний діяч завжди переймався питаннями захисту прав споживачів та проблемами підвищення якості і безпеки життя громадян країни. Леонід Макарович завжди відзначає, що захист прав споживачів – це проблема якісного життя кожної людини.

Л.М. Кравчук – почесний доктор Одеської державної академії технічного регулювання та якості (ОДАТРЯ), яка сьогодні є єдиним визнанням в Україні освітнім та науковим центром, що опікується комплексними проблемами усіх сфер технічного регулювання, систем управління якістю та захисту прав споживачів.

З часу свого утворення у 1945 році академією підготовлено понад 45 000 фахівців з метрології, стандартизації, сертифікації, акредитації та якості для України, усіх республік колишнього Радянського Союзу і 38 країн далекого зарубіжжя, серед яких: Республіка Куба, Китай, МНР, Конго, Ірак, Нігерія, Афганістан, Венесуела, Лівія та інших.

ОДАТРЯ, як базовий навчальний заклад Держстандарту СРСР, мав свої філії і навчально-консультаційні пункти в містах: Москва, Харків, Ленінград, Свердловськ, Новосибірськ, Біла Церква, Хабаровськ. В 1977 році на базі філій академії були утворені Московський та Свердловський вищі навчальні заклади Російської Федерації.

На базі ОДАТРЯ функціонує національний технічний комітет стандартизації ТК 163 "Якість освітніх послуг" та підкомітет № 4 "Соціальна відповідальність" ТК 93 "Системи управління якістю, доквіллям та безпечністю харчових продуктів".

У міністерському рейтингу за результатами діяльності у 2012 році ОДАТРЯ в групі ВНЗ "Технології, будівництво та транспорт" посіла третє місце, найвище серед технічних закладів Одеського регіону.

За значний внесок у розвиток освіти і науки в галузі стандартизації, метрології, сертифікації та захисту прав споживачів, вагомі досягнення у науково-педагогічній діяльності, якісну підготовку фахівців ОДАТРЯ нагороджена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, орденами Дружби В'єтнаму і Лаосу, відомчими відзнаками і іншими нагородами органів державної влади, місцевого самоврядування України, фондів тощо.

Сьогодні курс діяльності академії спрямований на виконання, поставлених керівництвом держави, завдань у сферах технічного регулювання, менеджменту якості і захисту прав споживачів, підготовку кваліфікованих фахівців для цих сфер, що є визначальним фактором на шляху прискорення інтеграційних процесів з розвинутими країнами світу.

Л.Л. Лазебник, д-р економ. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ВИБІР СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

В Україні низька динаміка ВВП у 2012 р. була зумовлена скороченням виробництва валової доданої вартості в більшості галузей, серед яких перші щаблі посіли будівництво (скорочення на 8,8%) та фінанси (скорочення на 6,5%) [1, с.4]. За даними Всесвітнього економічного форуму 2012–2013 рр. за надійністю банківської системи Україна займає 142-у позицію зі 144 досліджуваних країн, за доступністю фінансових послуг – 113-у та легкістю отримати кредит – 107-у позиції [2, с. 354–355].

Відповідно до досліджень авторитетних науковців [3, 4, 5], визначальними чинниками впливу на діяльність банківського сектору в Україні є грошово-кредитна та фіскальна політики уряду та НБУ, розвиток реального сектору національної економіки, курсова та інфляційна динаміка, які теж значною мірою залежать від державних дій. Остання світова фінансова криза

показала доцільність і в деяких випадках безальтернативність присутності держави в банківському секторі. У 2011-2012 рр. мали місце наступні важливі для розвитку банківського сектору України регуляторні дії НБУ: у січні 2012 р. у Міністерстві юстиції була за реєстрова на Постанова НБУ № 464, відповідно до якої було встановлено єдиний мінімальний розмір регулятивного капіталу, необхідного для отримання ліцензії на здійснення банками всіх операцій на рівні 120 млн. грн. У грудні 2011 р. НБУ затвердив розподіл банківських установ по групам на 2012 р., підвищивши мінімальний обсяг активів для банків І групи – з 14 до 15 млрд грн, ІІ групи – з 4,5 до 5 млрд грн, ІІІ групи – з 2 до 3 млрд грн [6, с.9].

Крім того, НБУ проводив політику дедоларизації, що найшло своє втілення, зокрема, в Законі України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг" №3795-VI, щодо заборони валютного кредитування населення. Постановами НБУ № 204 і № 205 від 29.06.2011 р. було скорочено ліміт довгої валютної позиції банку з 20% до 5%. Постановою № 278 від 11.08.2011 р. – запроваджено зобов'язання ідентифікувати покупців іноземної валюти на готівковому ринку. НБУ підтримував прогнозований курс гривні, що дозволило позичальникам розраховуватися за раніше отриманими кредитами і зменшило частку прострочених кредитів з 9,6% до 8,7%.

Як відомо, одним з основних мотивів втручання держави у механізм функціонування банківської системи є антикризовий, спрямований на підвищення фінансової стійкості банків. З огляду на це, а також враховуючи тенденції реформування системи глобального регулювання світових фінансів доцільно для укріплення національних банків скористатися досвідом забезпечення захисту від системних фінансових криз. Зокрема, йдеться про виділення серед об'єктів регулювання системно значущих банків як таких, що у зв'язку з їх глобальною присутністю у випадку фінансових проблем спроможні прискорити розповсюдження фінансової нестабільності у глобальному масштабі.

Питання "надто великих для банкрутства" компаній дебатовалося ще в середині 80-х рр. ХХ ст., пізніше – під час фінансової кризи 1997-1998 рр. Однак системний характер таких компа-

ній та їх політична потужність уможливлювали те, що далі розмов про феномен "too big to fail" справа не йшла. Але восени 2011 р. Рада з фінансової стабільності випустила комплекс рекомендацій і строків здійснення представлених заходів у сфері регулювання та нагляду фінансового сектору, які спрямовані на зменшення негативного впливу системно значущих фінансових інститутів. Ці рекомендації стосувалися наступних напрямів: розробка загальної структури політики, спрямованої на зменшення моральних втрат системно значущих фінансових інститутів; розробка механізму їх реорганізації; розробка заходів щодо посилення нагляду за системно значущими фінансовими інститутами; розробка заходів щодо удосконалення фінансової інфраструктури; розробка заходів щодо підвищення ефективності і узгодженості національних політик щодо глобальних системно значущих фінансових інститутів. Перелік системно значущих фінансових інститутів подано в таблиці.

Таблиця

Перелік системно значущих банків

№	Назва	Країна
1	Bank of America	США
2	Bank of New York Mellon	США
3	Citigroup	США
4	Goldman Sachs	США
5	J.P.Morgan	США
6	Morgan Stanley	США
7	State Street	США
8	Wells Fargo	США
9	Royal Bank of Scotland PLS	Великобританія
10	Lloyds Banking Group PLS	Великобританія
11	Barclays PLS	Великобританія
12	HSBS Holdings PLS	Великобританія
13	Credit Agricole SA	Франція
14	BNP Paribas SA	Франція
15	Bankque Populaire	Франція
16	Societe Generale SA	Франція
17	Deutsche Bank AG	Німеччина
18	Commerzbank AG	Німеччина

№	Назва	Країна
19	Unicredit Group SA	Італія
20	UBS AG	Швейцарія
21	Credit Suisse AG	Швейцарія
22	Dexia SA	Бельгія
23	ING Groep NV	Нідерланди
24	Banco Santander SA	Іспанія
25	Nordea AB	Швеція
26	Mitsubishi UFJ FG	Японія
27	Mizuho FG	Японія
28	Sumitomo Mitsui FG	Японія
29	Bank of China	Китай

Оскільки діяльність системно значущих фінансових інститутів пов'язана з підвищеним рівнем ризику для світового фінансового ринку, то щодо них запропоновані такі стратегічні заходи:

- новий міжнародний стандарт у сфері ефективних режимів оздоровлення і санації фінансових інститутів. Цей стандарт є відправною точкою для реформування національних режимів фінансового оздоровлення через посилення повноважень регулюючих органів щодо своєчасного фінансового оздоровлення інститутів, діяльність яких є проблемною, без перекладання збитків на державний бюджет;

- вимоги щодо оцінки регулюючими органами спроможності глобальних системно значущих фінансових інститутів до відновлення нормального функціонування при умовах виникнення проблем у їх діяльності на підставі оцінки якості і ефективності планів глобальних системно значущих фінансових інститутів з фінансового оздоровлення та санації, а також вимоги щодо наявності індивідуальних угод щодо транскордонного співробітництва між національними регулюючими органами;

- вимоги щодо формування глобальними системно значущими фінансовими інститутами додаткового обсягу власних ресурсів (капіталу), спроможного забезпечити більшу порівняно із звичайними банками ступінь покриття збитків [7];

- підвищення інтенсивності та ефективності нагляду за системно значущими фінансовими інститутами, в тому числі посилення наглядових повноважень та підвищення регулятивних вимог щодо внутрішніх систем ризик-менеджменту системно

значущих фінансових інститутів, збору даних, корпоративному управлінню, внутрішньому контролю.

Наскільки результативними виявляться зазначені заходи – покаже час, завершити їх реалізацію заплановано на 2019 р. Проте скористатися прецедентом і виділити в межах національної банківської системи установ, погіршення фінансового становища або порушення діяльності яких, зумовлене розміром, складністю операцій та системною взаємопов'язаністю, може нанести суттєвих збитків національній фінансовій системі та економіці – може бути визначено як стратегічний напрям в державному регулюванні банківського сектору України. Його реалізація передбачає, по-перше, виділення параметрів ідентифікації фінансової установи, як системно важливої, та по-друге, запровадження підвищених вимог до обсягу капіталу та посилення жорсткості нагляду за їх діяльністю.

Література: 1. Ризики посткризового розвитку фінансового сектору України: джерела, оцінки, інструменти стабілізації – К. : НІСД, 2013. – 43 с.; 2. The Global Competitiveness Report 2012–2013 [Електронний ресурс] / World Economic Forum, 2012. [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf; 3. Міщенко В. І. Банківський нагляд : підручн. / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2011. – 498 с.; 4. Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури [Текст] : моногр. / С. В. Науменкова, С.В. Міщенко. –К. : Університет банківської справи ; Центр наукових досліджень Національного банку України, 2009. – 384 с.; 5. Ходакевич С. Заходи державної політики в банківській сфері у світлі структурної перебудови економіки / Сергій Ходакевич // Банківська справа. -2013. – № 6. – С.18-28.; 6. Національне рейтингове агентство "Рюрік". Аналітичний огляд банківської системи України за 2012 рік. [Ел. ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_IV_kv_2012.pdf; 7. Global Systemically Important Banks: Assessment Methodology and the Additional Loss Absorbency Requirement // Bank of International Settlements. November. 2011. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbst207.htm>

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

Інститут Президента займає особливе, ключове місце в структурі державної влади України і являє собою соціальний інститут, спрямований на задоволення потреб суспільства. Оскільки за своїм змістом інститут Президента об'єктивізований та структурований, то успішне вирішення поставлених економічних та політичних завдань залежить від чіткого визначення цілей діяльності, ефективної організації функціонування, встановлення критеріальної визначеності діяльності.

Відповідно до чинної Конституції України, Президент України є гарантом державного суверенітету України, однією з важливих функцій якого є забезпечення національної та економічної безпеки України [1]. В сучасних умовах питання економічної безпеки країни тісно пов'язане з проблемою національної конкурентоспроможності. Тому, розпочинаючи з 1991 року, одним із важливих пріоритетів діяльності українських Президентів, було реформування економіки України з метою підвищення добробуту нації і її національної конкурентоспроможності.

В Програмі економічних реформ Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" на 2010-2014 рр. акцент зроблено саме на розвитку конкурентоспроможної економіки. Серед ключових завдань програмного стратегічного документу передбачено: стабілізація економічного розвитку України, підвищення стандартів життя нації, поліпшення бізнес клімату з метою залучення інвестицій, модернізація промисловості та інфраструктури, інституційні реформи[2].

На сьогоднішній день існують різноманітні дослідження проблеми національної конкурентоспроможності, зокрема дослідження іноземних фахівців, таких як С.Евенетт, А.Мелчиор, К.Прімо Брага, а також провідних українських фахівців, зокрема: І.Бурковського, В.Гейця, В.Мовчана, В.Пятницького тощо. Але відкритим залишається питання ролі інституту Президентства у

формуванні національної конкурентоспроможності. Саме дослідженню цієї проблеми і присвячена наша робота.

Конкурентоспроможність (КСП) є багатограною, складною та системною економічною категорією. В загальному розумінні, конкурентоспроможність можна визначити як здатність виробляти продукт (товар чи послугу), який відповідає потребам ринку, успішно протистояти у конкурентній боротьбі своїм суперникам завдяки наявності конкурентних переваг. Відповідно, узагальненим показником КСП є частка ринку, що належить тому чи іншому суб'єкту конкуренції. Оскільки суб'єктами суперництва можуть виступати: окремі підприємства, їх об'єднання, галузі, країни та угруповання країн. В залежності від складу суб'єктів, між якими виникають конкурентні відносини, умовно можна виділити КСП: КСП продукції; КСП підприємства, КСП галузі, національну КСП, глобальну КСП. У сукупності всі рівні КСП утворюють єдину ієрархічну систему, де КСП об'єкту аналізу нижчого рівня впливає на формування КСП об'єкту аналізу вищого рівня.

Поняття "національна конкурентоспроможність" фундаментально пов'язане зі структурою і якістю виробництва в національній економіці [3, С.19]. Згідно концепції національної КСП в ринковій системі дана категорія визначається як здатність національної економіки виробляти та споживати товари й послуги в умовах конкуренції з товарами й послугами, що виробляються в інших країнах, при цьому результатом конкуренції повинно бути зростання рівня життя населення при дотриманні міжнародних екологічних стандартів [4]. У загально прийнятому визначенні у країнах ОЕСР національна конкурентоспроможність розглядається як здатність компаній, галузей, регіонів і націй забезпечувати порівняно високий рівень доходів та заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції [5, Р. 3]. Укладачі Світового звіту з конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Report) Джефрі Сакс і Ендрю Варнер схильні розглядати КСП як здатність країни досягати прискореного економічного зростання протягом тривалого періоду. Відомий спеціаліст у сфері конкуренції та КСП М.Портер визначає дане поняття як здатність країн досягати високої поточної продуктивності праці [6, С.93].

Узагальнення існуючих у економічній літературі поглядів на конкурентоспроможність та систему конкурентних переваг, дозволяє виділити декілька рівнів конкурентних переваг, які якісно відрізняються між собою:

1. Конкурентоспроможність за рахунок ресурсних переваг.
2. Конкурентоспроможність за рахунок технологічних переваг.
3. Конкурентоспроможність за рахунок нарощування інноваційних переваг.
4. Конкурентоспроможність за рахунок розвитку переваг, що виникли в ході глобалізації.

При чому, слід зазначити, що через посилення процесів глобалізації національна конкурентоспроможність формується вже не стільки під впливом факторів мікро- і мезосередовища, ресурсного або технологічного характеру, але, в значній мірі, під дією факторів міжнародної конкуренції та за рахунок формування інноваційних переваг економіки. Ілюстрацією даної позиції є події літа та осені 2013 року: коли через торговельні війни між Україною та Росією під тиском російського уряду було обмежено експорт з України продукції харчової промисловості, металургії та хімічного комплексу. Офіційною причиною відмови Росії від експорту української продукції була нібито низька якість української продукції, невідповідність її російським стандартам та небезпечність для здоров'я населення, зокрема кондитерської продукції українських виробників. Хоча незалежна експертиза української продукції, проведена у відповідь на звернення українських виробників, не підтвердила даного факту та звинувачень російської сторони.

У результаті економічного конфлікту українські виробники та економіка в цілому понесли багатомільйонні збитки, деякі фабрики та заводи були змушені скорочувати кількість персоналу та звільняти працівників. Було підірвано діловий імідж українських підприємств на світовому ринку. Бюджет України недоотримав кошти у вигляді податкових надходжень тощо. Втручання Президента України та Уряду певним чином сприяло розв'язанню економічного конфлікту та досягненню домовленостей між українською та російською сторонами. Аналогічно економічний діалог між Україною та ЄС може сприяти розбудові конкурентоспроможної, інноваційної економіки, тісній співпраці з

європейськими країнами, повноправній участі України в процесі формування нової європейської економіки

Вплив інституту президенства на формування національної конкурентоспроможності може бути визначений через реалізацію внутрішніх та зовнішніх функцій. Внутрішні функції Президента України реалізуються у процесі впливу на інституційні та економічні реформи країни, через визначення загального економічного та політичного курсу, запровадження та подальшого дотримання пріоритетів та вектору розвитку країни для уникнення в майбутньому подій, що спровокували Євромайдан 2013. Завданням інституту Президента є подолання стратегічної та інституційної невизначеності. Адже, відповідно до чинної Конституції України Президент України має право реалізації окремих законодавчих ініціатив, вotuвання законодавчих документів Уряду та парламенту, якщо вони суперечать національним інтересам України. Для ефективного впливу на формування національної конкурентоспроможності потрібна взаємодія між Президентом України і Кабінетом Міністрів України та посилення контролю з боку Президента України за ефективністю виконання його доручень як Урядом, так і державними органами влади України загальнодержавного і місцевого та територіального самоврядування. При чому потрібно уникати соціального популізму та популістського лібералізму, враховуючи поточний стан української економіки. Важливим інструментом внутрішньої політики інституту президенства щодо формування національної конкурентоспроможності є щорічні Послання Президента України до Верховної Ради України, в яких розкриваються ключові економічні завдання для країни та механізми їх розв'язання та реалізації на наступний період.

Зовнішні функції Президента України як голови держави визначаються через його зовнішньополітичні повноваження. Відповідно до Конституції України Президент України представляє українську державу в міжнародних правовідносинах і виступає від її імені. Проводить переговори та укладає міжнародні договори. Затверджує міжнародні договори України, які не ратифікуються, але потребують затвердження через видання відповідних Указів Президента України. Здійснює призначення та звіль-

нення глав дипломатичних представництв України в інших державах. Приймає ввіччі грамоти послів інших держав тощо.

Отже, враховуючи широту зовнішньополітичних повноважень, вплив Президента України на посилення національної конкурентоспроможності можуть бути реалізовані через впровадження відповідного зовнішньоекономічного курсу країни, захисту інтересів українських виробників на міжнародній арені. Проведення зустрічей з главами інших держав та бізнесом для відкриття нових ринків для української продукції, створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення інвестицій в Україну.

Література: 1. Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> – Назва з екрана; 2. Програма економічних реформ Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" на 2010-2014 рр. [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України: [сайт]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf. – Назва з екрана; 3. Хэйр Пол Дж. Промышленная реструктуризация как средство усиления национальной конкурентоспособности// Проблемы теории и практики управления. – 2012.- №4. – С. 19-23.; 4. US Competitiveness in the World Economy. – Boston, Mass., Harvard Business School Press, 1985.- Р. 14-16; 5. The OECD Observer. – 2006 (January).- Р.3; 6. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ./Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. –М.: Междунар. отнош., 1993.-896с.- С.93

О.В. Панухник, д-р економ. наук, доцент,
Тернопільський національний технічний
університет імені Івана Пулюя

МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

У нинішніх українських умовах при вирішенні проблем розвитку муніципальної економіки актуальним є пошук таких форм і методів управління, які орієнтувалися б на

використання вже наявних чи розроблення кардинально нових технологій управління.

Муніципальна економіка з позиції територіального підходу має перетворитися на сукупність самокерованих територіальних одиниць з функціями регулювання діяльності суб'єктів господарювання та фінансовими ресурсами для реалізації соціальної політики.

Саме це обумовлює необхідність модернізації технологій управління територіальним економічним розвитком і визначається наступними аргументами: невідповідністю технологій управління, які застосовуються, трансформації об'єкта управління – економічного розвитку територій, що визначає сутність і зміст управлінського процесу; формуванням територіальних економічних систем на основі поєднання різних форм власності; руйнуванням державного монополізму на надання житлово-комунальних послуг; становленням муніципального сектору економіки; посиленням конкуренції між окремими територіями на національному та регіональному ринках за інвестиційні ресурси; зростанням впливу глобальних та наднаціональних чинників на територіальний економічний розвиток, зокрема транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій; необхідністю узгодження державної та місцевої економічної політики й інструментів регулювання розвитку територіальної економіки; певною демократизацією місцевого управління, відмовою від командно-адміністративного стилю управління; ускладненням місцевих економічних систем, появою нових полівекторних економічних зв'язків; необхідністю забезпечення ефективності управління територіальним економічним розвитком; високим рівнем консерватизму моделі та технологій управління; необхідністю врахування нової парадигми територіального економічного розвитку на засадах муніципалізації.

Узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду муніципального управління [2, 4, 5] дозволяє виокремити декілька підходів до формування концептуальних засад управління територіальним економічним розвитком: 1) нормативно-правовий; 2) інтуїтивно-ситуаційний; 3) інноваційно-технологічний.

Третій підхід передбачає управління територіальним економічним розвитком на основі застосування системи економічних

інструментів (стратегічного управління, муніципального маркетингу, муніципальної логістики, проектного менеджменту, ризик-менеджменту, ситуаційного управління, антикризового управління, фінансового менеджменту, кадрового менеджменту, інформаційного менеджменту), що реалізуються через сукупність управлінських технологій, які передбачають використання низки спеціальних управлінських процедур. Система інструментів управління територіальним економічним розвитком може бути репрезентована як технологічна мережа, оскільки використання одного інструмента передбачає обов'язкове застосування технологій іншого. Цей підхід найбільше відповідає сучасним умовам з огляду на необхідність модернізації управління територіальним економічним розвитком.

Інноваційно-технологічний підхід до управління територіальним економічним розвитком має базуватися на концепції менеджменту, яка відповідає якісно новим принципам та дозволяє розглядати управління економічним розвитком територіальних систем не як адміністративно створеними територіальними одиницями, а як складними системами, що є суб'єктами економічних, соціальних і політичних відносин. Метою управління їх розвитком, відповідно до цього підходу, є забезпечення інвестиційної привабливості через використання факторів, що визначають конкурентні переваги території, зумовлюють її конкурентоздатність у зіставленні з іншими територіальними системами.

Оцінка рівня використання сучасних технологій управління територіальним економічним розвитком засвідчила, що останні в Україні недостатньо розвинуті. У роботі суб'єктів управління цим процесом використовуються фрагментарно лише деякі з відпрацьованих у світовій практиці технологій управління територіальним економічним розвитком (стратегічне планування, випуск облігацій місцевої позики, промоція території).

Застосування інноваційно-технологічної концепції управління територіальним економічним розвитком дозволить реалізувати наступні завдання: формування його науково-методологічної основи та врахування світового досвіду; забезпечення програмованості управління економічними процесами на локальному рівні; впровадження засад управління територіальним економічним розвитком на принципах менеджменту. Формування систе-

ми технологій управління муніципальним економічним розвитком потребує концентрації зусиль управлінської науки у контексті прикладної реалізації теоретичних концепцій територіального економічного розвитку на основі міждисциплінарного підходу крізь призму модернізаційної парадигми.

Технології управління є важливим чинником, який спроможний сповільнити чи прискорити економічний розвиток територій, що визначається ефективністю функціонування певних економічних сфер, виявом якого є відповідні економічні процеси. Це дозволяє визначити пріоритетні напрямки модернізації управління цим розвитком через удосконалення чи впровадження певних технологій. Реалізація технологічної концепції до управління територіальним економічним розвитком має враховувати ситуаційний підхід, оскільки неадекватне необґрунтоване використання різноманітних управлінських технологій може зумовити неефективність управлінських рішень та призвести до незадовільних наслідків.

Необхідною умовою для забезпечення організаційних, нормативно-правових та ресурсних передумов імплементації технологій управління територіальним економічним розвитком у діяльність управлінських суб'єктів повинна стати зміна ідеології управління цим розвитком на основі: дотримання принципу ефективності управління територіальним економічним розвитком, корпоратизації територіальної економічної системи, підвищення професійного рівня суб'єктів управління територіальним економічним розвитком, завершення формування нормативно-правової бази управління територіальним економічним розвитком, структурної трансформації виконавчих органів місцевого самоврядування, формування належного ресурсного забезпечення економічного розвитку територій.

Усі елементи муніципальної економічної системи та її зовнішнього середовища можуть бути джерелами кризового стану. З урахуванням особливостей територіальної економічної системи однією з вагомих складових концепції антикризового економічного розвитку територій має стати концепція корпоратизації їх економіки. Проведені дослідження дозволяють визначити необхідність розгляду корпоратизації муніципальної економічної системи у двох зрізах: інституційно-територіальному, що передбачає проектування прин-

ципів функціонування корпорації на територію, та майновому, який охоплює процес акціонування комунальних організацій. Корпоративний підхід до розуміння територіальної економіки дозволяє порівняти її з акціонерним товариством, учасники якого об'єдналися з метою реалізації спільних інтересів. З цієї позиції економіка території розглядається нами як "соціальна корпорація" мешканців та суб'єктів підприємництва [3].

Економічний розвиток території є складним процесом, що має певні орієнтири, специфічні характеристики, ступінь інтенсивності. Для того, щоб цей розвиток відповідав інтересам держави, регіону чи територіальної громади, його потрібно регулювати з боку суб'єктів управління територіальним економічним розвитком, що визначає необхідність формування місцевої економічної політики органами місцевого самоврядування та державної муніципальної економічної політики органами державної влади [1].

Без комплексного, науково обґрунтованого підходу щодо розв'язання зазначених проблем неможливе формування ефективної системи управлінського впливу на соціально-економічний розвиток територій, підвищується ймовірність зростання рівня залежності місцевих органів самоврядування від державних органів управління, їх неспроможності належно виконувати покладені на них функції і повноваження.

Література: 1. Новий курс: Реформи в Україні 2010-2015 [Електронний ресурс]// Національна доповідь. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/books/2010/10nandop1.pdf>.; 2. О'Салливан А. Економіка міста / А. О'Салливан; пер. з англ. – [4-е изд.]. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 706 с.; 3. Панухник О.В. Теорія і практика територіальних інтеграційних процесів в регіональних соціально-економічних системах: монографія / О.В. Панухник. – Херсон: Айлант, 2012. – 358 с.; 4. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы: монография / С.В. Богачев, М.В. Мельникова, А.А. Лукьянченко / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: ООО "Юго-Восток", 2006. – 381 с.; 5. Система муниципального управления: учебник / под ред. Зотова В.Б. – [3-е изд.]. – СПб: Питер, 2007. – 560

І.Д. Якушик, д-р економ. наук, професор,
В.Є. Поліванов, канд. економ. наук, доцент,
О.І. Задирака, старший викладач

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Перетворення України на державу з демократичною системою, громадянським суспільством і соціально-орієнтованою ринковою економікою вимагає, щоб влада на всіх рівнях визнала, що людський розвиток є як кінцевою, так і ключовою загальнонаціональною метою. Саме такий підхід закладений в програмі економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" [1].

Таким чином, видатки на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист слід розглядати не просто як "витрачання" бюджетних коштів, а й як соціальні інвестиції (особливо у поєднанні з необхідними реформами), які могли б суттєво і тривало вплинути на розвиток України. Більше того, увагу слід зосередити не стільки на регулярному наданні допомоги нужденним, скільки на заохоченні їх особистого розвитку, посиленню їх ролі в суспільстві та розширенню їх можливостей щодо вибору свого майбутнього, водночас дбаючи, щоб вони брали на себе відповідальність як за свій вибір, так і за його реалізацію. Людина стає епіцентром людського прогресу, оскільки саме людський розвиток є не лише ключовою метою, а й найбільшим важливим детермінантом і чинником соціального й економічного розвитку.

На жаль, соціальна політика України за своїм характером пасивна і зосереджена здебільшого на наданні допомоги бідним, аніж на зменшенні бідності шляхом розширення ресурсних можливостей. Це сформувало культуру залежності, коли бенефіціари системи стають пасивними одержувачами, що покладаються виключно на матеріальну допомогу. Нинішня система соціального захисту в Україні також не позбавлена від недоліків, типових для країн із соціалістичним минулим. Уряд, як правило, надає допомогу надто великій кількості осіб, які її потребують (наприклад, шляхом регулювання цін на хліб), що виходить да-

леко за межі його фінансових можливостей. Водночас рівень соціальних виплат дуже низький і не вирішує питання бідності. Крім того, в деяких випадках на фоні низької середньої зарплати розмір соціальної допомоги знеохочує людей бути економічно активними, що закріплює залежність від матеріальної допомоги. До того ж, така система може спокушати політиків обіцяти зростання виплат перед виборами, не надто звертаючи увагу на наслідки виконання цих зобов'язань у майбутньому.

З іншого боку, рівень життя оцінює економічний бік якості життя населення й слугує критерієм при виборі напрямів та пріоритетів економічної й соціальної політики держави.

Проте, тенденції, що зберігаються, поширеність і глибина відносної бідності показують, що багато з цих соціальних проблем вирішуються неефективно або недостатньо. Навіть незважаючи на те, що соціально-орієнтовані бюджетні асигнування, як правило, збільшувалися, якість соціальних послуг залишається низькою через підвищення витрат на утримання соціальної інфраструктури. Як результат, уряд не здатний надавати соціальні послуги у необхідних обсягах, і частка приватного бізнесу в наданні певних послуг соціального сектора зростає (наприклад, у деяких медичних і освітніх послугах). Таким чином, покращення програм соціальної допомоги залежить від посилення адресності, з тим, щоб підтримка надавалася тим, хто дійсно її потребує. Необхідний постійний контроль, причому не лише за бюджетними видатками на соціальну допомогу, а й за їх ефективністю та дієвістю.

У світовій практиці рівень і динаміка здоров'я населення ставляться на перше місце серед компонентів рівня життя, оскільки розглядається як базисна потреба людини й головна умова його діяльності. Здоров'я та знання нині визнаються нематеріальними компонентами людського розвитку, які мають першочергове соціальне значення. Прогрес у людському розвитку в Україні залежить не лише від економічних, а й також від соціальних і демографічних факторів. Поліпшення як стану здоров'я населення, так і якості освіти може істотно допомогти розірвати зачароване коло бідності.

У внутрішній економічній та соціальній політиці необхідно враховувати міжнародні вимоги та критерії розвитку соціально орієнтованої економіки, а також залучати всі відповідні зацікавлені сторони до державних процесів прийняття рішень. Це стимулюватиме розвиток людського потенціалу, підвищуючи рівень життя в Україні.

Література: 1. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf; 2. Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції /А.М. Колот // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 23-41.; 3. Соціальна політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні: [монографія] / за заг. ред. Ільчука Л.І., Давидюк О.О., Кривобок Ю.В. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2010 – 376 с. – С. 156-157.; 4. Соціальний захист населення України у 2009-2010 рр. Стат. збірник. К.- 2011. Держстат України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; 5. Соціальний захист населення України у 2011 р. [Електронний ресурс]. Статистичний збірник / Держстат України. – К., 2012. – 128 с. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; 6. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи/ С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін. [За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина]. – 2-ге вид. доповн. і переробл. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.; 7. Соціальні індикатори рівня життя населення / Держстат України. – К., 2010, 2011. – 221 с.; 8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь/ за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009.- 687с.; 9. Statistics of the Human Development Report. Human Development Indices: A statistical update 2010 – HDI rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>; 10. The 2008 Legatum Prosperity Index. Legatum Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prosperity.com/default.aspx>; 11. The Global Competitiveness Report 2010-2011 // K. Schwab, M. Porter. – Geneva, World Economic Forum, 2011. – P. 414-419.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ

Б.В. Бабін, д-р юрид. наук, доцент
Одеська національна морська академія

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ПРОГРАМНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ

Сьогодні питання з'явлення, реалізації, класифікації програмних правових регуляторів є невизначеним аспектом наукових досліджень. Програмні акти стали формою регулятивних норм, зокрема, в рамках схвалення та реалізації міжнародних програм, державних цільових програм та програм розвитку, регіональних та муніципальних програм. Водночас причини запровадження такого регулювання, зв'язок публічного програмування із процесами здійснення народовладдя, зокрема, з процесами виборів Президента України та здійснення ним своїх повноважень, залишаються відкритим питанням, що зумовлює актуальність відповідних наукових досліджень.

У відповідному дискурсі постає проблема визначення правової ролі інституту Президента України у системі програмного регулювання розвитку України в умовах президентсько-парламентської моделі державного ладу. Для такого визначення необхідно висвітлити правовий статус передвиборних програм на президентських виборах, роль стратегічних та поточних програмних актів Президента України та їх зв'язок з іншими програмними актами.

Правове забезпечення інституту передвиборних програм міститься у законодавстві про вибори Президента України. Так, ще у законі України "Про вибори Президента України" від 5 липня 1991 р. № 1297-XII йшлося про подання для реєстрації кандидатів у Президенти України програми кандидата, та про використання передвиборної програми (платформи) кандидата при виготовленні передвиборних плакатів Центральною виборчою комісією та під час передвиборної агітації (п. 5 ч. 2 ст. 28 та ч. 3 ст. 31) [2]. Закон України "Про вибори Президента України" в редакції від 18 березня 2004 р. № 1630-IV містив у ст. 51 лише такі вимоги до передви-

борної програми кандидата: її виклад державною мовою обсягом до 12000 друкованих знаків. Водночас, за ч. 8 цієї статті, якщо Центральна виборча комісія виявить у передвиборній програмі кандидата ознаки положень, спрямованих на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, вона має у п'ятиденний термін з дня подачі документів кандидатом, звернутися до Верховного Суду України щодо встановлення судом цього факту. Таке встановлення тягне відмову у реєстрації кандидата [3].

Слід розмежовувати передвиборчу програму кандидата у Президенти України та програму діяльності Президента України; зв'язок між цими двома програмами у чинному законодавстві не визначений. До того ж постановою Вищого адміністративного суду України від 21 липня 2011 р. № П/9991/367/11, яка ґрунтувалася на неоднозначному тлумаченні положень розділу VIII "Передвиборна агітація" Закону України "Про вибори Президента України", передвиборна програма кандидата на пост Президента України була визнана, як "засіб агітації", при цьому суд вказав, що "передвиборна програма кандидата на пост Президента України не є законодавчим актом". Тому суд визнав, що в умовах невиконання Президентом України власної передвиборної програми "підстав для визнання бездіяльності Президента України протиправною немає" [1]. Втім, навіть якщо така програма не є джерелом права, вона все одно є елементом, що визначає правовий статус Президента України.

Таке рішення суду слід сумістити із тим, що, згідно ст. 10 Закону "Про Кабінет Міністрів України" від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI, Програма діяльності Кабінету Міністрів України має базуватися саме на передвиборній програмі Президента України [4]. Ця норма є єдиним ув'язуванням у вітчизняному законодавстві передвиборних програм та нормативних (правових) програм як джерела програмного регулювання. Втім, на практиці несхвалення у 2010-2013 рр. урядами України програм власної діяльності корегується

із фактом затвердження Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада" 2 червня 2010 р. на засіданні Комітету з економічних реформ, утвореного згідно з Указом Президента України від 26 лютого 2010 р. № 273 [5].

Ця програма у 2010-2013 рр. визначається у нормативних актах, як програма діяльності Президента України. Така ситуація призвела до змін в ув'язуванні передвиборних та правових програм. При пропорційній виборчій моделі та в умовах парламентсько-президентської республіки дослідники могли вказати на такий ланцюжок: "партійна програма – передвиборна програма на виборах до Верховної Ради України – програма парламентської коаліції – програма діяльності уряду, сформованого Верховною Радою України – державна програма економічного і соціального розвитку України – державні цільові програми – інші цільові програми (регіональні, муніципальні, відомчі)". Подібна модель працювала в Україні у 2006-2009 рр.

За умов президентсько-парламентської республіки, з 2010 р. такий ланцюжок міг мати іншу форму: "передвиборна програма кандидата у Президенти України – програма діяльності Президента України – програма діяльності уряду, сформованого Президентом України – державна програма економічного і соціального розвитку України – державні цільові програми" і т.д. Водночас при його конструюванні слід додатково врахувати такі фактори:

- згадане рішення суду Вищого адміністративного суду України від 21 липня 2011 р. № П/9991/367/11;

- поточний правовий статус Програми економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада";

- несхвалення у 2010-2013 рр. Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

- скасування інституту Державної програми економічного та соціального розвитку України шляхом внесення змін у закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" від 23 березня 2000 р. № 1602-III законом України від 16 жовтня 2012 р. № 5463-VI.

Сучасна модель програмного регулювання зменшує політико-правову роль партійних програм та передвиборних програм

народних депутатів України. Адже ці програми можуть не враховуватися у діяльності уряду з опрацювання власної програми, у розробленні урядових державних цільових програм та у програмуванні урядом Державного бюджету. Водночас і парламентська, і президентська моделі політико-правового забезпечення програмного регулювання розвитку в умовах централізованої держави не передбачають місця для передвиборних програм, що висувуються на місцевих виборах. Тому логічним постав наявний відхід від інституту передвиборних програм у законодавстві про місцеві вибори. Процеси ж ув'язування регіональних та муніципальних програмних актів із загальноукраїнськими програмами, насамперед, з державними цільовими програмами, стали практично безальтернативними.

Отже, слід висунути наступну тезу. Передвиборна програма Президента України у сучасному законодавстві розглядається водночас як засіб політичного розмежування та контролю за намірами кандидатів та як засіб передвиборчої агітації. Чинне законодавство України встановлює зв'язок між передвиборною програмою Президента України та програмою діяльності Кабінету Міністрів України. Реальне політико-правове забезпечення програмного регулювання України сьогодні забезпечується за схемою:

- 1) програма діяльності Президента України (Програма економічних реформ на 2010-2014 роки);

- 2) поточні програмні акти Президента України (щорічні Національні плани дій щодо впровадження Програми економічних реформ, схвалені указами Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504/2011, 12 березня 2012 р. № 187/2012 та від 12 березня 2013 р. № 128/2013 відповідно);

- 3) державні цільові програми, розроблені Кабінетом Міністрів України з реалізації Програми економічних реформ на 2010-2014 роки та вказаних Національних планів дій;

- 4) інші програмні акти, розроблені у розвиток наведених, зокрема, схвалені бюджетні програми та їх паспорти тощо.

Потреба в удосконаленні відповідної моделі з позицій стандартів програмного управління та ефективного забезпечення програмного регулювання розвитку України потребує на подальші наукові дослідження.

Література: 1. Постанова Вищого адміністративного суду України від 21/07.2011, № П/9991/367/11, URL : <http://document.ua/pro-viznannja-bezdijalnosti-protipravnoyu-ta-zobovjazannja-v-doc72140.html>; 2. Про вибори Президента України : Закон України від 05.07.1991, № 1297-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 448.; 3. Про внесення змін до Закону України "Про вибори Президента України" : Закон України від 18.03.2004, № 1630-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №№ 20-21. – Ст. 291.; 4. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 192. – С. 4-6.; 5. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" від 2 червня 2010 р., URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004100-10>

В.А. Бадло, аспірант,
Запорізький національний університет

АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ З КАБІНЕТОМ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

В умовах реформування чинного законодавства України, запровадження нововведень до Основного Закону України, важливе місце займають існуючі державні інститути, статуси яких визначено на конституційному рівні. Дослідження статусу Президента України простежується ще з вітчизняних часів дослідників-юристів. Адже саме це було новизною у побудові незалежної, самостійної, демократичної держави. Ця інституція привертала багато уваги з моменту заснування і встановлення на території України. Варто звернути увагу на роботи таких видатних вчених як В.Б. Авер'янов, Ф.Г. Бурчак, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал.

З моменту прийняття Закону України "Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України" від 14 лютого 1992 року Президент України визначався як "глава держави і глава виконавчої влади". Це говорить про те, що дана інституція могла регулювати, як виконавчою гілкою влади і представляти її від свого імені, так і всією державою в цілому. На той час у чинній Конституції РСР 1978 р. зазначалось, що Кабінет Міністрів України є підзвітним і підконтрольним орга-

ном Президента України. Саме це положення підтверджувало те, що Президент України є главою виконавчої влади [1].

З розвитком незалежності державотворення після прийняття Конституції України 1996 році простежується тісний зв'язок глави держави з виконавчою владою. У чинній Конституції (п. 15 ч. 1 ст. 106) Президент України уповноважений за поданням Прем'єр-Міністра України утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати міністерства та інші органи виконавчої влади [2].

Норми Конституції України, а саме п. 9 ч.1 ст. 106 регламентує порядок формування персонального складу Кабінету Міністрів України [2]. Згідно з цим положенням Голова держави призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України і на власний розсуд припиняє повноваження останнього та приймає рішення про його відставку. За поданням Прем'єр-міністра, він призначає членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їх повноваження на цих посадах.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України є відповідальним органом перед Президентом України [2]. Якщо Верховною Радою України було складено резолюцію недовіри до уряду, Президент України має право відправити Кабінет Міністрів України у відставку [3]. Ця відповідальність не є юридичною, адже Голова держави керується власними міркуваннями і для прийняття даного рішення не потрібно жодних юридичних фактів та підстав.

Беручи до уваги зміни до Конституції України у 2006 році, слід констатувати те, що Президент України був позбавлений права самостійно ухвалювати рішення щодо відставки Кабінету Міністрів України або окремих його членів. Натомість залишилися лише непрямі механізми політичної відповідальності уряду перед главою держави – право ініціювання Президентом України:

- солідарної відповідальності уряду перед парламентом – право Президента України вносити проект постанови про висловлення недовіри Кабінету Міністрів України (ч. 1 ст. 87 Конституції України);
- індивідуальної відповідальності членів уряду – право Президента України вносити до Верховної Ради України подання щодо

звільнення з посад міністрів оборони та закордонних справ (п. 2 ч. 2 ст. 18 Закону України "Про Кабінет Міністрів України").

Президент України впливає на органи виконавчої влади, як в кадрових питаннях, так і стосовно регулювання діяльності органів виконавчої влади. В свою чергу, уряд, відповідно, не володіє виключним правом на вирішення питань, що стосуються структури виконавчої влади, а звідси – не має достатніх засобів впливу на згадані органи та їх керівників. Таку ситуацію не можна назвати нормальною як для функціонування окремих органів, так і для всієї системи виконавчої влади.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що тісний зв'язок Президента України і органами виконавчої влади, з одного боку відіграє вагоме значення, адже Голова держави контролює діяльність Кабінету Міністрів України, а, з іншого, надаючи певні функції роботи уряду, Голова держави фактично не несе відповідальності за наслідки цієї діяльності.

Література: 1. Конституції УРСР 1978 р. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.; 2. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.; 3. Закон України "Про Кабінет Міністрів України" [Електронний ресурс]: Закон України №2591-VI від 07.10.2010 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>.

Ю.М. Войтенко, канд. істор. наук, доцент,
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди"

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА У СИСТЕМІ БАЛАНСУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Політологічно визначено, що форма правління в Україні – президентсько-парламентська республіка. Державна влада поділяється на: законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України – далі КУ). Кожна з них виконує свої повноваження згідно Конституції та законів України. Так, Конституція Украї-

ни відображає основні положення та засади функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування (Розділ 4. Верховна Рада України; Розділ 5. Президент України; Розділ 6. Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади).

Особливо важливим є спосіб обрання Президента України загальнонародним способом, що дозволяє йому реалізовувати політику держави через всенародну легітимацію.

Для унеможливлення успадкування функцій глави держави використовується політико-правова норма міжнародної практики, яка полягає у тому, що одна й та сама особа не може бути Президентом України більш як два строки підряд (ст. 103 КУ).

У системі поділу влади досить складно віднести інститут президентства в Україні до якоїсь конкретно гілки влади (законодавчої, виконавчої та судової). Для повного розуміння ролі інституту президента в системі державної влади в Україні варто розглянути його повноваження як у взаємодії з гілками влади так і самотійні.

До самостійних повноважень варто віднести такі: Президент України є главою держави і виступає від її імені, а також є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стт. 102 КУ); забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; призначає половину складу Ради Національного банку України; призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; є Верховним Головнокомандувачем Зброй-

них Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; призначає третину складу Конституційного Суду України; утворює суди у визначеному законом порядку; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України (ст. 106 КУ).

Взаємодія Президента України з Верховною Радою України полягає у тому, що глава держави звертається до неї з щорічним та позачерговим посланням про внутрішнє і зовнішнє становище; припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади; призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного

стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (стт.106 КУ). Також відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України (стт.109 КУ). Нemoжливiсть виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку (ст. 106 КУ).

Взаємодія Президента України з Кабінетом Міністрів України полягає у тому, що: Президент України призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; скасовує акти Кабінету Міністрів України (стт.106 КУ); Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України (стт.113 КУ); Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України (стт.113 КУ); Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів (стт.114 КУ); Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраним Президентом України; Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Президентові України про свою відставку; Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України (ст. 115 КУ).

Президент України та правосуддя. Суддівська гілка влади є особливо відокремлена від інших, тому вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється (ст. 126 КУ). Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ст. 129 КУ). Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України (ст. 128 КУ). Також Президент України призначає шість суддів Конституційного Суду України (ст. 148 КУ).

У системі стримувань та противаг важливе місце займає інститут імпідменту. Так, за чинним законодавством України, Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпідменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (ст. 111 КУ). Для звинувачення та усунення особи з поста Президента України використовується особлива процедура, котра визначається лише статтею 111 Конституції України. Згідно неї питання про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України. Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпідмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (ст. 111 КУ).

Варто зауважити на той факт, що в Україні всенародно обраний глава держави де-юре не відноситься до якоїсь із гілок влади, а є як окрема – президентська, оскільки інститут президентства не відповідальний перед жодною з гілок влади і не відповідає за жодну, навіть виконавчу (навіпаки уряд відповідальний

перед президентом котрий його призначає, а парламент затверджує). Тому ми можемо про Президента України говорити як про главу держави з контролюючою, формуючою, арбітражною тощо функцією.

Для більш детальної регламентації повноважень Президента України, окрім розділу 5 Конституції України, варто сформувати Закон України "Про Президента України", а також визначити його місце у політико-правовій системі України, зважаючи на волю народу та міжнародний досвід існування та функціонування цього інституту в цивілізованих, демократичних країнах світу.

Література: 1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.; 2. Президент України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/president.html>

О.О. Гриньків, канд. юрид. наук, доцент,
Тернопільського національного економічного університету

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ – ГАРАНТ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ І РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Інститут президентства бере початок наприкінці XVIII століття, з моменту формування перших демократичних режимів. Упродовж XVIII–XX століть він є невід'ємним атрибутом республіканської форми правління і однією з ознак демократичного режиму. Для прикладу, найстаріші і найуспішніші світові демократії, а саме французьку та американську, очолюють президенти.

В умовах сьогодення у більшості держав світу, залежно від того чи є республіка президентською, чи парламентською, президент має відповідні владні повноваження, зокрема щодо призначення прем'єр-міністра та нормотворчої діяльності. У переважній більшості, президент – це видатний політичний діяч, символ держави та єднання нації, особа, наділена верховною державною владою в країні.

Визначальними функціями президента є: представництво держави у внутрішніх і зовнішніх відносинах, забезпечення

державного суверенітету і національної безпеки, призначення і звільнення глав дипломатичних представництв за кордоном і певної частини урядовців усередині держави, командування збройними силами, нагородження державними нагородами, присвоєння військових і цивільних звань, здійснення помилування, прийняття рішення про громадянство тощо. При цьому, слід зазначити, що у деяких країнах президент виконує переважно представницькі функції, а "обличчям" держави є канцлер або прем'єр-міністр (Німеччина, Італія, Ізраїль).

Зародження демократичного суспільства в Україні розпочалося за часів козацтва, проте бурхливий розвиток демократії та інституту президентства розпочався лише на початку XX століття. Так, за часів діяльності Центральної Ради видано чотири Універсали (Укази), які мали покласти основу демократизації українського суспільства. Зокрема, 22 січня 1918 року останнім Універсалом Центральної Рада проголосила повну політичну незалежність України від Росії, а 29 квітня 1918 року – обрала Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки [1].

В сучасній Україні інститут президентства започатковано 5 липня 1991 року [2] і вже 1 грудня 1991 року (під час всеукраїнського референдуму, на якому, одночасно з проголошенням незалежності України, народ віддав перевагу президентській формі правління), обрано першого Президента нової Української держави – Леоніда Кравчука (32 млн. громадян (84 % внесених у списки виборців) взяли участь у голосуванні, при цьому Л. Кравчук отримав 20 млн. голосів (62%)).

В основі програми Л. Кравчука було передбачено, так званих, 5 "Д" – Державність, Демократія, Достаток, Духовність, Довіра. Проте, як зауважують науковці [3], реалізувати вдалось частково лише одне – Державність. Насправді, основи державності у 1991–1994 рр. закладено, однак ряд економічних, політичних, духовних проблем не тільки не вирішено, а навпаки загострено, що у свою чергу і призвело до економічної, політичної, духовної кризи.

У подальшому Конституцією України [4] закріплено повноваження глави держави. Як зазначає С.Г. Серьогіна, усі функції, конституційно покладені на Президента України, складають логічно завершену систему, визначальне місце в якій займають

два прерогативи напрями його діяльності – забезпечення єдності державної влади та представництво держави [5, с. 57–58].

Все ж, слід зауважити, що Конституція України не містить чіткого і вичерпного переліку функцій Президента України, перераховуючи їх упереміш з цілями і повноваженнями. Тому визначення науково обгрунтованої системи функцій глави Української держави можливе лише шляхом аналізу всього комплексу конституційних норм і узагальнення наявних у нього повноважень.

Як ми розуміємо, повноваження та функції Президента України є головними напрямками діяльності глави Української держави, що виражають його місце і загальне призначення у державному механізмі, а також роль у вирішенні завдань суспільства.

Узагальнюючи погляди дослідників щодо функцій глави держави, а також емпіричний досвід їх виокремлення на практиці, О.В. Скрипнюк та В.Л. Федоренко поділяють функції Президента України на внутрішні та зовнішньополітичні; за сферами впливу на різні галузі суспільного та державного життя – політичні, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні та інші; за сферою юридичної діяльності – на правотворчі та правозастосовні; за змістом – на функції щодо державного будівництва та управління; здійснення керівництва Воєнною організацією України; здійснення зовнішньої політики; реалізації кадрової політики; забезпечення стримувань і противаг між гілками влади через механізми політико-правового арбітражу тощо [6, с. 8].

Як помічає О.С. Псалтирник [7, с. 161], проголошення Президента України гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина зумовлює наявність значних повноважень глави держави в сфері забезпечення основних прав і свобод громадян. З цією сферою корелюють практично всі повноваження глави держави, оскільки розбудова незалежної держави, забезпечення її внутрішньої та зовнішньої безпеки, конституційної законності та плідної міжнародної співпраці має на меті саме благополуччя громадян, якомога повнішу реалізацію їх прав і свобод.

Свої функції і повноваження Президент здійснює в певних правових і організаційних формах, які, як правило, властиві лише цьому інституту державної влади. При цьому, ми хотіли б звернути увагу на проблему "верховенства права". Конституційне закрі-

плення принципу "верховенства права" в Україні не дає можливості стверджувати, що в нашій країні панує "верховенство права". Чимало наукових праць присвячено аспектам дії принципу "верховенства права", однак немає єдиного підходу щодо розуміння цього принципу, його застосування на практиці, що в свої чергу і ставить під сумнів дію принципу "верховенства права" в Україні. У повсякденному житті ми зустрічаємось з порушенням прав людини в тій чи іншій сфері, не складають виключення правоохоронні органи та судова влада. А це відповідно і визначає існуючу у державі проблему: перемагає добро чи зло; правда, істина, справедливість чи обман; порядок чи свавілля тощо.

Ухвалення Конституції України [4] подало надії українському суспільству, що країна рухатиметься шляхом демократії, верховенства права і законності. Зокрема, у статті 1 проголошено, що Україна є правовою державою. На жаль, це тільки номінальне визначення, закріпивши яке в основному законі, Україна лише обрала шлях на розбудову такої держави.

Правовий характер нашої держави виявляється, насамперед, у передбаченому Конституцією України принципі верховенства права (ст. 8), у взаємній відповідальності держави та особи (ст. 3), у здійсненні державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6), у гарантуванні громадянам прав і свобод людини й громадянина. Однак, у державі численними є порушення основних прав і свобод людини, зокрема права на особисту недоторканність, життя, власність [8], має місце корупція, хабарництво тощо.

Слід звернути увагу, що добро, право, лад, спокій і добробут держави, які застосовували наші попередники ще при державоутворенні у 1918 – 1919 рр., є необхідними критеріями законодавчої діяльності сьогодення української держави [9].

Ми прагнемо жити у правовій державі і без координації управлінських дій інституту президентства нам не обійтись. Президент як гарант конституційних прав в цілому, і верховенства права зокрема повинен прислухатися до думок народу, ідей та поглядів науковців, аналітиків і вживати заходів не лише у теоретичному аспекті, а й на практиці. На нашу думку, реформування і "чистка" правоохоронних органів в першу чергу, на-

лежне соціальне забезпечення усіх верств населення, значно зменшило б прояви хабарництва та корупції, свавілля та беззаконня, правового нігілізму тощо.

Література: 1. Історія президентства. *Офіційне Інтернет-представництво Президента України* / [Електронний ресурс] . – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/content/president_history; 2. Про вибори президента Української РСР : постанова Верховної ради УРСР від 05.07.1991 № 1299-ХІІ / Відомості Верховної Ради УРСР від 13.08.1991, №33. – Ст. 450.; 3. Президенти та уряди України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/prezidenti-ta-uryadi-ukraini; 4. Конституція України : прийнята на 5-ій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Із змін. та доповн. на 8 грудня 2004 року/ Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид – во, 2006. – 60 с.; 5. Сergyogina S.G. Функції Президента України / С.Г. Сergyogina // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1998. – № 34. – С.57–58.; 6. Скрипнюк О.В. Функції та повноваження Президента України – основа конституційно-правового статусу глави держави в Україні / О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. –2011. – № 3. – С. 7–17.; 7. Псалтирник О.С. Повноваження Президента незалежної України / О.С. Псалтирник // Проблеми політичної науки. – Вип. 31: Наукові праці. – Т. 44. – 2005. – С. 158-162.; 8. Див. статистику МВС України / [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>; 9. Савочка В. Законодавча діяльність ЗУНР [Електронний ресурс] / В. Савочка. – Режим доступу : www.LegalActivity.com.ua

К.О. Закоморна, канд. юрид. наук, доцент,
НУ "ЮАУ імені Ярослава Мудрого"

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ЦЕНЗУ НЕВИБОРНОСТІ
ЩОДО КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ ПРЕЗИДЕНТА
ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАСАД
ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
(НА ПРИКЛАДІ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН)**

1. Незважаючи на те, що з моменту початку демократичного транзиту в постсоціалістичних країнах Європи та пострадянських державах Азії пройшло більше 20 років, інтерес до вивчення різ-

номанітних аспектів конституційного розвитку цих держав не вщухає. Особлива увага вітчизняних і зарубіжних правників прикута до ролі інститутів у справі просування демократії в посткомуністичному регіоні, оскільки саме вони є одними з ключових детермінант демократичної консолідації, які визначають доступ до участі в управлінні державними справами і окреслює рамки активності політичних акторів [1, с. 123 – 124]. У сучасних постсоціалістичних республіках особливе місце в інституціональній системі, безумовно, посідає президент, адже ця вища посадова особа (вищий орган державної влади) уособлює єдність нації, представляє державу в міжнародних відносинах, є верховним головнокомандувачем збройних сил, гарантом національної незалежності, єдності і територіальної цілісності країни, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина, забезпечує узгоджене функціонування та взаємодію органів державної влади (Конституції Болгарії (ст. 92), Македонії (ст. 79), Польщі (ст. 126), Румунії (ст. 80), РФ (ст. 80), України (ст. 102) й ін.).

2. Враховуючи той факт, що тривалий час в соціалістичних країнах діяла так звана "радянська модель державного управління", відповідно до якої функції глави держави виконувала постійна діюча президія вищого представницького органу, становлення посади президента на посткомуністичному просторі є складним процесом, що потребує розробки цілісної наукової доктрини даного інституту. У зв'язку з цим, варто відзначити вагомий внесок у формування концепції розвитку президентства в постсоціалістичних країнах вітчизняних (В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіної, Ю.М. Тодики, В.М. Шаповала, Н.Г. Шукліної, В.Д. Яворського й ін.) та зарубіжних (Л. Гарлицького, З.Д. Златопольського, Р. Нойштада, А. Нуссбергера, Н.А. Сахарова, С. Холмса, В.Є. Чиркіна й ін.) вчених. Разом з тим останні події, пов'язані з конституційними реформами виборів президента в пострадянських республіках, потребують подальшого ґрунтовно та системного аналізу їх наслідків.

3. Сутність цензу невиборності полягає в тому, що реалізація пасивного виборчого права особами, які займають певні посади, обмежена. У теорії конституційного права склалася думка про те, що закріплення на конституційному рівні вказаного цензу щодо кандидатів на посаду президента має на меті забезпечити демокра-

тичні засади організації та діяльності органів державної влади, оскільки невиборність створює протидію розповсюдженню всевладності президента та протидію трансформації конституційного правління в режим особистої влади (культу особистості) [2, с. 53; 3, с. 21]. Щодо балотування на пост глави держави у постсоціалістичних республіках, то в конституціях, як правило, встановлені положення про заборону обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків (Конституції Македонії (ст.80), Польщі (ст. 127), Сербії (ст.116), Угорщини (ст. 10)), або про заборону обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків поспіль (Конституції Латвії (ст. 39), РФ (ст. 81), Словенії (ст.103), України (ст. 103)).

Поява даних конституційних норм зумовлена подібною позитивної практикою застосування цензу невиборності в країнах сталої демократії. Зокрема, як відмічають науковці, перший Президент США Дж. Вашингтон, відмовившись балотуватися на третій термін, створив конституційний звичай, якого дотримувалися до середини ХХ століття. Відхід від цієї традиції 32 Президентом Ф. Рузвельтом викликав гостру критику з боку членів Конгресу, які вказували на розбалансування системи стримувань и противаг. У підсумку ценз невиборності знайшов відображення у Поправці XXII, що заборонила обиратися на посаду президента одній і тій же особі більше двох строків. У той же час, дія цієї поправки не поширювалася на особу, яка обіймала посаду президента, до моменту набрання нею чинності [4, с. 321]. Слід зауважити, що подібну правову позицію зайняв і Конституційний Суд України у справі про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) [5].

4. Варто зазначити, що саме, так би мовити, "американський" варіант цензу невиборності науковці вважають найбільш прийнятним для розвитку демократії в країні, адже алгоритм "не більше, ніж двох термінів поспіль" припускає наступне переобрання відповідної особи через строк після завершення другого із двох строків здійснення нею повноважень президента [6, с. 347]. Аргументованість цієї позиції доводять відповідні події в РФ, де В. Путін ймовірно зможе очолювати державу 20 років. Своєрідний шлях використання конституційного формулювання "не

більше, ніж двох термінів поспіль" обраний в Республіці Узбекистан і Республіці Казахстан. Так, Конституція Республіки Узбекистан (ст. 90) встановлює, що одна і та ж особа не може бути Президентом Республіки Узбекистан більше двох термінів поспіль, а Конституція Республіки Казахстан (ст. 42) повторює це обмеження із застереженням, що воно не поширюється на Першого Президента Республіки Казахстан – Н. Назарбаєва (є главою держави з 1990 р.).

У той же час, як свідчить практика Узбекистану, запровадження цензу невиборності не перешкоджає І. Карімову з 1990 р. і дотепер займати посаду глави держави. Спочатку в 1995 році за результатами всенародного референдуму термін президентських повноважень І. Карімова був продовжений до 2000 року. Надалі, з "метою зміцнення демократичних принципів державного управління, а також враховуючи практику державного будівництва, яка прийнята в більшості розвинених демократичних держав", Законами Республіки Узбекистан "Про внесення поправки до статті 90 Конституції Республіки Узбекистан" термін повноважень Президента поперемінно змінювався з 5 до 7 років і навпаки (до речі останній раз в 2011 р.) [7]. Право діючого Президента брати участь в чергових виборах було обґрунтовано введенням в дію нових правил обрання глави держави, які обнулили так званий "лічильник терміну повноважень". Крім того, відповідно до конституційного Закону "Про чергові вибори до представницьких органів державної влади та Президента Республіки Узбекистан" наступні президентські вибори відбудуться в 2015 р. (хоча І. Карімов на попередніх (2007 р.) був обраний на 7 років) після закінчення 90 днів з дня опублікування офіційних підсумків парламентських виборів 2014 р. [8]. Аналіз практики застосування зазначених конституційних поправок надає можливість спрогнозувати, що на президентських виборах в 2015 р. перемогу знов може отримати І. Карімов.

5. Розкриваючи дану тематику, необхідно звернути увагу і на наслідки конституційних реформ виборів глави держави, які відбулися в Азербайджанській Республіці та Республіці Білорусь. Раніше Основні Закони цих держав містили ценз невиборності щодо кандидатів на посаду президента. Нині, у зв'язку з тим, що "існуюча заборона обмежує виборче право громадян і тому не відповідає засадам демократії", за результатами конституційних референдумів

ці норми були скасовані. Проведення такого загальнонаціонального голосування утворило небезпечний прецедент для колишніх республік Радянського Союзу, адже в країнах сталої демократії жоден глава держави не змінював Основний Закон, знімаючи обмеження на своє переобрання. Одними із вирішальних чинників цієї трансформації стали радянські традиції довічного знаходження політичних керівників при владі [9].

6. Отже, на відміну від постсоціалістичних країн Європи, в деяких пострадянських державах спостерігається, на жаль, негативна тенденція щодо вибору варіанту конституційного закріплення цензу невиборності стосовно кандидатів на посаду президента. В одних республіках конституційна заборона одній і тій же особі обиратися на посаду президента більше двох термінів поспіль дозволяє одній особі тривалий термін очолювати державу, а в інших – ценз невиборності взагалі був скасований. Тому цей процес можна охарактеризувати як форматування Основного Закону під конкретну особу. Подібні конституційні реформи підривають існування такої фундаментальної засади демократичного ладу, як принцип періодичності виборів, що гарантує підтвердження легітимності повноважень виборних органів влади.

Література: 1. Мазмзян А. Выбор оптимальных институтов: взгляд на строительство демократии в постсоветских странах / А. Мазмзян // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. – № 2 (59). – С. 122 – 128.; 2. Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно- правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Х. : "Факт", 1999. – 256 с.; 3. Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире / Н.А.Сахаров. – М.: Юрид. лит.-ра, 1994. – 176 с.; 4. Власихин В.А., Мишин А.А. Конституция США. Политико-правовой комментарий / В.А. Власихин, А.А. Мишин. – М.: Международные отношения, 1985. – 336 с.; 5. Рішення Конституційного Суду України N 22-рп/2003 від 25 грудня 2003 р. по справі N 1-46/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03>. – Назва з екрана.; 6. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право / В.Н. Шаповал. – К.: ИД "Нягяня Отльга", 2007. – 416 с.; 7. Закон Республики Узбекистан "О внесении поправки в статью 90 Конституции Республики Узбекистан"" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex.uz/Pages/GetAct.aspx?lact_id=2216248. – Назва з екрана.; 8. Президентские выборы в Узбекистане состоятся в 2015 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.12uz.com/news/show/official/8737/>. – Назва з екрана. 9.

Дуднік О. Роль президента в конституційному процесі: світовий досвід і пострадянські реалії [Електронний ресурс] / О. Дуднік – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/asambleya/rol_prez_v_konst_proc.php – Назва з екрана.

Н.В. Івасішина, старший викладач,
ХНУМГ імені О.М. Бекетова

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 р. стало необхідним формування інституту президентства. Сучасне його виникнення відбувалося поетапно. Спочатку президент був найвищою посадовою особою, потім головою держави і виконавчої влади, а зараз, за чинною Конституцією, є суто головою країни.

За даною схемою можна побачити, що президент є верхівкою структури політичної влади української держави. Загально відомо, що запорукою успіху є не тільки особа, яка керує державою, а й сама структура політичної влади, та гармонійне поєднання всіх елементів владного механізму. Кожна гілка влади повинна бути підконтрольна, урівноважена законними і раціональними протипагами.

Повноваження Президента України, закріплені у ст. 106 Конституції. Як глава виконавчої влади Президент України має здійснювати керівництво та спрямовувати виконавчу діяльність уряду – Кабінету Міністрів. За ним закріплюється право пропонувати для затвердження Верховною Радою України кандидатури прем'єр-міністра та вносити до парламенту пропозицію про звільнення з посади прем'єр-міністра; звільняти з посад всіх членів уряду (крім Прем'єр-міністра, згоду на звільнення якого мала дати Верховна Рада); право скасовувати акти Кабінету Міністрів, міністерств, відомств та органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим; право на реорганізацію та ліквідацію міністерств, відомств та інших органів державної виконавчої влади та право на призначення і звільнення з посад керівників цих органів; подавати на розгляд Верховної Ради проект держбюджету, що надавало Президенту шанс реально керувати діяльністю уряду. Президент є суб'єктом законодавчого процесу,

оскільки має право брати участь у засіданнях Верховної Ради, має можливість як підписувати закон, так і накладати на нього вето. Але його укази підлягають наступному затвердженню у Верховній Раді [1,с.4].

Згідно із статтею 102 Конституції України президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Саме він приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України тощо. Незмінюваність полягає в неможливості усунення глави держави з поста юридичним, законним шляхом. Якщо повноваження парламенту за певних підстав можуть бути припинені достроково головою держави, уряд може бути відправлений у відставку парламентом або головою держави, то повноваження самого голови держави іншим органом достроково не припиняються [3,с.16]. Незалежно від форм правління президент є представником держави за її межами і всередині країни. Він, зокрема, укладає міжнародні договори, призначає дипломатичних представників, приймає іноземних дипломатичних представників [4,с.384]. Від імені держави президент нагороджує державними нагородами, присвоює почесні звання, приймає осіб до громадянства даної держави, дозволяє вихід із громадянства, здійснює помилування засуджених тощо. Також президентам властиві інститути стримань і противаг щодо інших органів державної влади: право розпуску парламенту (право дострокового припинення його повноважень), право вето (право повернення парламенту законів на повторний розгляд), право призначення референдуму тощо [5, с.1].

Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (ст.103 Конституції). За цим правом першим головою виконавчої влади в незалежній Україні 5 грудня 1991 року став Леонід Макарович Кравчук. За ним цей пост посідали: Леонід Данилович Кучма (1994-2005рр.), Віктор Андрійович Ющенко (2005-2010рр.), Віктор Федорович

Янукович (з 2010 року й до нині). Усі вони відіграли велику роль в розвитку і становленні нашої держави.

Упродовж усієї історії розвитку президентства в Україні відбулися помітні зміни, і вирішальну роль у цьому відіграв саме голова держави. Обраний народом він стає символом і основоположником незалежності Української держави. Таким чином, його роль має колосальне значення для становлення та подальшого розвитку країни.

Література: 1. Коментар до Конституції України. Друге видання. – К., 1998.; 2. Конституція України.; 3. Кравченко В. В. Конституційне право України. – К., 2000.; 4. Політологія: Підручник / За ред. М.М. Вегеша.— 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 384 с.

А.В. Ковбан, канд. юрид. наук, доцент,
Одеська національна морська академія

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЩОДО ОГОЛОШЕННЯ ВІЙНИ І УКЛАДЕННЯ МИРУ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Одним із повноважень Президента України п. 19 ст. 106 Конституції України є право вносити до Веовної Ради України подання про оголошення стану війни та приймати рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України. Це повноваження дублюється і за Верховною Радою України в п. 9 ст. 85 Конституції України – оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України [1]. Зазначене повноваження встановлює основу воєнної доктрини України.

Воєнна доктрина України є складовою частиною концепції національної безпеки і становить сукупність основоположних настанов і принципів щодо організації та забезпечення безпеки особи, народу і держави шляхом політичних, дипломатичних, економічних та воєнних заходів. Воєнна доктрина України ґрунтується на

тому, що держава: не визнає війну як засіб розв'язання міжнародних проблем; прагне до нейтралітету й додержання неядерних принципів не приймати, не виробляти й не набувати ядерної зброї; не має територіальних претензій до кожної держави й не бачить у жодному народові образ ворога; ніколи першою не розпочне бойових дій проти будь-якої країни, якщо сама не стане об'єктом агресії. Перша редакція Воєнної доктрини України була прийнята Постановою Верховної Ради України N 3529-XII 19 жовтня 1993 р. Друга редакція Воєнної доктрини України була прийнята Указом Президента України N 648/2004 15 червня 2004 р.

Початок воєнного часу – оголошення стану війни або момент фактичного початку воєнних дій; кінець – оголошений день і час припинення воєнних дій, а у випадку їх продовження після оголошеного строку – момент їх фактичного припинення.

Воєнний час характеризується розривом дипломатичних, консульських та інших відносин, припиненням або зупиненням дії існуючих між воюючими країнами політичних, економічних та інших договорів; набранням чинності договорів, які регламентують закони і звичаї війни, а також договорів і угод, що регулюють відносини між воюючими і нейтральними країнами; застосуванням до громадян держави-противника спеціального режиму (обмеження свободи їхнього пересування, розпорядження майном, вчинення майнових угод тощо).

У воєнний час у країні або її окремих регіонах (районах) вводиться режим військового стану, відбуваються глибокі зміни в усіх сферах життя суспільства (в економіці, політиці, культурі та тому подібне). У внутрішньому житті країни вступають в дію специфічні закони військового часу, що покладають на громадян, установи та підприємства нові обов'язки в інтересах оборони держави (виконання законів воєнного часу, трудова повинність, участь у заходах цивільної оборони тощо); встановлюється підвищена відповідальність за непокору наказам і розпорядженням воєнних органів та інше. Норми сучасного міжнародного права (ст. 1 Гаазької конвенції 1907 "Про відкриття воєнних дій") передбачають обов'язковість оголошення війни, проте багато держав світу постійно порушують це положення.

Важливі функції у сфері оборони покладено на Президента України – гаранта державного суверенітету й територіальної ціліс-

ності держави. Президент призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво та приймає рішення в сфері оборони держави, що надалі затверджуються законодавчим органом.

Президент України є головою Ради національної безпеки і оборони України, формує її персональний склад відповідно до Конституції України. Компетенцію та функції Ради національної безпеки і оборони України визначено Законом України від 5 березня 1998 р., Тимчасовим положенням "Про Раду національної безпеки і оборони України", затвердженим Указом Президента України від 30 серпня 1996 р.

Статті 113-123 проекту Конституції визначають правовий статус Президента України. У проекті знайшла відображення концепція президентської влади, згідно з якою глава держави займає вище місце в ієрархії державних інститутів країни, здійснює її верховне представництво на міжнародному рівні. За проектом Президент України очолює державну виконавчу владу в Україні. Новий статус Президента України частково нагадує його статус за чинною Конституцією України (в редакції 1996 р.). Фактично його повноваження відповідають моделі сильного президента у президентській республіці. Водночас Президент України здійснює лише загальне керівництво роботою Уряду, безпосередньо не входячи до його складу.

Проект Конституції виходить з того, що оголошення війни і укладання миру має бути спільним виключним повноваженням Президента і Національних Зборів України. Дане повноваження передбачається частиною першою статті 94, частиною сьомою цієї статті, частинами третьою та четвертою статті 175 проекту Основного Закону.

Наприклад, Національні збори Республіки Білорусь як вищий законодавчий орган Білорусі самостійно виконує наступні повноваження мінуючи участі Президента Білорусії: про оголошення війни та укладання миру та про правовий режим воєнного та надзвичайного стану.

Главі держави надане право ведення міжнародних переговорів, укладення міжнародних договорів і угод, а також їх денонсація (за згодою парламенту). Він призначає і приймає послів, посланців та інших дипломатичних представників. Йому (за

санкцією парламенту) надане право оголошення війни та укладення миру (ст. II розд. 2 Конституції США; ст. 87 Конституції Італії; ст. 14 Конституції Франції; ст. 7 Конституції Японії; ст. 98 Конституції Болгарії; ст. 59 Конституції ФРН) [2].

З зовнішньополітичних повноважень парламенту Австрії найбільш істотними є вирішення питань війни і миру і схвалення міжнародних договорів. Рішення про оголошення війни може прийматися на спільному засіданні Національної ради і Федеральної ради. В умовах постійного нейтралітету Австрії очевидно, що таке рішення може бути прийняте лише в разі збройної агресії проти Республіки. У схвалення Національної ради потребують політичні державні договори, а також інші договори, якщо вони змінюють або доповнюють закони. Такі договори можуть укладатися лише зі згоди Національної ради. Федеральна рада може висувати заперечення, але вони можуть відхилятися Національною радою.

Асамблея Республіки Португалії не здійснює дій, спрямованих на оголошення війни або укладення миру. Вона, згідно з Конституцією, приймає принципове рішення з цих питань, причому з пропозицією може виступити уряд. Прийнявши принципове рішення, Асамблея уповноважує Президента Республіки на здійснення конкретних дій у відповідно до прийнятих рішень. Слід також відрізнити прийняття принципового рішення з питань війни і миру і укладення договору просвіти або інших договорів, які стосуються цих питань і носять нормативний характер. Відносно цих договорів у Асамблеї зберігається право їх затвердження для того, щоб їх можна було ратифікувати, після чого вони вступають в силу.

Оголошення війни Швейцарією може відбутися тільки у випадку ясно вираженої позиції Федеральних зборів, що практично виключено чинності вічного нейтралітету цієї країни [3].

За Конституцією Іспанії, Король є главою держави, арбітром у діяльності державних установ, найвищим представником країни в міжнародних відносинах. Повноваження Короля охоплюють конкретні сфери діяльності оголошення війни і миру, укладення та ратифікація за згодою парламенту деяких міжнародних договорів.

Отже, до компетенції глави держави в багатьох країнах віднесено оголошення війни і укладення миру. Особлива значимість цього повноваження призвела до того, що в більшості кра-

ін воно здійснюється на основі рішення парламенту чи уряду. Ця позиція викладена і в Конституції України, згідно якої Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України. В проекті Основного Закону це повноваження закріплюється лише за Президентом України.

Слід виокремити таку групу, як права глави держави у сфері питань війни й миру. Це оголошення війни, укладання миру у більшості випадків на такі дії потрібна санкція парламенту, але персоніфікуються ці дії саме в особі глави держави. Вія виступає в найбільш кризових ситуаціях, повідомляє народу рішення про те, що оголошується воєнний стан, вводяться війська або припиняються воєнні дії.

Як показують вітчизняні соціологічні дослідження, народні симпатії в Україні також схиляються на користь розширених повноважень Президента. Одержавши легітимацію від мільйонів своїх співгромадян, він може бути надійним гарантом Конституції та національної безпеки.

Література: 1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2. Конституції зарубіжних держав./Сост. проф. В.В. Маклаков – М.:Видавництво БЕК, 2000 – 592 с.; 3. Конституційне право зарубіжних країн – Constitushional law of foreing countries/Фонд сприяння правоохраніт. органам "Закон і право"// под ред. Лучина В.О. и др. – М.: Закон і право, 2001. – 687 с.; 4. Richard H. Fallon, Jr., "The Rule of Law" as a Concept in Constitutional Discourse, 97 Col. Rev. 1, 8-9 (2007).

Т.А. Коляда, канд. юрид. наук, доцент
Харківський національний університет
міського господарства ім. О.М.Бекетова

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНСТВА В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Упродовж тривалого часу однією з найважливіших складових механізму державної влади в багатьох країнах світу залишається

інститут президентства. Так, відповідно до ст. 102 Конституції України встановлено, що Президент України є главою держави і виступає від її імені, а також є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1, Ст.141].

Інститут президентства є специфічним інтеграційним державно-правовим інститутом, соціальна місія якого полягає в гарантуванні державного суверенітету, а також узгодженні діяльності широкого спектру суб'єктів владних повноважень. Фахівці наголошують, що інститут президентства першочергово виявляється у сукупності публічно-владних повноважень президента як виборного глави держави. Водночас вони констатують, що соціально-правова категорія "глава держави" є родовою по відношенню до поняття "президент" і загальною для глав держав з республіканською формою правління.

Визначальним для усвідомлення правової природи інституту президентства є з'ясування низки характеризуючих його ознак. Комплексний аналіз сучасної конституційно-правової парадигми дає підстави виокремити такі ознаки інституту президентства:

- президент є виборним главою держави, який уповноважений очолювати виконавчу владу або бути арбітром в системі розподілу публічної влади;
- організаційно президент не підпорядкований жодному інституту публічної влади, що об'єктивно зумовлює високу ступінь незалежності дій цієї посадової особи на підставі, у порядку і межах, визначених чинним законодавством;
- посада президента має яскраво виражений політичний характер, оскільки саме президенту належить важлива роль у формуванні політики держави, верховного політичного керівництва державними справами [2, с. 258].

Отже, президент як глава держави наділений широкими владними повноваженнями всередині держави, реалізує владно-представницьку функцію на зовнішньополітичному рівні, є гарантом дотримання усіма суб'єктами суспільних відносин норм конституції як основного закону та водночас символом єдності нації, держави (народу і держави) [3, с. 351].

Конституційне закріплення механізму стримувань і противаг також зумовлює наділеність глави держави досить широкими повноваженнями по відношенню до органів законодавчої та виконавчої влади. Так, наприклад, набула широкого поширення практика скликання президентом сесій (позачергових сесій) парламенту. Президент є важливим суб'єктом законотворчого процесу, оскільки він наділений правом законодавчої ініціативи, санкціонування ухвалених представницькими органами законопроектів. Особливо важливим у контексті розподілу повноважень органів державної влади є наділеність президента як глави держави правом вето (іноді абсолютного), а також наявність можливості звернення до органу конституційної юрисдикції у випадках існування сумніву щодо конституційності ухваленого парламентом закону. Глава держави зазвичай бере участь у формуванні уряду, часто також уповноважений ухвалювати рішення щодо його відставки.

Президент дотичний до формування судової влади. Йому суспільство також делегує право реалізації у певних випадках квазісудової функції (право помилування).

Президент як глава держави має певні повноваження у сфері особистого статусу, тобто у відносинах з громадянами і іноземцями. Досить часто він уповноважується вирішувати питання надання або поновлення громадянства, дозволу на вихід з громадянства, надання притулку іноземцям, нагородження державними нагородами тощо.

Президент має низку важливих повноважень у сфері міжнародних відносин, а саме: укладання міжнародних договорів, часто навіть ратифікації та денонсації міжнародних договорів. Він уповноважений приймати вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав.

У сфері оборони та безпеки досить часто президент є верховним головнокомандувачем збройних сил і має право вживати негайних заходів з метою забезпеченню внутрішньої та зовнішньої безпеки за умови здійснення парламентського контролю.

Резюмуючи, зазначимо, що інститут президентства є одним з основоположних апробованих інститутів державної влади. Наділення президента широкими владними повноваженнями здій-

снюється у контексті розбудови механізму стримувань і противаг та об'єктивно зумовлено прагненням збалансувати систему державної влади та забезпечити належні умови для реального забезпечення конституційних прав і свобод людини, функціонування громадянського суспільства.

Література: 1. Конституція України [Текст] : зі змінами та доповненнями : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р.] // Відомості Верховної Ради України . – 1996. – № 30. – Ст.141.; 2. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: підручник / М.І. Горлач, В.Г. Кремень. – К., 2009. – 518с.; 3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник / Под ред. Б.А. Страшуна. – М. : БЕК, 2000. – 784с.

М.В. Кравчук, канд. юрид. наук, доцент, д-р права
Українського вільного університету, Тернопільський національний економічний університет

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В МЕХАНІЗМІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Відновлення Української держави в кінці ХХ ст. викликало бурхливий процес національного державо- та правотворення. Саме проголошення Україною незалежності, суверенітету поставило перед українським суспільством, його елітою, нагальну проблему оновлення власного державного апарату як основного елементу механізму держави. Збудувати власну державу – це означає сформувати її механізм. У даному випадку механізм держави ототожнено з самою державою. Тож-бо організація ефективного механізму як сукупності державних організацій і є створенням цього базового соціального інституту – держави [4, с.109-128]. Актуальність цієї проблеми полягає у потребі пізнання теоретично обґрунтованих проблем, особливостей виникнення, розвитку і функціонування інституту президентства в Україні. Найбільш важливим у цьому питанні, з огляду на формування засад української державності, є визначення основних напрямків підвищення ефективності і ролі інституту президен-

тва при забезпеченні функцій держави, адже інститут президентства є не тільки важливим органом системи державного управління, а й ефективною моделлю взаємовідносин між державою та суспільством [8, с.399]. Більшість вчених підтверджують і, загалом, світова практика доводить, що інститут глави держави для стабільності конституційного ладу, узгодженого функціонування державного механізму, вищого представництва в міжнародних відносинах є об'єктивною необхідністю [3, с.394]. Сьогодні у 150 країнах світу, з поміж більш як двохсот, існує інститут президента [9, с.431]. За твердженням В. Шатіла, на сьогодні ще не вироблено єдиних наукових підходів щодо ряду питань, пов'язаних з функціонуванням цього інституту [11, с.3]. А також науковці констатують, що, незважаючи на чималу низку публікацій, присвячених вказаній проблемі, існує помітне відставання теоретичного пошуку від практичного розвитку цього значимого владного інституту [2, с. 6].

Українські науковці у своїх дослідженнях опрацювали характерні риси інституту президентства, при цьому розглянуто роль президента в системі державної влади України та перспективи її розвитку, особливості реалізації президентських повноважень в різних формах державного правління тощо. Свої праці цим проблемам присвятили, зокрема, такі дослідники: Ф. Бурчак, О. Волощук, В. Годованець, В. Погорілко, С. Поречіна, Л. Кривенко, О. Литвин, В. Мельниченко, Н. Плахотнюк, О. Пушкіна, С. Сergyїна, О. Скрипник, Ю. Тодика, В. Чіркін, В. Шаповал, В. Шатіло та інші. Не зважаючи на чималі зусилля вчених щодо вироблення нормативної моделі інституту президентства, зокрема, щодо визначення обсягу президентських повноважень та порядку і механізмів їх здійснення, ці питання залишилися на сьогодні дискусійними [6, с.18-19]. За твердженням дослідників "з кожними новими виборами президента України виникає все більше проблемних питань щодо цього інституту, їх вирішення є одним із найважливіших наукових та практичних завдань сьогодення" [1, с.115].

З огляду на вищевказане, завданням даної статті є окреслення повноважень Президента України, можливостей їхньої практичної реалізації та вимог щодо процедур їх здійснення,

чим і буде визначене формальне місце інституту президента у механізмі державної влади в Україні та у взаємовідносинах держави і суспільства.

У цьому плані важливо з'ясувати зміст термінів "інститут президента", "інститут президентства" і підкреслити їх відмінність. Зокрема, під поняттям "інститут президента" розуміють – "державно-правове утворення в цілісній системі управління суспільством, що складається з найвищого державного одноособового виборного органу та його консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів та служб, наділених конституційно владними повноваженнями в управлінні державою". По-іншому інтерпретують, що Президент України є органом держави, частиною механізму держави, а не посадовою особою, оскільки приймає безпосередню активну участь законодавчому процесі, наділений нормотворчими та координаційними повноваженнями [9, с.432]. Відповідно, "інститут президентства" – це "система правових норм, направлених на регулювання суспільних відносин, змістом яких є діяльність Президента України" [9, с.431]. Щодо співвідношення цих термінів, то логічно погодитися з тим, що "інститут президентства" буде більш ширший від "інституту президента", оскільки він охоплює не лише президента як вищу посадову особу, а й сукупність правових норм, які регулюють його діяльність. Крім того, цей термін вказує на період діяльності конкретного президента, наприклад, інститут президентства Л. Кравчука [1, с.119-120].

На думку О. Скрипнюка, "цілісне та адекватне знання про сучасний стан того чи іншого інституту (особливо інституту президентства) обов'язково повинно містити й історичний огляд основних тенденцій та закономірностей становлення цього інституту" [8, с.400]. За твердженням О. Пушкіної, інститут президентської влади в українському державотворенні має найкоротшу історію (започаткований 5 липня 1991 р.) і не отримав чіткого конституційного закріплення, що частково і породило дискусії стосовно правового статусу Президента України [7, с.21]. На думку С. Серьогіної та за переконанням багатьох інших вчених, сучасний інститут президента виник внаслідок дії трьох факторів: створення символу незалежності;

бажання віднайти аналог генерального секретаря партії; прагнення керівництва КПУ і ВР УРСР забезпечити власні позиції при владі [2, с.13]. Разом з тим, критерієм таких змін вітчизняного державотворення стали нові принципи організації та функціонування державних органів, зміни їхньої структури і повноважень. Базовим принципом, поряд з масивом інших, був *принцип розподілу влади* (див. [4, с.113-115]). Тому за задумом, у цей період інститут президента був створений як орган збалансування діяльності трьох гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), своєрідним главою "тріади", тобто був їхнім арбітром і також від імені народу, здійснював представництво суспільства, держави на міжнародній арені [1, с.117; 3, с.394]. Крім того, важливо враховувати запропоновану В. Шатілом періодизацію розвитку конституційно-правової ідеї інституту президентства в Україні, в якій дослідник виділив п'ять етапів (перший – до 1917 р., другий 1917-1920 рр., третій – 1921-1990 рр., четвертий – 1990-1996 рр., п'ятий – 1996-2004 рр.). Для нашого дослідження найбільшу зацікавленість становлять 4-й і 5-й етапи, коли колегіальний глава держави (у радянський період – це президія ВР) був замінений інститутом одноособового глави держави – інститутом президентства, при цьому відбувся своєрідний генезис від президента – глави держави і виконавчої влади в період президентської республіки, до президента – глави держави з обмеженими повноваженнями в період парламентсько-президентської республіки [11, с.8]. Це підтвердило взаємопов'язаність інституту президенства і форми держави, а сам він став символом республіканської форми правління [5, с.123].

Аналіз наукових праць вказує, що основна роль президента – це, не перебуваючи у відносинах підкорення з іншими видами влади, забезпечити неупереджене, узгоджене й оперативне функціонування державного механізму, цілісність, єдність державної влади та її політики, а вразі конфлікту – авторитетне його вирішення [10, с.309]. На думку вчених, сучасний стан "гіпертрофованості інституту глави держави в Україні" під прикриттям радикального прискорення суспільних реформ та зміцнення держави не виправдав очікування і негативно вплинув на роботу апарату

держави та, в цілому, на здійснення державної влади, а особливо на реформування судової системи [6, с.3].

Тому, головним і невідкладним завданням українського суспільства є проведення конституційної реформи з метою створення ефективної системи стримування і протидії в структурі держави між різними її інститутами, на що вказують резолюції Європарламенту. Особливо це стосується інституту президента, що тяжіє до надмірної влади, і в повноваженнях якого закладені прямі чи приховані важелі впливу на всі інші її гілки.

Література: 1. Годованець В. Деякі питання застосування інституційного методу в дослідженні проблеми "глава держави в українському державотворенні" / В. Годованець, О. Житник // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – №5. – С.115-122.; 2. Інститут президентства в Україні (Інтерв'ю завідувача кафедри державного будівництва Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого С. Серьогіної – головному редакторові журналу "Право України", академіку О. Святоцькому) // Право України. – 2009. – №12. – С.6-17.; 3. Конституційне право України: Підручник / За ред. академіка АПрН України, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних наук, професора В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2002. – 544 с.; 4. Кравчук М. Теорія держави і права (опорні конспекти). Навч. посібник / М. Кравчук. – 3-є, пер. й доп. – Тернопіль: ТзОВ "Терно-граф", 2013. – 608 с.; 5. Литвинов О. Інститут президентства як невід'ємний елемент республіканської форми правління / О. Литвинов // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – №6. – С.122-126.; 6. Мельниченко В. Інститут президента в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Мельниченко, Н. Плахотнюк // Право України. – 2009. – № 12. – С. 18-27.; 7. Пушкіна О. Особливості конституційно-правового регулювання інституту президента України / О. Пушкіна // Юридична Україна. – 2012. – №2. – С. 20-25.; 8. Скрипнюк О. Інститут президенства: дослідження конституційно-правових проблем становлення та розвитку / О. Скрипнюк // Право України. – 2012. – №6. – С.399-404.; 9. Совгіря О.В. Конституційне право України: Навч. посібник / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.; 10. Теліпко В. Е. Науково-практичний Конституції України. Станом на 1 грудня 2010 р. / За ред. Мусіяка В.Л. – К., 2011. – 544 с.; 11. Шатіло В. А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. / В. А. Шатіло. – К., 2005. – 15 с.

О.В. Новакова, д-р політ. наук, професор
Східноукраїнський національний
університет ім. В.Даля

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УКРАЇНІ

Сучасна дискусія про визначення форми правління в Україні ініціюється як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Під впливом теорії хвиль демократизації С.Хантінгтона проблема порівняння різноманітних модифікацій президентських та парламентських форм правління набула глобального характеру – питання широко обговорюється як в країнах розвиненої демократії, так і в тих країнах, що знаходяться в стадії демократичного транзиту. Додаткову актуальність ця проблематика набуває у зв'язку з конституційною невизначеністю українського суспільства, відсутністю національного консенсусу щодо моделі державного правління.

В працях відомих західних науковців Дж. Сартори, А.Лейпхарта, Х. Линца, Д. Верні, та Дж. Керрі зроблені висновки щодо сутнісних рис парламентських та президентських форм правління, особливостей їх функціонування в перехідних суспільствах. Визначені питання знайшли відображення також у дослідженнях учених України та Росії В.Андрущенка, О.Зазнаєва, В.Горбатенка, А.Кудряченка, Ф.Рудича, О.Фісуна, О.Шаповала, Ю.Шемшученка, Г.Щедрової, В.Ясинської та ін. У роботах названих авторів проблема формування моделі державного правління розглядається переважно в контексті дослідження демократичного транзиту та модернізації політичної системи. В той же час, у сучасній українській політичній науці бракує спеціальних комплексних досліджень щодо еволюції форм державного правління, пошуку оптимальної моделі влади в Українській державі в умовах трансформації політичного поля після скасування конституційної реформи 2004 року.

Дослідженням інституту президентства в Україні на різних етапах трансформації політичної системи займаються чимало вітчизняних науковців. У праці М. Кармазіної "Президентство: український варіант" поєднано політичний аналіз українського

президентства із розкриттям конституційних засад діяльності глави держави. Особливої ваги набуває врахування того факту, що за часів перебування на головній посаді в державі різних осіб суттєво змінювалося змістовне наповнення інституту президентства [1]. Українські дослідники у своїх працях різною мірою узагальнюють характеристики інституту глави держави, наводять історичну довідку щодо етапів його становлення в Україні, аналізують положення Конституції та законів щодо статусу, порядку обрання на посаду та повноважень глави держави. Найбільш широко представлений конституційно-правовий напрям дослідження інституту президента роботами таких авторів, як-от: М. Малишка, Ю. Тодики, Н. Плахотнюк, а також дисертаційними дослідженнями В. Шатіла, С. Серьогіної. Вітчизняні науковці наголошують на існуванні суперечності між загальним прагненням політичних сил та їх лідерів уникати будь-якої реальної відповідальності й суворою необхідністю її максимізації, концентрації та персоніфікації з метою забезпечення ефективності влади. Від здатності розв'язати цю проблему в практичній площині багато в чому залежатимуть перспективи України як демократичної та конкурентоспроможної на світовій арені держави [2; 3].

У цьому контексті, на нашу думку, недостатньо розробленою залишається проблематика змістовного наповнення функціонування інституту Президента в сучасних умовах політичного розвитку та конституційного реформування. Насамперед, слід концептуально переглянути статус і роль Президента в державному механізмі України. Цей інститут вже відіграв свою лідерську роль, коли був основною рушійною силою соціально-економічних та суспільно-політичних реформ. Тепер час переходити до планомірного розвитку всіх підсистем суспільного ладу. За цих умов лідерська модель глави держави вже не потрібна. Слід формувати партійну систему, політично структурований парламент і відповідальний перед народом уряд. Глава держави має відійти від керівництва економікою і соціальною сферою, зосередитись на забезпеченні належного гармонійного розвитку державного механізму. Він має стояти не над гілками влади, а між ними, забезпечуючи єдність державної влади і зла-

годжене функціонування її гілок. Саме на виконання зазначених функцій і спрямовані повноваження Президента України, що "проникають" у сфери функціонування всіх гілок влади.

Громадяни України також вбачають необхідність у розмежуванні функцій гілок влади і гармонійному їх співіснуванні. Так, за результатами соціологічного опитування Центру Разумкова щодо необхідності внесення змін до Конституції з приводу розмежування повноважень Президента і Уряду: 17,5% респондентів виступили за необхідність розширення повноважень Уряду і Прем'єр-міністра, який повинен стати головною фігурою у владі, а Президенту залишити представницькі функції (парламентська республіка); 12,7% – за необхідність розширення повноважень Президента, якому підпорядковуватиметься Прем'єр-міністр (президентська республіка); найбільша частка опитуваних – 47,1% – виступили за необхідність чітко розмежувати повноваження Президента і Прем'єр-міністра з тим, щоб у кожного з них були свої завдання і своя відповідальність (президентсько-парламентська модель) та 22,6% не визначилися [5]. Тож, можемо зробити висновок, що більшість населення України виступає за збереження нинішньої моделі правління, тільки з більш чітким розмежуванням повноважень. Таким чином, діяльність Президента, на нашу думку, має спрямовуватись насамперед не назовні державного механізму, а всередину. Гарантування Конституції, основних прав і свобод Президентом має досягатись не шляхом безпосереднього впливу на суспільство (для цього існують "традиційні" гілки влади), а шляхом впливу на інші органи державної влади з метою координації, узгодження і консолідації, спрямування їх діяльності на виконання Конституції, засад внутрішньої і зовнішньої політики, визначених парламентом. Саме в цьому і полягає сутність інституту президента у тій моделі президентсько-парламентської республіки, яка закріплена чинною Конституцією.

Головним завданням Президента України має бути забезпечення єдності державної влади. Жодний інший орган не виконує і не може виконувати цю функцію в державному механізмі, оскільки для їх виконання потрібні незалежність і нейтральність, а цими властивостями володіє лише глава держави. Функ-

ція забезпечення єдності державної влади у свою чергу, поділяється на такі підфункції: 1) координація діяльності всіх гілок влади; 2) врівноважування гілок влади, створення балансу сил; 3) припинення дії органів, що порушують єдність влади. Кожна з названих підфункцій може бути наповнена значною кількістю повноважень: розпочинаючи від права на достроковий розпуск парламенту до права на звернення до Конституційного Суду України. В результаті це має забезпечувати належне функціонування усього державного механізму, всіх його гілок і підсистем.

Ще один важливий напрям діяльності Президента України – загальнодержавне представництво. У ряді випадків вимагається виконання дій від імені держави в цілому як єдиної організації політичної влади. Виконанням цієї функції обумовлена наявність у Президента таких повноважень, як право звернення до народу, звернення з щорічним і позачерговими посланнями до Верховної Ради України, право на ведення переговорів і укладання міжнародних договорів, право прийняття рішення про визнання іноземних держав, на прийняття вірчих та відзивних грамот дипломатичних представників зарубіжних держав, право на нагородження державними нагородами, право встановлювати президентські відзнаки та нагороджувати ними.

Звичайно, актуальні проблеми оптимізації системи влади не розв'язуються лише інституційним шляхом. Велику роль у справі забезпечення ефективності та відповідальності владних суб'єктів, відіграє загальна політична культура суспільства і, зокрема, правлячої еліти. Як відзначає відомий дослідник політичних систем С. Мейнверінг, "те, чи породжують політичні системи ефективне врядування, залежить від широкого діапазону чинників, серед яких інституційний устрій є тільки одним, хоч і дуже важливим. Крім того, немає абсолютно чіткої кореляції між системою врядування й ефективністю політики" [4, с. 841–842].

Таким чином, забезпечення позитивного впливу інституту президента на розвиток демократичних тенденцій у політичному житті України залежить від таких чинників:

1. максимально ефективне використання повноважень, забезпечення їх достатності для виконання конституційних функцій Глави держави;

2. налагодження конструктивної співпраці з іншими інститутами політичної влади, перш за все, парламентом та урядом;
3. підтримання постійної комунікації з громадянами, структурами громадянського суспільства – як через засоби масової інформації, так і безпосередньо;
4. впровадження цивілізованих методів пошуку компромісів і демократичного розв'язання проблем суспільного розвитку;
5. чітка нормативно-правова регламентація повноважень органів державної влади, процедур їх функціонування та взаємодії, недопущення перебирання одними інститутами повноважень інших.

Література: 1. Кармазіна М.С. Президентство: український варіант / НАНУ ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. – К., 2007. – 365 с.; 2. Колюх В. Інститут президентства в Україні як об'єкт конституційного процесу [Текст] / В. Колюх // Віче. – 2012. – № 11. – С.5–7; 3. Кудряченко А. І. Місце інституту президентства в контексті становлення політичної системи України [Текст] / А. І. Кудряченко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 7 – 11.; 4. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння // У кн.: Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 834–860.; 5. Якщо вносити зміни до Конституції, то як В вважаєте...? (щодо розмежування повноважень Президента і Уряду) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=382 . – Назва з екрану.

Н. Л. Омельченко, канд. юрид. наук,
науковий співробітник

Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

УЧАСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРОЦЕСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина наділений широкими повноваженнями у законодавчій сфері. Зокрема, слід виділити такі: право законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України); підписання закону та його оприлюд-

нення (промульгація) (ст. 94 Конституції України); право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (ст. 106 Конституції України).

Відповідно ст. 93 Конституції України Президенту України має право законодавчої ініціативи у Верховній Раді.

В порядку законодавчої ініціативи Президент України має право подавати звичайні закони і закони про внесення змін до Конституції України. Так само тільки главі держави та Кабінету Міністрів України належить право законодавчої ініціативи щодо законів про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України. Як законодавча ініціатива Президента України на розгляд Верховної Ради України можуть бути подані проекти найважливіших законів, опрацьованих у Секретаріаті Кабінету Міністрів України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, наукових установах, а також проекти найважливіших законів, підготовлених Національним банком України.

Причому, слід зазначити, що законопроекти, які визначені Президентом України як невідкладні, мають бути терміново включені Верховною Радою України до порядку денного її сесії і розглянуті у пріоритетному порядку – раніше інших законопроектів – на всіх стадіях законодавчого процесу[1, с.173-176].

Якщо проаналізувати світову практику, то там президенти подекуди взагалі не мають права законодавчої ініціативи, заперечується воно і в США. Правом на законодавчу ініціативу володіє глава держави і уряду в президентських республіках Латинської Америки, Азії та Африки, країн Східної Європи та СНД. М.О. Теплюк з цього приводу пише, що "в Україні право законодавчої ініціативи президента - це, найімовірніше, данина нашій традиції, аніж витребуване нагальною необхідністю й конституційно обґрунтоване право" [2].

В той же час, слід зауважити, що у подальшому походженні законопроекту через Верховну Раду України Президент також не залишається осторонь через інститут Представника Президента України.

Задля налагодження взаємодії між Президентом України та Верховною Радою України Представник Президента України

відповідно до покладених на нього завдань має право: брати участь у засіданнях Верховної Ради України, її постійних та тимчасових комісій, депутатських фракцій, а також в інших заходах, що здійснюються Верховною Радою України, її органами та посадовими особами; представляти на засіданнях Верховної Ради України, її комітетів та тимчасових комісій проекти законів, пропозицій Президента України до законів, повернутих главою держави для повторного розгляду, а також інших документів, внесених Президентом України; інформувати Президента України про хід і результати розгляду у Верховній Раді України та її органах документів, внесених Президентом України; брати участь у підготовці проектів законів, які вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України; вносити в установленому порядку на розгляд Президента України у разі потреби пропозиції щодо представлення, супроводження у Верховній Раді України внесених Президентом України законопроектів, а також пропозицій до законів, повернутих Президентом України для повторного розгляду; здійснювати моніторинг проектів законів, постанов Верховної Ради України, внесених іншими суб'єктами законодавчої ініціативи, а також брати участь у здійсненні аналізу таких проектів, зокрема з питань, що виникають у взаємовідносинах Президента України з Верховною Радою України, та в разі потреби вносить відповідні пропозиції.

Одним із основних напрямів впливу Президента України на парламент є його звернення із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України через які програмує та стимулює нормотворчість інших суб'єктів нормотворчої діяльності. Відповідні документи у більшості випадків мають не нормативний, а програмний (стратегічний чи тактичний) характер. Але їх виконання передбачає розробку та / чи прийняття відповідних нормативно – правових актів, або ж їх проектів, а саме – розробку законопроектів, прийняття Кабінетом Міністрів України постанов і розпоряджень [3, с. 178].

Зрозуміло, що парламент має враховувати послання Президента, а також інші документи, постійно проводити широку, всебічну, гласну і відкриту роботу з різними державними і не-

державними органами з метою оптимального визначення змісту своєї роботи, питань її організації, черговості розгляду різних проблем, враховуючи наявні думки, обставини і потреби населення, інтереси суспільства і держави [4, с.86]. На нашу думку, прийняття рішень, визначення змісту своєї діяльності належить виключно до компетенції парламенту.

Відповідно до ст. 94 Конституції Президент України зобов'язаний протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписати його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднити його або повернути закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів, або скористатися правом вето, зміст якого визначається як повернення закону Президентом України зі своїми вмотивованими та сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (ст. 106 п. 3 Конституції України).

Із порівняльного аналізу норм Конституції України й Регламенту Верховної Ради України випливає суттєвий, на наш погляд, недолік останнього акта, який полягає у відсутності нормативного врегулювання інституту права вето Президента України, який займає важливе місце в процесі реалізації норм Регламенту парламенту України. Така невизнаність в Конституції, на думку С.Г. Серьогіної, містить реальну загрозу перетворення акту повернення закону на повторний розгляд у певного роду "лист з найкращими побажаннями", а не правовий документ [5, с.91].

Розглянуті проблемні питання реалізації Президентом України повноважень у законодавчій сфері дають підстави для висновку про те, що існує необхідність прийняття Закону України "Про вето Президента України", який би чітко визна-

чив, акумулював і впорядкував усі складові щодо процедури розгляду вмотивованих і сформульованих пропозицій Президента України в разі, коли він скористався правом вето щодо прийнятого Верховною Радою України закону. Ухвалення зазначеного Закону має заповнити прогалину в системі чинного конституційного законодавства України, що регламентує діяльність Президента України.

Література: 1. Питання парламентського права в актах Конституційного Суду України / [заг. ред. А. П. Яценюка ; упоряд. В. О. Зайчук]. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 472 с. – (Інститут законодавства Верховної Ради України).; 2. Теплюк М. О. Законодавчий процес – не скринька Пандори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://illyuk.wordpress.com/2009/09/30/%>.; 3. О. Скрипнюк, В. Федоренко. Правотворчість Президента України та її нормопроєктне забезпечення: питання теорії і практики / О.Скрипнюк, В. Федоренко //Право України. – 2011. – № 3. – С. 175-186.; 4. Шатіло В.А. Інститут президентства в системі державної влади України / В.А. Шатіло. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2004. – 159 с.; 5. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні / Серьогіна С. Г. – Харків : Ксілон, 2001. – 277 с. – (Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого). С.91.

Є.В. Перегуда, д-р політ. наук, доцент,
Київський національний університет
будівництва і архітектури

ВЗАЄМОДІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ТА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД

Реформа місцевої влади є актуальним напрямом державотворення. Одним з її аспектів є взаємодія Президента України та місцевих органів виконавчої влади (далі – ОВВ). Розробка напрямів реформи неможлива без аналізу становлення політико-правових засад цієї взаємодії.

Метою дослідження є аналіз становлення політико-правових засад взаємодії Президента України та місцевих органів виконавчої влади.

Розвиток взаємодії був зумовлений моделями інститутів, закладеними у 1990-х рр. Президент став главою держави і виконавчої влади. Але було закладено суперечності щодо "подвійного центру" виконавчої влади. У 1992 р. для реалізації політики на регіональному рівні замість виконкомів обл- та райрад створили місцеві держадміністрації (далі – МДА) на чолі з представниками Президента [1]. Концентрація усіх призначень на Президенті загрожувала протистоянням. Тому він запровадив подвійне підпорядкування МДА, але це не усунуло суперечності. При призначенні представників Президент спирався на радянські еліти, які могли зберегти керованість і, як сподівався Президент, підтримати його у боротьбі за владу. Але представники діяли прагматично. Коли у 1994 р. МДА ліквідували, а повноваження державної влади передали радам та виконкомам [2], вони, пройшовши через вибори голів рад, підтримали на виборах більш рейтингового кандидата. Отже, модель влади 1992–1994 рр. зламала компартійний механізм керівництва, але не запровадила адекватну його заміну, що було пов'язано з фрагментарністю еліт.

Період після 1994 р. був позначений неоліберальними реформами. Їх "мотором" був Президент. Але регіональна реформа 1994 р. суперечила його інтересам. Хоча він підпорядкував собі голів рад та виконкоми з питань виконання делегованих повноважень [5, с. 2], дієвих важелів впливу він не мав, оскільки голови рад обиралися. Не вирішив проблем і Конституційний Договір. Він реанімував МДА, дав Президенту право призначати та звільняти їх голів. Але призначати Президент міг лише тих, хто у 1994 р. став головами рад, далеко не усі з яких були прибічниками курсу Президента.

На взаємодію Президента та місцевих ОБВ вплинули "компроміси-95". Перший – збереження "подвійного центру" влади. Верховна Рада (далі – ВРУ) не скасувала посаду Прем'єра, як пропонував Президент. "Подвійний центр" зберігся й у Конституції (Президент організаційно був навіть виведений за виконавчу владу). Голови МДА були відповідальні перед Президентом та Кабінетом Міністрів (далі – КМУ). Другий стосувався обл- та райрад. Президент наполягав на їх ліквідації. ВРУ не погодилася. Її поступка полягала у тому, що ради не утворювали

виконками. Але вони впливали на МДА через право висловлювати недовіру голові МДА. Так заклали передумови впливу на МДА політичних розкладів в регіонах.

Конституція зняла обмеження кадрової політики щодо МДА. Президент став проводити ротацію їх голів, призначав функціонерів центральних органів, своєї Адміністрації, депутатів. Ці процеси інтенсифікувалися в 1997–1998 рр.

На зламі ХХ ст. умови діяльності влади змінилися. Зміцнів інститут приватної власності. Але суспільство потребувало інвестицій. Президент декларує перехід до інституційних реформ. Для цього потрібна була нова якість влади. Президент ініціює адміністративну реформу. Пізніше він переконується, що для становлення нової системи влади адмінреформи недостатньо, і проголошує конституційну реформу. Ці процеси торкалися й МДА. Економічні групи, які постали в ході приватизації, обрали партії інструментом захисту своїх інтересів, що сприяло партизації центральних еліт та керівництва МДА.

Але Президент розумів й загрози політреформи. Політична структуризація могла послабити управлінський вплив. Тому він вчиняв дії для зміцнення свого впливу на МДА. Також він змінив риторику щодо партійної належності губернаторів. У 2000 р. він застеріг від "штучного стимулювання формування партійних структур" [4, с. 4]. Ініціатива департизації не мала серйозних наслідків, але свідчила про розвиток партійних механізмів взаємодії. Нова хвиля партизації МДА була пов'язана з конституційною реформою. До переліку посад, які розподілялися між фракціями, внесли й голів МДА.

Наступний етап розвитку взаємодії Президента та місцевих ОВВ припав на другу половину 2000-х рр. Ще у 2004 р. ВРУ прийняла за основу закон про створення виконкомів рай- та облрад, скорочення повноважень МДА. Але остаточно закон не був прийнятий. Головна причина – зацікавленість партій у поширенні впливу на регіони з використанням централізованої системи влади. Але це не означало, що політреформа не вплинула на взаємодію Президента та місцевих ОВВ. Вона зумовлювалася "подвійним центром" виконавчої влади, проблема якого загострилася за умов протистояння Президента та КМУ. Були актуалізовані й лакуни Конституції (неясність, чи може Президент звільнити голову МДА без подання

Прем'єра або відхилити подану кандидатуру). Розв'язуючи суперечності, Президент ввів інститут в.о. голів МДА. Його опоненти вважали це незаконним, але Президент використовував створене ним право. По-друге, вплив реформи на взаємодію органів влади зумовлювався другим "компромісом-95" через механізм пропорційних виборів місцевих рад.

У 2005 р. головами майже всіх ОДА стали представники партій або безпартійні діячі, які підтримали В. Ющенка на виборах. Їх партійність відображала не політичні орієнтації населення, а зв'язки з Президентом. Надалі на кадрову політику вплинув розпад "помаранчевої команди". Стали призначати осіб, які працювали у Секретаріаті Президента або центральних органах. У деяких регіонах чіткіше проявилось призначення представників місцевої еліти – осіб "другого ешелону" МДА "помаранчевого призову", керівників економічних структур, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування, осіб, які очолювали МДА за Л. Кучми, представників політичних опонентів Президента. Все це було спрямоване на розширення політичної бази глави держави. Але ці заходи не сприяли достатній координації Президента і губернаторів. Деякі з них на виборах 2010 р. підтримали кандидата, проти якої був Президент, у чому простежується аналогія з 1994 р.

На взаємодію Президента та місцевих ОБВ вплинули президентські вибори 2010 р. Конфлікти між вищими органами влади навколо МДА зникли. Важливим суб'єктом взаємодії є Адміністрація Президента. Президент створює й допоміжні органи, які координують та контролюють місцеві ОБВ. Так, сформовано вертикаль Комітету економічних реформ. Президент затверджує плани перевірок виконання МДА актів Президента, визначає повноваження центральних органів влади щодо МДА.

Взаємодію визначає й програмування Президентом суспільного розвитку. Зросла роль його послань до ВРУ. Згідно з законом, МДА керуються цими посланнями. У Посланні 2011 р. було ініційовано розробку концепції регіональної політики, у Посланні 2012 р. – окреслено ідеї реформи інститутів влади, надання рай- та облрадам права утворювати виконкоми, перетворення МДА на контрольно-наглядові органи [3, с. 126–127]. Важливим було ініціювання Президентом врегулювання адмін.послуг, держслужби тощо.

Після президентських виборів склалась відносна партійна "однорідність" органів влади. Президент, більшість КМУ, голів МДА були членами Партії регіонів (далі – ПР). Деякі губернатори були безпартійними, але пізніше вступили до ПР. 18 губернаторів очолювали регіональні парторганізації. Але це не відповідало розкладу сил в радах багатьох регіонів. Тому керівництво держави було зацікавлене у зміні ситуації. Етапом цього стали місцеві вибори 2010 р., де ПР отримала абсолютну більшість у Верховній Раді Криму, 11 обласних та Севастопольській міській раді, відносну більшість – у 8 областях, а також у багатьох райта міськрадах, де раніше більшість мали її опоненти.

Але це не означало однопартійної чи гегемоністської партійної системи. Одним з факторів цього є те, що ПР неоднорідна. Призначаючи голів МДА, їх заступників, Президент прагнув зберегти баланс між партійними групами. Але це не припинило боротьби між ними. Прикладом є зміна керівництва Донецької, Запорізької, Закарпатської, Одеської ОДА тощо. Це позначалося й на розробці та реалізації політики. Наслідками були невиконання планів реформ, недофінансування національних проєктів, бюджетне протистояння.

Висновки. Основним атрактором розвитку взаємодії Президента та місцевих ОБВ в часи незалежності були відносини між національними елітами. Але ця ситуація була нестійкою, про що свідчать події листопада-грудня 2004 р. Умовою її збереження є консенсус в середовищі еліт.

Після виборів 2010 р. політичні конфлікти у владі були не подолані, а лише перенесені з рівня центральних органів на відносини між центральними та місцевими ОБВ, всередині останніх. Тому, попри тенденцію до централізації управління та збереження впливу Президента на місцеві ОБВ, існують потужні загрози цьому. За діючих умов еволюційна зміна системи регіональної влади в напрямі створення виконкомів місцевих рад є маловірогідною.

Література: 1. Закон України "Про Представника Президента України" від 05 березня 1992 р. № 2167-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 23. – Ст. 335.; 2. Закон України "Про формування місцевих органів влади і самоврядування" від 03 лютого 1994 р. № 3917-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 22. – Ст. 144.; 3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради

України. – К. : Національний ін-т стратегічних досліджень, 2012. – 256 с.;

4. Про деякі аспекти нової ініціативи "департизації влади" // Інформаційно-аналітичний огляд Фонду "Співдружність". – 2000. – № 30. – С. 4–7.; 5. Указ Президента України "Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях" від 06 серпня 1994 р. № 430/94 // Урядовий кур'єр. – 1994. – № 124–125. – С. 2.

О.Є. Пилипенко, д-р істор. наук, професор,
Національний університет харчових технологій

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В 1991–2013 РР.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в умовах розбудови незалежної держави і здійснення демократичних реформ, формування ефективної системи влади стало одним з найважливіших завдань в Україні. Дослідження в даній галузі були розпочати вченими: В. Б. Авер'яновим, Ф. Г. Бурчаком, І. Б. Коліушком, Ю. М. Коломійцем, В. В. Копейчиковим, Н. Р. Нижник, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілком, Ю. М. Тодикою, В. М. Шаповалом та іншими вченими [1]. Аналізуючи їх праці, можна зробити висновок, що в науці не існує спільної думки щодо визначення обсягу повноважень, які повинні надаватися Президенту для ефективної взаємодії з органами державної влади. Особливо це стосується впливу Глави держави на Уряд.

Проблема функціонування інституту Президента в Україні потребує подальшого вивчення з огляду на те, що протягом більш як двадцятирічного існування України як самостійної держави зазначений інститут постійно трансформується. З часу заснування інституту Президентства в Україні статус Президента визначався по-різному. Так, за законом "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного закону) Української РСР" Президент оголошувався "найвищою посадовою особою держави і главою виконавчої влади". Саме таке формулювання ст. 114-1 було внесено до Конституції Української РСР. Але невдовзі законом від 14 лютого 1992 р. "Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного закону України)" ст. 114-1, що визначала статус

Президента України, було викладено в такій редакції: "Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України" [2, с. 6]. Заміна статусу Президента як найвищої посадової особи держави на статус глави держави має принципове значення. Адже глава держави уособлює державу в цілому. В президентських республіках глава держави певним чином визначається від виконавчої влади, яку уособлює уряд, хоча його повноваження багато в чому пов'язані саме з діяльністю виконавчої влади. В країнах, де існує президент і прем'єр-міністр нерідко виникають проблеми співвідношення їхніх повноважень і розв'язуватись вони мають на основі конституційних положень, що закріплюють, передусім статус глави держави.

Впровадження в систему державної влади України посади одноосібного глави держави – Президента значно посилило увагу в нашому суспільстві до інституту глави держави взагалі. До того ж запровадження цієї посади відкрило новий етап у розвитку Української держави. Реформа політичної системи, формування в Україні правової держави висуває на порядок денний як одне з основних завдань переосмислення ролі й місця глави держави в системі вищих органів державної влади, пошук найкращої моделі інституту президента з використанням зарубіжного і національного історичного досвіду. В умовах, коли теоретичні ідеї поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову починають втілюватися в реальні правові норми, структури і процедури, актуалізується ідея інституту, який покликаний стати інтегруючим фактором у системі державної влади [3, с. 3]

Конституція України та її законодавство не містять якихось критеріїв, що розмежовують те, з яких питань законодавча ініціатива має здійснюватися Президентом, а з яких Кабінетом Міністрів. Не виключена їхня спільна законодавча ініціатива, також як і спільна законодавча ініціатива з іншими суб'єктами. Президент мав право скасовувати постанови і розпорядження кабінету Міністрів України, Уряду Кримської АР, акти міністерств України, інших підвідомчих йому органів, виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів, а також зупиняти дію рівень органів виконавчої влади Союзу РСР на території України, якщо вони суперечили Конституції і законам України. На Президента покладалося також підписання законів України [4, с. 27].

Ідеологічна функція Президента у сфері здійснення державної регіональної і муніципальної політики не є конституційно позначена, але вона витікає з духу конституційного статусу глави держави, який має право звертатися з посланням до народу (п. 2 ч. 1 ст. 106 Конституції). Це значить, що глава держави вправі висловлювати свої думки співвітчизникам, в інтересах яких повинен діяти (ч. 3 ст. 104 Конституції) [5, с. 31].

За Конституцією України 1996 р. повноваження Президента досить широкі. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина (частина друга ст. 102). До того ж він забезпечує державну незалежність, національну безпеку і право наступництва держави (пункт 1 ст. 106) [6].

Особливо великі зміни в ньому обумовила Конституція України 1996 р. В ній закріплена досить велика кількість нових положень, що стосуються даного інституту. Такі зміни викликали нові дискусії як серед теоретиків, так і серед практиків. Всі вони спрямовані на те, щоб визначитись яким необхідно бути інституту Президента для забезпечення подальшої розбудови української державності. Одні вважають, що Кабінет Міністрів, як вищий орган у системі органів виконавчої влади повинен бути незалежним від Президента, інші, навпаки, пропонують посилити вплив. Тому невирішеною проблемою для України залишається правовий статус Президента, а отже і обсяг його повноважень щодо впливу на виконавчу та судову гілки влади. Згідно зі статтею 113 Конституції України "Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади". У структурі вищих органів виконавчої влади найбільше навантаження з державного керівництва покладається на Уряд. В свою чергу, співвідношення повноважень Глави держави і Уряду визначається тією чи іншою системою правління [6, с. 81]. Президент України формально не має відношення до Уряду. Проте ціла низка конституційних норм свідчить, що він не стороння фігура щодо Кабінету Міністрів. Відповідно до послання Президента до Верховної Ради України від 30 квітня 2002 року зазначені реформи мають усунути наявну розбалансованість між гілками влади [7, с. 94].

Здійснює Президент й інші функції, притаманні главі держави. Він приймає рішення про прийняття до громадянства Украї-

ни та припинення громадянства України, а також про надання притулку в Україні (пункт 26 ст. 106), здійснює помилювання громадян, засуджених судами України (пункт 27 ст. 106). Подальшого дослідження потребує останній пункт.

Характеризуючи конституційний статус Президента, слід пам'ятати таку важливу особливість його становища як глава держави. Президент України, одержуючи свій мандат на прямих, загальних виборах, представляє сукупні, тобто загальні, інтереси всього народу і всієї України. Верховна Рада представляє народ України в особі своїх виборців, тобто населення своїх округів, регіонів. Звідси можливість неузгодження інтересів, які висловлюють депутати. Взаємодія Президента України та Верховної Ради має забезпечити єдність загальнодержавних та регіональних інтересів. Згідно із ст. 103 Конституції України Президент не може мати іншого представницького мандата. Отже, Президент перебуває поза інтересами окремих політичних партій чи будь-яких громадських об'єднань, він – правозахисник усього народу України [4, с. 16].

Одна з важливих функцій Президента України – бути гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102) [4, с. 12]. Багатогранна діяльність Президента здійснюється через правові акти.

Конституційно-правова відповідальність Президента України полягає в тому, що він може бути усунений з поста відповідно до ст. 111 Конституції. У цій процедурі (імпічмент) беруть участь Верховна Рада України, Верховний і Конституційний Суд. Конституційно-правова відповідальність Президента у випадку імпічменту виражається в усуненні його з посади. Верховна Рада, усуваючи Президента з посади, не може оцінювати його винність або невинність в інкримінованому йому злочині (на такі дії уповноважений лише суд. Він оцінює можливість Президента України вчинити подібний злочин і, таким чином, дає політичну і правову оцінку дій даної особи [9, с. 46].

Підсумовуючи зазначимо, що у системі влади Президент України посідає особливе місце. Багатопланова та складна природа інституту Президента, визначення його як глави держави обумовлюють його специфічний конституційно-правовий статус.

За Конституцією України 1996 року Президент – глава держави. Для цього цей інститут і був створений у світовій практиці.

Література: 1. Коліушко І., Авер'янов В., Шаповал В. Організація виконавчої влади: від конституційної до адміністративної реформи // Голос України. – 1996. – 29 травня.; 2. Бурчак Ф.Г. Президент України. – К.: Ін Юре, 1997. – 21 с.; 3. Кононенко Н. Механізм стримувань і противаг. Інститут президентства в Україні та Франції: спроба політологічного аналізу // Віче. – 1997. – № 11. – С. 82 – 95.; 4. Президент в Україні: законодавче забезпечення діяльності // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – 412 с.; 5. Президент України та державна регіональна і муніципальна політика / Упоряд. О. Іщенко, В. Кампо, М. Пухтинський, В. Тихонов. – К.: Логос, 2002.; 6. Конституція України. – К., 1996.; 7. Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки" від 30 квітня 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002 – 4 червня.; 8. Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире. – М: Юрид. Лит, 1994. – 176 с.; 9. Кресіна І.О. Інститут імпідменту. Порівняльний політико-правовий аналіз – К.: Юридична думка, 2004. – 173 с.

В.П. Самойловська, канд. економ. наук, доцент,
Одеського національного морського університету
О.В. Стовпець, канд. філософ. наук,
ст. викладач кафедри цивільного і трудового права
Одеського національного морського університету

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Президент в нашій країні є однією з ключових фігур, що виконують концепцію подальшого розвитку України на десятиріччя вперед. В цій концепції можливо умовно виділити різні складові. Однак, мабуть, неможливо не погодитися, що в структурі будь-якої концепції розвитку тієї або іншої країни особливу роль грають такі аспекти, як *світоглядний* (ідеологічний) та *економічний*. Необхідність аналізу ролі інституту президентства у визначенні змісту зазначених складових в концепції розвитку України і обумовлює актуальність обраної проблематики. Враховуючи під-

вищену увагу науковців до економічних проблем та *невисвітленість філософсько-правових*, зосередимося на останніх.

Прийняттям в 1991 році Законів "Про заснування поста Президента УРСР і внесення змін та доповнень до Конституції Української РСР" [1] та "Про вибори Президента України" [2] розпочалася інституалізація президентства в Україні. В подальшій новітній історії спостерігалися зміни у вітчизняному конституційно-правовому статусі інституту президентства. Зокрема, була спроба переходу до парламентсько-президентської моделі та повернення до президентсько-парламентської. Природно, що подібний рівень реформування системи влади в Україні продемонстрував істотний вплив президентського інституту на політичну систему як таку, та на вироблення і реалізацію державного курсу.

Разом з тим, інститут президентства в Україні значно відрізняється від аналогічних інститутів сусідніх держав, минуле яких тісно пов'язане з вітчизняною історією. Можна погодитися із думкою, що після здобуття незалежності кожною колишньою радянською республікою було розпочато процеси нового прочитання та переосмислення національної історії, а також формування нового ставлення до розвитку мови і мовної політики загалом, до національних традицій, культури та питань національної ідентичності [3].

Питання самоідентифікації особистості і суспільства є одним із ключових в глобалізаційному дискурсі. Ідентичність, будучи соціально-філософською категорією, опиняється у центрі стрімко мінливої соціокультурної реальності. Говорячи про проблему ідентичності в сучасному глобальному контексті, потрібно уточнити, що даний термін походить від латинського дієслова *identificare* – "ототожнювати". Формування самовизначення людини в суспільстві прямо залежне від того, яке саме співтовариство індивід усвідомлює як "своє", де кордони цього співтовариства і який характер його взаємозв'язку з іншими співтовариствами, а також залежить від власної позиції індивіда в цих взаємозв'язках [4]. Представляється, що дане положення по аналогії правомірно застосовувати й до проблеми самовизначення нашої держави щодо приналежності до того чи іншого соціокультурного та економіко-політичного простору.

Аналізуючи світоглядні аспекти української зовнішньої політики з філософсько-правових позицій, варто привернути увагу до проблеми впливу інституту президентства на формування національної ідентичності. У цьому зв'язку принциповим постає і вектор інтеграційних устремлінь держави. Нездатність політичних сил прийти до консенсусу протягом тривалого часу надає постійного імпульсу до пошуків відповідної аргументації щодо наукового обґрунтування оптимальної моделі розподілу повноважень у "владному трикутнику" [3]. Звісно, повернення України в 2010 до конституційної моделі 1996 року значно посилило позиції президента. Такий достатньо радикальний поворот надав підстави говорити про загрози авторитаризму. Проте існує й протилежна точка зору, адже в інституті президентства певні соціальні групи українського суспільства вбачають головну інституцію державотворчого процесу, відповідальну за прийняття стратегічних державних рішень, зокрема, й щодо зміцнення національної культурної ідентичності.

Дійсно, "президентура" має великий вплив на політичне життя держави і суспільства, і безсумнівно, що досягнення успіху, наприклад, на шляху євроінтеграції, вимагає максимальної мобілізації матеріальних і духовних ресурсів суспільства, політичної волі та, врешті-решт, сильної президентської влади. Водночас слабкість громадянського суспільства в Україні створює небезпеку формування авторитарного режиму. Більш того, окремі соціальні групи та владні суб'єкти розглядають авторитаризм як оптимальний режим для подолання соціально-політичних та економічних криз.

Особливо це помітно в політичному житті та моделях державної влади братніх слов'янських країн, на фоні яких вітчизняний інститут президентства виглядає досить лояльним. Так, наприклад, в останні роки і в Росії, і в Білорусії було видрукувано чимало підручників з національної та всесвітньої історії для різних навчальних закладів. В обох країнах їхній випуск здійснювався під потужним контролем держави (зокрема, у Білорусії – під контролем управлінь Адміністрації Президента, які опікуються питаннями державної ідеології).

В цілому ж, для кожного народу характерний свій підхід до прочитання історії, що стає складовою його національної самоідентифікації. Якщо у нашій державі йдуть дискусії щодо значення національно-визвольної боротьби, голодомору, подій Другої світової та Великої Вітчизняної війни, та пошук на цій основі інтегруючої української національної ідеї, то у Росії та Білорусії провідною ідеєю історичної науки залишається теза про історичну спільність росіян, українців та білорусів. Не заперечуючи дану ідею, українське суспільство, від імені якого виступає Президент, також демонструє прагнення приймати участь в євроінтеграційних процесах. На офіційному рівні це було ще раз продемонстровано в ході прес-конференції 25 листопада 2013, коли Міністр закордонних справ і сам Президент України наголосили, що наша країна не відмовляється від підписання Угоди про асоціацію, і йдеться лише про тимчасове призупинення процесу підписання, оскільки станом на 25 листопада обидві сторони – Україна та ЄС – не готові до цього акту [5].

Таким чином, *роль інституту президентства та його впливовість на вирішення доленосних проблем суспільства в Україні досить істотна*. Саме при цьому владному інституті створено потужний адміністративний апарат, Раду національної безпеки і оборони України, різноманітні дорадчі формування, інститути стратегічних досліджень, тощо. Будучи главою держави і гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, Президент України виступає від імені Українського народу в міжнародних відносинах. Його власна позиція чинить безпосередній вплив на визначення інтеграційної стратегії на сучасному етапі.

У *філософсько-правовому* ж контексті можна констатувати, що інститут президентства має особливу актуальність для вирішення світоглядних проблем, зокрема, – проблеми визначення національної культурної ідентичності та зміцнення національної ідеології, особливо зважаючи на перспективні різновекторні зовнішньополітичні пріоритети нашої держави.

Література: 1. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон від 05.07.1991 р. № 1293-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33, ст. 445.; 2. Про вибори Президента Украї-

ни: Закон від 05.07.1991 р. № 1297-ХІІ // ВВР Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1991. – № 33, ст. 448.; 3. Ляхович В. С. Вплив інституту президентства на ствердження національної ідентичності у країнах СНД // Політологічні записки: Збірник наукових праць. – № 3. – Луганськ, 2011. – С. 304-314.; 4. Стовпець О. В. Глобалізація культури й проблема цивілізаційної ідентичності // Культура народів Причорномор'я: Научний журнал. – № 166. – Кримський научний центр НАН України, Тавричеський національний університет ім. Вернадського. – Симферополь, 2009. – С. 46-48.; 5. Україна не відмовляється від євроінтеграції, а Янукович їде на саміт Східного партнерства 28-29 листопада до Вільнюса // Новини від 25.11.2013, Київ. – [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/news/251113-ukrayina-ne-vidmovlyaietsya-vid-ievrointegraciyi-yanukovich-yide-do-vilnyusa-kozhara>

О.Ю. Самофалова, аспірантка кафедри держ. управління,
КНУ імені Тараса Шевченка

ПРЕЗИДЕНТ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Правозахисна діяльність – це напрямок цілеспрямованої, систематичної та обґрунтованої діяльності державних інститутів щодо відновлення порушених прав людини і громадянина шляхом нормативно-правової регламентації, створення матеріальних та технічних умов для захисту своїх прав, запобігання корупції, підвищення рівня правової культури представників держави та громадян, сприяння ефективній діяльності правозахисних громадських організацій. Правозахисна діяльність має бути (в ідеалі) ознакою та складовою частиною діяльності будь-якого органу державної влади. Тому для її здійснення державі непотрібне створення спеціальних органів, як у ситуації з правоохоронною діяльністю.

Згідно тверджень різних науковців деякі інститути є суб'єктами саме правозахисної діяльності. Так, серед Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Адвокатури, громадських правозахисних організацій, Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів та інших, провідне місце займає Президент України. Підставами для такої класифі-

кації суб'єктів правозахисної діяльності є також нормативно-правові документи.

Роль Президента у сфері правозахисту обумовлена його конституційними повноваженнями. Так, згідно ст. 102 Конституції України до числа правозахисних органів належить Президент України та його адміністрація, оскільки там зазначено: "Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина".

Відповідно до Положення про Адміністрацію Президента України одним із покладених на неї завдань є організація прийому громадян, які звертаються до Президента, розгляд звернень громадян, а також органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (зокрема, політичних партій, професійних спілок), підприємств, установ, інших організацій, облік і аналіз таких звернень, на основі аналізу звернень розробляються та подаються Президентові України пропозиції щодо розв'язання порушених у них проблем.

Президент України має широкі повноваження із контролю у сфері державного управління та значний вплив на формування організаційних засад виконавчої влади і змісту її функціонування. Поєднуючи ці дві функції у сфері забезпечення прав і свобод фізичних і юридичних осіб, Президент має широкі можливості щодо впливу на органи виконавчої влади, їх посадових та службових осіб. Це найбільш ефективно здійснюється шляхом притягнення їх до спеціальної (адміністративної) дисциплінарної відповідальності. Тому, забезпечення прав свобод людини і громадянина Президентом України вважається формою захисту прав свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб управлінськими засобами.

Крім того, Президент приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні, здійснює помилування та багато можливостей захисту прав людини надає право вето глави держави. Також важливим елементом політичного впливу Президента є його право законодавчої ініціативи та можливість надавати законопроектам статусу невідкладних.

Крім того, на прикладі аналізу діяльності Президента України Віктора Януковича у 2010-2013 роках до правозахисної можна віднести:

- Для створення фундаментальних засад незалежності судової системи в цілому, зокрема, як основи справедливого судового розгляду неупередженим судом Президент України у 2010 році національною програмою запровадив проведення судової реформи, результатом якої стало прийняття Закону України "Про судоустрій та статус суддів". Закон наділяє правом на звернення зі скаргою (заявою) на поведінку судді, яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність. Отже, створені можливості для кожного громадянина захистити себе від протиправних дій судді. Законом посилюється кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення та розширюється коло осіб, які можуть притягатися до такої відповідальності.

- Визначення напрямів антикорупційної політики в Україні, задекларованої Президентом у 2011 році, для якісного впровадження та реалізації якої було прийнято такі нормативно-правові акти: Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції в Україні", постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки". Результати цієї реформи – збільшення розкриття корупційних злочинів в органах державної влади та направлення до суду понад 90 % кримінальних справ за ознаками корупції.

- У зверненні в 2012 році до Верховної Ради України VII скликання Президент визначив пріоритетне місце реформуванню правоохоронної діяльності в Україні, яке знайшло відображення у новому Кримінальному процесуальному кодексі України, який має забезпечити більш належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, більше можливостей для винесення справедливих рішень та істотно розширює права сторони захисту.

Отже, аналіз інституту Президента, в основу діяльності якого покладено здійснювати захист прав і свобод людини і громадянина, дає можливість зробити висновок не тільки щодо обґрунтованого віднесення його до суб'єктів правозахисної діяльності, а й щодо визнання правозахисту як одного з основних напрямків державної політики в Україні.

Література: 1. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 2010. – 64 с. – (Бібліотека офіційних видань).; 2. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" від 7.04.2011 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – С. 404.; 3. Закон України "Про судоустрій та статус суддів" від 7.07.2010 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>; 4. Указ Президента України "Про Положення про Адміністрацію Президента України" від 2.04.2010 р. / Президент України. – Офіц. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/10812.html>; 5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011-2015 роки" від 28.11.2011 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-%D0%BF>; 6. Указ Президента України "Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації" від 24.03.2012 р. / Президент України. – Офіц. вид. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>; 7. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.; 8. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.; 9. Засідання Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.president.gov.ua/news/25319.html>

І.В. Шultzенко, канд. юрид. наук, доцент,
Донецький національний університет
імені Михайла Туган-Барановського

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЩОДО ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Одним із пріоритетних напрямків визначення України як правової, демократичної держави є чітка правова регламентація Інституту Президента України.

Започаткування Інституту Президента України було впроваджено 29 квітня 1918 року коли Центральна Рада вибрала М. Грушевського Президентом Української Народної Республіки. Подальший розвиток Інституту Президента України здійснювався Законом УРСР № 1293-ХІІ від 5 липня 1991 року "Про застосування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР". Наступним кроком розбудови цього інституту стало прийняття Конституції України 1996 року, яка визначила Президента України главою держави і чітко регламентувала права, повноваження та обов'язки Президента у тому числі і відносно органів виконавчої влади. Але конституційна реформа 2004 року, а також відміна останньої конституційним судом 1 жовтня 2010 року трансформували Інститут Президента України у контексті повноважень глави держави відносно органів виконавчої влади.

Зміни передбачені конституційною реформою мали на меті перегляд повноважень Президента України у тому числі і відносно Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій України.

Наукові дослідження в галузі визначення місця і повноважень глави держави відносно органів виконавчої влади здійснювалися такими вченими, як:

В.Б. Авер'янов [1], О.Р. Дашковська [2], В.Ф. Погорілко [3] та іншими. Але в правовій науці не існує спільної думки щодо визначення обсягу повноважень, які повинні надаватися Президенту для ефективної взаємодії з органами виконавчої влади і забезпечення загальнодемократичних принципів державотворення та державного управління.

Одні правники вважають, що глава держави повинен мати суттєвий вплив на Кабінет міністрів та місцеві державні адміністрації, а інші вважають, що Уряд, як вищий орган у системі органів виконавчої влади повинен бути незалежним від Президента України.

Мета доповіді полягає в постановці та вирішенні правових проблем у галузі повноважень Президента України відносно

органів виконавчої влади задля запобігання небезпеки надання неконтрольованого обсягу повноважень главі держави та за забезпечення паритету владних функцій між різними гілками влади.

Для досягнення поставленої мети автор вирішив наступні завдання:

- здійснив правовий аналіз фактичних повноважень Президента України відносно органів виконавчої влади;
- надав пропозиції щодо удосконалення законодавства України у галузі конституційних повноважень Президента України для забезпечення балансу і правового паритету гілок влади.

Правове регулювання повноважень Президента України відносно органів виконавчої влади здійснюється Розділом 5 та Розділом 6 Основного Закону України.

Відповідно до п. 9 ст. 106 Конституції України Президент України призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку.

Відповідно до п. 10 зазначеної статті Президент України призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади.[4].

Тобто Президент України хоча і не відноситься до органів виконавчої влади має суттєвий вплив на виконавчу гілку влади. Ми цілком згодні з Н. Кононенко, який зазначав, що Президент України формально не має відношення до Уряду. Проте ціла низка конституційних норм свідчить, що він не стороння фігура щодо Кабінету Міністрів [5, с. 84].

Політико-правовий статус Президента України регламентований формою правління держави. В Україні діє президентсько-парламентська республіка і це впливає на співвідношення повноважень Президента і Кабінету Міністрів України.

Варто зазначити, що норми Конституції України щодо повноважень Президента України відносно призначення Прем'єр-міністра України відповідають моделі президентсько-парламентської республіки, але суперечать їй в частині звільнення глави Уряду України. Отже Прем'єр-міністр України при-

значається Президентом України за згодою Верховної Ради України, а звільняється без її відома.

Таким чином відставка глави Уряду України є конституційним повноваженням Президента України. Причому відставка Прем'єр-міністра України тягне за собою відставку всього складу Уряду тобто має колективний характер (ст. 115 Конституції України [4]).

Отже владні повноваження Президента України відносно Кабінету Міністрів України, який відповідно до Конституції Президент не очолює, не виправдано великі. Тому ми вважаємо, що для забезпечення паритету повноважень гілок влади необхідно внести зміни до Основного Закону України, які б дозволяли главі держави припиняти повноваження Прем'єр-міністра України за наявності певних підстав, виклавши ці підстави у Законі України "Про Кабінет Міністрів України" і за згодою половини конституційної більшості Парламенту України.

Відповідно до п. 15 ст. 106 Конституції України Президент України утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади [4].

Таким чином виникає ситуація при якій Президент, який офіційно не є главою виконавчої влади самостійно її формує та реорганізує.

Звертаючи увагу на вищевикладене ми пропонуємо внести зміни до Конституції України, які б передбачали, що міністерство може бути утворене, реорганізоване та ліквідоване лише за поданням Прем'єр-міністра України і за згодою Президента та половини конституційної більшості Парламенту.

Відповідно до п. 10 ст. 106 Конституції України Президент України призначає голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах [4].

Місцеві державні адміністрації здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі. Правовий статус місцевих державних адміністрацій закріплюється в Законі України "Про місцеві державні адміністрації" від 9 квітня 1999 р. [6].

Як зазначалося раніше Президент України не є главою виконавчої влади і тому, на наш погляд, не повинен одноособово

формувати та реорганізовувати органи цієї влади (в тому числі і місцеві органи виконавчої влади).

Тому ми пропонуємо внести до Конституції України і Закону України "Про місцеві державні адміністрації" зміни які б регламентували, що Кабінет Міністрів України відповідною постановою призначає голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах за погодженням з Президентом України. А також визначити в Законі України "Про місцеві державні адміністрації" підстави на яких Кабінет Міністрів України за погодженням з Президентом України повинен звільнити та підстави на яких Кабінет Міністрів України може звільнити відповідного голову тієї чи іншої місцевої адміністрації.

Отже аналізуючи Основний Закон України в галузі повноважень Президента України відносно вищого, центральних та місцевих органів виконавчої влади можна зробити висновок, що президент має фактично більшу владу, ніж повинен мати юридично, а такий факт порушує принцип паритету гілок влади і створює можливість для зловживання владою, що може бути небезпечним для демократичних перетворень та євроінтеграційних процесів в Україні.

Література: 1. Державне управління: Теорія і практика / За заг. Ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Юрінком Інтер, 1998.; 2. Дашковська О.Р. Конституційний статус і взаємодія гілок державної влади України // Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права: Зб. наук. статей / Голова редколегії В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1999. – С. 29-45.; 3. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 1989.; 4. Конституція України від 28.06.96 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 5. Кононенко Н. Механізм стримувань і противаг. Інститут президентства в Україні та Франції: спроба політологічного аналізу // Віче. – 1997. – №11. – С.82 – 95.; 6. Закон України "Про місцеві державні адміністрації" від 9 квітня 1999 р. – Урядовий кур'єр. – 15.05.1999 р.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

М.А.Бучин, канд. політ. наук, доцент,
Національний університет "Львівська політехніка"

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ВИБОРЧИХ ЦЕНЗІВ ЩОДО ОБРАННЯ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Після здобуття незалежності Україна задекларувала бажання побудувати демократичний політичний режим. Останній передбачає, зокрема, демократичний характер формування та функціонування політичних інститутів, серед яких важливу роль відіграє інститут глави держави. Повнота реалізації кандидатами в президенти пасивного виборчого права залежить від особливостей виборчого законодавства та в значній мірі зводиться до проблеми застосування виборчих цензів. Для України актуальність проблематики зумовлена відсутністю тривалого досвіду функціонування інституту президентства, посада якого була введена лише в 1991 р.

Під виборчим цензом розуміють офіційно закріплені законодавством країни умови, що обмежують виборчі права громадян. На думку російського науковця К. Арановського, виборчі цензи можна поділити на три групи:

1) **Технічні цензи** – обмеження, що мають на меті впорядкувати процедуру та результати виборів. Технічні цензи відображають усталені суспільні уявлення про склад тих громадян та кандидатів, участь яких у виборах має конструктивний і відповідальний характер. Обмеження, пов'язані з технічними цензами, переважно не є абсолютними, і кожен громадянин потенційно підлягає звільненню від них. До технічних цензів належать: цензи громадянства, дієздатності, віковий ценз та ценз осілості [1].

2) **Охоронні цензи** – позбавляють права участі у виборах тих людей, вплив яких на політику може виявитись небезпечним для державного ладу, суперечить суті режиму (але це не пов'язано з порушенням уявлень про справедливість). Різновидами охорон-

них цензів можуть бути: моральний та військовий ценз, ценз банкрутства, ценз попередньої діяльності [1].

3) **Дискримінаційні цензи** – передбачають безтермінове позбавлення виборчих прав, що застосовується до опозиції, а також до категорій громадян, соціально-правова незахищеність яких дає привід ігнорувати їхні політичні інтереси. Можна виділити такі різновиди дискримінаційних виборчих цензів: статевий, майновий, сімейний, расовий, національний, релігійний, трудовий, становий (класовий) цензи, ценз освіченості (грамотності) тощо [1]. Слід зазначити, що важливим є також психологічне сприйняття населенням країни того чи іншого обмеження виборчих прав. Тому справді дискримінаційними можна вважати лише такі виборчі цензи, які сприймаються значною частиною суспільства як несправедливість, необґрунтоване ущемлення прав, особливо, коли громадянський статус особистості повинен бути визнаним.

Варто зауважити, що виборчі цензи, як правило, застосовуються дещо по-різному стосовно активного і пасивного виборчих прав. В останньому випадку це пов'язано із значущістю обраних посад. Тому передбачається, що до потенційних кандидатів можуть, і, як правило, застосовуються, більш жорсткі вимоги, ніж до електорату. Це є особливо характерним для інституту президентства, оскільки він відіграє винятково важливу роль в більшості республіканських форм правління. Демократична практика на сучасному етапі допускає існування таких виборчих цензів щодо пасивного виборчого права загалом, і глави держави, зокрема:

- *віковий ценз*. Він є здебільшого вищий порівняно із активним виборчим правом. Чим відповідальнішою є посада, тим вищий віковий ценз застосовується щодо обрання на неї;
- *ценз осілості* – особа повинна проживати певний час у виборчому окрузі (державі) для того, щоб мати право балотуватися, оскільки для ефективного управління у разі обрання вона повинна володіти ситуацією, яка існує в регіоні. Однак встановлений термін проживання не повинен бути надто великим, оскільки це звужує реалізацію пасивного виборчого права громадян;
- *ценз громадянства* – права балотуватися на виборах позбавлені особи, які не є громадянами цієї країни;

- *моральний ценз* – передбачає обмеження пасивного виборчого права злочинців. "Варто припустити, що це обмеження має на меті підвищити авторитет ... влади перед населенням, виключивши вплив на державну політику осіб, які грубо порушують основи конституційного ладу" [6, с. 43]. На нашу думку, обмеження пасивного виборчого права повинно стосуватися лише осіб, які здійснили важкий чи особливо важкий злочин. Після відбуття покарання такій особі може бути поновлено пасивне виборче право;

- *ценз дієздатності* – на виборах не можуть балотуватися особи, визнані судом недієздатними. Важливим є те, що факт недієздатності встановлює судовий орган, а не інші інституції, які, зловживаючи своїми повноваженнями, можуть тим самим обмежувати пасивне виборче право громадян;

- *професійний (службовий) ценз* – передбачає позбавлення пасивного виборчого права громадян, які є представниками окремих професій (військовослужбовців, державних чиновників, співробітників органів безпеки, суддів тощо). Розглядаючи це питання, російська дослідниця Н. Новикова зазначає: "... професійний ценз включає з числа носіїв виборчих права представників деяких професій, суміщення яких з виборними посадами може негативно вплинути на виконання обов'язків на будь-якій посаді" [7, с. 34];

- *мовний ценз* – для обрання кандидат в президенти повинен вільно володіти державною мовою. Проте такі вимоги не повинні слугувати підставою для необґрунтованих обмежень пасивного виборчого права особи;

- *ценз повторного обрання* – заборона обиратися на певну посаду понад встановлену законом кількості разів. Насамперед це стосується обрання глави держави і застосовується як засіб для зменшення можливості узурпації влади;

- *ценз попередньої діяльності* – заборона балотуватися на виборах особам, які вели діяльність, спрямовану проти існуючого політичного режиму;

- *ценз конструктивності* – право балотуватися отримують лише ті кандидати, які дотримуються наявних у країні правил гри і готові здійснювати передвиборну боротьбу відповідно до них. У цих умовах позбавляються права балотуватися ті суб'єкти

виборчого процесу, які демонструють своєю поведінкою неготовність поважати закони та обмежуватися мирними засобами для досягнення своїх цілей.

Інколи законодавство встановлює додаткові обмеження щодо можливості реалізації права бути обраним. Це можуть бути вимоги щодо придатності до військової служби (чи факту її проходження), відсутності заборгованостей при сплаті податків, наявності документів про початкову освіту. У будь-якому випадку усі вимоги, які ставляться до потенційного кандидата, повинні бути обґрунтовані, однозначно і чітко сформульовані у національному законодавстві та застосовуватись на недискримінаційній основі.

Використання виборчих цензів на президентських виборах в Україні пройшло певну трансформацію. Згідно з Законом України "Про вибори Президента України" від 5 липня 1991 р. для реалізації права бути обраним до особи ставились такі вимоги: наявність громадянства; віковий ценз на рівні 35 років; наявність активного виборчого права; ценз осілості на рівні проживання впродовж 10 років на території України (зокрема не менше п'яти останніх); знання державної мови; ценз повторного обрання – одна і та сама особа не могла бути обрана більше двох строків підряд на посаду Президента України [3]. Виборчий закон 1994 р. зберіг незмінними вищезгадані виборчі цензи [5].

На президентських виборах 1998 р. у зв'язку із дією прийнятої 28 червня 1996 р. Конституції України був встановлений жорсткіший моральний ценз та ценз осілості. Мається на увазі те, що якщо у попередньому виборчому законодавстві не могли балотуватись особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, то тепер позбавлялись права бути обраними й особи, що мали судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не знята у встановленому порядку. Щодо цензу осілості, – то його законодавець встановив на рівні проживання 10 останніх років на території України (у попередній редакції 10 років загалом, з них п'ять останніх) [2]. І нарешті, на президентських виборах 2004 р. законодавством було заборонено балотуватись на виборах особам, повноваження яких на посту Президента України були припинені достроково через процедуру імпічменту [4]. Такий стан справ залишається незмінним і до сьогодні.

Таке створення жорсткіших умов для реалізації права бути обраним на посаду глави держави є, на нашу думку, цілком доречним, оскільки посада Президента України є дуже відповідальною і від дій цієї людини багато у чому залежить розвиток держави і суспільства. Тому главою держави повинна бути особа, яка має значний життєвий досвід, добре знає поточну ситуацію в країні і не заплямила себе протиправними діями.

Література: 1. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран / К.В. Арановский. – М., 1998. – Режим доступа : <http://www.Pravoznaves.com.ua/books/127/25/#chlist.>; 2. Закон України "Про вибори Президента України" від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 14. – С. 274–304.; 3. Закон України "Про вибори Президента України" від 5 липня 1991 р. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1297-12.>; 4. Закон України "Про вибори Президента України" від 18 березня 2004 р. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 129 с.; 5. Закон України "Про вибори Президента України" від 24 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 8. – С. 200–220.; 6. Лебедева Ю.Н. Граждане как субъекты избирательного права России: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02 / Лебедева Юлия Николаевна. – Хабаровск, 2003. – 201 с.; 7. Новикова Н.А. Избирательное право Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX века (историко-юридическое исследование): дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01 / Новикова Наталья Александровна. – Екатеринбург, 2006. – 243 с.

В.П. Гончарук, канд. політ. наук, доцент,
КНУ імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Ефективність функціонування інституту президента залежить від багатьох чинників: співвідношень повноважень між президентом, урядом та парламентом; наявності у президента достатніх механізмів для впливу на ефективне урядування; політичних традицій, що склались в країні; характером взаємодії між основними політичними гравцями тощо.

Проте важливим є технічний чинник на який мало звертається уваги – електоральний. Дослідники переважно зосереджуються на впливові виборчої системи та електоральних механізмів на функціонування парламенту країни, натомість інститут виборів президента залишається поза увагою.

Причиною цьому є, на перший погляд, незначна кількість поліваріантності альтернатив моделі президентських виборів. На відміну від виборів до парламенту, які можуть проводитись і за мажоритарною, і за пропорційною, і за змішаною системами, вибори президента обмежені в застосуванні перерахованої кількості варіацій. Одноособові вибори (президента, губернатора, мера), на відміну від виборів до колегіальних органів можуть відбуватися лише за мажоритарними системами уніномінального типу.

Переважна кількість країн на прямих виборах президента використовує мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості, не винятком серед яких є й Україна.

До переваг такої системи, саме в контексті президентських виборів, слід віднести:

- розширення можливостей електорального вибору (по відношенню до системи відносної більшості). В першому турі виборець голосує за кандидата, якому він віддає перевагу не побоюючись втратити власний голос, адже ймовірним є другий тур голосування із можливістю передати голос іншому кандидатові;

- можливість виборця персонально голосувати за кандидата, й забезпечити сталість, виваженість свого вибору, підтвердивши його в другому турі голосування. А також обрати іншого кандидата, враховуючи зміни в боротьбі, або не виході власного кандидата до другого туру;

- сформувати широкі коаліції підтримки довкола кандидата в президенти між першим і другим туром виборів;

- забезпечити легітимність обраного кандидата. Президент обирається переважною більшістю виборців 50%+1 голос. Це суттєво виокремлює її на фоні системи відносної більшості, де кандидат може бути обраний незначною кількістю голосів. Класичний приклад переваги системи абсолютної більшості наводять дослідники Р.Таагапера й М.С.Шугарт у своїй праці "Місця й голоси. Ефекти й чинники, що визначають виборчі системи", коли в 1970 р. в Чилі на президентських виборах за системою

відносної більшості переміг Сальвадор Альєнде – 36,3%, який не користувався довірою абсолютної більшості, що зрештою й призвело до політичної дестабілізації в країні [1];

Тому мажоритарну систему абсолютної більшості навряд чи доцільно змінювати, при збереженні прямих виборів президента в Україні. Існуючі можливі варіації – система відносної більшості, система кваліфікованої більшості, система альтернативного голосування, система подвійного синхронного голосу, мають свої суттєві недоліки.

За системою відносної більшості в умовах розпорошеності політичних сил важко буде забезпечити легітимний статус та високий ступінь підтримки обраного президента. Система альтернативного голосування, яка застосовується на парламентських виборах в Австралії є складною для вітчизняного виборця й малореалістичною в застосуванні виходячи із традиційно великої кількості кандидатів, що балотуються на виборах в Україні. Система кваліфікованої більшості, яка використовується переважно на непрямих виборах, призведе до постійної нерезультативності голосування. Система подвійного синхронного голосу, яка застосовується на президентських виборах в Уругвай та Гондурасі не відповідає партійній системі України, а тому не дасть позитивного політичного ефекту.

Проте не слід виключати можливості продовження конституційної реформи та зміни форми державного правління на парламентарну, або ж парламентарно-президентську модель. Тоді вибори Президента з високою ймовірністю будуть переведені на рівень парламенту або ж колегії вибірників. В такому разі дискусія щодо зміни виборчої системи на президентських виборах матиме додатковий поштовх.

При проведенні непрямих виборів президента найбільш вдалою може виявитися система кваліфікованої більшості в поєднанні із механізмами, які забезпечують результативність голосування. На сьогодні в Україні настільки жорстке протистояння між політичними силами, що абсолютна більшість в 226 парламентських голосів, загрожує стати знаряддям тотального домінування більшості над меншістю, тому логічним є обрання президента кваліфікованою більшістю голосів. Проте в умовах жорсткого не сприйняття політичними гравцями один одного –

кваліфікована більшість в 2/3 голосів може бути недосяжною для більшості кандидатів. Для прикладу можна згадати незначну кількість принципових консенсусних питань, які ухвалюються кваліфікованою більшістю в парламенті останнього скликання. В такому випадку варто передбачити можливість застосування додаткових механізмів, які би забезпечували обрання президента після декількох невдалих спроб голосування за кваліфікованою більшістю. Серед таких механізмів варто розглянути запровадження спеціальної колегії вибірників, до якої би увійшли представники від місцевих рад.

Проте механізми оптимізації ЗУ "Про вибори Президента України" не варто зводити виключно до проблеми обрання виборчої системи, адже є ще низка норм, які варто переглянути.

Серед них:

- змінити підходи до формування виборчих комісій. Відповідно до Статті 23.3 ЗУ "Про вибори Президента України" "Подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій (по дві особи до однієї виборчої комісії від одного кандидата) вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії" [2]. Формування виборчих комісій із представників кандидатів сприяє тому, що головні політичні опоненти зацікавлені, шляхом виставлення підставних, технічних кандидатів, збільшити власну квоту у виборчих комісіях. В даному питанні доцільно виробити єдиний принцип формування виборчих комісій, в незалежності від рівня виборів. Таким принципом може бути надання квот паритетного/відповідного представництва в комісіях від фракцій Верховної Ради України;

- переглянути Статтю 49, яка встановлює грошову заставу в розмірі 2,5 млн. грн. Доцільно ввести преференції для кандидатів, які висуваються від парламентських фракцій (або народних депутатів в кількості найменшої фракції ВР). Сам розмір застави є дискусійним в контексті порушення принципу рівності можливостей кандидатів.

- розглянути доцільність відновлення норми запровадження необхідності збору підписів для кандидатів. Запровадити її в модифікованому варіанті, а саме за зразком виборів Президента Франції, передбачити необхідність збору підписів виборних осіб на підтримку кандидата. Таким чином кандидат, який

вноситиметься до бюлетеня буде мати очевидне політичне спрямування та вже матиме мінімальну підтримку на рівні виборних осіб (депутати та голови місцевого рівня);

- ліквідувати норму, яка регламентує офіційний початок виборчої кампанії. Оскільки в реальності кожен кандидат розпочинає кампанію виходячи із власної стратегії, й вона рідко коли співпадає з офіційними строками. А також втрачатиметься сенс для ЦВК маніпулювати строками реєстрації кандидатів;

- передбачити розподіл ефірного часу в регіональних та загальнодержавних ЗМІ, з встановленням пільг для кандидатів, які висуваються від фракцій ВР (оскільки вони вже мають реальну електоральну підтримку виборців). За діючого закону технічні кандидати, які не мають жодної підтримки серед виборців отримують однакові ефірні можливості за рахунок держави з лідерами виборчої кампанії. Це в свою чергу стимулює ріст технічних кандидатів та дискредитує передвиборчий дискурс.

Розглядаючи особливості виборів президента в Україні, то недосконалість суто електоральних механізмів ускладнюється гібридним характером політичної системи України. А отже не всі проблеми можуть вирішуватися виключно за допомогою інструментальної інженерії. Відсутність демократичних традицій проведення виборів, використання під час виборчих кампаній адміністративного ресурсу окремими гравцями, підкуп виборців і фальсифікації, відсутність свободи слова, заангажованість судів, слабкість інститутів громадянського контролю не долаються виборчим законом. Виборчий закон не створює незалежні ЗМІ, незаангажований суд та сильні партії. Проте він здатен або посилити або послабити вплив як негативних, так і позитивних чинників. Важливо щоби на рівні експертів існувала фахова дискусія, а політиків політична воля до оптимізації інституту виборів Президента України.

Література: 1. Таагепера Р., Шугарт М.С. [[http://www.polisportal.ru/files/ File/ publication/Starie_publicacii_Polisa /T/1997-3-10 Taagepera _Shugart_ Opisanie_ izbiratelnix_sistem.pdf](http://www.polisportal.ru/files/File/publication/Starie_publicacii_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_Opisanie_izbiratelnix_sistem.pdf) Описание избирательных систем] // Полис (Политические исследования). – 1997. – №3. – ISSN 0321-2017; 2. Закон України "Про вибори Президента України" [<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-14>]

Г.І. Гончарук, д-р. істор. наук., професор,
Одеський національний політехнічний університет

ПРО ВХОДЖЕННЯ ЛЕОНІДА КРАВЧУКА У СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Діяльність перших трьох президентів України незворотною покидає площину дискусій політологів і впевнено оволодіває колом досліджень істориків. Деякі напрямки праці голів держав вивчаються на кафедрі історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету. Пишуться дві кандидатських дисертацій. Одна на тему "Кредо "Україна – не Росія" у діяльності президента Леоніда Кучми". Друга – "Драма-тизм, приреченість політики та історична перспективність починань Президента України Віктора Ющенка".

Уже чимало написано про здобутки та прорахунки першого Президента України Леоніда Кравчука. Найбільш ретельно вивчав складність характеру, поведінки, перетворень ідеології, переконань, даючи то позитивні, то негативні оцінки, а інколи – просто ніякі, обмежуючись констатацією фактів з діяльності президента, відомий, найрезультативніший історик сучасності Володимир Литвин у книзі "Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука" [1]. Книга давно отримала високі оцінки професіоналів-вчених і не мені, периферійному історик, писати щось інше. Стриману позицію щодо Леоніда Кравчука у питанні народження Народного Руху України зайняв С.В. Кульчицький [2].

Читаючи і перечитуючи інше опубліковане про першого Президента, де висловлюється переважно незадоволеність авторів умінням Леоніда Кравчука пройти "між крапельками політичного дощу", не знаходжу відповіді на питання: "А хто інші у часи смуту, надзвичайно складної внутрішньої і зовнішньої ситуації був би більш достойною кандидатурою на посаду Президента України?". Можливо, те складне, трагічне минуле, приречене тогочасне і сподівання на кращу долю українського народу і виштовхнули з середовища "високоморальної", вихованої компартійної еліти саме цю людину, з ім'ям якої пов'язане саме святе у житті України – незалежність? Можливо, не тільки його особисті якості, політична ситуація, але і сам Господь-Бог дав

Україні саме цю людину, і надихнув його на великий громадянський подвиг? Його обрав на посаду Президента народ. А голос народу, кажуть, – голос, Божий.

Не зі всіма публікаціями слід погоджуватись про життєву, раптову зраду Леоніда Кравчука комуністичній ідеології, соціалізму. На фоні швидкісної динаміки політичних процесів у Радянському Союзі і в Україні, зокрема, еволюція політичних поглядів Кравчука не перевищувала допустимого. Дискусійним є ствердження про те, що Кравчук оволодів Рухом, нейтралізував його, а потім розколов його, як головну опозиційну силу Комуністичної партії.

Документи і поведінка лідерів Народного Руху України свідчать про те, що, по-перше, у боротьбі з рухівцями сам Леонід Кравчук опинився під впливом національно-демократичної ідеології, а по-друге, – самі лідери Руху мали намір "перевербувати" ідеологічного лідера КПУ і співпрацювати з ним.

Еволюцію політичних поглядів Л.М. Кравчука легко прослідкувати на такому порівнянні: якщо 24 березня 1989 року підготовлений і керований Кравчуком "круглий стіл", що проходив з запрошенням відомих представників інтелігенції та ЗМІ, підтримував ліквідаторську позицію ЦК КПУ щодо Руху [3, с. 29], то на Установчому з'їзді НРУ він, зокрема, сказав: "Що для мене також з'їзд став і школою, він збагатив мої уявлення про політичні течії, він збагатив мої уявлення про те, що може бути завтра, післязавтра, куди ми йдемо, куди ми можемо прийти, але я хочу закінчити все ж таки тим, з чого розпочав. Щоб ми прийшли до суверенної України". (Бурхливі оплески) [4, с. 264].

До речі про оплески, які є барометром сприйняття оратора. На Установчому з'їзді промова і відповідь Л.М. Кравчука на запитання делегатів переривались оплесками 20 разів, бурхливими оплесками – 6 разів. Для порівняння: промова В.М. Чорновола – 10 разів.

Складається враження, що, слухаючи, Леоніда Кравчука, делегати сприймали його не як противника Руху, секретаря ЦК КПУ, а як прекрасного сина українського народу, мудрого, досвідченого політика, що здатний принести чимало користі Україні. Їм, делегатам, хотілось співпрацювати не стільки з комуністом Кравчуком, скільки з харизматичною людиною Кравчуком. А хіба не про це свідчать слова Дмитра Павличко: "...Товариші,

я дякую Леоніду Макаровичу за його виступ, я ще раз хочу повторити те, що було сказано вчора. Ми тут зібралися створити Народний Рух України. Ми хочемо співпрацювати з партією, з її кращими силами, і реально, конкретно з Леонідом Макаровичем Кравчуком. (Оплески)" [4, с. 421].

Ще виразливіша оцінка Рухові звучала з вуст Леоніда Кравчука, вже Президента України на III з'їзді НРУ: " Коротка, але насичена історія Руху засвідчує його щасливе вміння до правильного вибору тактики і стратегії задля вирішення загальнонаціональних проблем. Я вірю, що ідея української державності буде тим консолідуючим фактором, який об'єднає зусилля Президента і зусилля Народного Руху України. (Оплески). Принаймні, Президент готовий до такої співпраці. І та наша спільна робота не буде марною. Як наслідок – український народ, народ добрий, миролюбний, працьовитий, посяде належне йому місце у світовому співтоваристві. Слава Україні! (Оплески)" [5, с. 32-33].

Що торкається "аморальності" Леоніда Кравчука, яка проявилась у зраді комуністичним ідеалам. По-перше, людина – це процес, її духовність, мислення, розвиток свідомості теж. Абсолютна стабільність людини настає після її життя. А по-друге, що впливає з першого, слід надавати перевагу вибору цінностей: що на що проміняв. Якщо шило на мило, то таку людину ніхто не зрозуміє. А якщо один з лідерів зкомпроментованої партії, відчувши реальність політичної ситуації, своє історичне покликання і свої спроможні до цього сили, відмовився від більшовицького кошмару в ім'я самого дорогого для людини і народу обрав доленосну категорію свого народу – незалежність Батьківщини, то де тут місце для звинувачень, чи навіть дискусій. Той, хто не володів природними якостями Леоніда Кравчука, його до кінця не дослідженими розумом та сміливістю, мужністю, той не в змозі зрозуміти його у повному обсязі, покликаного подіями мудрого діяча, здатному з'явитися у потрібний час у потрібному місці складних перетворень, руйнацій, щоб вивести Україну з прірви Радянської держави. З метою кращого вивчення як особистості, так і державного діяча на нашій кафедрі пишеться докторська дисертація "Політична та державотворча діяльність Леоніда Кравчука".

Література: 1. Литвин В.М. Украина: политика, политики, власть / Владимир Михайлович Литвин. – Киев: Издательский Дом "Альтернативы", 1997. – 335с.; 2.Кульчицький С.В. Народження Народного Руху України // С.В. Кульчицький. – УІЖ. – 2010. – № 1. – С. 8-22.; 3. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія / Григорій Іванович Гончарук. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.; 4. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову / Ред. рада: голова М. Горинь, І. Драч, В. Дончик та ін.; Редакція "Україна, наука і культура"; Український народний рух. – К.: ВАТ "Рівненська друкарня", 2000. – 496 с.; 5. III Всеукраїнські збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 року (Стенографічний звіт) / Ред.: С. Лець, Є. Жеребецький; Центральний Провід Народного Руху України. – К.: ВПОЛ. – 352 с.

І.І.Килимник, канд. юрид. наук, доцент,
Харківський національний університет
міського господарства ім. О.М. Бекетова

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Впровадження в систему органів державної влади України поста Президента України засвідчило готовність України не лише сприймати, а й втілювати в життя передовий досвід правових інститутів розвинених демократичних країн. В перекладі з латинської слово "президент" означає "той, що сидить попереду". Визначення ролі і місця у механізмі здійснення державної влади глави держави є одним з головних напрямів становлення та розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави.

Посада Президента України була заснована 5 липня 1991 року Законом УРСР "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР". Крім цього Законом УРСР "Про Президента Української РСР" було встановлено, що Президент УРСР є найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади.

Сьогодні відповідно до чинної Конституції, прийнятої 28 червня 1996 року Президент України виконує функції тільки глави

держави, не здійснюючи безпосереднього впливу на органи виконавчої влади. На думку більшості вчених він є одноосібним органом державної влади. В.А. Шатіло розглядаючи інститут президентства зробив висновок, що глава держави України займає центральне місце в системі органів державної влади та наділений функціями і повноваженнями, визначеними Конституцією України. Крім цього, він обґрунтував, що діяльність Президента опосередковує собою здійснення самостійного виду державної влади – президентської влади, оскільки Президент України самостійно видає нормативні акти (укази), здійснює функції і повноваження, властиві лише йому і не може їх делегувати та має підпорядковані йому органи і служби [1, с. 5].

Науковці, що розглядали проблеми правового статусу і функціонування інституту Президента в Україні здебільшого проводили його порівняння з аналогічними інститутами в інших державах, зокрема тих, в яких останній досяг значного розвитку. Безпосередній вплив на статус і повноваження глави держави має форма державного правління. Белов Д.М. наводить аргументи, що форма державного правління в Україні за всіма ознаками формувалася під впливом французької моделі президентсько-парламентської республіки. Їх спільними ознаками є 1) політична відповідальність уряду перед парламентом і перед президентом; 2) дуалізм виконавчої влади і відсутність конституційного визначення президента як носія виконавчої влади; 3) конституційне закріплення функцій президента як арбітра або (та) гаранта у певних сферах державної діяльності; 4) побудова механізму здійснення державної влади на засадах розподілу влад. На цій підставі він обґрунтовує, що Україна сприйняла саме французьку систему президентської влади [2, с. 8]. О.В. Бойко з цього приводу стверджує, що у тих державах, де є окремі посадові особи і президента, і глави уряду, обов'язково виникають проблеми співвідношення їх повноважень, як це має місце в Україні. І тому найбільш оптимальною є американська модель президентства, відповідно до якої Президент США є також главою уряду, тому з часом для України була би більш оптимальною американська модель президентства, оскільки у ній відсутній дуалізм виконавчої влади, при якому Президент і Прем'єр-

міністр конкурують між собою за переважний вплив на урядову політику [3, с. 4].

Історичні особливості становлення інституту Президента України можна поділити на декілька етапів: 1) запровадження посади президента України як найвищої посадової особи держави та Голови виконавчої влади; 2) зміни в його правовому статусі у зв'язку з прийняттям у 1996 році Конституції України та визначення його тільки Головою держави в межах функціонування президентсько-парламентської форми правління; 3) зміна правового положення у зв'язку зі зміною форми державного правління на парламентсько-президентську; 4) повернення правового положення що існувало до внесення змін. Вказані зміни свідчать про відсутність єдиного підходу до встановлення правового положення Президента в нашій країні, що є негативним явищем. Тому, зміна статусу Президента України і надання йому повноважень Глави виконавчої влади створить умови за яких влада останнього стане беззаперечною. В цьому випадку перестане функціонувати інститут стримувань і противаг, що негативно впливатиме на реалізацію стратегічних напрямків розвитку держави.

Таким чином, інститут Президента України вимагає подальшого удосконалення, що повинно формуватися з урахуванням різних чинників, зокрема історичного розвитку його становлення, публічного правопорядку, особливостей функціонування в Україні системи стримувань і противаг тощо.

Література: 1. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні автореф на здобуння наукового ступеню к.ю.н., спеціальність 12.00.02 – конституційне право. – К.: 2005.–15 с.; 2. Белов Д.М. Порівняльно-правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції автореферат на здобуття наукового ступеня к.ю.н., спеціальність 12.00.02 – конституційне право. – К.: 2005. – 22 с.; 3. Бойко О.В. Інститут президентства в Україні і США (порівняльно-правовий аналіз), автореф на здобуння наукового ступеню к.ю.н., спеціальність 12.00.02 – конституційне право. – К.:2004. – 17 с.

Н.В. Коваль (Мисака), аспірант,
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ДОПОМІЖНИХ ОРГАНІВ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

Запровадження в систему органів державної влади України поста Президента України, з одного боку, засвідчило готовність України не лише сприймати й втілювати в життя передовий досвід правових інститутів розвинених демократичних країн, а стало певною необхідністю на етапі становлення незалежності України.

Чинна Конституція України вивела Президента України за межі класичної тріади гілок влади, встановивши для нього особливе, самостійне місце в державному механізмі. Це не означає, що Президент України поставлений над іншими органами державної влади, його роль полягає у тому, щоб бути поряд з ними, забезпечуючи узгоджене функціонування всіх гілок влади, вирішувати конфлікти, що виникають усередині державного механізму [6; 480]

Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1] Президент України є главою держави і де-факто та де-юре посідає найвище місце в ієрархії державних інститутів, здійснюючи функцію вищого політичного представництва країни як у внутрішній, так і зовнішній політиці. [9;14] Водночас глава держави виконує функції загальнонаціонального арбітра щодо узгодження функціонування всіх гілок публічної влади: законодавчої, виконавчої і судової. Тому, не випадково, для реалізації своїх повноважень та функцій згідно пункту двадцять восьмого статті 106 та 107 Конституції України [1] Президент України створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень координаційні, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (далі – допоміжні органи при Президентові України).

Взагалі створення допоміжних органів при Президентові України було спричинено тим, що Президентом України може бути громадянин України, людина, яка фізично самостійно не зможе виконувати всі покладені на нього завдання та обов'язки, тому для виконання та реалізації своїх повноважень необхідним було створення спеціального допоміжного апарату, і на етапі розбудови і становлення незалежності молодій державі України, настав період, коли Президентові України як главі держави необхідним було приймати рішення по багатьом важливим питанням, а це без допомоги допоміжних органів стало проблематичним.

Перші згадки про органи, що безпосередньо створюються для здійснення своїх повноважень Президентом України були викладені в концепціях і проектах нової Конституції України, де, наприклад, зазначалось, що Президент утворює необхідні управлінські і консультативні органи в межах коштів, передбачених на утримання апарату державної виконавчої влади. [2;60]

У проекті Конституції України від 27 травня 1993 року зазначалось, що Президент України є главою держави і виступає від її імені, а для здійснення своїх повноважень утворює необхідні управлінські, контрольні й консультативні органи у межах коштів, передбачених на утримання апарату державної виконавчої влади. [3;47,50]

Норми статті 134 Проекту Конституції України від 26 жовтня 1993 року відрізнялись від вищезазначеного проекту лише тим, що для здійснення своїх повноважень Президент утворює необхідні контрольні й консультативні органи у межах коштів, передбачених на їх утримання органів виконавчої влади у державному бюджеті, а не управлінські. [4;34]

У проекті Конституції України від 24 лютого 1996 року у статті 101 Президент України як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції також мав забезпечувати громадянську злагоду у суспільстві, сприяти узгодженості у діяльності органів державної влади, їх взаємодії з органами місцевого самоврядування. А для належного виконання покладених на главу держави обов'язків, мав право створювати для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби в межах коштів, пе-

редбачених у Державному бюджеті на утримання органів виконавчої влади. [5;39,41]

Вищезазначені органи за їх конституційно-правовою природою можуть існувати, здійснювати свої повноваження та виконувати доручення з волі глави держави.

У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі є чимало досліджень, присвячених статусу глави держави. Серед них роботи: Авер'янова В.Б., Копейчикова В.В., Плахотнюк Н.Г., Погорілка В.Ф., Тодици Ю.М., Шемшученка Ю.С., Ющика О.І., також окремі публікації щодо органів, які обслуговують діяльність Президента. Це, зокрема, роботи: Агафонова С.А., Зелінської М.І., Зозулі О.І., Нижник Н.Р., Осавелюка О.М., Петровського Д.М., Рибалки Н.О., Шатіло В.А. Проте, комплексної наукової розвідки щодо зазначених структур, їх конституційно-правового статусу ще не має.

Наприклад, Петровський Д.М. зазначає, що ці органи взагалі можна порівняти із тінню, яка не існує сама по собі, але може підкорюватись спеціальним нормативно-правовим актам і породжувати певні наслідки [7;8]

Так, Плахотнюк Н.Г. у своїй монографії вказує на те, що допоміжні органи при Президентові України лише забезпечують виконання главою держави своїх повноважень. [8; 130]

Становлення та розвиток допоміжних органів при главі держави показує не тільки високий рівень і статус Президента в системі органів державної влади, його роль та важелі впливу на політичне життя держави, а й передбачає зацікавленість глави держави в майже усіх сферах діяльності і роботи механізму державної влади.

На сьогодні вже можна говорити, що допоміжним органам при Президентові України притаманні певні характерні ознаки. Наприклад, відсутність права видавати від свого імені нормативно-правові акти. Перш за все це зумовлено тим, що їх створюють для здійснення повноважень Президентом України. По-друге, допоміжні органи не несуть відповідальності за свою діяльність, адже за підготовку рішень допоміжним органами несе відповідальність глава держави. Водночас, допоміжні орга-

ни при Президентів не мають владних повноважень, проте це абсолютно не знижує їх ролі в системі державного управління.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що становлення допоміжних органів при Президентів України було зумовлено трансформаціями у суспільстві і державі на етапі проголошення незалежності, коли людина – її честь та гідність – стала найвищою соціальною цінністю в Україні. Саме в той час, запровадження поста Президента передбачало захист ним прав і свобод людини і громадянина, а належне виконання і реалізація главою держави своїх повноважень зумовило створення координаційних, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб при Президентів України.

Література: 1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>; 2. Проект Конституції України – червень 1992р.; 3. Проект Конституції України в редакції від 27 травня 1993р.; 4. Проект Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993р.; 5. Проект Конституції України в редакції від 24 лютого 1996р.; 6. Конституція України: Науково-практичний коментар /В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін./Ред.кол. В.Я.Таций, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін.. – Харків: Видавничий дім "ІН ЮРЕ", 2003. – 808 с.; 7. Петровский Д.Н. Конституционно-правовой статус вспомогательных органов при главе государства: Сравнительно-правовое исследование// Автореф.дис. канд.юрид.наук. – М., 2005 – 20 с.; 8. Плахотнюк Н.Г. Институт президентства в Україні: становлення та розвиток / Н. Г. Плахотнюк, В. І. Мельниченко. – К.: Вид. дім. "Максимум", 2004. – 224 с.; 9. Рибалка Н.О. Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Рибалка Наталія Олегівна. – К., 2009. – 18 с.

А.Р. Крусян, д-р юрид. наук, професор,
Національний університет "Одеська юридична академія"

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Інститут президентства в сучасній Україні у процесі свого становлення, протягом останніх двадцяти двох років, пройшов кілька

етапів. Перший етап характеризується закладенням нормативного підґрунтя президентства в незалежній Україні при чинності Конституції 1978 р. Так, 21 червня 1991 р. Верховна Рада Української РСР ухвалила постанову "Про вибори Президента Української РСР", у якій було постановлено "вважати за доцільне": заснувати пост Президента Української РСР до прийняття нової Конституції Української РСР" та "провести вибори Президента Української РСР у 1991 році" [1]. 5 липня 1991 р. були прийняті закони Української РСР "Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР" [2], "Про Президента Української РСР" [3] та "Про вибори Президента Української РСР" [4]. На цьому етапі Президент за своїм статусом був найвищою посадовою особою Української держави і главою виконавчої влади. Важливе значення у цей період мав такий документ, як Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" від 8 червня 1995 р. [5], який закріплював, що Президент України є главою держави і главою державної виконавчої влади України, постановляючи, що Президент України як глава держави представляє Україну у внутрішньодержавних та у зовнішніх відносинах, а як глава державної виконавчої влади здійснює цю владу через очолювані ним Уряд – Кабінет Міністрів України та систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади (ст. 19 Конституційного Договору). Аналіз положень цього Договору дає можливість зробити висновок, що він наближував Україну до президентської форми правління та закріплював відповідний для такого типу республіки статус "сильного" Президента.

Другий етап становлення інституту президентства в Україні, у рамках якого відбулася зміна статусу Президента України, розпочався з прийняттям у 1996 році Конституції України, яка закріпила, що Президент України є главою держави і виступає від її імені (ст. 102). Особливості конституційного статусу Президента у цей період були обумовлені тим, що Україна згідно з чинною Конституцією набула характерних рис республіки президентсько–парламентського типу.

У наступному, третьому етапі, важливе значення щодо трансформування конституційних повноважень Президента мав Закон України № 2222–15 від 8 грудня 2004 р. "Про внесення змін до Конституції України" [6], який у рамках політичної реформи намагався наблизити Україну до парламентського типу республіки. Втім, фактично ці прагнення були обмежені тільки "перерозподілом" повноважень у "трикутнику влади". Так, повноваження глави держави були звужені, з одночасним розширенням повноважень парламенту України. Водночас конституційний статус Президента у цей період характеризувати як "слабкий" було б перебільшенням, тому що за Президентом згідно з Конституцією було збережено достатньо широкі повноваження у галузі виконавчої влади (наприклад, залишилося право Президента призначати голів місцевих державних адміністрацій за поданням Кабінету Міністрів України (ст. 118), ст. 113 Основного Закону закріплювала, що Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України, Президент брав участь у формуванні Кабінету Міністрів (ст. 114) тощо), у галузі законодавчої влади (зокрема, були розширені повноваження Президента щодо розпуску Верховної Ради, згідно з новою редакцією ст. 90 Конституції), у сфері судової влади (були збережені повноваження Президента щодо призначення на посади та звільнення з посад третини складу Конституційного Суду України (п. 22 ст. 106 Конституції), щодо першого призначення на посаду професійного судді (ст. 128 Конституції) тощо).

Четвертий період (що триває) починається з прийняттям Конституційним Судом України рішення від 30 вересня 2010 р. (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) [7], яким було визнано неконституційним Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. – *http* За чинною Конституцією України, виходячи зі змісту статті 102, Президент є главою держави і виступає від її імені (ч. 1 ст. 102) та є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 102). Слід зазначити, що закріплення на конституційному рівні статусу президента як глави держави та як "гаранта" певних політико-правових та соціальних цінностей є характерним для багатьох країн світу,

зокрема статус президента як глави держави закріплено у Конституціях Італії, Естонії, Болгарії, Угорщини тощо, як "гаранта" – у Конституціях Польщі, Франції, Румунії тощо, як глави держави та водночас як "гаранта" – у Конституціях Росії, Казахстану, Таджикистану тощо. В теорії конституціоналізму визначення президента главою держави та доктрина "президента-гаранта" є підставами для обґрунтування особливого місця, ролі президента в державному механізмі та виокремлення президентської влади. Правовий та реальний статус президента, його роль у процесі здійснення державної влади залежить від ряду певних чинників, а саме: виду республіканської форми правління, характеру політичного режиму, що існує у державі, від низки інших обставин, у тому числі від конституційних традицій, які склалися у конкретній країні.

Враховуючи те, що сучасна Україна є підвидом змішаної республіки, яка в науці конституційного права отримала назву "напівпрезидентська" (або "президентсько-парламентська") республіка, Президент в такій республіці займає особливе місце, яке суттєво відрізняється від статусу Президента в системах парламентської та президентської республік і "виходить" за межі традиційної концепції поділу державної влади. Влада Президента виокремлюється не тільки за функціональною ознакою, як три класичні влади – законодавча, виконавча та судова, але й за своїм ціннісним призначенням, що полягає в забезпеченні єдності державної влади, узгодженості здійснення функцій держави органами всіх "гілок" влади, використовуючи для цього повноваження, якими Президент України наділений у законодавчій, виконавчій та судовій сферах. Обсяг повноважень Президента України дає підстави визначити, що в Україні засновано інститут "сильного" глави держави, при закріпленні принципу поділу державної влади з дійовим механізмом стримувань і противаг.

Втім, в сучасних умовах актуалізації конституційної реформи в Україні, зокрема, активізації конституційно-проектних робіт і діяльності Конституційної Асамблеї, інститут Президента України має бути удосконаленим у напрямку формування сучасного українського конституціоналізму. Об'єктивно необхідним є створення правових умов для ефективного функціонування змішаної форми державного правління на основі більш чіткого

визначення повноважень Президента України з посиленням його ролі у забезпеченні збалансованого, стабільного функціонування державного механізму. Для цього, перш за все, необхідним є конституційне закріплення взаємодії органів державної влади (при здійсненні державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову). Президент України має відігравати у цьому важливу роль, а саме: виступати органом, який об'єднує всі "гілки" влади, виконуючи координаційну функцію та функцію узгодження діяльності всіх органів державної влади. Крім того, важливим є нормативне врегулювання взаємовідносин Президента з іншими органами державної влади, зокрема, доцільним є закріплення принципів таких взаємовідносин в Основному Законі держави.

У контексті вдосконалення конституційного законодавства, як необхідної умови здійснення конституційних перетворень в Україні, необхідним є прийняття закону "Про Президента України". Зокрема, у цьому законі доцільним є визначення процедури здійснення Президентом України його конституційних функцій гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також врегулювання питань щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення державної діяльності Президента України, захисту його честі і гідності, а також питань щодо конституційно-правової відповідальності Президента України тощо.

Отже, становлення інституту президентства в сучасній Україні характеризується періодичними змінами конституційно-правового статусу Президента України, які відбивають особливості розвитку української держави та суспільства. В умовах конституційних перетворень в Україні важливим є удосконалення цього інституту в напрямку формування сучасного українського конституціоналізму з метою утвердження України як демократичної, правової держави.

Література: 1. Про вибори Президента Української РСР : Постанова Верховної Ради Української РСР від 21 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 31. – Ст. 402.; 2. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) УРСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 445.; 3. Про Пре-

зидента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 446.; 4. Про вибори Президента Української РСР : Закон Української РСР від 5 липня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 448.; 5. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 18. – Ст. 133.; 6. Про внесення змін до Конституції України : Закон України № 2222–15 від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.; 7. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 77. – Ст. 2597.

З.В. Кузнєцова, канд. юрид. наук, доцент,
ОНУ імені І.І.Мечникова

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Існування, самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Поняття "національні інтереси" є невід'ємним складовим елементом системи національної безпеки, і відображає фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.

Іншими словами, національні інтереси – це визначальні потреби держави Україна, які співвідносяться з її базовими цінностями і виражаються у затвердженому Верховною Радою комплексі цілей.

У сучасній геополітиці під національними інтересами розуміють стратегічно важливі цілі, що їх ставить перед собою кожна держава, і засоби, за допомогою яких вона розраховує їх досягти.

Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є важливішими завданнями внутрішньої і зовнішньої політики держави[1].

В реальному житті сьогодишньої України проблема національних інтересів ускладнена за рахунок традиційного розколу української національної ментальності за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним. При цьому не лише окремі політичні, соціальні чи регіональні угруповання, але й окремі інституції державного апарату сповідують власні інтереси, які не співпадають між собою, а в ряді випадків суперечать одні одним.

Зазначимо, що національні інтереси України та їхня пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами.

Відповідно до Закону України "Про основи національної безпеки України", пріоритетними національними інтересами України є:

- створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;

- досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України;

- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів;

- створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки;

- забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;

- збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу;

- зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;

- розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мов-

ної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що складають український народ;

- налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту[2].

Для формування збалансованої державної політики та ефективного проведення комплексу узгоджених заходів щодо захисту національних інтересів у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах створюється система забезпечення національної безпеки України.

Система забезпечення національної безпеки – це організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України.

Захист національних інтересів України передбачає діяльність із виявлення, попередження та усунення загроз для національної безпеки в усіх важливих сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Становлення інституту президентської влади в Україні проходило паралельно з формуванням нової міжнародної політичної системи. В період з 1991 року по теперішній час відбулася еволюція інституту Президента України, його статусу, іміджу як всередині країни, так і за кордоном. На фоні активізації зовнішньої політики України очевидно і закономірно зростає роль глави держави, який за своїм конституційним статусом є уособленням держави і, виступаючи від імені держави, виконує представницькі функції. Зокрема, є головним представником держави в сфері міжнародних відносин і наділений, відповідно до Конституції України, певними повноваженнями[3, с. 323-324].

Відповідно, інститут президентської влади України – це спеціально створений орган верховної влади в країні, покликаний гарантувати державний суверенітет і територіальну цілісність, забезпечувати проведення активної зовнішньої політики України, рівноправне і взаємовигідне співробітництво України із зарубіжними державами, сприятливу зовнішньополітичну атмосферу, повноцінне входження України до світового співтовариства. І, саме міжнародний імідж президентської влади України, а це сприйняття Президента України міжнародним співтовариством, який відпові-

дав би цінностям, нормам міжнародного права, інтересам забезпечення міжнародної безпеки, установлення України на міжнародній арені як демократичної правової держави, покликаний стати концептуальною складовою демократичної модернізації суспільства та держави. Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України забезпечує державну незалежність, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони України. Захист національних інтересів – ключовий аргумент, який визначає зовнішню політику країни, у тому числі й визначення умов євроінтеграції України та відстоюванні підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Але найважливіше завдання держави в системі національних інтересів – це подолання кризи, розвиток і підтримка соціально-культурного й духовного відродження як засади національної державності українського народу щодо забезпечення ефективного функціонування суспільства, внутрішньої стабільності, соціальної злагоди, сприятливих міжнародних умов і колективної безпеки. Ці завдання, впливаючи з політичної та економічної доцільності, є і національними інтересами України. Актуальним є і забезпечення інтересів кожного члена суспільства, прав людини. За нинішніх умов влада ризикує втратити довіру народу, якщо не віднайде оптимальних способів, форм і методів поєднання державних і особистих інтересів, узгодження їх з національними інтересами нашої країни.

Література: 1. Ковалюк Р.Т. Національні інтереси України в новій геополітичній ситуації [Електронний ресурс] / Р.Т.Ковалюк. – Режим доступу: <http://www.kyvu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm>; 2. Про основи національної безпеки України: Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.; 3. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Конституції України. Станом на 1 грудня 2010 р. / За ред. Мусіяки В.Л. – К.: центр учбової літератури, 2011. – 544 с.

О.В. Культенко, канд. юрид. наук,
старш. викладач кафедри правознавства,
Кіровоградського державного педагогічного університету
ім. Володимира Винниченка.

ХАРАКТЕРНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У нашій державі посада Президента була заснована 5 липня 1991 року постановою Верховної ради УРСР "Про вибори президента Української РСР". Правову основу легітимації діяльності Президента складали Конституція УРСР 1978 р. та закон про вибори Президента УРСР [1, с.309].

Як бачимо, інститут президенства, у його сучасному розумінні, існує в Україні понад двадцять років. Проте нормативні потреби у вдосконаленні інституту президенства, розподілу функцій та повноважень між Президентом та Верховною Радою України, між виконавчою та законодавчою владою, вдосконаленні процедури ініціювання законодавчих ініціатив та загальнодержавних постанов і указів висуваються досі. З огляду на це, корисним буде аналіз діяльності першого Президента України – Кравчука Леоніда Макаровича у найскладніший період становлення вітчизняної державності.

Юридичною та управлінською доктриною встановлюється ряд загальних ознак інституту президенства, які отримали своє поширення і стосовно України. Серед них розрізняють:

1. виборність президентської посади. Негативний аспект цієї ознаки полягає у тому, що весь політичний процес при цьому автоматично розпадається на жорстко розмежовані періоди, що практично не залишає можливості для проведення спадкоємності політики тактичних коригувань;

2. можливість президента очолювати виконавчу владу або бути арбітром в системі поділу влади (главою держави);

3. синтез позитивних рис як президентської, так і парламентської форми правління, це робить державний механізм більш гнучким і стабільним;

4. високий ступінь незалежності президента від інших державних органів в організаційному аспекті;

5. обов'язок діяти в межах правового поля держави;

6. яскраво виражений політичний характер цієї посади, яка охоплює повноваження у формуванні політики держави, верховного політичного керівництва державними справами.

У той же час доцільним видається виокремлення основних особливостей діяльності Президента на початковому етапі формування державності, враховуючи національний досвід, зокрема:

– аргументовано широкі повноваження Президента. Ця необхідність виникає у зв'язку з потребою у консолідації зусиль на вирішення проблем розриву єдиного народногосподарського комплексу, розвалу фінансової системи, розриву економічних зв'язків з іншими союзними республіками, загострення політичної боротьби та ряду інших перепон соціально-економічному розвитку держави.

– поєднання функцій глави держави та глави виконавчої влади. Відповідна форма державного правління зумовлює наявність так званого "біцефалізму" виконавчої влади. Такий біцефалізм (дуалізм) передбачає існування ситуації, коли дана гілка влади фактично очолюється двома вищими органами держави, тобто, як слушно зауважує В.Б.Авер'янов, це "модель не з одним центром, а зі своєрідним "подвійним центром" [2, с.25], котрий складається з двох функціонально поєднаних суб'єктів – президента і уряду. Вітчизняний законодавець пішов кардинальним шляхом, зустрівши значну кількість перепон та складнощів у розмежуванні повноважень Президента та інших вищих органів державної влади, ототожнивши Президента України лише із главою держави. Проте, до сьогодні доктринальна полеміка навколо осмислення конституційного статусу президента та його приналежності до виконавчої влади залишається поширеною. Так, в резолюції Європарламенту від 25.11.2010 р. говориться про необхідність конституційної реформи в Україні з метою більш чіткого розподілу повноважень і створення ефективної системи стримувань і противаг між інститутами влади [3]. У той же час у доктрині ефективного державного управління важливий не лише чіткий розподіл діяльності гілок влади, а встанов-

лення необхідних взаємозв'язків та взаємоузгодженості в роботі вищих органів державної влади;

– підвищення персоніфікованого представництва держави як у середині, так і за її межами. Значним політичним кроком на шляху до визнання України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин стало підписання в грудні 1991 р. документів про ліквідацію СРСР та створення Співдружності Незалежних Держав, що зміцнило стан країни як суверенної держави. Протягом першого року існування незалежної України її державну самостійність визнали більш як 130 країн, дипломатичні відносини було встановлено у повному обсязі, а 40 держав відкрили у Києві свої представництва [4], що також треба додати до позитивних здобутків Кравчука Л.М. Поряд з тим, при побудові дипломатичної служби постала кадрова проблема. На середину 1992 р. у Міністерстві закордонних справ (далі – МЗС) налічувалося понад 200 штатних працівників. Для порівняння відзначимо, що в подібних Україні за територією і кількістю населення державах у зовнішньополітичних відомствах працювало значно більше людей. Так, на початок 1992 р. в Англії у центральному апараті МЗС налічувалося 3805 працівників та у закордонних установах – 2800, в Італії, відповідно, – 3 і 6 тис., у Німеччині – 2550 і 5250 осіб, у Франції загалом – понад 10 тис. працівників. Наприклад, російське представництво у Франції налічувало 500 представників, а українське – трьох, які суміщали свої функції з роботою в ЮНЕСКО [5, С.186];

– введення та розвитку інституту делегованої законотворчості. Була впроваджена ціла група правових актів, які мали дію "квазі-законів", тобто укази та розпорядження Президента України, прийняті ним на підставі Перехідних положень Конституції України протягом трьох років після набрання нею чинності з економічних питань, що не були врегульовані законами. Крім того, треба враховувати, у Конституції України немає вказівок на юридичну чинність указів і розпоряджень Президента. Вони діють винятково на підставі правової доктрини, що утвердилася в Україні.

– виваженість нормотворчого процесу. Станом на 20 листопада 2013 року за період існування незалежної України було видано 34356 Указів Президента, з них 2009 – за час президенст-

ва Кравчука Л.М. Протягом відповідного періоду було прийнято перші 400 законів (наприклад Земельний кодекс, який визнав приватну власність на землю); почалися ринкові реформи, зокрема розквіт приватного підприємництва;

– визначення кордонів держави та державних атрибутів на нормативному рівні. 4 листопада 1991 р. було прийнято Закон про державний кордон України. Він чітко визначав недоторканність кордонів країни, правила їхнього перетину, порядок охорони. 15 січня 1992 р. Президія Верховної Ради, розглянувши питання про Державний гімн України, затвердила музичну редакцію Державного гімну. А 28 січня сесія Верховної Ради ухвалила і постанову "Про Державний прапор України". 19 лютого 1992 р. Верховна Рада постановою "Про Державний герб України" затвердила тризуб як малий герб держави, вважаючи його головним елементом великого герба України. Ще одним знаменним кроком України на шляху до Європи став підписаний Президентом Кравчуком у 1992 р. Гельсінський підсумковий акт. Цей акт затверджував непорушність кордонів держави та відсутність у неї будь-яких територіальних претензій до сусідів [6, С.75-77].

Вище перелічені реформууючі процеси вітчизняного державотворення мали своїм підґрунтям демократичні основи. Україну можна вважати однією з найбільш демократичних країн колишнього СРСР. Як приклад наведемо скасування норми про максимально допустимий термін зайняття посади Президента Білорусії за результатами референдуму від 17 жовтня 2004 року, результати якого вважаються країнами ЄС та США нелегітимними [7]. Стосовно Російської Федерації, дослідники структури влади цієї держави вважають її суперпрезидентською (вона відзначається концентрації більшості повноважень главою держави із поєднанням обмеженості та функціональної слабкості інших інститутів державної влади [8, С.16]).

Підтримують цю тезу, зокрема, дані американської організації "Freedom House", згідно з дослідженнями якої станом на 2010 р. 7 із 9 держав-членів СНД є державами з авторитарним політичним режимом [9]. Такі країни як Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська Федерація, Республіку Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан характеризу-

ються наявністю делегованої демократії (це режим, в якому нерозвинені громадські структури формально існують поряд з надзвичайно сильним інститутом президентської влади) [10].

Підсумовуючи проведені дослідження, доходимо висновку, що мета діяльності першого Президента незалежної України відповідала загальній меті інституту президенства – узгодження діяльності інститутів державної влади. Найбільш характерні віхи його діяльності пов'язані із отриманням Україною незалежності, затвердженням герба і гімну країни, створення СНД, початком інтеграції України до європейських структур, що у подальшому призвело до більшої демократизації її політичного і правового життя.

Література: 1. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред. В.Ф. Погорілко: Монографія. – К: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: А.С.К., 2003. – 652 с.; 2. Авер'янов В. Система органів виконавчої влади: проблеми реформування у світлі конституційних вимог // Право України. – 2003. – № 9. – С. 24-30.; 3. Пушкіна О. Особливості конституційно-правового регулювання інституту президента України // Юридична Україна. – 2012 – № 2. – С.24.; 4. Державотворчі процеси розбудови незалежності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/history3/53.html>; 5. Короткова О.В. Внесок президента Леоніда Кравчука у створення позитивного іміджу української держави у світі Сторінки історії: Збірник наукових праць. – Вип. 31. – К. : ІВЦ "Видавництво "Політехніка"", 2010. –С.181-190.; 6. Кокотюха А. А. Леонід Кравчук / Кокотюха А. А. – Х.: Фоліо, 2009. – 119 с.; 7. Ляхович В.С. Вплив інституту президенства щодо ствердження національної ідентичності в країнах СНД. // Політологічні записки: Збірник наукових праць. Вип. 3. – Луганськ: вид-во ЧНУ ім. В. Даля, 2011. – 352с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11mtmznt.pdf; 8. Алексєєнко І. Суперпрезидентська республіка як парадигма взаємодії політичних інститутів. // Економічний часопис -XXI. – 2010. – № 7-8. – С. 14-17.; 9. Исследование Freedom House: Страны переходного периода в 2010 году. Новости гуманитарных технологий. Гуманитарное развитие в России и за рубежом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/2010/06/30/2581>.; 10. Alfred Stepan and Cindy Skach. Constitutional Frameworks and Democratic Consolidations: Parliamentarism versus Presidentialism. World Politics, N 46 (October 1993): 1-22.

А.В. Левенець, викладач каф. конст. права та правосуддя
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ПРЕЗИДЕНТА ЯК ГАРАНТА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Питання правової охорони Конституції займають центральне місце в сучасній конституційній державі та не можуть бути справою якогось одного державного органу чи суспільно-політичного інституту. Це зумовлено значимістю Основного Закону для держави, суспільства, а також людини і громадянина. Серед суб'єктів правової охорони конституції, до яких відносяться український народ, громадяни, а також всі органи державної влади і місцевого самоврядування, виділяються найголовніші, які безпосередньо залучені в подібну діяльність передусім у вигляді конституційного контролю або нагляду. Такими суб'єктами є Конституційний Суд України, Президент України, Верховна Рада України і Генеральна Прокуратура України. При цьому, Конституція України виділяє два суб'єкти, на які покладаються особливі обов'язки з її охорони, – це Конституційний Суд України і Президент України [1, с.88].

Стаття 102 Конституції визначає Президента України як главу держави, який відповідно є гарантом її державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [2, ст.102]. Статус глави держави як гаранта Конституції закріплений в багатьох країнах світу: Російській Федерації, Білорусії, Молдови, Франції та ін. Визначаючи своїм гарантом Президента, Конституція характеризує політичну роль цього інституту як такого, який охороняє всю систему держави. Гарантуючи Конституцію, Президент може (і повинен) вимагати дотримання її норм усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, організаціями, громадянами та їх об'єднаннями. На відміну від інших органів державної влади та посадових осіб, які можуть забезпечувати виконання Конституції в якійсь галузі або частково, Президент – єдина особа, яка гарантує Конституцію в цілому [3, с.34-35].

Для виконання цієї функції Президент України наділений відповідними повноваженнями, до яких відносяться:

- припинення повноважень Верховної Ради України у випадках, передбачених Конституцією (ст. 90, п. 8 ст. 106 Конституції);
- право законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції);
- призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою (п. 6 ст. 106 Конституції); - право на подання законопроекту про внесення змін до Конституції України, в тому числі – і в Розділи I, II та III (ст.154, ст.156 Конституції);
- скасування актів Кабінету Міністрів України та актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- прийняття рішень про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях (пункти 20, 21 ст. 106 Конституції);
- призначення на посади та звільнення з посад третини складу Конституційного Суду України (п. 22 ст. 106 Конституції);
- підписання законів, прийнятих Верховною Радою України (п. 29 ст. 106 Конституції); - право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ст. 106 Конституції);
- звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій; скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України (ч. ч. 4, 8 ст. 118 Конституції);
- зупинення дії нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з мотивів їх невідповідності Конституції України та законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ч. 2 ст. 137 Конституції);
- право на конституційного звернення до Конституційного Суду України щодо 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 ст. 150 Конституції); 2) офіційного тлумачення

Конституції України та законів України (пункт 2 ст. 150 Конституції); 3) надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції).

Наведений вище перелік повноважень Президента України свідчить про його визначальну роль в механізмі захисту Конституції України. Окрім того, за думкою багатьох конституціоналістів, ці повноваження наділяють Президента пріоритетом серед інших вищих органів державної влади, надають йому можливість бути арбітром серед цих органів та забезпечувати єдиний налагоджений механізм їх діяльності [3, с.43][4, с.240]. Окремі автори навіть вважають, що статус "гаранта Конституції" передбачає широке право Президента діяти на свій розсуд, рішуче, виходячи з власного розуміння ситуації, що склалась в державі [5, с.336].

Такий погляд на особливості конституційно-правового статусу Президента України підтверджується не стільки положеннями діючого законодавства, що закріплюють необхідний обсяг повноважень для здійснення функцій гаранта Основного закону, скільки встановленою конституційно-правовою практикою їх реалізації. Особливо показовими проявами влади Президента як гаранта Конституції можна вважати етапи найбільшого загострення взаємовідносин його з Верховною Радою України, результатом яких стали всеукраїнський референдум, проголошений Президентом за народною ініціативою та проведений 16 квітня 2000 року, дострокове припинення повноважень Верховної Ради України 2007 року та багато інших.

Підсумовуючі вищевикладене, можна сказати, що Президент України займає особливе місце в механізмі забезпечення та реалізації Конституції України, для чого наділяється широким колом відповідних повноважень. Однак слід мати на увазі, що не лише конституційні повноваження визначають конкретний статус Президента, в тому числі – і як гаранта Конституції України. Влада Президента може певною мірою, а іноді і досить серйозно, залежати від його особистих якостей і конкретної політичної ситуації в державі та її розвитку. Останнє робить Президента не лише одним з основних органів в системі захисту Конституції,

але й єдиним в своєму роді. В таких умовах статус Президента як гаранта Конституції України потребує від нього особливої відповідальності за прийняті рішення та виваженості в здійсненні державної політики.

Література: 1. Корейба І.В. Поняття та елементи системи органів правової охорони Конституції України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – №1 (87). – С.84-89.; 2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141.; 3. Лучин В.О., Мазуров А.В. Президент – гарант Конституції // Право и политика. – 2000. – № 3. – С. 34-42.; 4. Тодыка Ю.Н., Яворский В.Д. Президент Украины: Конституционно-правовой статус: Монография. – Харьков, 1999. – 256 с.; 5. Ярмиш О.Н., Серьогін В.О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні. – Харків, 2002. – С.240.; 6. Баглай М.В., Габричидзе Б.Н. Конституционное право Российской Федерации. – М., 1996. – 512 с.

Г.І. Лисенко, канд. істор. наук, доцент
С.П.Волкова, ст. викладач
ДВНЗ ПДАБА

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У перекладі з латинської мови "praesidens" означає: "той, що сидить попереду" (в античні часи президентами називали головуючих на зборах). Розвиток цього політичного інституту бере початок з кінця XVIII ст., з утворенням перших демократичних режимів у країнах Нового і Старого Світу. Посада президента вперше була запроваджена Конституцією США у 1787 р. Протягом XVIII – XX ст. інститут президентства став однією з ознак демократичного ладу та майже невіддільним атрибутом республіканської форми правління.

В Україні зародження демократичного суспільства розпочалося ще за часів козацтва, а формування інституту президентства розпочалося у 1910-ті рр. За часів діяльності Української Центральної Ради було видано чотири Універсали, які мали по-

класти основу демократизації українського суспільства. А саме, останнім Універсалом, від 9 січня 1918 р., Центральна Рада проголосила повну політичну незалежність України від Росії. А 29 квітня 1918 р. Центральна Рада обрала Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки (УНР).

"Які б тяжкі проби не судила переходити Україні і українському народові історичні доля, які б перипетії не лежали б ще перед ними, великі часи творчості Української Центральної Ради й її акти зостануться великою епохою, твердою підставою національного будівництва", – пророчо писав голова Української Центральної Ради і перший президент УНР Михайло Грушевський про історичне значення діяльності цього органу на початку 1918 р. [2]. Проголошення української державності 1991 р. було б неможливе без політичної діяльності Української Центральної Ради і її IV Універсалу, без багатолітньої культурницько-державницької діяльності діячів українського національного відродження XIX – початку XX ст., і, зокрема, без енергійної науково-культурної і суспільно-політичної діяльності Михайла Грушевського. Розглядаючи питання формування конституційного ладу і запровадження інституту Президента в сучасній Україні, варто провести історично-ретроспективний аналіз з метою з'ясування витоків означених політичних процесів в історичному минулому, коли питання українського державотворення вийшло на перший план.

Державотворча діяльність М. Грушевського вимагає нового висвітлення. Згідно з твердженням Любомира Винара, "починаючи від Богдана Хмельницького, творця Козацько-гетьманської держави, на протязі понад 270-літнього історичного розвитку українського народу, Михайло Грушевський був єдиний, хто допровадив державний постулат української нації до його реалізації, проголосивши повну самостійність і незалежність України в 1918 р." [1].

Серед українських істориків думки щодо президентства Михайла Грушевського різняться. Якщо Д. Дорошенко, В. Винниченко, О. Шульгин, С. Кульчицький стверджують, що на своєму останньому засіданні Центральна Рада затвердила Конституцію УНР і проголосила М. Грушевського Президентом, то М. Кальницький, Ю. Шаповал та І. Верба доводять, що у 1917 –

1918 рр. не існувало президентської посади і навіть у Конституції не планувався відповідний інститут влади. Вважається, що міф про першого президента народився в емігрантському середовищі на протигагу радянському запереченню української державності. Оскільки французькою і німецькою мовами посада "голови" Ради переводилась як *president (du parlement)*, тому, як згадував В. Винниченко, Михайла Сергійовича іноді називали президентом [3]. У Конституції УНР (статті 34 – 35) визначалося: "Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародними Зборами, Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Зміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови. Голова Всенародних Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки" [4]. Варто зазначити, що не слід очікувати від авторів української конституції 1918 р. сучасного політичного мислення і чіткого визначення в основному Законі держави функцій очільників законодавчої і виконавчої влади, але сам факт проголошення демократичного розподілу влади в УНР (між Всенародними Зборами, Радою Народних Міністрів і Генеральним Судом УНР), а також гарантування своїм громадянам усіх демократичних прав і свобод свідчать про політичну зрілість перших і їх прагнення конституційними засобами розбудувати демократичну державу.

Слід звернути увагу і на той факт, що 22 серпня 1992 р. президент Української Народної республіки в екзилі (у вигнанні) Микола Плав'юк урочисто, у присутності президента України Л. Кравчука склав повноваження Державного Центру УНР і проголосив молоду державу правонаступницею УНР [6].

Попри численні заперечення, Михайло Грушевський таки названий першим Президентом України на всіх меморіальних дошках, розташованих у Європі – в Австрії (Відень), Чехії (Прага) та Грузії (Тбілісі) – містах, пов'язаних з перебуванням Грушевського за кордоном, чи то в у вигнанні за радянської влади, чи то протягом навчання у гімназії у тодішньому Тифлісі. Що стосується вшанування в Україні, то єдина історична пам'ятка у

Києві, на якій Грушевського названо "Першим Президентом України", – це меморіальна дошка на червоному корпусі Київського університету, відкрита в 1996 р/ з нагоди 130-річчя від дня народження М. Грушевського, виготовлена коштом Міжнародного благодійного фонду М. Грушевського.

Якщо вже Михайло Сергійович і не став першим українським президентом в сучасному розумінні цієї державної посади, але той факт, що його зусиллями Україна обрала на початку ХХ ст. демократичний шлях розвитку на конституційних засадах, – факт беззаперечний.

Література: 1. 1. Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації / Л. Винар. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – 304 с.
2. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії / М. Грушевський // Великий українець. – К., 1991. – 280 с.; 2. 3. Комаровский А. Михаил Грушевский – первый президент Украины? [Електронний ресурс] / А. Комаровский. – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2008/10/08/332>. – Назва з екрана.; 3. 4. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>. – Назва з екрана.; 5. Шульгин О. Михайло Сергійович Грушевський – як політик і людина / О. Шульгин // Збірник на пошану Олександра Шульгина. – Париж – Мюнхен: Записки НТШ, 1969. – Т.186. – С.146.; 6. 6. 1992: останній президент УНР передає Кравчуку клейноди // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657>. – Назва з екрана.

Ю.В. Нікітін, д-р юрид. наук, доцент,
ВНЗ "Національна академія управління"
І.В. Нікітіна, канд. психол. наук, доцент,
Національний університет харчових технологій

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Внутрішня безпека України, яка пов'язана із життєдіяльністю та безпекою людини, суспільства, держави значною мірою залежить від інституту Президента України, який оснований на взаємоузгоджених та системних заходах державних інсти-

туцій, громадських об'єднань і громадян реалізує їх через державний механізм.

Згідно з Конституцією України та законом "Про основи національної безпеки України" Президент України є главою держави і виступає від її імені. Він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, безпеки, прав і свобод людини і громадянина. Президент України, реалізуючи свої повноваження, забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики держави [1; 2]. Як голова забезпечення національної і внутрішньої безпеки держави Президент формує Раду національної безпеки і оборони України (РНБО). Важливим повноваженням РНБО є координація і контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки. Прийняті рішення вводяться в дію на підставі указу Президента України. Виконання їх є обов'язковим для всіх органів і структур виконавчої влади. Члени Ради національної безпеки і оборони України координують та контролюють виконання цих рішень у межах своїх повноважень. Це є об'єктивною основою реалізації механізму забезпечення внутрішньої безпеки України.

Механізм внутрішньої безпеки України – це спосіб забезпечення безпеки людини, суспільства, держави. Сутністю механізму є комплекс взаємоузгоджених дій, спрямованих на досягнення бажаного рівня безпеки людини, суспільства і держави. Його основою є відповідність потребам забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, він адекватний досягнутому рівню розвитку суспільства, визначений характером і спрямованістю взаємоузгодженої діяльності суб'єктів безпеки. Дію механізму треба розглядати у двох площинах – внутрішній і зовнішній. Необхідною умовою ефективності такого механізму є взаємопов'язана дія всього спектру суб'єктно-об'єктних чинників у напрямках: а) інституціональної взаємодії (державних органів, громадських об'єднань і громадян); б) сфер впливу (економічна, політична, правова, інформаційна, соціально-психологічна, культурологічна, демографічна тощо) за наявності необхідних засобів досягнення поставленої мети.

З огляду на це інститут Президента тісно взаємодіє з органами державної служби. Державна служба – це механізм, на який безпосередньо покладені повноваження реалізації функцій щодо захисту національної безпеки. Зараз існує необхідність якнайшвидшого проведення адміністративно-територіальної реформи, що передбачає, крім іншого, уточнення функцій і завдань державних органів, форм координації і взаємодії, критеріїв роботи державної служби, конкретизацію повноважень різних категорій державних службовців. А це дасть змогу більш чітко регулювати суспільні відносини, підвищити дієвість управління через державних службовців [3].

Наступним суттєвим аспектом діяльності державних органів є узгодження функціональних обов'язків, бо при неузгодженості останніх їхня діяльність матиме істотні розбіжності, що не сприятиме досягненню поставленої мети. Почуття захищеності призводить до ототожнення безпеки із життєдіяльністю, тому ідея безпеки стає центром усього суспільного і державного буття, як державних органів, так і інституту Президента [4].

З огляду на це потрібно наголосити, що в реалізації суб'єктивної сторони механізму внутрішньої безпеки українського суспільства особливу роль відіграє розвиток соціальної відповідальності як державних і господарюючих суб'єктів так і особистості людини. В цьому аспекті соціальна відповідальність, як інтегрована якість, визначається адекватним ступенем дотримання моральних принципів, культурних та правових норм діяльності та поведінки. Відповідальність, як риса особистості, формується у ході спільної діяльності людей, як результат інтеріоризації соціально значущих цінностей, норм культури і права. З іншого боку вона є особливою формою контролю та управління діяльністю суб'єкта з боку суспільства та інституту Президента, зокрема. В зв'язку з цим актуальним є формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців і, зокрема управлінців в період професійної підготовки. Вбачаючи це актуальним постало питання змін в існуючій системі освіти. В ній необхідно змінити соціальний статус: від статусу інституту підготовки професійних кадрів та соціалізації до статусу генератора цінностей та орієнтації фахівців у діяльності. Це визначає нові вимоги до характеру та цілей освітнього процесу. Метою є – випереджальний розвиток "інноваційної особистості" з

високим рівнем соціальної відповідальності. Прогресивні можливості держави, перш ніж актуалізуватись у конкретних соціальних структурах, підприємствах, установах повинні бути спроектовані в рамках системи освіти. Такий напрямок освіти сприятиме розвитку особистості, а через неї суспільства, що і надасть більшої ефективності в діяльності системного механізму забезпечення внутрішньої безпеки України [5; 6].

Разом з тим слід зазначити, що ні Конституція України, ні закон "Про Раду національної безпеки і оборони України" не передбачають можливості контролю за діяльністю Президента з боку вищого законодавчого органу стосовно питань забезпечення безпеки держави, а отже людини і суспільства. Президент, керуючись Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, розробляє з Радою національної безпеки і оборони України стратегію безпечного існування людини, суспільства, держави. Але існуюча процедура не передбачає навіть обговорення у Верховній Раді щорічного послання Президента України про стан у державі й основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики. Це свідчить про недоліки у системі стримувань і противаг між гілками влади.

Виходячи з вище зазначеного виділимо основні функції системного забезпечення внутрішньої безпеки України, які необхідні для ефективної діяльності суб'єктів безпеки та інституту Президента. Це: 1) Визначення пріоритетних напрямків забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, їх періодичне уточнення з пріоритетом запобіжної діяльності загрозам. 2) Розробка і правове закріплення державної та громадської підсистем забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. 3) Підготовка сил та засобів суб'єктів до їх застосування згідно з призначенням. 4) Проведення прогностно-аналітичної роботи з визначенням загроз у всіх сферах життєдіяльності та їх можливих наслідків впливу. В основі законотворчої політики постають економічні, політичні, соціальні, культурологічні та інші чинники, а також враховуються закономірності виникнення зовнішніх і внутрішніх загроз. 5) Здійснення запобіжних заходів щодо стабілізації внутрішньої безпеки суспільства. 6). Координація діяльності суб'єктів безпеки, яка регулюється правовими актами. 7). Внесення науково

обґрунтованих пропозицій щодо прийняття правильних управлінських рішень у сфері захисту інтересів людини, суспільства, держави. 8). Визначення результативності дій стосовно забезпечення внутрішньої безпеки та оцінка витрат на них. Розробка ефективного механізму громадського контролю за діяльністю суб'єктів безпеки і, зокрема, правоохоронних органів. 9). Співробітництво з міжнародними організаціями (державними і громадськими), якщо це не суперечить національному законодавству. На основі загальновизнаних норм та принципів міжнародного права узгоджується оперативний порядок співпраці з міжнародними структурами.

Дані функції визначають мету захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави, завдання, які необхідно здійснити для реалізації системного забезпечення внутрішньої безпеки України та основні напрямки їх теоретичного і практичного призначення.

Усе вище сказане підкреслює ключову роль інституту Президента в реалізації суб'єктно-об'єктного механізму системи забезпечення внутрішньої безпеки України, а також напрямки його вдосконалення.

Література: 1. Конституція України 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.; 3. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490. ; 4. Нікітін Ю. В. Конституційні засади соціально-правовий вимір / Ю. В. Нікітін // Соціальна безпека: пошук нової парадигми : зб. наук. статей. – К. : Нац. акад. упр., 2004. – С. 142–148. – (Серія "Соціальна безпека: пошук нової парадигми"; вип. 2).; 5. Нікітіна І. В., Нікітін Ю. В. Взаємодія ринку освіти і ринку праці як стратегічна складова науково-технологічної сфери національної безпеки України: гендерний аспект / І. В. Нікітіна, Ю. В. Нікітін // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 180–189.; 6. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття : [монографія] / І. В. Нікітіна. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.

Ю.В. Орлов, аспірант кафедри
кримінального права та процесу
ВНЗ "Національна академія управління"

ДІЙСНІ ТА УЯВНІ ПРОГАЛИНИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. Порівняно молоде законодавство України, як молодій державі за порушення законодавства про вибори саме говорить про те, що воно потребує значних доопрацювань та змін. Окремо хотілось би зазначити, що значною проблемою прогалин законодавства про вибори є недотримання всіх нормативно правових актів. Під прогалиною ж стосовно кримінального права зазвичай розуміють таку ситуацію, коли за суспільно небезпечне посягання не передбачена кримінальна відповідальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню дійсних та уявних прогалин в законодавстві про вибори була присвячена монографія П.П. Андрушко. Вчений визначив всі уявні та дійсні прогалини законодавства про вибори та вніс свої пропозиції по врегулюванню питання проведення легітимних виборів в Україні.

Мета дослідження. Метою статті є визначення всіх можливих уявних та дійсних прогалин в законодавстві про вибори, висвітлення проблем у проведенні виборів минулих років, законодавче врегулювання недоліків у проведенні виборів.

Основні результати дослідження. У пропозиціях по внесенні змін до виборчого законодавства відображаються:

- завищені каральні домагання, які існують як серед найширших верств населення, так і серед представників влади;
- тяга до формулювання казуїстичних диспозицій статей Особливої частини КК;
- ігнорування критеріїв криміналізації (чи, як їх ще називають, підстав, засад, принципів) суспільно небезпечних діянь. Насамперед тих, які стосуються процесуальних можливостей реалізації кримінально-правових заборон.

Наскільки ж вказані тенденції, які виявляються в публікаціях та законопроектах, мають право на реалізацію? У якій мірі вони обґрунтовані? Чого слід очікувати в разі втілення їх у законодавство?

Перший виражається в намаганні передбачити кримінальну відповідальність за "все і вся". Аналіз змін, які вносилися як до чинного раніше КК 1960 р., так і до чинного нині КК, показує, що практично всі вони стосуються або запровадження кримінальної відповідальності за нові діяння, або ж спрямовані на вдосконалення санкцій і неодмінно в напрямі посилення караності. Другий же вияв правового фетишизму в царині кримінального права і спроба реалізації завищених каральних притягань полягає в кампанійщині у діяльності правоохоронних органів.

Причини невисокої ефективності каральних засобів протидії порушенням, які допускаються під час виборів, криються в тому, що кримінальне право покликане боротися з наслідками і об'єктивно не здатне впливати на причини більшості негативних проявів у суспільному житті. Тому й розраховувати на нього, сліпо вірити, що страх кримінальної відповідальності застереже від виборчих правопорушень, принаймні наївно. При цьому залишається в силі висловлене К. Марксом положення, що, за певної норми прибутку, немає злочину, від якого б відмовився капітал задля отримання наживи.

Водночас прогалини немає, коли:

- відповідне діяння охоплюється іншими статтями Особливої частини КК;
- діяння оцінюється як суспільно небезпечне лише, певними особами (інакше кажучи, коли суспільна небезпека існує лише в уяві певних осіб);
- законодавець свідомо не встановлює кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння;
- діяння становить собою не злочин, а інше правопорушення (адміністративний чи дисциплінарний проступок), тобто коли законодавець відповідним чином диференціює відповідальність і вважає, що з даним деліктом можна боротися і без застосування кримінально-правових заходів;
- певні суспільні відносини взагалі перебувають поза межами правового регулювання.

З таким підходом погодитися важко, оскільки:

1) розрахунок на те, що можна передбачити всі без винятку суспільно небезпечні діяння, які вчиняються в ході виборів, є

ілюзорним. Завжди виявляться діяння, які залишаються поза переліком, яким би великим він не був;

2) казуїстичний спосіб викладу диспозиції статті Особливої частини КК означає, що діяння, які прямо не вказані у статті, узагалі залишаються поза сферою кримінально-правової регламентації;

3) чим ширший перелік суспільно небезпечних діянь, тим більше залишається прогалин. Для ілюстрації цього положення достатньо уявити шестерню, кожен зубець якої відображає окреме діяння, і таке ж за діаметром коло, яке позначає межі кримінально-правової регламентації. Очевидно, що точок дотику в шестерні є незрівнянно більше, ніж у колі;

4) обмеження видів суспільно небезпечних діянь, за які настає кримінальна відповідальність, орієнтує потенційних порушників на те, щоб віднаходити "дірки" в законі – визначати ті діяння, за які кримінальна відповідальність не передбачена;

5) формування казуїстичних диспозицій тягне за собою виникнення конкуренції з іншими статтями КК, колізії з нормативно-правовими актами інших галузей законодавства. Крім того, це пов'язано зі збільшенням обсягу диспозицій окремих статей Особливої частини: вони стають громіздкими, зростає кількість таких статей. При цьому доречно згадати, що Особлива частина КК України й так досить велика: у ній є майже три з половиною сотні статей, тоді як, наприклад, відповідна частина КК Китаю містить біля 120 статей;

Висновки. Варто подумати й над місцем відповідних нормативних положень у системі Особливої частини КК України. Досвід минулих президентських виборів показує, що системні порушення виборчого законодавства явно виходять за межі посягань на виборчі права окремих громадян. Порушення, які впливають на результати голосування в цілому, є посяганнями на національну безпеку України, на права народу щодо формування владних органів; вони є різновидом дій, спрямованих на протиправне захоплення державної влади. З кожним днем наша держава наближається до чергових виборів народних депутатів України. Відповідно до Конституції України, вони мають здійснюватися на засадах вільного й рівноправного висунування кандидатів у депутати, гласності й відкритості, рівності можливостей для всіх кандидатів у

проведенні виборчої кампанії, неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування та свободи агітації.

За матеріалами проведених органами внутрішніх справ та прокуратури дослідчих перевірок порушено понад 1,8 тис. кримінальних справ. З них майже 1,4 тис. – за ознаками злочину, передбаченого ст. 158 КК України (неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів), тобто безпосередньо за фактами фальсифікації виборів.

Література: 1. Конституція України/Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – Ст. 141.; 2. Закон України "Про вибори Президента України" – 2004. - "урядовий кур'єр", 21 серпня 2009 року, № 1616.; 3. Закон України "Про Центральну виборчу комісію" від 30 червня 2004 року № 1932-IV.; 4. Закон України "Про всеукраїнський та місцевий референдуми" 1991 р.; 5. Закон України "Про вибори народних депутатів України", від 16.10.2012 № 5463-VI; 6. Закон України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим № 5463-VI від 16.10.2012.; 7. Загальна декларація прав людини (ст. 21), затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 року. Международное публичное право. Сб. документов. – М. – 1996. Т. 1.; 8. Документ Копенгагенської наради з людського виміру від 29.04. 1990 (ст. 7.); 9. Европейская Конвенция о стандартах выборов, избирательных прав и свобод (г. Москва, 26-28 сентября 2002 г.). Вестник ЦИК России № 3.; 10. Погорілко В.Ф. Референдумне право України. – К., 2006. – 366 с.; 11. Погорілко В.Ф. Федоренко В.Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність: монографія/ за заг. ред. Ю.С.Шемшухенко. – К.: ін.-т держава і права НАН України. – 2000. – 247 с.: табл. К 620 П 43.; 12. М.Оніщук. Референдуми і референтна демократія в Україні: проблеми конституційно-правового регулювання "Вибори та демократія". – 2009 – № 1 (19). –с. 117 – 120. – (матеріали конференцій крупних столів); 13. Ю.Ключковський. Інститут референдуму: проблеми доктрин та нормативного регулювання "Вибори та демократія". – 2009. – № 1 (19). – с. 121-126.- (матеріали конференції круглих столів); 14. Право України 2011. – № 9. – с. 107-116.15. Лазор О.Я., Лазор І.Г. Проблематика демократизації виборчого процесу в Україні: понятійно-категоріальний апарат "право та державне управління". Зб. Наук. Праць. – 2010. – № 1.- с. 93-97.; 16. Юридична Україна. – 2010. – № 11. – с. 126 – 131. – (кримінально-правові науки).

А.Г. Перетокін, канд. істор. наук, доцент,
Придніпровської державної академії
будівництва та архітектури

П'ЯТЬ ВЕЛИКИХ ЗАВДАНЬ ЛЕОНІДА КРАВЧУКА Є АКТУАЛЬНИМИ ДЛЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА Й СЬОГОДНІ

П'ять великих завдань, які запропонував Леонід Кравчук, у передвиборній програмі "Нова Україна", а саме: Державність, Демократія, Достаток, Духовність і Довір'я є актуальними і сьогодні для Інституту Президента та для українського суспільства в цілому.

Державність – одне з вирішальних завдань народу України на шляху до побудови нової України, держави, яка посяде гідне місце в Європі та світі. Аналіз досвіду європейських країн показує, що на перший план треба поставити проблеми регіонального врядування як складових більш масштабних існуючих проблем [5, с. 150]. Необхідно забезпечити регіональне врядування для місцевого розвитку. Тут можна навести чотири моделі: англосаксонську, скандинавську, континентальну та змішану. З урахуванням цілого ряду факторів (історичних, політичних і, насамперед, культурних) для України більш всього підійде континентальна модель. Зокрема, йдеться про функції центральних органів державної влади та участь місцевих органів влади в реалізації державної регіональної політики. При цьому, органи місцевого самоврядування, так само як і місцеві органи виконавчої влади, можуть подавати центральним органам влади свої пропозиції стосовно довгострокової державної стратегії розвитку одразу після розробки [5, с. 70–98].

Самоврядні органи, а як наслідок, і території не протистоять державі, а держава – їм. У вирішенні своїх завдань вони не залежали б один від одного, а були б самостійними у межах закону. Такі партнерські стосунки повинні забезпечуватися представництвом самоврядних територій в одній із палат Верховної Ради України. Що стосується таких органів влади як законодавчий – Верховна Рада, виконавчий – президент – глава держави, необхідно, щоб обрання до цих органів відбувалося на демократичних засадах, і цей процес повинен бути відкритим для інозе-

мних спостерігачів та контролюватися на місцевому рівні для запобігання спотворення волевиявлення народу [3, с. 21].

Треба застосовувати новітні технології для прозорості виборів (Інтернет, уебкамери, екзітпол), що, в свою чергу, призведе до визнання легітимності влади та визнання на міжнародній арені.

Гарантом державності, суверенітету, безпеки, безперечно, є збройні сили України. Держава повинна бути сильною та багатою – щоб нас поважали; миролюбною – щоб нас не боялися. Збройні сили повинні добре фінансуватися, військовослужбовці повинні отримувати соціальні гарантії, це можливо за умовою, коли Україна буде здійснювати реальні кроки до членства в ЄС та НАТО [4, с. 261] .

Нині Україна де-факто – нейтральна держава, однак їй не вигідно дотримуватися позаблокового статусу, при якому на підтримання своєї обороноздатності доводиться витратити більше коштів. Цей статус є міфом, оскільки ні в Конституції, ні в інших законах України така норма не існує. З погляду права діяльність органів влади з підготовки України до інтеграції в структуру Альянсу є законною. Політична вага і військова міць НАТО можуть забезпечити незалежність і територіальну цілісність України краще, ніж непевний статус позаблокової держави [1, с. 248].

Що ж таке членство України в НАТО?

- Цивілізаційний вибір, підтвердження належності України до європейської системи цінностей, співдружності, демократичних розвинутих країн; посилення позицій України при входженні до Європейського Союзу, піднесення авторитету України на міжнародному рівні, підвищення її впливу у вирішенні питань міжнародної безпеки, зміцнення стабільності у Східноєвропейському та Чорноморському регіонах; краща гарантія миру, безпеки, внутрішньої політичної та соціальної стабільності в Україні. Членство в НАТО також гарантує політичну незалежність, територіальну цілісність й непорушність кордонів, невтручання інших держав у внутрішні справи України; утвердження в Україні системи демократичних цінностей, верховенства права, захисту прав людини, використання сучасних освітніх та інформаційних технологій, модернізацію суспільного життя в усіх сферах; забезпечення національних інтересів України, консолідацію українського суспільства; Ваго-

мий фактор позитивного впливу на економічний розвиток та інвестиційний клімат України, збільшення її інвестиційної привабливості, соціальної захищеності населення; забезпечення своєї екологічної та технологічної безпеки.

Що стосується демократії, то прояв та вимір, який більше підходить для нашої держави – загальнонародний. Він безпосередньо укладається в тлумачення демократії як народовладдя, у принцип суверенітету народу. За цих умов необхідно зламати бюрократичну машину, а на її місце повинне прийти нове покоління професійного та кваліфікованого як парламенту з багатопартійною не декоративною основою, так і місцевих органів самоврядування, бо самоврядування є те, що є демократичним. Найголовніше те, що держава повинна бути здатною створити економічні й політичні механізми захисту і забезпечення інтересів народу, стати соціально орієнтованою – служити народу, громадянам, людині, з єдиним принципом: не народ для держави, а держава для народу [3, с. 94–96].

Достаток людини, кожної сім'ї – ось економічна мета держави. Це і соціально спрямована економіка, яка працює на людину, а не за рахунок людини. Так, земля повинна належати тим, хто працює на ній. В економіці треба зробити ставку на мале підприємництво. Економіка повинна бути національно спрямованою і влада не повинна забувати, що основне багатство України – її народ [3, с. 130–131].

Одним із завдань є Духовність. Історично склалося так, що споконвіку національну свідомість, українську мову, культуру, звичаї нищили, спотворювали історичні події. Тому слід розуміти, що відродження держави починається саме з культури. Під терміном культура треба розглядати історію, мову, звичаї та духовне життя України. Національне культурне відродження повинно стати національною ідеєю нашої держави та сприяти інтересу людей до національного коріння.

Найголовніша складова головних завдань – Довіря. Це довіря до влади, коли ця влада є відповідальною та ефективною, коли авторитет Президента, парламенту, інших структур влади залежить від їхнього прагнення виражати й захищати інтереси людей. Влада в певний момент бере кредит довіри українського

народу у вигляді перемоги на демократичних виборах. Влада повинна здобувати повагу, функціонувати заради справедливого суспільства, покращувати життя всіх верств суспільства, а не тільки олігархів. Влада мусить піклуватися про інтереси старшого і підростаючого покоління, створювати рівні умови для самореалізації чоловікам і жінкам. Першочергове завдання влади забезпечення максимальної відкритості, значно ширшої участі людей в управлінні справами суспільства через канали представницької демократії й самоврядування. Довір'я до влади буде тоді, коли народ матиме змогу постійно контролювати діяльність як свого президента, так і уряду, парламенту [2, с. 45].

Велич нації ґрунтується не тільки на матеріальних ресурсах, а на її волі, вірі, розумі і моральних силах. Саме так формується сучасна модерна нація – це та, яка насамперед має науку світового рівня. Це нація, яка чітко знає свої пріоритети в широкому філософському розумінні, з чітким усвідомленням, що бідні люди –небезпечні люди, і з бажанням масово бути заможними.

Як бачимо, всі п'ять завдань, які запропонував перший президент незалежної України Л.М. Кравчук, актуальні для вирішення і реалізації сучасним Інститутом Президента.

Література: 1. Європейська інтеграція України: Політико-правові проблеми / За ред. В.П. Горбатенка: Монографія. К.: Юридична думка, 2005. – 332 с.; 2. Кравчук Л.М. Держава і влада: досвід адміністративної реформи / Л.М. Кравчук. – К.: Інтелект, 2001. – 192 с.; 3. Кравчук Л.М. Є така держава – Україна / Л.М. Кравчук. – К.: Глобус, 1992. – 224 с.; 4. Перетокін А.Г. Розвиток співробітництва Україна – ЄС у межах ініціативи "Східне партнерство": роль процесу прийняття рішень на державному рівні / А.Г. Перетокін // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України :матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2010 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. – 440 с. ; 5. Толкованов В.В., Приходько Х.В. Інституційна підтримка місцевого та регіонального розвитку: українська практика та досвід європейських країн / В.В. Толкованов // Зб. "Нова державна регіональна політика в Україні". / за заг. ред. д. з держ. упр., проф. В.С. Куйбіди. – К.: Крамар, 2009. – 232 с.

М.Ю. Пухтинський, канд. юрид. наук, доцент,
Інститут держави і права ім.В.М.Корецького
НАН України

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНСТВА У СТАНОВЛЕННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Роль інституту президентства простежується на декількох етапах становлення місцевого самоврядування в системі територіальної організації публічної влади. Умовно їх можна позначити наступним чином:

I етап – період до конституційного становлення та розвитку цих інститутів.

II етап – період законодавчого оновлення зазначених інститутів після прийняття чинної Конституції 1996 року, яка, зокрема, вперше на рівні Основного Закону визнала, гарантувала та визначила засади місцевого самоврядування [1, с.63-74].

III етап – період сучасної конституційної трансформації інститутів місцевого врядування та самоврядування.

7 грудня 1990 року був прийнятий перший на теренах колишнього Радянського Союзу Закон "Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування", який діяв в редакції Закону України "Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування" від 26 березня 1992 року. Закон 1990 року відновив інститут місцевого самоврядування в Україні.

Слід підкреслити, що територіальна організація влади на першому етапі еволюції місцевого самоврядування до прийняття чинної Конституції потерпала значних змін. Зокрема, впроваджувались і скасовувались інститути регіонального самоврядування, представників Президента України. Про це свідчать положення другої редакції зазначеного Закону, Закону "Про формування місцевих органів влади і самоврядування" від 3 лютого 1994 року, Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування

в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 червня 1995 року.

Інститут місцевого самоврядування, як комплекс конституційних норм, що регулюють відносини у сфері місцевої публічної влади, представлений у багатьох розділах Конституції 1996 року. Насамперед, у першому – "Загальні засади", у статті 5 – "Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування" та статті 7 – "В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування". Окремий XI розділ Основного Закону присвячений місцевому самоврядуванню.

Політична практика засвідчує суттєве відставання у становленні дієвої муніципальної влади в Україні, яка б відповідала міжнародним демократичним стандартам.

Парадокс полягає в тому, що існує теоретико-методологічна, конституційно-правова основа реального функціонування публічної муніципальної влади; напрацьовано безліч концептуальних, проектів нормативних документів, спрямованих на її вдосконалення та розвиток, які апробовані на регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференціях, муніципальних слуханнях, семінарах, інших заходах; існують т.зв. "кращі практики" місцевого самоврядування, "полігони" муніципальної реформи, підтримані зарубіжними донорами; необхідність впровадження принципів локальної демократії задекларована на найвищому державному рівні – всіма Президентами України, починаючи з Л.М.Кравчука, чий підпис стоїть під першими законодавчими актами про місцеве самоврядування, Л.Д.Кучми – щодо чинних конституційно-правових актів, В.А.Ющенка, який проголосив відоме гасло: "Україна має стати державою самоврядних громад" і, нарешті, чинного Глави держави, який визнає пріоритетним напрямом державної політики – вибір оптимальних шляхів розвитку місцевого самоврядування, реформування системи місцевої влади і адміністративно-територіального устрою.

В той же час, в Україні завжди існував брак політичної волі, а частіше прихований чи неприхований супротив щодо модернізації муніципальної влади. Як правило, політикум виборював розподіл влади в центрі, згори. Його мало цікавив "фундамент", розв'язання проблем місцевого і регіонального розвитку. Вико-

ристовуючи "радянську" термінологію, державне будівництво відбувалось навпаки: спочатку – "політичний дах", а вже потім демократичний "фундамент".

Розв'язання проблем локальної демократії на сучасному етапі державотворення пов'язано із формуванням Конституційної Асамблеї, початком чергового етапу конституційної реформи. Одне із її нагальних завдань – вирішення питань, які не дозволяли здійснювати дієве врядування на місцевому і регіональному рівнях організації публічної влади. Ці питання сформульовані практикою реалізації Конституції, законодавчих актів у сфері місцевого і регіонального розвитку, доктринальними дослідженнями стосовно проведення муніципальної, адміністративної реформ, реформи адміністративно-територіального устрою України, негативними результатами впровадження Європейської хартії місцевого самоврядування.

На офіційному державному рівні проблеми трансформації муніципальної влади знаходять все ширше відображення.

На першому засіданні Конституційної Асамблеї Глава держави зазначив: "Окремої уваги заслуговує реформа місцевого самоврядування. Варто відзначити, що місцеве самоврядування як основа конституційного ладу України виступає одним із найважливіших принципів організації та функціонування публічної влади. Акцент у реформі місцевого самоврядування має бути зосереджений на громаді – територіальній основі місцевого самоврядування" [2, електронний ресурс].

Слід зазначити, що місцеве врядування включає не лише елементи системи місцевого самоврядування (територіальні громади, представницькі, виконавчі органи, відповідних голів громад, органи самоорганізації населення), а й жителів, населення адміністративно-територіальних одиниць, місцеві органи виконавчої влади, інститути громадянського суспільства, бізнес (громади) середовище. Тобто, це ті суб'єкти, які мають активно впливати на розбудову сучасної системи місцевої демократії і які необхідно залучати в процес трансформації муніципальної влади.

Доцільно вести мову про модернізацію, трансформацію місцевого самоврядування, муніципальної влади. Об'єктивно процес реформації пов'язаний з іншими сферами публічного управ-

ління, організації публічної влади: адміністративною, територіальною, фінансовою, які насправді потребують реформування. Адміністративна та адміністративно-територіальна – є суттєвими складовими конституційно-правової модернізації муніципальної влади, місцевого самоврядування.

Проблемами конституційної модернізації територіальної організації влади, територіального устрою, місцевого самоврядування в рамках Конституційної Асамблеї займається комісія з питань адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування. На засіданнях комісії обговорюються концептуальні засади внесення змін до Конституції щодо територіального устрою та місцевого самоврядування. На засіданні Конституційної Асамблеї 21 червня 2013 року обговорювалася Концепція внесення змін і доповнень до Конституції України.

В положеннях Концепції щодо територіального устрою та місцевого самоврядування зазначається, зокрема, наступне.

На зміну положень чинної Конституції України пропонується запровадити трирівневу систему адміністративно-територіального устрою: регіони (Автономна Республіка Крим, області, місто Київ, Севастополь); райони; громади – одне або декілька поселень, зокрема, місто, село, селище з прилеглими до них територіями.

Є потреба у конституюванні нової адміністративно-територіальної одиниці – громади, яка має утворюватися в порядку, визначеному законом, з урахуванням історично сформованої спільності соціально-економічної інфраструктури, наявності умов і можливостей для надання населенню публічних послуг відповідно до встановлених стандартів і забезпечення належного функціонування місцевого самоврядування.

Необхідно привести конституційно-правові засади місцевого самоврядування у відповідність з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування та протоколів до неї, визначити конституційно-правові умови реалізації невід'ємного права членів територіальних громад на участь у здійсненні місцевого самоврядування, посилити гарантії правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування має визначатися не лише як право, але й як спроможність територіальної громади безпосередньо або через органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб

здійснювати регулювання і управління суспільними справами місцевого значення в межах, визначених Конституцією і законами України.

Місцеве самоврядування має здійснюватися на рівні громади, району, регіону.

Необхідно передбачити право на добровільне об'єднання не лише сільських, а й інших територіальних громад. Добровільне об'єднання територіальних громад має здійснюватися в порядку, визначеному законом.

Доцільно створити конституційну основу для створення обласними та районними радами власних виконавчих органів.

Література: 1. Президент України та державна регіональна і муніципальна політика. Збірник матеріалів та документів. / За заг. ред. О.Дьоміна. – К.: Логос, 2002.; 2. Виступ Президента України на першому засіданні Конституційної Асамблеї 20.06.2012 року. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.president.gov.ua/news/24550.html/.

В.М.Романцов, д-р істор. наук, професор,
Маріупольський держ. університет

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТ.

ХХ ст. в історії України позначилося активними процесами державотворення. Вагоме місце у державотворчих процесах посіло питання щодо інституту Президента Української держави. Історичний аспект становлення цього інституту у ХХ ст. певною мірою висвітлювався в працях з історії України [5; 11; 17; 18; 24], з історії держави і права [4; 7; 8; 14; 16; 22; 23], в енциклопедичних та довідкових виданнях [1; 2; 3; 10; 12; 13; 15; 19; 26; 27; 28; 29]. Це питання і в наш час залишається в центрі уваги вчених та політиків, оскільки гостро стоїть проблема здійснення конституційної реформи.

Ставлення до інституту президента в різні періоди державотворення в Україні було неоднозначним і залежало позиції тих політичних сил, які перебували в країні при владі, від внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації.

Пропозиції щодо впровадження інституту президента зустрічаються в конституційних проектах вже в XIX ст. Посада президента республіки передбачалася свого часу у Начерках конституції Г.Андрузького. Але в цьому проекті конституції президент розглядався лише як член Державної ради республіки [21, с. 50].

Перші українські політичні партії початку XX ст. та доби Української революції, які ґрунтували свою діяльність на засадах соціалістичних ідей, не передбачали у своїх проектах відродження української державності впровадження президентської посади. Характерною у цьому сенсі була позиція голови Української Центральної Ради М.Грушевського. У своїй відомій праці "На порозі нової України: гадки і мрії", яка була опублікована у квітні 1918 р., характеризуючи українську державність, автор наголошував, що вона є народною державою, яка відрізняється від держави буржуазної [6, с. 259, 260]. Михайло Сергійович зазначав: "Ми відкидаємо поліційно-бюрократичний устрій й хочемо оперти нашу управу на широкіх основах самоврядування" [6, с. 261]. То зрозуміло, що Конституція УНР, прийнята 29 квітня 1918 р. не передбачала інституту президента [21, с. 80], оскільки він, на думку розробників цього документа, суперечив засадам "народної республіки". Але при цьому в українській історіографії досить поширеною виявилася думка про те, М.Грушевський був президентом УНР [22, с. 862; 27, с. 511]. В дійсності він був головою представницького органу влади. Саме через це ряд істориків називав Михайла Сергійовича президентом.

У державних утвореннях, які виникли в Україні протягом 1918 – 1920 рр., інститут президента держави юридично не був закріплений, ця посада була відсутня. В складних умовах Громадянської війни керівником Української держави, проголошеної П.Скоропадським, за українською історичною традицією, був гетьман, фактично наділений диктаторськими повноваженнями [21, с. 87]. Повноваження диктатора протягом 1919 – 1920 рр. мав також головний отаман військ УНР С.Петлюра [24, с. 400, 404]. Проект Конституції, розроблений "Правительственною Комісією" – "Основний державний закон Української Народньої Республіки" фактично передбачав президентську посаду

під назвою "Голови Держави", хоча його повноваження не були чітко визначені [21, с. 111].

Вперше спроба впровадження інституту президента у державотворчій практиці в Україні простежується в державних утвореннях, які виникли на західноукраїнських землях. Тут очевидно мав місце певний вплив європейських держав. У Західноукраїнській Народній Республіці діяв президент Української Національної Ради. Цю посаду обіймав відомий галицький політик, правник Є.Петрушевич [12; 29], якого іноді історики називають президентом ЗУНР. В дійсності він очолював представницький орган влади. Ускладнення військово-політичної ситуації на західноукраїнських землях обумовило наділення Є.Петрушевича диктаторськими повноваженнями.

Важливе місце в процесах державотворення в Україні посідала Карпато-Українська держава 1938 – 1939 рр. В умовах вторгнення угорських військ 14 березня 1939 р. було проголошено незалежний державний статус Карпатської України. В якості самостійної держави вона проіснувала дуже короткий час. На одному з засідань Сойму президентом цієї держави був обраний А.Волошин [2, с. 627]. Інститут президента Карпатської України не був зафіксований законодавчо, але конституційні акти цієї держави від 15 березня 1939 р. були підписані А.Волошиним як її президентом [26, с. 76].

Практика впровадження інституту президента мала місце в Українській Народній Республіці в екзилі. У 1948 р. Було започатковано посаду президента Української Національної Ради, який розглядався як президент УНР [12, с. 930, 931]. Останній президент УНР в екзилі М.Плав'юк у 1992 р. передав президентські клейноди першому президенту незалежної Української держави Л.Кравчуку, обраному на цю посаду 1 грудня 1991 р. [20]. Лише після обрання президента незалежної України повною мірою утвердився в нашій державі інститут президента, що було зафіксовано в Конституції 1996 р. [9, с. 44 – 51]. Але залишається відкритим і дискутується питання щодо повноважень Президента України [14]. Оптимальна для України модель

інституту президента визначиться з врахуванням аналізу здобутого історичного досвіду.

Література: 1. Андрусяк Т. Українська Національна Рада / Т.Андрусяк // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – С. 930 – 931.; 2. Вегеш М. М., Віднянський С. В. Волошин Августин Іванович // Енциклопедія історії України. – Т. 1. / М.М.Вегеш, С.В.Віднянський. – К.: Наук. думка, 2003 – С. 626 – 627.; 3. Витвицький Степан // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – С. 109.; 4. Вовк Ю. Інститут президента УНР в екзині (1948 – 1992 рр.) / Ю.Вовк // Право України. – 2005. – № 8. – С. 131 – 137.; 5. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т.Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.: іл.; 6. Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії / М.Грушевський // Твори у 50 томах. – Т. 4. – Кн. І. Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918). – Львів: Світ, 2007. – С. 225 – 266. 7. Інститут президентства в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/president-history.html> – Назва з екрана.; 8. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Г. Данильян та ін.; За ред. НАН України В. Я. Тація, акад. АПрН України Ю.М. Тодики. – Х.: Право, 2003. – 328 с.; 9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Просвіта, 1996. – 80 с.; 10. Кушплір Д. Петрушевич Євген / Д.Кушплір // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – С. 572.; 11. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914 – 1920 рр.) / В.Литвин. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2003. – 488с.; 12. Литвин М.Р., Рубльов О.С. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) // Енциклопедія історії України. – Т. 3 / М.Р.Литвин, О.С.Рубльов. – К.: Наук. думка, 2005 – С. 298-299.; 13. Лівіцький Андрій Миколайович // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – С. 445.; 14. Мацюк А. Прийняття нової Конституції 1996 року, її передумови й особливості та перспективи конституційної реформи / А.Мацюк // Віче. – 2013. – № 4 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3527/> – Назва з екрана.; 15. Павлишин О. Українська Національна Рада ЗУНР – 30 УНР 1918 – 19

(УНРада) / О.Павлишин // Довідник з історії України (А – Я) / За заг. ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид. доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2002. – С. 928 – 930.; 16. Панова І.Ю. Голова державного центру УНР в екзилі: політико-правовий статус / І.Ю.Панова // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 84-90.; 17. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В.Ф. Верстюк. – 2003. – 488с.; 18. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – Кевівник тому В.П. Трощинський. – К., 2003. – 720 с.

19. Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д.Бабкіна. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.; 20. Помер останній президент УНР у вигнанні Микола Плав'юк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2012/03/10/76292/> – Назва з екрана.; 21. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В.Томенко. – К.: Т-во "Знання" України, 1993. – 192 с.; 22. Старків І.М. Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі / І.М.Старків // Форум права. Електронне наукове фахове видання. – 2012. – № 4. – С. 859 – 864. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12cimutc.pdf>;

23. Сухотеріна Л. Інститут президентства в Україні: деякі підсумки розвитку [Електронний ресурс] / Л.Сухотеріна. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/34.pdf – Назва з екрана.; 24. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін.. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.; 25. Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. – Т. 2 / Редрада: П.П.Толочко (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – 423 с.; 26. Усенко І.Б. Конституційні акти незалежної Карпатської України / І.Б.Усенко // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – К.: Наук. думка, 2008 – С. 76.; 27. Шульгин О. Відновлення Української Держави 1917 – 1920 рр. / О.Шульгин // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К.: НАН України, Інститут української археографії, 1995. – Т. 2. – С. 498 – 512.; 28. Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 5. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – 736 с.; 29. Яневський Д.Б. Конституційні акти Західноукраїнської Народної республіки / Д.Б.Яневський // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – К.: Наук. думка, 2008 – С. 75-76.

П.А. Рудик, д-р істор. наук, професор,
Національний університет харчових технологій

**ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ
ЗМІНИ ПРЕЗИДЕНТСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ФОРМИ
ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ НА ПАРЛАМЕНТСЬКО-
ПРЕЗИДЕНТСЬКУ ЗА КОНСТИТУЦІЮ УКРАЇНИ
В РЕДАКЦІЇ 2006 РОКУ**

Місце і роль президента будь-якої країни в системі органів державної влади визначається республіканською формою державного правління: президентською, парламентською, змішаною. У багатьох країнах Європи відсутнє конституційне закріплення статусу президента та визначення його місця у системі поділу влади. В Україні правовий статус президента закріплений в розділі V Конституції [1]. Україна запозичила французьку модель перерозподілу владних повноважень між президентом як главою держави і урядом як колективним виконавчим органом (розділи II, III Конституції Французької Республіки) [2].

Залежно від положень Конституції України різних редакцій, які фіксуються протягом її чинності з дня прийняття в 1996 р., внесення змін до неї в 2004 р. та визнання в 2010 р. не чинним Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р., республіканська форма державного правління змінювалася. Необхідність вивчення цієї проблеми набуває особливої актуальності.

Започаткували її дослідження вчені провідних наукових і вищих навчальних закладів. Передусім це науковці Національної академії правових наук України, Інституту держави і права України ім. В.М. Корецького НАН України, вчені деяких вищих навчальних закладів, зокрема Національного університету "Юридична академія імені Ярослава Мудрого", Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії державного управління при Президентові України та ін. [3]. Видані монографії, підручники, низка статей, в яких певна увага приділена питанням місця і ролі Президента України в системі органів державної влади. Проте в постановці зазначеного підходу до вивчення даної проблеми дослідження майже відсутні [4, с.156-175].

Зміна республіканської змішаної форми державного правління (президентсько-парламентської чи парламентсько-президентської) відбувається, як відомо, залежно від зміни обсягу державно-владних повноважень президента і парламенту. В Україні такі зміни відбулися в 2006 році відповідно до Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року. Згідно положень цього закону розширювалися повноваження Верховної Ради України у формуванні персонального складу державних органів (призначенні Прем'єр-міністра України, членів уряду, деяких міністрів і голів державних комітетів (п. 12, 12¹ ст.85 Конституції України із змінами і доповненнями) і водночас обмежувалися в цьому повноваження Президента України. Позбавився він також повноважень утворювати, реорганізовувати та ліквідувати відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, призначати на посади та звільняти з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входили до складу уряду. Такі повноваження передавалися Кабінету Міністрів України (п. 9¹, 9² ст.116 Конституції України із змінами і доповненнями) [5, с.26-27, 43].

Поряд з цим шляхом доповнення Конституції України новими положеннями розширювалися повноваження Президента України щодо його впливу на Верховну Раду України. Він наділявся правом дострокового припинення повноважень парламенту України, якщо у Верховній Раді України протягом одного місяця не сформована коаліція депутатських фракцій і протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад уряду України (ч.2 п.1,2 ст. 90 Конституції України із змінами і доповненнями) [5, с. 30-31].

Отже, із такою зміною повноважень між Президентом України, Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України у вирішенні кадрових питань щодо виконавчої гілки влади у їхніх взаємовідносинах підвищувалася роль парламенту України і знижувалася роль Президента України. І таким чином в Україні відбулася зміна форми державного правління із президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську.

При цьому зауважимо, що за Конституцією України в редакції 2006 року основні функції і повноваження Президента України не зазнали суттєвих змін. До статей Основного Закону держави, які їх закріплювали, зміни не вносилися. Відбувся лише частковий перерозподіл повноважень між органами державної влади. Як за Конституцією України в редакції 1996 р., так і за Конституцією України в редакції 2006 року, Президент України займав і займає особливе місце в системі органів державної влади. Він був і залишився бути главою держави, виступав і виступає від її імені (ч.1 ст. 102 Конституції). Не входячи безпосередньо до жодної з гілок влади, він відповідно до змішаної форми державного правління й умов нежорсткого поділу влади ніс і несе відповідальність за розв'язання стратегічних питань розвитку всіх сфер суспільного життя країни. Поряд з цим він тоді і нині мав і має гарантувати єдність державної влади в умовах її поділу, погоджене функціонування та взаємодію органів державної влади на основі наявності в нього досить широких повноважень у сфері всіх гілок влади. Президент України згідно Конституції України був і залишився гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 102) [5, с.35].

Будучи гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, глава держави наділений такими особливими повноваженнями: він забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державної незалежності України (п. 1, 17, 18, 20 ст. 106).

За Президентом України, як гарантом Конституції, залишилося право законодавчої ініціативи (ст. 93), підписання законів, прийнятих Верховною Радою України (п. 29 ст. 106), право вето щодо прийнятих парламентом законів (п. 30 ст. 106). Йому надавалося право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів їх невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх консти-

туційності, скасовувати акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим (п. 15, 15 ст. 106). Він уповноважений призначати всеукраїнський референдум щодо змін до Конституції України (ст. 156) і проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою (п. 6 ст. 106) [5, с. 37, 59].

Недоторканою залишилася конституційна функція Президента України як гаранта прав і свобод людини і громадянина. Не змінилися представницькі повноваження глави держави у внутрішньополітичних і зовнішньополітичних відносинах (п. 1, 2, 3, 4, 5 ст. 106), у сфері судової влади (п. 22, 23 ст. 106, ч. 1 ст. 124, ч. 1 ст. 128), у формуванні прокуратури, складу Ради Національного банку України, складу Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення (п. 11, 12, 13, ст. 106 Конституції) та ін. [5, с. 37, 38, 47, 49].

Таким чином, внесені зміни і доповнення до Конституції України значно розширювали повноваження парламенту України щодо вирішення на державному рівні кадрових питань та посилення його контролю за діяльністю уряду. Проте суттєві повноваження Президента України не зазнали змін. Він зберігав істотні важелі впливу на вироблення та здійснення політичного курсу, особливо в таких сферах, як зовнішньополітичні відносини, національна безпека та оборона країни. Рішення глави держави, ухвалені в рамках його повноважень, передбачених статтею 106 Конституції України в редакції 2006 р., підлягали виконанню іншими органами влади, включаючи й ті, зокрема і Кабінет Міністрів України, які формувалися Верховною Радою України.

Література: 1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141.; 2. Конституция Французской Республики // Конституции государств Европы: В 3-х т. / Под ред. Л.А. Окуньова. – М. : Норма, 2001. – Т. 3.; 3. Конституція України : Науково-практичний коментар / Редкол. : В.Я. Тацій (гол. ред.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук. України. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Х. : Право. 2011. – С. 693 – 784; 4. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: У 2-х т. – Т.2 /За заг ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 338 – 430; 5. Органи державної влади України / Ін-т держави і права

ім. В.М. Корещького НАН України; ред. Т.В. Онищенко. – К., 2002. – С. 224 – 228, 241 – 246; 6. Скрипник О.В. Курс сучасного конституційного права України / О.В. Скрипник; Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2009. – С. 307 – 311; 7. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: повний курс: навч. посіб. / О.В. Совгіря, Н.Г. Шукліна. – 2-е вид. переробл. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 339 – 343, 347 – 356 та ін.; 8. Рудик, П.А. Коментар до конституційних змін : Навч. посіб. 2-е вид. перероб. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.; 9. Конституція України зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222 – IV. – К.: Атака, 2006. – 64 с.

С.Ю. Сергієнко, канд. істор. наук, доцент,
Донбаський державний технічний університет

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ СУЧАСНОГО ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА ТА ФОРМУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Головою держави в Україні, найвищою посадовою особою є Президент. Він керує внутрішньою політикою та представляє інтереси нашої країни на міжнародній арені. Його правовий статус визначається Конституцією України та відповідними законами.

Інститут Президента України з'явився в нашій державі не так давно. Активно це питання почало обговорюватися після прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Через рік після цієї важливої події 5 липня 1991 р. Верховною Радою УРСР було ухвалено закон "Про Президента Української РСР". У відповідності до цього закону Президент ставав найвищою посадовою особою в країні. Після проголошення незалежності України було проведено референдум, згідно з яким першим Президентом нашої держави став Леонід Кравчук. У лютому 1992 р. положення, які були прийняті в липні 1991 р., увійшли у формі змін і доповнень до Конституції УРСР 1978 р., яка була чинною на той час.

Виходячи з вищенаведених фактів, можна зазначити, що Інститут Президента в Україні з'явився за порівняно короткий строк. Але слід зауважити, що витоки сучасного Інституту Пре-

зидента та формування конституційного устрою України були закладені ще багато років тому.

Під час існування Київської Русі та її спадкоємиці Галицько-Волинської держави найвищою посадовою особою на українських землях був князь. І хоча порівнювати владу князя та владу Президента сучасної демократичної України є дещо некоректним, тому що влада Президента чітко регламентується Конституцією і законами, все ж таки слід зазначити, що в політичному устрої Київської Русі вже помічалися першооснови конституційного ладу. На думку відомого історика О.Субтельного, демократичні тенденції спостерігалися у діяльності зборів городян – віче. Віче могло схвалювати або критикувати політику князя, але здійснювати свою політику і видавати свої закони воно не мало права. Щоправда, коли на престол сідав новий князь, віче могло укласти з ним формальну угоду ("ряд"), згідно з якою князь зобов'язувався не переходити встановлених меж влади щодо віча, а віче в свою чергу визнавало його владу [1, с. 52-53]. Тобто віче формально могло обмежити князівську владу деякими рамками, що дає підстави вважати його діяльність елементарним зародком конституційного устрою в Давньоруській державі.

З 1648 р. під час формування Української держави найвищою посадовою особою на теренах України став гетьман. Він очолював уряд і державну адміністрацію, був головнокомандуючим збройних сил, здійснював керівництво зовнішньою політикою та виконував ряд інших функцій.

У сучасній історичній літературі зазначається, що Українська держава доби Хмельниччини сформувалася на двох принципових засадах – демократії та авторитаризму. На початковій фазі національно-визвольної боротьби домінували демократичні засади, про що свідчило функціонування Військової ради, в якій усі мали право голосу; виборність усіх посадових осіб, у тому числі гетьмана; відсутність жорстких міжстанових розмежувань. Пізніше, коли ситуація стала критичною, під впливом Б. Хмельницького та його однодумців набрали сили авторитарні основи [5, с. 162].

Слід зазначити, що гетьманська влада мала безпосередній зв'язок з державними традиціями княжої доби в Україні, і, в свою чергу, традиції гетьманської держави дійшли до наших

днів. Не випадково символом влади Президента України в наш час є булава.

Історико-правовим витоком сучасного Інституту Президента України вважається договір 1710 р. між гетьманом П. Орликом та козацькою старшиною і козаками під назвою "Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького". В історіографії він також носить назву "Конституція П.Орлика". Цей документ обмежував владу гетьмана, і він виступав вже не як необмежений правитель, а як президент [3, с. 171]. Щодо оцінки цього документу існують різні думки. В. Світлична наводить точку зору І. Крип'якевича, який зазначав, що всі "ці постанови мали егоїстично класовий чи груповий характер" [4, с. 128]. Видатний український історик М. Грушевський відзначав, що у цьому документі було багато нового, що могло б бути важливим кроком уперед [2, с. 167]. Незважаючи на різні оцінки, можна з впевненістю говорити про те, що цей документ є видатною пам'яткою української державно-політичної думки, він заклав основи розвитку державного конституційного ладу нової та новітньої доби і мав яскраво виражені демократичні тенденції.

Таким чином, витoki Інституту Президента та формування конституційного устрою України були закладені багато років тому. Ідеї українського державотворення пройшли крізь століття і дійшли до нашого часу. Можна зазначити, що демократичні тенденції в українському політичному житті є історичною традицією української нації.

Література: 1. Субтельний Орест. Україна: історія / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.; 2. Грушевський М.С. Історія України / Михайло Сергійович Грушевський. – К.: Либідь, 1992. – 288 с.; 3. Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины с древнейших времен до наших дней / Валерий Иванович Семененко, Людмила Алексеевна Радченко. – Х.: Торсинг, 2002. – 480 с.; 4. Світлична В.В. Історія України / Валентина Василівна Світлична. – К.: Каравела, 2006. – 400 с.; 5. Бойко О.Д. Історія України / Олександр Дмитрович Бойко. – К.: Академвидав, 2008. – 688 с.

Л.В. Слінченко, канд. політ.наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

КОНСТИТУЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ

Новітній конституційний процес в Україні розпочався з прийняття Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, що проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах; народ України єдиним джерелом влади в державі; здійснення державної влади в Республіці за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову[1]; містила низку інших важливих положень.

Здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, враховуючи природне право на самовизначення, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла історичний документ – Акт проголошення незалежності України. Після цього в Україні активно розгорнулося будівництво власної демократичної держави, процес творення якої вимагав розробки і прийняття нової Конституції. Першими кроками конституційного процесу були розгляд Верховною Радою концепції Конституції, а згодом і проекту Конституції (травень – червень 1991 р.) та його всенародне обговорення (липень – жовтень 1992 р.). Робота над проектом Конституції органічно вписалася у повсякденний правотворчий процес, коли новітні ідеї поступово впроваджувалися в державотворче життя.

Протягом 1993-1996 рр. було запропоновано понад 20 конституційних проектів від політичних партій та окремих громадян України. Серед них найбільш помітними були проекти Конституції України Християнсько-демократичної партії України, Української республіканської партії, авторські проекти Конституції України Івана Тимченка та Всеволода Речицького.

Важливим політико-правовим документом, що передував Конституції України, був Конституційний договір, укладений 8

червня 1995 р. між Верховною Радою України і Президентом України "Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України", який визначав суб'єктами конституційного права, які одержали свої повноваження безпосередньо від народу, Верховну Раду України як єдиний законодавчий орган та Президента України як главу держави і главу виконавчої влади. Ст. 15 Договору з-поміж шести суб'єктів законодавчої ініціативи у Верховній Раді України визначила Президента України. Ст. 19 Договору проголосила, що Президент України є главою держави і главою державної виконавчої влади України. Згідно ст. 23 Договору Президент України за своїм підписом обнародує закони України, які були прийняті Верховною Радою України. У разі незгоди із змістом закону, прийнятого Верховною Радою України, може використати щодо цього закону право вето і повернути його із своїми зауваженнями для повторного розгляду Верховною Радою України. Ст. 24 Договору визначала повноваження президента у сфері законодавчої влади звертається з посланням до народу України (п.2); ст. 25 закріплювала право президента видавати укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України, діють до прийняття відповідних законів, і дає їх тлумачення; ст. 26 наділяла президента правом проголошення всеукраїнського референдуму згідно чинного законодавства. Президент України подає Верховній Раді України щорічні і за зверненням Верховної Ради України позачергові, доповіді про внутрішню і зовнішню політику України, може звертатися до народу України, Верховної Ради України з посланнями з актуальних питань суспільного і державного життя (ст. 27 Договору).

У подальшому ці та інші положення щодо повноважень президента були прописані у Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 р. Верховною Радою України. Конституція закріпила принцип народного суверенітету, поділу влади, форму державного правління ("Україна є республікою") та форму державного устрою ("Україна є унітарною державою"), систему вищих органів державної влади (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та ін.).

Президент України наділений повноваженнями, пов'язаними із творенням та виконанням законів: право законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), право видавати укази та розпорядження на основі та на виконання Конституції та законів України (п. 4 розд. XV Конституції України); право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України.

Розділ V "Президент України" містить 11 статей. Ст. 106 Основного закону визначає повноваження Президента. Зокрема, повноваженнями Президента України у сфері законодавчої влади визначено наступні: Президент України звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України (п.2 ст. 106); призначає всеукраїнський референдум щодо зміни конституції України та за народною ініціативою (п.6 ст. 106); призначає позачергові вибори до Верховної Ради (п.7 ст. 106); припиняє повноваження Верховної ради України, якщо протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися (п.8 ст. 106); підписує закони, прийняті Верховною Радою України (п.29 ст. 106); має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою України (п.30 ст. 106).

З метою сприяння забезпечення взаємодії між Президентом і Верховною Радою, оперативного вирішення питань, що виникають у взаємовідносинах Президента з парламентом утворено Інститут Постійного представника Президента України у Верховній Раді України [5].

На виконання п.2 ст. 106 Конституції України 9 квітня 1997 р. Президентом України підписано Указ "Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України". Відповідно до Указу, послання Президента України до Верховної Ради України є офіційними документами глави держави, в яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав та свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних

відносин. Одночасно з посланням Президента України до Верховної Ради України вноситься Кабінетом Міністрів України щорічна доповідь про економічний і соціальний розвиток України.

Підготовка послань Президента України здійснюється на основі аналізу та узагальнення матеріалів і пропозицій щодо вирішення наявних проблем (наданих Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки та оборони України, міністерствами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, науковими закладами НАН України, вченими, фахівцями) під безпосереднім керівництвом Президента України.

Текст послання, направлений до Верховної Ради України або виголошений Президентом України, набуває сили офіційного документа і має враховуватись у роботі Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади.

Одним із аспектів впливу Президента України на законодавчу гілку влади стала реалізація Угоди про Партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, що була підписана 14 червня 1994 р., та документів, що були прийняті після 2008 року. В Україні напрацьована відповідна законодавча база співпраці з ЄС, викладена у нормативно-правових актах. В першу чергу це Стратегія інтеграції України до ЄС (ухвалена Указом Президента України від 11.06.1998 р.), Програма інтеграції України до ЄС (ухвалена Указом Президента від 14.09.2000 р.), державні програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції на 2004 – 2007, 2008 – 2011 рр., програма співпраці "Східне партнерство", Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства (ухвалена Указом Президента України від 24.03.2012 р.), послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році" та ін.

Отже, конституційні повноваження Президента України дають можливість йому не лише суттєво впливати на законодавчу гілку влади, а і забезпечувати оптимальне функціонування всіх органів державної влади, бути гарантом розвитку суспільства та держави.

Література: 1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. [Електронний ресурс]/ Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>; 2. Конституційний договір укладе-

ний між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (8 червня 1995 р.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1к/95-вр>; 3. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>; 4. Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України / Указ Президента України від 9 квітня 1997 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314/97>; 5. Про Положення про представника Президента України у Верховній Раді України / Указ Президента України від 15 лютого 2008 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/133/2008>

В.З. Ухач, канд. істор. наук, доцент
Тернопільського національного
економічного університету

СТАНОВЛЕННЯ ТА ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У перекладі з латини "президент" означає: "той, що попереду". Розвиток цього політичного інституту бере початок наприкінці XVIII століття, з формуванням перших демократичних режимів у країнах Нового і Старого світу. Упродовж XVIII-XX століть інститут президентства став майже невіддільним атрибутом республіканської форми правління і однією з ознак демократичного ладу.

З часу проголошення незалежності України кардинальних змін зазнали не тільки національна правова система, але і основні інститути державної влади. У молодій державі усталилась нова система вищих органів державної влади, яка базується на принципах поділу влади та характеризується наявністю конституційно-правових механізмів стримувань і противаг між цими гілками влади. Важливою складовою системи вищих органів влади в Україні є Президент України [1, с. 13].

Складність процесу становлення інституту президенства ґрунтується на історичних передумовах і суспільно-політичних уявленнях про організацію державної влади в країні. Маємо

підстави стверджувати, що інститут глави держави перебуває у стані конституційно-правового розвитку та еволюції, а жваві дискусії як науковців так і практиків доводять потребу вивчення цього питання в історико-правовій ретроспективі, що в свою чергу допоможе виокремити проблеми й суперечності, ефективно використати набутий досвід.

Таким чином, актуальність дослідження становлення та генезису інституту президенства в Україні зумовлене, по-перше, потребою врахування історико-правового досвіду; по-друге, нестабільністю функціонування системи публічної влади, перманентними конфліктами між вищими органами держави, невпинною політизацією державного управління; по-третє, актуальністю проблеми організації державної влади в умовах реформаційних процесів, про що декларує кожна нова владна команда.

З огляду на міждисциплінарний характер дослідження окресленої наукової проблеми, наукові пошуки проводяться вченими-юристами, політологами, науковцями в галузі державного управління, історії та ін.

Значний внесок у дослідження інституту перзиденства в механізмі реалізації державної влади зробили відомі науковці: Авер'янов В.Б., Автономов А.С., Годованець В.Ф., Журавський В.С., Кравченко В.В., Лисенко О.М., Малиновський В. Я, Савчин В. М., Совгіря О.В., Сало І.С., Серьогіна С.Г., Плахотнюк Н.Г., Погорілко В.Ф., Телешун С.О., Тодика Ю.Н., Погорілко В.Ф., Фрицький О.Ф., Шаповал В.М., Шукліна Н.Г. та ін.

Дослідники княжої доби відзначають роль князя як представника влади, за відсутності якого залишаються незадоволеними різні потреби державного життя; умови авторитету князя, що за обставини відсутності незалежних від народу виконавчих органів визначаються безпосереднім зв'язком і ступенем довіри до князя населення [2, с. 325].

Принципи розподілу влади, виборність Гетьмана та його основні функції біло відображено і в Конституції Пилипа Орлика (05.04. 1710 р.). Незважаючи на те, що документ не був втілений у практичне життя, він став першою європейською конституцією та заклав передумови подальшого розвитку конституційно-правових ідей в Україні. Зокрема шостий параграф розкривав основні принципи діяльності органів державної влади, зокрема

виборність гетьмана, засади розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову [3, с. 31]. Незважаючи на певні обмеження владних повноважень, Гетьман був наділений значним колом компетенцій: а) стежив за виконанням пактів і конституцій; б) охороняв православну віру східного обряду; в) турбувався про недоторканість і цілісність кордонів держави; г) захищав її територію; д) вів зовнішню політику [3, с. 32-33].

Водночас бурхливий розвиток демократії та інституту Президента розпочався з початком XX століття, у дискусіях нових політичних організацій й партій, які в програмних документах ставили своєю метою побудову республіки в Україні [2, с. 326].

Ідея запровадження інституту глави держави знайшла відображення в програмних документах перших українських політичних партій кінця XIX – початку XX ст. Умовно ці партії можна поділити на дві групи: ті, що підтримували монархічну форму правління, і ті, що вважали необхідним встановлення республіканської форми правління. До перших українських політичних партій початку XX ст., які у своїх програмних документах вказували на необхідність запровадження республіканської форми правління з наявністю інституту глави держави, можна віднести створену в кінці 1905 року в результаті об'єднання Української демократичної партії й Української радикальної партії в Українську партію соціалістів-федералістів [4].

Подальшого теоретичного розвитку та можливості конституювання інституту президента в Україні набув в період 1917-1921 років. Власне перші спроби теоретичного обґрунтування інституту президенства належать М. Грушевському, С. Дністрянському, В. Липинському.

Проте ці можливості виявилися нереалізованими, а інститут президенства у цей період зазнав дещо специфічного розвитку. Так, Конституція УНР 1918 року закріплювала так звану директоріальну республіканську форму державного правління (на зразок Швейцарського Союзу), за якої функції глави держави в УНР розподілялися між Радою Народних Міністрів і головою Всенародних зборів. "Схожу директоріальну модель інституту глави держави установлював і "Тимчасовий Основний Закон...", ухвалений Українською Національною радою 13 листопада 1918

року, який розподіляв функції та повноваження глави ЗУНР між УНР та Державним Секретаріатом" [1, с. 15].

З часу проголошення радянської влади на українських землях розвиток інституту президента за радянської доби був призупинений панівною державно-правовою доктриною, яка знайшла своє нормативне втілення в чотирьох конституціях радянської України [1, с. 13]. Зрештою, в радянський період вважалося, що інститут глави держави, по-перше, є елементом, притаманним виключно буржуазним державам, а отже таким, що суперечить принципам народовладдя; по-друге, є предметом дослідження в контексті особливостей окремого регіону [6, с. 80, 209].

Проблема запровадження президентської влади постала у 90-х роках XX століття в умовах Перебудови. Про доцільність введення посади Президента СРСР офіційно було заявлено 12 лютого 1990 р. на засіданні Президії Верховної Ради СРСР. 27 лютого 1990 р. Верховна Рада СРСР прийняла постанову "Про застосування поста Президента СРСР і внесення відповідних змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР" [4].

Введення інституту президента в РРФСР послужив своєрідним каталізатором для активізації цього питання в Україні, а тому на весні 1991 р. у Верховній Раді України почала проводитися робота з підготовки законопроектів, необхідних для введення посади Президента України.

Попереду Україну очікував затяжний конституційний процес.

28 червня 1996 р. український парламент ухвалив Конституцію України. Згідно зі ст. 102 Основного Закону Президент України є Главою держави і виступає від її імені. Президент України також є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Зміни до Конституції, внесені 8 грудня 2004 р., не змінили конституційно-правового статусу Президента, проте звузили його повноваження.

30 вересня 2010 року Конституційний Суд України скасував дію конституційних реформ, що були прийняті в 2004 році. З цієї дати знову діє Конституція України 1996 року [4].

Таким чином, по-перше, вдосконалення інституту президентства потребує від фахівців належного теоретико-методологічного

обґрунтування співвідношення категорій інституту президенства та конституційно-правового статусу глави держави, по-друге, гармонізації розподілу повноважень між інститутами вищих органів державної влади та визначення ролі й місця інституту Президента України в механізмі державної влади, дієвої системи стримувань і противаг.

Література: 1. Берназюк Я.О. Проблеми становлення та розвитку інституту Президентства в Україні та зарубіжних країнах / Я.О. Берназюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 6(68). – С. 13.; 2. Горбатюк В.В. Інститут президенства в Україні: історико-правовий аспект / В.В. Горбатюк // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 325.; 3. Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во "Знання" України, 1993. – С. 31.; 4. Хмарук Т. Історія становлення інституту Президента України [Електронний ресурс] / Т. Хмарук. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/istoriya-stanovlennya-institutu-prezydenta-ukrajiny>. -Назва з екрана.; 5. Статут про державний устрій, права і вольності УНР (Конституції УНР) // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – 2-ге вид. Відп. ред. Ю.С. Шемчушенко. – К., 2006. – С. 43-43.; 6. Сухонос В. Інститут глави держави в Україні 1917–1921 років / В. Сухонос // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4. – С. 80., його ж. Сухонос В. Світовий досвід закріплення статусу глави держави: історико-законодавчий аспект / В. Сухонос // Правова держава. – 2007. – Вип. 18. – С. 209.

В.Д. Шаповал, канд. юрид. наук, доцент,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

МІСЦЕ ТА РІЛЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В КОНСТИТУЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

В умовах становлення України як суверенної, демократичної і правової держави ключовим питанням є розбудова ефективної системи державної влади з урахуванням накопиченого національного та світового досвіду. Одним з першочергових та актуальних завдань на цьому шляху вбачається саме удосконалення конституційно-правового статусу Президента України [1, с. 2].

Юридичною формою глави держави в Україні згідно зі ст. 102 Конституції України є Президент України. Норми Конституції України визначають місце та роль Президента України в системі органів державної влади та його взаємовідносини з іншими органами влади; закріплюють порядок заміщення поста Президента України; передбачають конституційно-правову відповідальність за державну зраду та інші злочини; визначають функції та повноваження Президента України [2, с. 186].

Президент України посідає окреме місце в системі органів державної влади. Конституція України 1996 р., на відміну від попередньої Конституції та Конституційного Договору від 8 червня 1995 р., які визначали його статус як глави держави і глави виконавчої влади, не відносить Президента України до законодавчої, виконавчої чи судової гілок влади.

Таким чином, Президент України, не належачи безпосередньо до жодної з гілок влади, гарантує єдність державної влади в умовах її поділу, погоджене функціонування та взаємодію органів державної влади, що забезпечується наявністю в нього повноважень як у сфері виконавчої, так і стосовно законодавчої та судової гілок влади [3, с. 332].

Конституція України передбачає систему гарантій, мета яких – виключити можливість узурпації всієї повноти влади Президентом, перетворення його в авторитарного правителя. До них можна віднести:

- 1) обмеження терміну повноважень Президента п'ятирічним строком (ч. 1 ст. 103);
- 2) його обрання шляхом загальних прямих виборів (ч. 1 ст. 103);
- 3) заборона мати Президенту інший представницький мандат, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян (ч. 4 ст. 103);
- 4) заборона займати пост Президента однією й тією ж особою більш ніж два строки поспіль (ч. 3 ст. 103);
- 5) можливість усунення Президента з поста в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (ст. 111);
- 6) можливість визнання Конституційним Судом України актів Президента неконституційними, в силу чого вони втрача-

ють чинність зі дня ухвалення Конституційним Судом відповідного рішення.

Обрання Президента України визначено Конституцією України (ст. 103) та Законом України "Про вибори Президента України" від 5 березня 1999 р. в редакції Закону від 18 березня 2004 р. з наступними змінами, яким детально регламентується порядок висування і реєстрації кандидатів, проведення передвиборної агітації, голосування, визначення результатів виборів[4].

Глава держави обирається безпосередньо виборцями. Згідно з Конституцією України його вибори здійснюються на основі загальних принципів виборчого права – вільних виборів, загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що одним з найбільш дискусійних питань, що виникає при обранні глави держави є питання щодо строку його повноважень та підстав їх припинення. Конституційний розвиток держав світу наочно демонструє, що питання закріплення строку повноважень глави держави фактично не піднімається у країнах з усталеними демократичними традиціями.

Як на наш погляд то слід звернути увагу на те, що в окремих країнах час від часу відбувається зміна строків повноважень президентів. Так, Президент Федеративної Республіки Бразилія обирається на 4 роки (до 1994 року строк повноважень становив 5 років); Президент Французької Республіки обирається на 5 років (за результатами референдуму від 2000 року строк повноважень зменшено з 7 до 5 років); Президент Республіки Венесуела обирається на 6 років (нова Конституція від 2000 року збільшила строк повноважень з 5 до 6 років); Президент Російської Федерації обирається на 6 років (строк повноважень збільшено в 2010 році з 4 до 6 років); Президент Республіки Узбекистан обирається на 7 років (за результатами референдуму від 2002 року строк повноважень збільшено з 5 до 7 років).

Спираючись на результати досліджень, слід звернути увагу на той факт, що в науковій літературі наголошується на важливості для України врахування досвіду розвинутих держав щодо різних аспектів строку повноважень глави держави.

Аналізуючи наукові джерела з цього питання можна сказати, що наукою конституційного права здійснено конституційно-порівняльний аналіз конституційних моделей закріплення строку повноважень глави держави в Україні та зарубіжних країнах, умови їх зміни, їх кількість, підстави припинення повноважень глави держави [5, с.300].

Тому на сучасному етапі розвитку нашої держави актуальним є проведення системного конституційно-порівняльного дослідження строку повноважень Президента України та глав зарубіжних держав.

Ці положення повинні знайти своє відображення, розпочатою в Україні конституційною реформою, утворенням і діяльністю Конституційної Асамблеї, завданням якої є розробка змін до Конституції України. Питання визначення і закріплення конституційного статусу Президента України посідає одне із чільних місць у процесі підготовки змін до Конституції України. В цьому аспекті здійснення конституційно-порівняльного дослідження строків повноважень глави держави в Україні та інших країнах світу є важливим і безумовно актуальним.

Література: 1. Кохановський В.В. Строк повноважень глави держави в Україні та зарубіжних країнах: конституційно-порівняльний аналіз. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд.. юрид. наук., К.,- 2012 – 19 с.; 2. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. – К.: Юридична фірма "Салком"; Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.; 3. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.; 4. zakon.rada.gov.ua>laws/show/1630-15; 5. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 496 с

О.В. Щербанюк, канд. юрид. наук, доцент,
ЧНУ імені Юрія Федьковича

ПРЕЗИДЕНТ ЯК СИМВОЛ ДЕРЖАВИ ТА ЄДНОСТІ НАРОДУ

В умовах конституційної модернізації України науковий аналіз статусу Президента України як символу держави та єдності народу є надзвичайно актуальним. Сучасний стан державотворення свід-

чить, що існує потреба у проведенні конституційної реформи, яка зміцнить правові основи політичної функції Української держави та тим самим забезпечить реалізацію народного суверенітету.

Розширення самостійної багатогранної діяльності держави в сфері внутрішньої та зовнішньої політики, значно збагачує зміст її суверенітету. Суверенітет народу є надійним фундаментом публічної влади всередині держави і відображає її незалежність у міжнародній сфері відносин. Чим далі публічна влада намагається діяти дисперсійно, перешкоджати демократичному процесу самообмеження, втручатися у сферу реалізації прав і свобод громадянина та особи, тим актуальнішим і нагальним є реалізація всіх складових категорії "суверенітет народу" [1, с. 70].

в Конституції України закріплені такі основні ознаки державного суверенітету: єдність правової системи; недоторканість кордонів та територіальні цілісність; єдине громадянство, єдина грошова система, єдині Збройні Сили, право держави на захист свого суверенітету і прав громадян, право на захист інтересів держави та її громадян за межами країни (міжнародна політика, зовнішньоекономічна та зовнішньополітична діяльність), наявність державних символів, які є формалізованим вираженням державного суверенітету.

Відповідно до статті 18 Конституції України "зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства та загально визнаними принципами і нормами міжнародного права" [2]. Тобто стаття 18 Конституції України безпосередньо регулює конституційні засади зовнішньої політики України і конституційно встановлює мету зовнішньої політики України – забезпечення національних інтересів і безпеки України, а також встановлює обмеження на засоби її досягнення (тільки мирним і взаємовигідним на основі принципів норм міжнародного права).

Зовнішня функція держави – це діяльність держави в якості суверенного суб'єкта міжнародних відносин. Вона включає в себе різноманітну діяльність держави по забезпеченню обороноздатності країни та населення від зовнішньої агресії, по органі-

зації та здійснення співробітництва (політичного, економічного, науково-технічного тощо) з іншими державами, захисту прав та інтересів своїх громадян за межами своєї країни, укріпленню та розвитку міжнародного співтовариства держав, подолання війн та зміцнення миру між народами [3, с. 260].

Відповідно, зовнішньополітична діяльність – це офіційна діяльність, яку здійснюють уповноважені органи української держави і яка спрямована на виконання зовнішньої функції держави. Суб'єктом прав і обов'язків за статтею 18 Конституції України є виключно державні органи України та їх посадові особи.

Зовнішньополітична діяльність України є єдиною і неподільною, тому що у сфері офіційних міжнародних відносин Україна виступає як єдиний суб'єкт. Конституція України чітко встановлює жорсткі обмеження щодо регулювання зовнішньої політики. Зокрема, відповідно до пункту 9 статті 92 Конституції України "засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи" встановлюються виключно законами України, які приймає єдиний орган законодавчої влади Верховна Рада України. Це доводить, що народ України в особі народних депутатів України, які є представниками Українського народу, визначає засади зовнішньої політики України і цим реалізує свій народний суверенітет.

Відповідно до Конституції України органом, який здатний уособлювати єдність нації та єдність державної влади як у внутрішньополітичних, так і у зовнішньополітичних відносинах є Президент України, який має такі повноваження як право на звернення до народу, а також звернення зі щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України, право на ведення переговорів і укладення міжнародних договорів України, право прийняття рішення про визнання іноземних держав, на прийняття вірчих і вікличних грамот дипломатичних представників зарубіжних держав, право на нагородження державними нагородами, право встановлювати президентські відзнаки та нагороджувати ними. Відповідно до пункту 2 статті 106 Конституції України Президент України "звертається з посланнями до народу та із щорічними черговими та позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє ста-

новище України" [4]. Указ Президента України від 9 квітня 1997 року "Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України" [5] визначає, що щорічні послання Президента України до Верховної Ради України є офіційними документами глави держави, у яких на основі аналізу внутрішнього і зовнішнього становища України визначаються найважливіші напрями економічного, політичного і соціального розвитку, передбачаються заходи щодо неухильного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення нормативних механізмів регулювання суспільних відносин. Одночасно з посланням Президента України до Верховної Ради України вноситься Кабінетом Міністрів України щорічна доповідь про економічний і соціальний розвиток України.

Аналіз норм Конституції України доводить, що повноваженнями у сфері зовнішньої політики має Президент України, який обирається народом України (стаття 102, пункти 2, 4, 20, 26 статті 106), Верховна Рада України, яка є також є представницьким органом народу України (пункти 5, 8, 9, 14, 23, 32 статті 85), Кабінет Міністрів України (пункт 1 статті 116). Відповідно до статті 102 Конституції України "Президент України є главою держави і виступає від її імені". Президент України здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю, а Кабінет Міністрів України "забезпечує здійснення зовнішньої політики держави" (п. 1 ст. 116 Конституції України). У той же час Верховна Рада України "визначає засади зовнішньої політики" (пункт 5 статті 85 Конституції України) шляхом прийняття законів, у межах яких і діє Президент України, здійснюючи керівництво політикою у сфері міжнародних відносин.

Основні засади зовнішньополітичної діяльності отримали своє юридичне закріплення в нормах міжнародного права та в спеціальних внутрішніх нормативних актах. Зокрема, відповідно до преамбули Закону України "Про міжнародні договори України" від 29 червня 2004 року міжнародні договори України укладаються, виконуються та припиняються з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України. Від імені України укла-

даються такі міжнародні договори (пункт 2 статті 3 Закону України "Про міжнародні договори України" [6]): а) політичні, мирні, територіальні і такі, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України; б) що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки; г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації; ґ) про використання території та природних ресурсів України; д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер.

Таким чином, Президент України є символом держави та єдності народу. Оскільки частина 2 статті 5 Конституції України визначає, що "народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади та органи місцевого самоврядування", то, на нашу думку, необхідно закріпити в конституційному законодавстві право громадян України на внесення пропозицій в чергові та позачергові послання Президента України.

Література: 1. Селіванов А. Суверенітет народу: його забезпечення публічною владою [Текст] / А.Селіванов // Право України. – 2009. – № 11. – С. 66-72.; 2. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 р., № 30, стаття 141.; 3. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства [Текст] : Учебник для юридических вузов и факультетов./ В.С. Нерсесянц. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 552 с.; 4. Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 р., № 30, стаття 141.; 5. Указ Президента України від 9 квітня 1997 р. "Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України" № 314/97 // Офіційний вісник України – 1997 р., № 16, стор. 17, код акту 566/1997.; 6. Закон України "Про міжнародні договори України" від 29.06.2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст.540.

Наукове видання

**ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ**

**Матеріали наукової конференції
Київ, 17 січня 2014 року**

Формування та комп'ютерна верстка
Лозова Г.М., Демидюк О.О.

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

**Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 27,43. Наклад 150. Зам. № 214-6911.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 10.01.14**

**Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет",**

б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc@univ.kiev.ua

[http: vpc.univ.kiev.ua](http://vpc.univ.kiev.ua)

Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02